JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
ZAVOD ZA ZNANSTVENI RAD OSIJEK

ZBORNIK RADOVA O FRA GRGURU ČEVAPOVIĆU

OSIJEK, 1990

ZBORNIK RADOVA O FRA GRGURU ČEVAPOVIĆU

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
ZAVOD ZA ZNANSTVENI RAD OSIJEK

POSEBNA IZDANJA XI

Urednik izdanja

akademik DUŠAN ČALIĆ

Urednici Zbornika

akademik DRAGUTIN TADIJANOVIĆ

i

prof. dr. JOSIP VONČINA

HRVATSKA AKADEMIJA
ZNANOSTI I UMJETNOSTI
ZAVOD ZA ZNANSTVENI
I UMJETNIČKI RAD
OSIJEK

Jv. 66. 2506

ISBN 86-407-0118-0
UDK (082) Čevapović: 301.16/17+330190+37.011+261.6+930.85(497/430)"18"=286

ZBORNIK RADOVA O FRA GRGURU ČEVAPOVIĆU

OSIJEK
1990

Uredni čki odbor

ĐURO BERBER
DUŠAN ČALIĆ
VATROSLAV FRKIN
JOSIP VONČINA

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI ZAGREB
ZAVOD ZA ZNANSTVENI RAD OSIJEK

SKUPŠTINA OPĆINE SLAVONSKA POŽEGA

FRANJEVAČKI SAMOSTAN SLAVONSKA POŽEGA

ZNANSTVENI SKUP
O
FRA GRGURU ČEVAPOVIĆU

S IZLOŽBOM NJEGOVIH DJELA I RUKOPISA

SLAVONSKA POŽEGA, 20. i 21. SVIBNJA 1987.

Organizacijski odbor

Dušan Čalić, predsjednik

Đuro Berber
Ljubo Boban
Rafo Bogišić
Nikola Cvjetković
Zvonimir Fridrih
Vatroslav Frkin
Emanuel Hoško
Đuro Ivančević
Mladen Majnarić
Marija Radonić
Dragutin Tadijanović
Josip Vončina

SLAVONSKA POŽEGA

20. i 21. svibnja 1987.

ZBORNIK RADOVA O FRA GRGURU ČEVAPOVIĆU
(Znanstveni skup; Slavonska Požega, 20. i 21. svibnja 1987),
str. 9—21, Osijek, 1990.

Saopćenje na Znanstvenom skupu
UDK 301.16/17+330.190(497)"18"=862
Rad primljen 17. XI. 1988.

DUŠAN ČALIĆ, *Zagreb*

DRUŠTVENO-EKONOMSKE PRILIKE U DOBA ŽIVOTA I DJELOVANJA GRGURA ČEVAPOVIĆA

U V O D

Grgur Čevapović se rodio 23. IV. 1786. godine u selu BERTELOVCI kraj Slavonske Požege, a umro 21. IV. 1830. godine u BUDIMU. On se rodio tri godine prije izbijanja Velike francuske buržoaske revolucije, a umro je dva mjeseca prije izbijanja srpanjske revolucije 1830. godine.

Koje su određujuće karakteristike toga doba uopće, odnosno u Evropi, a posebno u Habzburškoj Monarhiji i još uže u Hrvatskoj? Što je u konačnoj liniji opredjeljivalo Čevapovićeva shvaćanja i djelovanja? Osnovna karakteristika tog doba je prijelaz iz feudalnog u kapitalistički sistem, što je najeklatantnije manifestirala francuska revolucija, taj čudesni društveni fenomen u kom su se ispreplitala racionalnost i romantičnost, individualni utopizam i stroga praktičnost. Ona se oslanjala na već razvijenije elemente robne privrede, a njeni vodeći protagonisti su građanski slojevi i humanistička inteligencija, podržani od izrabljivanih slojeva radnika i seljaka.

Smjene društvenih sistema događaju se nakon više stotina godina. Putevi smjene jednog društvenog sistema drugim, višim, odvijaju se neravnomjerno od zemlje do zemlje, na različite načine i različitim intenzitetom, što je uslovljeno različitim prilikama koje postoje u pojedinim zemljama.

U ovom radu: Društveno-ekonomski razvoj u Habzburškoj monarhiji, sa specijalnim osvrtom na razvoj u Hrvatskoj, nastojim analizirati komparativnom metodom društveni razvoj zapadnoevropskih zemalja, u prvom redu Engleske i Francuske s razvojem u Austrijskom Carstvu. Tom metodom želim pokazati: prvo, da je u svom razvoju Austrijska Carevina, a posebno Hrvatska, vremenski značajno zaostajala za razvojem zapadnoevropskih zemalja, i drugo, da su opće prilike u svijetu, posebno u Evropi još više usporavale društveno-ekonomski razvoj Hrvatske, što se odrazilo na politički, kulturni i nacionalni razvoj Hrvatske. Prezentirajući zakone i kontraverze društveno-ekonomskog razvoja Hrvatske, nastojali smo istaći osnovne klasne i socijalne komponente tog razvoja i ponašanje, te djelovanje pojedinih klasa i socijalnih slojeva u tom kretanju, što je sve skupa bitno utjecalo na formiranje shvaćanja i djelovanja Grgura Čevapovića.

I

Doba u kojem je živio Čevapović je doba smjene feudalizma kapitalističkim sistemom u Zapadnoj Evropi i Sjevernoj Americi.

Kapitalizam izdiže u prvi plan konstituiranje moderne pravne države, a ona je utemeljena u naciji kao dominirajućem društvenom subjektu. Ekonomska zasnovanost tih povijesnih tražnji izvire iz potrebe razvoja kapitalističke robne privrede, odnosno širenja kapitalističkog tržišta. Robna privreda je zasnovana na proizvodnji strojeva, na sve široj potrošnji, a jedno i drugo traži viši stepen obrazovanosti stanovništva. Udovoljiti tim potrebama društvenog razvoja, pretpostavljalo je zaista korjenitu promjenu u svim sferama društva u odnosu na feudalizam. To se novo revolucionarno shvaćanje manifestira u 18. stoljeću: u filozofiji, likvidacijom klasične metafizike i privrženosti racionalizmu što izdiže iskustvo kao osnovni izvor spoznaje. Um je kriterij istine. Sva dotadašnja saznanja treba da prođu kritičku valorizaciju. To se odnosi i na religiju. Najstrože je kritici podvrgnut feudalizam i njegove staleške privilegije. Saglasno tome, a poticano potrebama prakse, prvenstveno proizvodnje zasnovane na strojevima, sve jače su oči uprte u razvoj nauke. Vrhunsko ostvarenje tih težnji 18. stoljeća je štampanje Velike Enciklopedije koja izlazi u 28 tomova pod redakcijom DENISA DIDEROTA (1713—1784). Osim pregleda filozofskih ideja svog vremena, ona je bogata i detaljima o tehnici i radnim operacijama u industriji i zanatstvu.

Razvoj kapitalizma je tražio viši nivo obrazovanosti ukupnog stanovništva, a to znači likvidaciju uskog obrazovanja samo za odabranike feudalnog staleža i obuhvaćanje što većeg dijela stanovništva obrazovnim sistemom. Prosvijećenost je namijenjena svima. To pretpostavlja kompletnu i temeljitu izmjenu obrazovnog sistema, masovno otvaranje novih škola i njihovu specijalizaciju. No, da bi se to postiglo, potrebno je prethodno mnogo toga novoga uraditi. Svakako poseban zadatak vremena je konstituiranje književnog jezika svakog naroda. Na određen način tim pitanjima se bavi i Čevapović. Od obrazovnih ljudi se traži enciklopedijsko znanje. Takva stremljenja u razvoju obrazovanja dobivaju svoje ime: PROSVJETITELJSTVO. Čevapović je bio jedan od protagonista tih prosvjetiteljskih ideja.

Da bi se osiguralo provođenje svih tih revolucionarnih promjena koje su neophodne razvoju kapitalizma, nužno je postojanje pravne, moderne države. Zakonske temelje takve države najpotpunije pruža francuski Code Civile. Izgradnja moderne države u nekim zemljama Evrope se ostvaruje pomoću prosvijećenog apsolutizma. On je karakterističan i za Habzburšku Monarhiju, čiji su najizrazitiji protagonisti Marija Terezija i njen sin Josip II. Specifične okolnosti koje su dane strukturom te monarhije sastavljene od brojnih naroda, koji se nalaze u razvoju i bore se za afirmaciju svojih etničkih cjelina kao nacija i posebnog povijesnog subjekta. Istodobno počinje i konstituiranje državnosti tih nacija i suprotnosti njihovih međusobnih odnosa.

Izvanredno značajan utjecaj na razvoj Habzburške Monarhije, a posebno na razvoj Hrvatske ima njihov geografski smještaj, tj. neposredni dodir s Turskom Carevinom koja ima bitno različit društveni sistem u odnosu na zemlje Evrope. Na našim prostorima su se stoljećima sukobljavala dva različita sistema, dvije velike kulture, dvije civilizacije. Sve je to imalo nesagledive negativne posljedice za razvoj svih naših naroda pa prema tome i Hrvatske.

Hrvatska u doba Čevapovića je teritorijalno i politički razjedinjena, a uz to je pod snažnim pritiskom germanizacije i mađarizacije. Istra i najveći dio Dalmacije su pod mletačkom vlašću, u doba Napoleona u sastavu njegove Imperije. Poslije njegova sloma potpadaju pod direktnu upravu

Beča. Veliki dio Hrvatske i Slavonije je u sastavu Vojne krajine koja živi pod posebnim režimom i pod direktnom vlašću bečkog dvora i njegova ministarstva rata. Privreda je nerazvijena s prvim počecima manufakture i industrije. Feudalni posjednici su u najvećem dijelu, osobito u Slavoniji, odnarođeni, a građanska se inteligencija tek pojavljuje na kulturnom i političkom obzorju. Seljaci su uglavnom nepismeni i zaostali u odnosu na stanje u Zapadnoj pa i Srednjoj Evropi. No, Hrvatska je sastavni dio razvojnog procesa Evrope toga doba, doba pripreme razvoja kapitalizma. Iako u zakašnjenju, i njen razvoj ima osnovne karakteristike razvoja evropskih zemalja.

Prvih desetljeća 18. stoljeća započinje vijek prosvjetiteljstva u Evropi. Ono zahvaća sve zemlje Evrope, kome je uvjete priredio historijski razvoj, nastavljajući razvoj proizvodnih snaga uvođenjem sve racionalnijih, efikasnijih a to podrazumijeva slobodnijih i fleksibilnijih metoda privređivanja, za što su pokazale sposobnost zemlje Zapadne Evrope, a prvenstveno Engleska.

Na vodećem mjestu su se smjenjivale zemlje Zapadne Evrope, Francusko Carstvo, Španija, Francuska, Engleska, uz značajnu ulogu Pruske, Rusije, Švedske, Holandije, Habsburške Monarhije i druge.

Impulsi razvoju zemljama Zapadne Evrope potiču prvenstveno iz slobodnijih fleksibilnijih odnosa u procesu rada, koji vuku korijene iz stare Grčke i Rima, u kojima je bila dosta razvijena proizvodnja na individualnom vlasništvu na zemlju, kasnije po sistemu kolona, i individualno zanatskoj proizvodnji. Značajan impuls privrednom razvoju tih zemalja je dolazio i iz sve razvijenije međunarodne razmjene. Već 14. stoljeća obavljaju razvijenu svjetsku razmjenu talijanski gradovi i HANSA.

Engleska je nekoliko stoljeća među zemljama Zapadne Evrope bila drugorazredna snaga. U 14. stoljeću Englezi preuzimaju veliki dio svjetske trgovine od talijanskih gradova i HANSE. Engleska brzo razvija tekstilnu industriju — »lokomotivu« razvoja, u narednih nekoliko stoljeća. Snažan poticaj razvoju dobiva tekstilna industrija već u 14. stoljeću u doba Eduarda III (1327—1377). Razvija se ne samo vanjska trgovina već i unutarnja robna privreda. U tome značajnu ulogu igraju sajmovi na kojima se mogu kupiti proizvodi od željeza, obrtnički proizvodi, sirovine, kola, konji, svila, sagovi, knjige, lijekovi i drugo. Engleska u 16. i 17. stoljeću naglo širi trgovinu naročito s Rusijom, Turskom i Indijom. Već se 1553. godine osnivaju prva dionička društva: Ruska i Afrička kompanija. Za ubrzani razvoj privrede treba sve više novca. Kraljica Elizabeta podržava čak i gusara Francisa DRAKEA da napadne 1572. godine španske brodove koji su se vraćali iz Amerike puni napljačkanih zlatnih poluga. DRAKE se domogao 600.000 funti zlatnih poluga, od čega kraljica Elizabeta prisvaja 263.700. Godine 1694. se osniva Engleska banka potrebna razvoju privrede. Englezi dižu i zajmove u Amsterdamu, najvećem kreditnom središtu tadašnje Evrope. Svakako je za nauku interesantan fenomen razlike u razvoju Engleske i Španije. Opljačkano blago u Americi Španjolci ulažu najvećim dijelom u izgradnju monumentalnih građevina i za potrebe dvora, a Englezi posjedujuća sredstva, bez obzira kako su do njih došli, većim dijelom ulažu u razvoj privrede i naoružanje. Objašnjenje njihovog različitog ponašanja neki teoretičari vide u pripadnosti katolicizmu i protestantizmu.

Da li samo zato?

Engleska potiče razvoj tekstilne industrije na razne načine. Ona je na tom stupnju razvoja proizvodnih snaga predstavljala »lokomotivu razvoja«, kao što je danas elektronika.

Njena se revolucionarna uloga sastojala u tome što je da bi bila konkurentnija domaćoj naturalnoj proizvodnji, poticala tehnički progres, ali i novu organizaciju rada koja otpočinje s »izdavanjem na preradu« individualnom domaćinstvu tekstilnih sirovina za određenog trgovca. Jeftina tekstilna

proizvodnja ima sve šire domaće i strano tržište, a to je put razvoja robne proizvodnje, priprema kapitalizma. Razvoj strojeva u tekstilnoj industriji, po zakonu korelacije, potiče razvoj strojeva i u drugim privrednim oblastima: transportu, strojogradnji, za potrebe melioracijama, metalurgiji itd. Ono što je daleko najvrednije u tom društvenom kretanju je novi općeprihvaćeni duh traganja za novim, boljim. Najuspješniji, ne samo da se ekonomski izdigao, obogatio, nego mu društveni ugled izvanredno raste. U 17. stoljeću se uvode nove metode u poljoprivredi. Sade se nove biljke: djetelina, bijela repa, a za kraljice Elizabete — hmelj, voće, povrće. Uvode se novi sistemi plodoreda. Raste broj poljoprivrednih nadničara.

Društvo kao normalnu pojavu prihvaća najamni rad.

Rezultat takvog razvoja jeste naglo jačanje novčane rente i razvoj kredita. Već u 14. stoljeću praktički u engleskoj poljoprivredi nisu dominirajuća feudalna gospodarstva, dok su, recimo: u Rusiji, Mađarskoj, Hrvatskoj ona dominirala sve do 1848. godine. Koliko stoljeća zakašnjenja! Nastali elementi robne privrede normalnim tokom usmjeravaju razvoj poljoprivrede kapitalističkim putem, spajanjem malih poljoprivrednih posjeda u velike kapitalističke poljoprivredne organizacije.

I tako kroz nekoliko stoljeća logički povezanog privrednog razvoja, čija je osnovica efikasnije, rentabilnije, ekonomičnije privređivanje, izgrađena su do 1700. godine u Engleskoj četiri osnovna elementa kapitalističkog sistema: kapitalističko vlasništvo, sistem najamnog rada, dionička društva i komercijalne banke. Tada Engleska i Vels imaju svega 5 miliona stanovnika, od čega tri četvrtine žive na selu.

Kad usporedimo stupanj razvoja Engleske i Austro-Ugarske, a posebno Hrvatske, uočavamo koliko je Engleska daleko naprijed odmakla. Dok je Engleska do 1700. godine izgradila sve uvjete da u 18. stoljeću izgradi razvijenu kapitalističku robnu privredu, Slavonija, i drugi dijelovi Hrvatske su se istom oslobodili turske vlasti. To je doba potpisivanja Karlovačkog mira. Stanovništvo Slavonije je prepolovljeno, a privreda i zaostalost prema zemljama Zapadne Evrope ogromna, o čemu nam govori i M. A. Reljković u svom »SATIRU«. Slavonija tada ima oko 250.000 stanovnika, a T. W. Taube obišavši Slavoniju zapisuje »neznanje vođe podiglo svoje prijestolje«. Tako smo mi na Balkanu dobili neslavan naziv »zakašnjele nacije«, što se, u odnosu prvenstveno na Englesku, povećava tokom 18. stoljeća kada se ona naglo razvija, postajući »radionica svijeta«. Ona je postala »radionica svijeta«, udovoljavajući potrebama razvoja, »lokomotive razvoja« tekstilne industrije, stalno obogaćivana novim izumima. John Kay je 1760. godine izumio »leteći čunak«, 1771. g. Richard Arkwright predilicu na vodeni pogon, a Edmund Cartwright patentira tkalački stan na mehanički pogon. Između 1709—1719. godine Abraham Darby usavršava proizvodnju koksa. Kruna napretka toga doba je izum parnog stroja Jamesa Watta 1762. godine, o čijem značaju za razvoj industrije u Kapitalu Marks daje izvanredno pozitivnu ocjenu. Osamnaesto stoljeće je stoljeće otkrića, a najveća je spoznaja uloga otkrića, kako rekoše 18. je stoljeće »otkriće otkrića«. Istorija kao učiteljica života nas uči da je neko društvo sposobno za razvoj ako je prvenstveno sposobno da otkriva novo, da ljudski rad obogaćujemo novim i novim rješenjima. Do 15. stoljeća za to je bila sposobna Kina i tada je bila svjetska velesila. Kad to više nije bila sposobna, počinje stagnirati. SFRJ danas nije sposobna da adekvatno svojoj veličini i razvijenosti učestvuje u razvoju suvremene tehnike i tehnologije, jer je teško oboljela od strašne bolesti-etatizma, birokratizma i separatizma, i dok od njih bude bolovala nužno će zaostajati u razvoju. Jugoslaveni, probudite se, historija poziva na uzbunu, etatizam nas guši!

Na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće Francuska ima preko 20 miliona, a Engleska s Velsom oko 5,5 miliona stanovnika. Francuska se razvija na isti način kao Engleska, ali po tempu razvoja zaostaje za Engleskom. Ipak, Pariz

u 18. vijeku duhovno dominira Evropom i idealan je za širenje revolucionarnih ideja koje traži daljnji razvoj društva, a one se postepeno, ali sve brže rađaju i šire. Prevladava uvjerenje da se čitav život naroda treba organizirati po principima razuma i racionalnosti. John Locke (1632—1704) formuliše polazne principe organizacije moderne države. Isaac Newton (1642—1727) nastoji objasniti svijet, bez pozivanja u pomoć intervencije boga. Svoje doprinose riznici novih ideja prilažu Charles Montesqiue (1686—1755), Voltaire (1694—1778). Claude-Arien Helvetius (1715—1771), Paul-Henri Holbach (1723—1789), La Mettrie J. (1709—1751), Lessing G. (1729—1781), Adam Smith (1723—1790), J. W. Goethe (1743—1832), Jean Jacques Rousseau (1712—1778). Newtonovim putem istraživanja prirode idu Olof Celsius, Réaumur, Fahrenheit, Antoine Lavoisier (1743—1794), Karl Linnaeus (1743—1794).

Privredni razvoj zapadnoevropskih zemalja, da bi išao dalje, tražio je revolucionarne promjene. Genijalni mislioci su idejno pripremili taj preobražaj, a Velika francuska revolucija ga je provela.

Na austro-ugarsko prijestolje, poslije prihvaćanja Pragmatičke sankcije, stupa Marija Terezija koja mora da vodi duge ratove sa svojim susjedima. Ona i njen sin Josip II prihvaćaju ideje prosvjetiteljstva. S obzirom na to da je u privrednom razvoju Austro-Ugarska stalno zaostajala za Engleskom, Francuskom, Pruskom i nekim drugim zapadnoevropskim zemljama, u njoj nije izrastao jak građanski stalež, sposoban da realizira ideje francuske revolucije. Zato Marija Terezija i Josip II, kao prosvijećeni apsolutisti, proklamiraju princip da treba »svojim narodima činiti dobro i protiv njihove volje«. Već sam taj princip u sebi sadrži suštinsku kontradikciju, što su i te kako osjetili narodi Habzburške Monarhije, a izuzetno teško hrvatski narod.

II

A kako su se odvijali događaji u tom vremenu u Hrvatskoj? Od poraza Derenčina na Krbavskom polju 1493, a naročito poslije poraza na Mohaču 1526. godine, pa sve do Karlovačkog mira 1699. godine, dijelovi Hrvatske su bili pod vlašću Turske Carevine. Slavonsku Požegu i čitavu Slavoniju Turci osvajaju 1537. godine. Za sve to vrijeme, do oslobođenja 1691. godine, na teritoriji Hrvatske i Ugarske, Zapadna Evropa, prvenstveno Habzburška Monarhija, vodi borbu protiv Turskog Carstva. Negativne posljedice su za Hrvatsku u svim pogledima bile velike. Stanovništvo, naročito u Slavoniji, je prepolovljeno. Privreda doživljava povremena razaranja. I hrvatsko plemstvo i njegovi posjedi stradaju. Čak i vlasnici, plemići u ugroženim područjima, uglavnom žive u unutrašnjosti Habzburške Monarhije, malo se brinući o svojim posjedima u Slavoniji. Najveći dio Dalmacije, osim Dubrovnika i Istre, drže Mlečani. U 16. stoljeću Habzburška Monarhija počinje s izgradnjom Vojne krajine kao obrambenog pojasa prema Turskoj. Karlovac se 1579. godine izgrađuje kao ključna točka tog dijela Vojne krajine kojom direktno upravlja carski dvor, organizujući je kao posebnost feudalnog sistema, dijeleći na taj način cjelovitost Hrvatske. Stoljećima je, sve do 1881. godine, bilo aktualno pitanje pripajanja Vojne krajine Banskoj Hrvatskoj. U takvim je uvjetima razvoj privrede u Hrvatskoj bio vrlo polagan u odnosu na zapadne zemlje. Carski dvor Habzburške dinastije po nekoliko svojih vitalnih interesa, kroz svoje čitavo postojanje, nekad više nekad manje, sve od 1572. do 1918. godine vodi politiku centralizacije i germanizacije, čak i kada je nosilac progresivnih općih ideja, kao što su to bili prosvijećeni monarsi Marija Terezija i Josip II. Centralizacija i germanizacija se nastavljaju i tokom 18. stoljeća u kome se i rađa Čevapović. Razne su forme provođenja centralizacije: preko organizacije i funkcioniranja vojnih komandi i vojnih

škola (Marija Terezija osniva za sinove vjernih plemića vojnu akademiju »Terezijanum«), sistema organizacije vojske, preko financijskog sistema koga u tom duhu stalno usavršava, načina određivanja i ubiranja poreza, preko privredne politike, poticanja privrednog razvoja, centralizacijom državne uprave i sudstva pa do sistema obrazovanja i jezične politike i politike kolonizacije Nijemaca u Vojvodinu i Slavoniju.

Pozitivna strana politike prosvijećenih monarha je poticanje razvoja manufakture i industrije naročito u Austriji i Češkoj. U toj pozitivnoj politici Hrvatska, a naročito Slavonija, lošije prolaze. Iako carski dvor i u njima potiče privredni razvoj, ipak je njima namijenjeno da budu proizvođači sirovina za razvijenije dijelove Carstva. To je evidentno u svilarstvu, drvnoj industriji i u poljoprivredi. Najbolje prolaze luke — Rijeka i Trst, jer i Habsburška Monarhija želi biti prisutna na moru i u svjetskoj trgovini, kao što su to poodavno mnoge zemlje Zapadne Evrope. Carski dvor želi zadržati ingerenciju na razvoju jadranskih luka, čime koči povezivanje Hrvatske. Razvoju Rijeke i Trsta je pogodovala ne samo politika carskog dvora već i strani kapital, šire tržište, bolje saobraćajnice do tržišta i izvora sirovina. Već 1768. godine u riječkoj je rafineriji šećera zaposleno 684 osobe. U njeno osnivanje i razvoj je uložen međunarodni i austrijski kapital koji je prvih dvadeset godina, od 1750. do 1769, imao monopol proizvodnje šećera u Austro-Ugarskoj. Tržište je bila teritorija Austro-Ugarske i neke prekomorske zemlje. Budući da je carski dvor bio jako zainteresovan za rad toga kombinata, a za uspješan rad su bili potrebni stručnjaci, carskim se zakonom iz 1717. godine osigurava slobodan rad u Rijeci i Trstu svakome bez obzira na vjeru. To, inače, nije bilo pravilo u Austrijskoj Carevini. Suglasno tome zakonu u Rijeci i Trstu rade osim katolika, protestanti, Židovi, pravoslavci, Jermeni, Grci i drugi. Još zapaženiji privredni razvoj je imao Trst. Koliko je ogromni nesrazmjer u privrednom razvoju toga doba bio između Rijeke i Trsta s jedne i čitave banske Hrvatske s druge strane, vidimo po broju zaposlenih u manufakturi. Broj zaposlenih je samo u Riječkoj šećerani 1768. godine bio tri puta veći nego svih zaposlenih u manufakturi cijele građanske Hrvatske.

No, na Rijeci su se nalazile i druge manufakturne proizvodnje zbog povoljnih uslova rada i poslovanja.

Sasvim druga slika razvoja manufakture je u banskoj Hrvatskoj i u Vojnoj krajini.

Prve se manufakturne proizvodnje u Hrvatskoj pojavljuju već u srednjem vijeku. Već se u XVII. stoljeću u Čabru, na posjedima Zrinjskih, razvila velika manufakturna proizvodnja željeza i prerade željeza. Godine 1651. počinje proizvodnja: čavala, ključeva, obruča, mužara i drugog. U rudniku i preradi željeza 1670. godine radi 209 radnika, 11 majstora i 10 službenika i slugu. Osim njih u poduzeću je moralo raditi i 88 kmetova na pripremi i obradi drveta. No, takvih razmjera manufakturne proizvodnje u Hrvatskoj su bile iznimne.

Na teritoriju civilne Hrvatske i Slavonije u XVIII. stoljeću osnivači manufakturnih poduzeća su u prvom redu feudalci koji ta poduzeća podižu na svojim imanjima, zatim vojna lica koja organizuju manufakturnu proizvodnju u gradovima, te isusovci i zagrebački Kaptol, koji također podižu manufakturna poduzeća na svojim imanjima. Samo nekoliko poduzeća su pripadala obrtnicima ili Jevrejima. Značajni razvoj manufakture u banskoj Hrvatskoj i Vojnoj krajini bilježimo koncem 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća. Među prva takva poduzeća spadaju Kuševićeva suknara osnovana 1750. godine kraj Zagreba i osječka svilana i tiskara. Tiskaru u Osijeku osnivaju 1735. godine franjevci u sastavu svoje škole. Osnivač suknare kraj Zagreba je bio potpukovnik Kušević koji se obogatio kao kraljevski blagajnik, ali nije naročito bio spretan u manufakturnoj proizvodnji. Iskoristio je svoje

veze koje je stekao služeći u vojsci da dobije narudžbe za vojsku i kasnije mornaricu. Na unutrašnjem tržištu Hrvatske su mu konkurirali proizvođači iz Češke, Moravske i Slovenije. Iste prepreke razvoju su doživljavale i druge kasnije osnovane tekstilne manufakture. Svi ti tekstilni proizvođači, kao i manufakture iz drugih grana koje se osnivaju u to vrijeme, vrlo su skromnih kapaciteta, a i kratko su poslovale. U Kuševićevoj suknari maksimalni broj zaposlenih je bio 14 radnika; u tvornici gunjeva u Vukovaru 4 radnika; tvornica svile u Osijeku, osnovana 1770. godine je imala zaposlenih nekoliko mladića i djevojaka. Tvornica papira u Novoj Vesi kraj Zagreba je zapošljavala 2 do 3 radnika 1773. i 1783. godine. Tvornica kože u Kutjevu je 1773. godine imala jednog majstora i nekoliko učenika; tvornica ukrasne žice i odijela, čiji je osnivač i vlasnik bio grof Batthiany, zapošljavala je 1772. godine 16 radnika; tvornica stakla u Sušici, koncem 18. stoljeća, zapošljavala je od 30 do 50 radnika; kaptolska staklana iznad sela Leskovca kraj Varaždina 1782. godine zapošljavala oko 15 radnika, a staklana u selu Seona kraj Našica od 8 do 40 radnika.

U banskoj Hrvatskoj, između 1770. do 1780. godine u svim manufakturnim poduzećima svih radnika nije bilo zaposleno više od 150 do 200. Ista je situacija, ako ne i slabija, bila u Vojnoj krajini.

Druga karakteristika manufakture u banskoj Hrvatskoj, koja pokazuje njenu slabost, je kratkotrajnost poslovanja daleko najvećeg broja tih poduzeća. Kuševićeva suknara osnovana 1750. radi do 1774. godine. Suknara u Vidovcu kraj Varaždina nije radila ni punu godinu, a suknara u Jasiki oko 2 godine; u Vukovaru također oko dvije godine; staklana u Trakošćanu 10 godina; u Sušacima oko 45 ali s prekidima; u Leskovcu 3 godine, a staklana u Seoni oko 20 godina. Tvornica peći u Križevcima, vlasnika Magdalenića, radila je 5 godina; tvornica ukrasne žice u Ozlju 3 godine; kaptolska tvornica papira u Novoj Vesi s prekidima, mijenjajući vlasnika, 14 godina; tvornica papira u Vidovcu kraj Varaždina prestala je raditi iste todine kad je i počela, a željezara u Bregani zatvorena je u drugoj godini postojanja. Najduže je, oko 130 godina, radila željezna manufaktura Zrinjskih u Čabru.

Treći problem manufakturnih poduzeća u banskoj Hrvatskoj toga doba je stalan manjak stručnih majstora i stručnih radnika. Najveći dio su bili stranci — Česi i Nijemci. Četvrti problem je pomanjkanje kapitala, a onaj koji je postojao, najvećim dijelom je bio inostrani.

Analizirajući pripreme i nastajanje kapitalizma u Engleskoj, gdje se proces odvijao u najčistijem vidu, istakli smo značaj ujedinjavanja kapitala, u čemu je bitnu ulogu imalo osnivanje akcionarskih poduzeća. Isti problem je imao i razvoj Hrvatske. Iako su se mnogi plemići još u XVI. i XVII. stoljeću obogaćivali trgovinom, zarađena novčana sredstva su uglavnom ulagali u svoja feudalna imanja, u feudalni zemljišni posjed. To su čak najvećim dijelom činili i građani koji bi se obogatili trgovinom. Značajniji korak okupljanja financijskih sredstava je povezan s osnivanjem »Riječko-karlovačkog osiguravajućeg društva« osnovanog na incijativu A. L. Adamića 1802/03. godine. Osnovalo ga je pedesetak dioničara. Tokom dvadesetih i tridesetih godina XIX. stoljeća bilo je niz incijativa za okupljanje kapitala neophodnog za unapređenje djelatnosti u raznim privrednim oblastima, ali su rezultati bili vrlo skromni.

Peti problem je bilo usko domaće tržište, a vrlo ograničen izvoz. Na domaćem tržištu je bila jaka konkurencija, uglavnom iz Češke, Moravske i Austrije.

Ekonomska politika carskog dvora u Beču usmjeravala je manufakturnu proizvodnju u banskoj Hrvatskoj na niže faze prerade. U Slavoniji se razvilo svilarstvo, a svilene čahure su se prodavale u drugim krajevima Carevine i u Lombardiji. Isto tako se izvozilo građevinsko drvo i dužice, naročito od slavonske hrastovine. Nemilosrdno se uništavaju slavonske šume,

već od 1752. godine kad je otpočelo paljenje pepeljike za potašu (POTT-ćuf, ASCHE-Pepos), koja se najvećim dijelom izvozila kao sirovina.

Zbog slabijih nalazišta sirovina potrebnih u metalurgiji (željezo, bakarna ruda) i nedovoljno obučene radne snage, kvalitet proizvoda je bio velikim dijelom slab i nije mogao izdržati jaču konkurenciju.

Iako su i Karlo V i Marija Terezija, kao i njen sin Josip II, dosljedni svom merkantilističkom uvjerenju, a korišteni manjkom financijskih sredstava na određeni način poticali razvoj manufakture, dajući tu i tamo olakšice u porezu, nisu ni u tom bili konzistentni.

Opći zaključak se nameće sam po sebi. Manufakturna proizvodnja u Hrvatskoj nije znatnije utjecala na razvoj kapitalističkih odnosa. Kao što smo pokazali, rad gotovo svih manufakturnih poduzeća je bio kratkog vijeka. U gradovima je prevladavala zanatska proizvodnja, uglavnom organizovana u cehovima.

U Vojnoj krajini se sa strane Bečkog dvora podržavao opstanak seoskih zadruga, što je svakako kočilo razvoj robne privrede. O jedinstvenom nacionalnom tržištu se ne može govoriti. Na osnovi svega rečenog, vidljivo je da u doba života i rada Čevapovića u Hrvatskoj gotovo da nema građanskog staleža, a on je bio neophodan da ponese brži razvoj kapitalizma i suglasno tome izgradnju modernog društva koje se već značajno razvilo i dalje razvijalo u zemljama Zapadne Evrope. Feudalni odnosi su bili duboko ukorijenjeni u Hrvatskoj, iako je opći razvoj kako u Evropi tako i u Habsburškoj Monarhiji, pa i u Hrvatskoj, nagovještavao skore promjene i u Hrvatskoj. Još uvijek su osnovni zastupnici općih interesa Hrvatske bili feudalci koji nisu bili dorasli zadacima vremena, a problemi prelaza iz feudalizma u kapitalizam su zaista bili veliki i od uspješnosti njihova rješavanja u mnogome je ovisila budućnost nacije.

Prioritetni zadatak je svakako bio teritorijalno objedinjenje Hrvatske. Da bi se to ostvarilo, trebalo je otkloniti krupne, čak historijske prepreke. U prvom redu je trebalo pripojiti banskoj Hrvatskoj Vojnu krajinu, čemu se uporno suprotstavljao carski dvor. U 18. stoljeću Austriji nije više prijetila opasnost od Turske, ali je Vojna krajina davala austrijskom dvoru najjeftinijeg, uz to odličnog, vojnika za ratove koje je Austrija vodila u Evropi. Još 1809. godine ban Hrvatske I. Gyulaj s 18.000 krajišnika ratuje protiv Napoleona braneći Austrijsko Carstvo. Osnovni razlog što je krajišnik bio najjeftiniji vojnik tog vremena je u tome što se njegovo izdržavanje uveliko oslanjalo na sistem seoskih zadruga, koga je svim silama podržavao bečki dvor, a taj sistem je bio bitna prepreka razvoju robne privrede, znači kapitalizma, odnosno modernog društva. Dok su Marija Terezija, Josip II i Leopold III poticali razvoj manufakture u načelu, dotle su, podržavajući seoske kućne zadruge onemogućavali u Vojnoj krajini širenje tržišta za tu proizvodnju. Mađarsko plemstvo je potpomagalo zahtjev hrvatskih plemića za pripojenje Vojne krajine banskoj Hrvatskoj, ali iz svojih, u prvom redu ekspanzionističkih težnji, a koja je Hrvatskoj opet bila opasnost dana u politici mađarizacije. Godine 1786. se ukida Severinska županija i formira Ugarsko primorje od Rijeke do Novog Vinodolskog. Ona je ovisila o Ugarskom namjesničkom vijeću. Istarski poluotok nije, također, bio objedinjen.

Napoleonova su osvajanja još više komplikovala problem ujedinjenja Hrvatske. Napoleonove vojske ulaze u Veneciju 1797. godine, a Austrija okupira teritorij Mletačke Republike, Istru i Primorje. Nastojanja generala Mate Rukavine, Maksimilijana Vrhovca, Stefana Stratimirovića da se Dalmacija ujedini s banskom Hrvatskom, carski dvor sprečava iako je u Rukavini imao odanog čovjeka. Odlukom cara Franje I 1802. godine odlaže se pitanje ujedinjenja Dalmacije i banske Hrvatske na neodređeno vrijeme. Naime, on je uskratio saglasnost njihova ujedinjavanja. Napoleon 1808. godine ukida samostalnost Dubrovačke Republike. Do tog doba Dubrovačka

je Republika sa svojih 4.022 km² čuvala svoju samostalnost pod pokroviteljstvom turskog sultana.

Banska Hrvatska je u to doba PIJEMONT svima dijelovima Hrvatske, iako broji samo 648.351 stanovnika po popisu iz 1787. godine, sa svega osam slobodnih gradova. Najveći grad u Hrvatskoj u to doba je Rijeka s 5.922 stanovnika. Varaždin u to vrijeme ima 4.798, Koprivnica 3.411, a Karlovac 2.733 stanovnika. Zagreb, glavni grad banske Hrvatske, ima nešto više stanovnika od Karlovca, tj. 2.815. O slaboj ekonomskoj osnovi u to doba u Hrvatskoj naprijed smo govorili. Stvarnog saveznika da pomogne ujedinjenju Hrvatske, hrvatsko plemstvo nema. Na hrvatskom teritoriju se sukobljavaju brojni interesi: Austrije, Mađarske, Francuske, Turske, Rusije, Venecije, što je i onako slabo hrvatsko plemstvo guralo u njegovoj politici iz kompromisa u kompromis, ali uvijek, u manjem ili većem značaju, negativno po opći interes Hrvatske. Pošto hrvatsko plemstvo nije bilo sposobno da putem ustavnih rješenja osigura samostalnost banske Hrvatske, mađarsko Namjesničko vijeće praktički postaje vlast u Hrvatskoj. Mađari traže Slavoniju kao dio južne Mađarske. Posvuda forsiraju mađarizaciju. Tako se Hrvatska našla između čekića i nakovnja — germanizacije i mađarizacije. Da se odupru germanizaciji, hrvatsko se plemstvo čvršće veže mađarskim, ali što je vlast Beča slabija i tome popustljivija prema Mađarima, mađarsko plemstvo je agresivnije prema Hrvatskoj. U vrijeme rata protiv Napoleona 1805. godine kad je carski dvor bio u nevolji, Mađarski sabor donosi odluku da se mađarski jezik uvede u sudove i neke grane uprave. On je to želio proširiti i na bansku Hrvatsku, ali to sprečava banski namjesnik Hrvatske, biskup Maksimilijan Vrhovac, u to vrijeme značajna ličnost Hrvatske (1752—1827), koji je po svojim idejama i djelom bio neposredni prethodnik Ljudevita Gaja, Draškovića, Kukuljevića, Štrosmajera, a u neku ruku i Karadžića. Sve do kasne starosti je bio politička figura prvog reda, protagonist privrednog razvoja. Posebno treba istaći njegove zasluge protiv germanizacije, mađarizacije i za pripremanje uvjeta izgradnje jedinstvenog hrvatskog književnog jezika, čime najviše predstavlja predhodnika Lj. Gaja i drugih iliraca. Svakako treba spomenuti njegovu aktivnost na promicanju privrednog razvoja Hrvatske. Uočio je važnost ceste Zagreb-Karlovac-Jadransko more.

Naime, uz svu ograničenost robne proizvodnje u Hrvatskoj, u poređenju sa stanjem u zapadnim pa i srednjoevropskim zemljama, razmjena dobara između kontinentalnih regija Podunavlja, gdje se proizvodilo i za potrebe izvoza, i pomorske trgovine na sjevernom Jadranu, bila je nužna odgovarajuća mreža prometnica koja je nedostajala. Ključni značaj izvoza na sjevernom Jadranu ima grad Rijeka, daleko najrazvijeniji privredni grad u Hrvatskoj, ali je po svom upravno-političkom statusu Rijeka bila izvan vlasti banske Hrvatske. Čak ni poslije 1776. godine, kada je Rijeka uključena u Ugarsko-hrvatski dio Habsburške Monarhije, utjecaj hrvatskog plemstva i građanstva na sudbinu i razvoj Rijeke i dalje je minimalan. Samo u suradnji s vanjskim faktorima hrvatski plemići i građani su mogli utjecati na razvoj Rijeke. Da bi se uspješnije povezao region Podunavlje-Zagreb-Karlovac s jadranskom obalom, dolazi do projekta izgradnje nove ceste koja dobija ime Lujzijanska cesta. Za njenu izgradnju trebalo je sakupiti poveći kapital. Na tom poslu su najaktivniji M. Vrhovac, veleposjednik grof Batthyany, privredni poduzetnik A. L. Adamić. Oni se povezuju s bečkim, ali i drugim kapitalistima. Nadzor izgradnje ceste je povjeren generalu Filipu Vukasoviću. Cesta je završena 1809. godine. Izgradnjom te ceste zaista se promet unutrašnjost-jadranska obala snažno povećava. U strukturi prijevoza robe najznačajniji su: žitarice, duhan, sol i razni proizvodi i poluproizvodi od drveta. Dolazi do rekonstrukcije Jozefinske ceste od Karlovca do Senja koju izvodi krajiški oficir Josip Knežić. Izgrađuje se novi pravac ceste: Brinje, preko Ogulina do Oštarija, čime se izbjegava najteži uspon na Velikoj Kapeli. Mađarski politički i privredni faktori favoriziraju Lujzijansku cestu.

Promet rijekama, naročito Savom i Kupom, tradicionalna je djelatnost koja još krajem XVIII. stoljeća nosi cehovsko obilježje. Nosioci tog prometa u pravcu Jadrana su Sisak i Karlovac. Drugi pravac prometa rijekama odvija se Dravom i Dunavom. Najstarije luke na tom pravcu su Varaždin i Vukovar i, s posebnim značajem, Osijek koji je smješten na raskršću saobraćajnica između alpskih, podunavskih, balkanskih i jadranskih predjela pružao velike mogućnosti, ne samo razvoju prometa kao privredne djelatnosti, već sveukupnoj privrednoj aktivnosti. Od Osijeka preko Baranje, od vremena Josipa II, vodi dobra cesta za Mađarsku. Već tada zainteresirani privrednici i istaknuti politički faktori pokreću pitanja izgradnje kanala i željeznica što bi povezivalo Slavoniju u svim pravcima. Sve značajniju ulogu u riječnom prometu Savom zadobiva Slavonski Brod, Mitrovica, Zemun i Beograd. Na Dunavu raste uloga Vukovara.

Slavonska regija i Osijek su u to doba već razvijeni dio Hrvatske. Osijek oko 1871. godine ima 17.291, a Slavonska Požega oko 2.962 stanovnika. Iako je to pedeset godina kasnije, kad je Zagreb imao svega oko 3.000 stanovnika, ipak daje predodžbu o razvijenosti gradova Slavonije. Šezdesetih godina 19. stoljeća imamo zahtjev ministarstvu trgovine da se osnuje prva osječka akcionarska štedionica, što je godinama odbijala austrijska vlada. U isto vrijeme privrednici Slavonije traže regulaciju Drave. Za to su prvenstveno bili zainteresirani gradovi i naselja uz Dravu, ali se za to ne nalaze financijska sredstva.

Isto tako do 1869. godine se čeka na puštanje u promet prve željezničke linije javnog saobraćaja u Slavoniji, od Erduta preko Dalja do Osijeka. Rečeno potvrđuje da privredni razvoj Slavonije, u odnosu na razvoj Hrvatske kasni, a Hrvatska značajno zaostaje u razvoju zapadnih, pa čak i srednjoevropskih zemalja. Vrhovac se angažirao na regulaciji rijeke Kupe. Pozvao je i čuvenog graditelja kanala, francuskog inžinjera CHARPENTIERA, ali je za taj poduhvat nedostajalo novca. Raspisan je natječaj za dionice. Akcija nije uspjela jer je privreda Hrvatske bila jako slaba. Kod pojedinaca nije bilo kapitala, a nije bilo ni države koja bi stala iza projekta, kako je to daleko prije rađeno u Engleskoj. Vrhovac udara temelje zdravstvenom turizmu. Godine 1806. kupuje Stubičke Toplice, 1811. je položio kamen temeljac Maksimilijanovoj kupelji. U Zagrebu osniva zoološki vrt, kasnije poznati Maksimirski park, čije ime nosi po njemu. Prijateljevao je sa ekonomistima Nikolom Škrlecom i Josipom Šipušem, sljedbenicima Adama Smitha. Šipuš zagovara jedan književni jezik, potaknut potrebom širenja svojih ekonomskih ideja i stavova.

Vrhovac u svojoj štampariji štampa knjigu Josipa Šipuša: »Temelji žitne trgovine«, prve ekonomske knjige u Hrvatskoj. Značajan doprinos stvaranju uvjeta kasnijeg ilirskog preporoda je Vrhovčeva akcija za skupljanje narodnog blaga. On kao biskup šalje poslanicu svećenicima, potičući ih da to rade. Vrhovčeva je ogromna zasluga što se i uporno i dosljedno borio protiv mađarizacije, naročito kad je mađarsko plemstvo na zajedničkom zasjedanju ugarsko-hrvatskog Sabora u Požunu 1790. godine pokušalo nametnuti mađarski jezik u Hrvatskoj. Mađarizaciji se trebalo ponovno suprostavljati 1805, pa 1807, te 1825—35. godine. Hrvatsko plemstvo nedoraslo situaciji tada ne traži uvođenje hrvatskog jezika posvuda već latinskog.

Budući da je 1813. godine prošla opasnost od Napoleona, Bečki dvor ponovno želi nametnuti apsolutizam. Dio mađarskog plemstva usvaja ideje francuske revolucije i tako utire put bržem razvoju društva, dok se daleko najveći do hrvatskog plemstva bori, radi očuvanja svojih uskih klasnih interesa, za očuvanje feudalizma i time negativno djeluje na pozitivni trend razvoja snaga vremena. Ono nije bilo sposobno da slijedi ideje M. Vrhovca nego, čuvajući svoje uže, pojedinačne interese ne sagledava opći hrvatski interes. Dobrim dijelom odnarođeni hrvatski plemići, nejedinstveni, da bi sačuvali svoje posjede i privilegije, čvrsto se vežu uz politiku carskog dvora.

Kad se rezimira sveukupnost svih faktora koji utječu na razvoj Hrvatske, vidimo da je manufaktura nerazvijena, a to znači da nije bilo građanskog staleža sposobnog i zainteresovanog za izgradnju građanskog društva; plemstvo dobrim dijelom odnarođeno i skoncentrisalo svoje napore da očuva svoje uske feudalne privilegije; seljak živi u teškim uvjetima, pritisnut porezima, vojnom obavezom, raznim formama ovisnosti, dižući se na izolovane pobune, uz sve to kulturno zaostao.

Feudalci nastoje na razne načine povećati obaveze svojim seljacima što, naročito početkom 19. stoljeća, na vlastelinskim imanjima Srijema i Slavonije dovodi do seljačkih pobuna. Vladari prosvijećenog apsolutizma, naročito Marija Terezija i njen sin Josip II, nastoje, naročito kroz *urbarijalno* normiranje feudalne rente, uvesti zakonska ograničenja eksploatacije seljaštva od strane vlastele. Na takvu politiku monarhe navodi prvenstveno njihov interes da izgrade državu kao centralizirano rukovođeni sistem, sa svojom dominantnom ulogom, ocjenjujući položaj seljaka kao poreskog obveznika i nosioca gotovo svih javnih obaveza i kao osnovicu vojnih obveznika. Bitna komponenta takve carske politike je ujednačavanje položaja seljaka u Hrvatskoj i Slavoniji. Taj proces je lakše tekao u novooslobođenim područjima Slavonije nego u banskoj Hrvatskoj. U banskoj Hrvatskoj privremenim urbarom iz 1755. godine su utvrđena sva dotadašnja mnogobrojna i raznolika ugovorna davanja seljaka, a istom 1773. do 1779. se definitivno postiže njihovo značajnije ujednačavanje. Bečki dvor, iz pomenutih razloga, podržava postojanje institucija kućnih zadruga u Vojnoj krajini, a istu politiku vode feudalci u banskoj Hrvatskoj i Slavoniji, što sve skupa usporava razvoj robne privrede. Zbog toga se vrlo sporo uvode modernije metode privređivanja u poljoprivredi Hrvatske i Slavonije. Veoma dugo se zadržava tropoljni sistem koji je, za usporedbu, u Engleskoj nestao već prije par stoljeća. Ni širenje gajenja kukuruza nije značajnije uzdrmalo tropoljni sistem. Uvođenje proizvodnje novih, naročito industrijskih biljaka nije rezultat direktnog interesa seljaka proizvođača, već inicijativa i akcija državnih vlasti. Uz proizvodnju lana i konoplje počinje uzgoj dudova svilca, te širenje uzgoja duhana, naročito u Požeškoj kotlini. Veliki dio proizvodnje ove kulture je izvožen. Stočarstvo je ekstenzivno, a njegova grana svinjogojstvo u Slavoniji doživljava bitnu novinu. Stočni trgovci zakupljuju pravo žirovine u šumama feudalnih vlastelinstava, dovodeći krda svinja iz Bosne ili Srbije na tovljenje, da bi ih poslije toga otpremali i prodavali na tržištima Srednje Evrope. To je pogađalo seljaka, što je bio i neposredni uzrok, u sklopu svih nevolja seljaštva, buni u pakračkom kraju.

U pakračkom kraju nasilje vlastelinskih namještenika, uz zabranu gonjenja stoke u žirovinu i lošu godinu u poljoprivredi, dovodi do pobune seljaka. Seljaci odbiše da idu na tlaku koju episkop Josip Putnik uvredljivo nazva »seljački štrajk«. Pokret je izbio u selu Poljana, a glavni vođa je bio srpski učitelj Gregorije Perčević. Otpor slomi vojska. Slična pobuna izbi 1816. godine u Moslavini. Seljaci su tražili status krajišnika, što su prije i bili. Kraj Popovače dođe do sukoba seljaka i vojske. Vođa seljaka Mihajlo Marinković je pogubljen u Beču. U 1830. godini izbi buna i u Krašiću. Na imanju grofa Izidora Jankovića kod Daruvara pobuni se 60 sela Srba i Hrvata 1815. godine, tražeći da postanu krajišnici. Godine 1807. izbi Ticijanova buna, u kojoj pobunjeni seljaci, Srbi u Srijemu, zatražiše da se pripoje Srbiji gdje je pobijedio Prvi srpski ustanak. Pobuniše se seljaci između 1806—1809. godine na nekim feudalnim posjedima u virovitičkoj županiji. Pobune su izbile na otoku Braču, a otpor zemljišnim posjednicima pružiše seljaci u Kaštelima (1798—99), i na Pagu i Rabu. Svuda interveniše vojska.

Preslabe su bile društvene snage koje bi nosile izgradnju kapitalizma i građanskog društva. Čak ni za vrijeme Napoleonove vlasti u Dalmaciji, uz sav napredak organizacije, uprave, sudstva, obrazovanja, ništa se bitno nije promijenilo u strukturi društva. Duboko je bila u narodu usađena privrže-

nost baštinskom pravu, suprotno građanskom društvu. Narod nije razumio ni odvajanje crkve od države i dokidanje crkvenih imanja. Narod Dalmacije nije imao sreću ni pod vlašću Generalnog providura za Napoleonove vlasti, Viska Dandola, učenjaka, mletačkog demokrate, koji je forsirao privredni razvoj; osnovao poljoprivrednu akademiju, obrtnu školu, širio školstvo, ali favorizirao talijanski jezik što je bitno utjecalo da ideje francuske revolucije nisu stekle brojnije pristalice u Dalmaciji.

Možemo zaključiti da se nastajanje kapitalističkog društva u Hrvatskoj odvijalo u vrlo složenim političkim, ekonomskim, društvenim pa i kulturnim prilikama i odnosima. Ekonomska osnova novog kapitalističkog društva u Hrvatskoj je nastajala vrlo sporo. Još sporije je prodirao tehnički napredak i nova organizacija privređivanja. To se naročito vidi uspoređujući naš razvoj s razvojem Engleske koja je prednjačila. U nastajanju kapitalističkih odnosa u Hrvatskoj dolazilo je do vrlo zapletenih paradoksalnih situacija, od kojih mnoge traže da ih nauka podrobnije izuči i objasni. Trebao je viši nivo svijesti o zajedništvu u društvu Hrvatske toga doba. Ono je najsnažnije krenulo na platformi izgradnje jedinstvenog književnog jezika, koji je u to doba predstavljao identitet hrvatske nacije koja se počela formirati kao ustavni subjekt i kao budući izraz državnosti.

Takva shvaćanja sazrijevaju i dominiraju u ilirskom pokretu. Spomenuli smo javno izražavan stav Josipa Šipuša da je u Hrvatskoj neophodan književni jezik. Tome je bio naklonjen i Maksimilijan Vrhovac koji se dopisivao sa Jernejom Kopitarom, Josipom Dobrovskym i mitropolitom Stevanom Stratimirovićem. I Nikola Škrlec, suprostavljajući se mađarizaciji, ističe da je hrvatski jezik dio velikog slavenskog jezika, a M. Vrhovac kao odgovor na politiku mađarizacije ističe 1805. god. u Ugarskom saboru da će Hrvati uvesti svoj »ilirski jezik«. Nažalost, hrvatsko plemstvo ga nije htjelo slijediti, već traži latinski. No, da bi se došlo do jedinstvenog književnog jezika, bilo je nužno riješiti i mnoga teoretska pitanja u toj oblasti. To dopade u dužnost ilircima. No, njima su teren pripremali mnogi pisci. Spomenimo najvažnije iz Slavonije: Katančić (1750—1825), Lanosović (1750—1812), brodski trgovac Ignjat Brlić (1775—1855), Marijan Spaić (1795—1858), Luka Ilić—Oriovčanin (1817—1878). Njih obično nazivaju pretpreporodni pisci. Među njih spada i Grgur Čevapović. Angažiranost na izgradnji jedinstvenog književnog jezika postaje u vrijeme ilirskog preporoda snažan, ne samo kulturni i književni motiv napretka već i političke svijesti narodnih masa o sebi kao političkom i nacionalnom subjektu, koji postepeno postaje nosilac vlastite državnosti i suvereniteta. Kasnije te ideje obuhvatiše šire dimenzije kroz Bečki sporazum Ljudevita Gaja, Kukuljevića, Draškovića i drugih s Karadžićem i Daničićem i postaše osnove zajedničkom književnom hrvatsko-srpskom, odnosno srpsko-hrvatskom jeziku, koga treba razvijati adekvatno potrebama koje donosi suvremeni život.

I danas je pitanje našeg književnog hrvatsko-srpskog jezika krupno društveno pitanje, zato jer je jezik i razvojna društvena kategorija, pri čemu je najbitnije s kojih se principa prilazi pitanjima njegova razvoja. Svaki od nas ta pitanja valorizira prema svojim shvaćanjima najcjelishodnijeg razvoja našeg društva. Kad u tom svjetlu valoriziramo suvremene probleme razvoja suvremenog književnog hrvatsko-srpskog, odnosno srpsko-hrvatskog jezika, plediramo za politiku obogaćenja svake od ovih varijanata, ali i prožimanja zapadne i istočne varijante, obogaćenih varijantama crnogorskog i bosanskog jezika kao jedinstvenog književnog srpsko-hrvatskog, odnosno hrvatsko-srpskog, ali u isto vrijeme i protiv svakog unitarizma koji jezik samo može osiromašiti. Po našem shvaćanju na takvo rezonovanje nas navodi historija kao učiteljica života i praksa pretpreporodnih pisaca među koje spada i G. Čevapović.

S A Ž E T A K

»Društveno-ekonomske prilike u doba života i djelovanja Grgura Čevapovića« polazi od činjenice da se Čevapović rodio pred izbijanje francuske revolucije 1789. i živi do 1830. godine, znači do izbijanja srpanjske revolucije. To je period pobjede kapitalističkog sistema u zemljama Zapadne Evrope.

Hrvatska se sporije razvija od zemalja Zapadne i Srednje Evrope i zato kapitalizam kasnije pobjeduje. Zašto se Hrvatska sporije razvija u radu se detaljnije govori i objašnjava kakve su društvene posljedice tog zakašnjenja. Posebnost u razvoju Hrvatske svakako predstavlja Slavonija u kojoj se Čevapović rodio, školovao i najveći dio života radio. Prilike u kojima se rodio i djelovao bitno utječu na formiranje Čevapovićeva shvaćanja. Bitni zadaci povijesnog razvoja Čevapovićeva doba u Hrvatskoj i Slavoniji su: ujedinjenje svih dijelova Hrvatske u državnopravnu cjelinu, brži razvoj privrede na liniji razvoja robne privrede i kapitalizma, a u vezi toga izgradnja književnog jezika Hrvata. Čevapović djeluje u prvom redu kao književnik, prosvjetitelj, promotor pismenosti i kulture. Aktivan je na unapređenju hrvatskog jezika, po čemu ga možemo svrstati u prethodnike iliraca. Čevapovićeva shvaćanja su odraz prilika u Habsburškoj Monarhiji, Hrvatskoj i Slavoniji, a koje su osnovne značajke toga doba u ekonomici i u društvu, prikazuje ovaj rad.

ZBORNIK RADOVA O FRA GRGURU ČEVAPOVIĆU
(Znanstveni skup; Slavonska Požega, 20. i 21. svibnja 1987),
str. 23—43, Osijek, 1990.

Saopćenje na Znanstvenom skupu
UDK 330.190+37.011+379.22(497 Slavonska Požega)"18"=862
Rad primljen 17. XI. 1988.

FILIP POTREBICA, *Zagreb*

GOSPODARSKE, PROSVJETNE I KULTURNE PRILIKE U GRADU POŽEGI U ČEVAPOVIĆEVO VRIJEME

Franjevac Grgur Čevapović iz Bertelovaca bio je đak požeške Gimnazije, učitelj filozofije u franjevačkom samostanu u Brodu i Našicama, a od 1812. godine lektor filozofije i crkvenog prava u Pešti. Godine 1820. postao je gvardijan samostana u Vukovaru, a godinu dana kasnije izabran je za provincijala franjevačke provincije sv. Ivana Kapistrana, koju je dužnost obavljao dva puta.

Živi u pretpreporodnom razdoblju i bavi se književnim radom na hrvatskom jeziku. Kao predstavnik ilirizma u Slavoniji, Čevapović se zauzima za jezično pitanje i već 1816. godine raspravlja o jedinstvenom pravopisu za sve Ilire. Dopisuje se s nadzornikom narodnih škola u Hrvatskoj i Slavoniji Tomom Košćakom o uvođenju »slavonskog« pravopisa u školske knjige, kojim bi se ostvarilo jedinstvo školskih izdanja u Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji.[1]

Njegova neprestana stremljenja izražena su u privrženosti zajedništvu južnoslavenskih naroda, težeći da se domaći pisci oslobode tuđih utjecaja. Iskazuje uvjerenje da narodi naših zemalja čine jednu ilirsku zajednicu. Ovim shvaćanjima ostao je vjeran do kraja života, kao što je ostao i privržen svom zavičaju Požegi (Bertelovcima), što dokazuje neprestanom iskrenom pomoći za njegov razvoj.

Čevapovića ne možemo potpuno shvatiti niti cijeniti njegov književni i drugi rad, ukoliko ne objasnimo ukupna gospodarska, prosvjetna i kulturna zbivanja u gradu Požegi i šire.

Gospodarske prilike u gradu Požegi

Slavonija nakon oslobođenja krajem 17. stoljeća postaje granično područje Habsburške Monarhije prema Turskoj. Čitava Slavonija proglašena je kraljevskim posjedom, i na tom su prostoru organizirani feudalni posjedi. Gospodarski i društveni život u prvoj polovici 18. st. bio je usko vezan uz djelatnost komorske oblasti. Komora postepeno dijeli imanja svjetovnim

1 Antun Petković, Grgur Čevapović, Požeški leksikon, Slav. Požega 1977, 53.

i crkvenim gospodarima, a sve manje posjeda zadržava pod svojom upravom.[2] U to vrijeme stalne centralne komisije ističu potrebu da se teritorij Slavonije uredi u smislu apsolutističke koncepcije uprave. Hrvatski sabor, međutim, zahtijeva da se Slavonija priključi Hrvatskoj, pod vlast bana i Sabora i tamo uvede županijsko uređenje.

Reinkorporacija požeške županije ostvarena je 1745. godine.[3] Županijski organi djeluju u zgradi županijske uprave.[4] Županija je bila podijeljena u dva kotara: požeški[5] i pakračkí.[6] Gradska općina Požega, sa svojim teritorijem, pripadala je u teritorij županije i imala status komorskog posjeda, čija je veličina 90, 15/24 selišta s 344 kmeta.[7] Prisutnost vojnih vlasti u Požegi traje sve do 1751. godine, kada posljednja posada napušta požešku tvrđu.[8]

Od obnove požeške županije (1745) grad Požega nastoji steći povlastice slobodnog kraljevskog grada. Marija Terezija 1759. godine želi saznati od županijske vlasti da li gradska općina Požega ima uvjete da dobije povlastice. Županijska skupština, koja je zasjedala 28. lipnja 1759, dala je pozitivan odgovor. Iz izvještaja županijske komisije vidljiva su društveno-ekonomska obilježja Požege. U gradu žive trgovci, dućandžije i obrtnici udruženi u cehove, ali i značajan broj obrazovanih građana, plemstva, županijskog činovništva i gradske sirotinje. Posebno je naglašeno školovanje domaćih mladića u požeškoj Gimnaziji i drugim središtima države, te se može očekivati da će biti korisni u službi županije i grada.[9] Na temelju pozitivnog izvještaja Marija Terezija je 1. rujna 1765. godine izdala povelju kojom podjeljuje gradskoj općini Požega povlastice slobodnog kraljevskog grada.[10]

Porast broja kuća i stanovnika u gradu Požegi u vremenu od jednog stoljeća, od 1752. do 1850, možemo pratiti iz naredne tablice uz pomoć verižnog indeksa.

Godina	Broj kuća	Verižni indeks	Broj stanovnika	Verižni indeks
1752	352	—	1.600	—
1768	374	107	1.854	115
1787	414	110	2.002	108
1804	371	90	1.672	84
1818	334	90	2.139	128
1850	453	136	2.340	109

2 Igor Karaman, Požega i Požeška kotlina od oslobođenja ispod turske vlasti do 1848. godine, Požega 1227—1977, Slav. Požega 1977, 200.

3 Istodobno su obnovljene virovitička i srijemska županija. Tada je definitivno oblikovana i Vojna krajina uzduž Save.

4 Današnja zgrada Skupštine općine Slav. Požega. Ovu je zgradu Županija otkupila 1750, popravila 1754. i temeljito obnovila 1759. godine.

5 Požeški kotar čine vlastelinstva: Blacko, Brestovac, Cernik, Kaptol, Kutjevo, Pleternica i Stražeman.

6 Pakračkí kotar čine vlastelinstva: Pakrac, Podborje (Daruvar), Sirač i Kutina.

7 Filip Potrebica, Požeška županija za revolucije 1848—1849. Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Zagreb 1984, 13. i 14.

8 Julije Kempf, Požega, Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slobodnog i kr. grada Požege i požeške županije, Požega 1910, 323-328.

9 Igor Karaman, Požega i Požeška kotlina ..., 202

10 U opseg gradskog teritorija ušla su ova sela: Drškovci, Emovci, Komušina, Arslanovci, Seoci, Vidovci, Laze i Vrhovci. Prostor tih sela i grada koji se nalaze u središtu na desnoj obali Orljave obiluje šumama, livadama, voćnjacima, vinogradima i potocima.

Broj kuća je od g. 1768. 7% veći u usporedbi s 1752. godinom, a stanovnika za 15%. Godine 1787. povećao se broj kuća u usporedbi s g. 1768. 10%, a stanovnika samo za 8%. Godine 1804. u usporedbi s godinom 1787. opao je broj kuća 10%, a broj stanovnika za 16%. U slijedećem razdoblju do 1818. zabilježen je daljnji pad od 10%, u usporedbi s godinom 1804, dok je broj stanovnika porastao za 28%. Godine 1850. u usporedbi s 1818. zabilježen je porast kuća za 36%, a stanovnika za 9%.

Obrtnička je djelatnost posebno unaprijeđena za Marije Terezije, stoga su u gradu najbrojniji društveni sloj obrtnici udruženi u cehove.

Popisi obrtnika iz 1780, 1814, 1834. i 1850. omogućuju uvid u razvoj obrtničke djelatnosti i daju podatke o broju obrtnika i strukturi obrta u gradu Požegi krajem 18. i u prvoj polovini 19. stoljeća.[11]

Godina	Broj zanata	Majstori		Kalfe		Šegrti		Svega	100 Indeks 1780 =
		broj	%	broj	%	broj	%		
1780	33	251	71,12	60	16,99	42	11,89	353	100
1814	36	260	58,42	100	22,48	85	19,10	445	129
1834	45	310	62,76	117	23,68	67	13,56	494	140
1850	46	417	76,37	46	8,42	83	15,20	546	155

Prema popisu 1780. najbrojniji su: majstori krojači (52), opančari (36), krznari (31), čizmari (26), kovači (17); dok ostalih ima mnogo manje. Tih pet zanata imaju 162 majstora ili 63,28%. Njihovom djelatnošću zadovoljene su osnovne potrebe građana, a proizvodili su robu od domaćih sirovina. Glavna je proizvodnja odjeće i obuće.

Slični su podaci o broju majstora i u popisu 1814, u kome su najbrojniji: krznari (40), krojači (37), opančari (36), čizmari (26), kovači (15), lončari (15), postolari (10); dok se broj u ostalim zanatima kretao od 9 (remenari) do jedan.

Popis iz 1834. pokazuje sličnu strukturu najznačajnijih skupina obrtnika s nešto izmijenjenim redoslijedom.[12]

Obrtnici grada 1850. godine razvrstani su u osam cehova, a najbrojniji su: krojači (56), opančari (43), čizmari (41), krznari (32), remenari (20), postolari (19), kovači (13), lončari (14), stolari (13), torbari (12). Ostale su grupe imale manje od deset majstora.[13]

U 18. st. osobito se razvija krznarski i krojački ceh. Znatan je broj uglednih građana bio iz redova krznara, a među najuglednije spada rektor požeške Gimnazije i ugledni pisac 18. stoljeća Antun Kanižlić. Bilo je uobičajeno da djeca požeških obrtnika pohađaju požešku Gimnaziju, te su uz znanje obrtničke vještine mnogi naučili latinski jezik.[14]

11 Većina cehova osnovana je u 18. st. i to: krznara i remenara (1714), čizmara (1758), kovača, bravara i češljara (1758), zlatara i gumbara (1761), opančara (1761), II. njemački ceh (1773), pivara, mesara, cipelara, stolara, bačvara, krojača, kolara, rukavičara, lončara, užara i staklara — I. njemački ceh (1774).

12 Filip Potrebica, Požeška županija ..., 80—81.

13 Isto, 81—90. Usp. Filip Potrebica, Obrt u gradu Požegi i Požeškoj kotlini, Slav. Požega 1985, 13—34.

14 Iz Knjige pravih začasnih građana Požege vidljivo je da su u početku 19. st. bili brojni mnogi obrtnici: kovači, kolari, krojači, krznari i dr.

Od obrtničkog rada živjelo je oko 2/3 stanovnika Požege, a ostali su pripadali drugim slojevima i profesijama: plemstvu, svećenstvu, činovništvu, trgovcima, gradskoj sirotinji i dr. Doista je Požega krajem 18. i početkom 19. st. obrtnički grad u kome su obrtnici imali gospodarstvo s okućnicom i poljoprivrednim površinama izvan grada i na taj način su ostvarivali dio prihoda. Mada su bili važan gospodarski faktor u gradu, nisu imali adekvatnu ulogu u upravi grada i u požeškoj županiji. U tome su prednost pred obrtnicima imali vlasnici manufaktura, trgovci, inteligencija, plemstvo i svećenstvo.

Uz obrtničku djelatnost razvija se i trgovina, osobito od 1765. godine, kada je Požega postala slobodni kraljevski grad s mnogim povlasticama. Ima pravo održavanja četiri godišnja sajma, dva tjedna (četvrtak i nedjelja), a povezana je cestama s ostalom Slavonijom i Vojnom krajinom.[15]

Patentom Josipa II o vjerskoj toleranciji g. 1781. dopušteno je da se u gradu Požegi mogu naseliti pripadnici pravoslavne vjere, a poslije 1800. dolaze i prvi židovski trgovci. Jedni i drugi imat će značajnog udjela u trgovačkim poslovima u prvoj polovini 19. stoljeća.[16]

Svilogojstvo je značajna gospodarska grana krajem 18. i početkom 19. st. u gradu Požegi. Uzgoj dudova za proizvodnju svilenih čahura (galeta) utemeljen je nastojanjem Marije Terezije. Godine 1770. u gradu su bila 5673 dudova stabla, od kojih je ostvarena proizvodnja od 800 funti svilenih čahura. Napredak svilarstva očit je na početku 19. stoljeća. Godine 1825. postojao je rasadnik dudovih stabala, a proizvedeno je, na ranije zasađenim dudovim stablima, 2737 funti svilenih čahura i ostvaren prihod od 1252 forinte i 32,1/2 novčića.[17]

Požega je postala centar svilarstva u požeškoj županiji. Tu je i nastala prva manufaktura za odmatanje svile, koja je vlasništvo države i bila je smještena u kući dr. Vatroslava Thallera. Ta je svilara 1857. godine postala vlasništvo Dragutina Lobe.[18]

U drugoj polovini 18. st. uspostavljena je i prva pivara u Požegi čiji je vlasnik Ivan Spun, a početkom 19. st. taj posao nastavljaju Ivan Marle i Dragutin Lobe. Godine 1860. osnovao je drugu pivaru u Požegi Ferdo Kempf.[19]

Od poljoprivrednih grana u gradu Požegi posebno je bilo važno vinogradarstvo i podrumarstvo. Godine 1702. građani Požege imaju 313 kopača vinograda, a već 1736. na gradskom vlastelinstvu, tj. u gradu i okolnih šest sela postoji tri puta više — 912 kopača vinograda.[20] Mnogi građani Požege imali su značajne prihode od vinograda. To potvrđuje i procjena imovine Stjepana Adubića u Požegi 1794. g. Nekretnine su mu procijenjene na 3420 forinti. Imao je tri vinograda: kod Sv. Vida, pod selom Komušinom i na Velikom kamenu.[21]

U gradskom podrumu 20. studenoga 1790. godine utvrđeno je da ima 373 akova vina, pretežno crvenog i crnog.[22]

Gospodarske prilike u gradu Požegi krajem 18. i početkom 19. st. nešto su bile bolje od stanja u drugim dijelovima požeške županije. Godine 1801.

---

15 F. Potrebica, Požeška županija ..., 91.

16 Isto, 91—93.

17 Isto, 29—30.

18 Isto, 30.

19 Isto, 27. Održala se do 1876. godine.

20 Filip Potrebica, Povijest vinogradarstva i podrumarstva u Požeškoj kotlini, Kutjevo 1982, 36—37.

21 Isto, 37—38. Grad Požega 1848. godine od svojih vinograda ostvario je prihod u iznosu 400 forinti, što je oko 10% ukupnog prihoda grada.

22 Isto, str. 40.

i 1802. u mnogim dijelovima požeške županije vlada glad, što dovodi do pomora ljudi.[23] U gradu Požegi svega je 2,92 % građana moglo živjeti (1848) bez oskudice. Većina je građana jedva osiguravala životni minimum (78 %), a oko 19 % uspijeva pribaviti sredstva za život.[24]

Osnovno školstvo u Požegi i Požeškoj kotlini

Osnovno školstvo do sredine 18. st. u Požegi i Požeškoj kotlini bilo je vezano uz djelatnost samostana i svećenstva. U tim su školama uglavnom pripremani dječaci za svećenička zanimanja, a poučavali su čitati, pisati i računati.[25] Prve svjetovne učitelje susrećemo u Požegi za vladavine Marije Terezije (1740—1780). Posebnu je pažnju posvetila osnivanju pučkih škola, nastojeći razbiti uvjerenje da su nepotrebne.

U Požegi se već 1759. spominje pučki učitelj Antun Pužević iz Primorja, a poučavao je nauk kršćanski, ilirski i latinski jezik i pismo. Deset godina kasnije tu dužnost je vršio učitelj Tomo Jagodić iz Požege, koji je poučavao djecu oba spola i starije.[26] Kraljica M. Terezija g. 1774. potvrdila je novi opći školski red u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji i tako sebi i svojim nasljednicima osigurala nadzor nad školama.[27]

Požeška pučka škola utemeljena je 1. studenoga 1777. godine pod nazivom *Gradska narodna škola* (Urbana schola nationalis), a bila je u okružju zagrebačkom. Imala je četiri razreda s dva učitelja svjetovnjaka. Učitelj Antun Mihalji (Mihaly) poučavao je I, II. i III, Tomo Klenić IV. razred. Antun Mandić, kanonik, rodom iz Požege, obavlja dužnost okružnog nadzornika za zagrebačko okružje, a za mjesnog nadzornika u Požegi imenovan je Đuro Barjaktarić, direktor požeške Gimnazije. Zamjenjivao ga je Stjepan Marković, podžupan.[28]

Godine 1780. školska zgrada je izgorjela, pa je obuka nastavljena u zgradi gimnazije (danas samostan sestara Sv. Vinka). Uz svjetovne učitelje počinju (1780) u školi raditi kao učitelji požeški franjevci. Tako g. 1780. poučava III. razred franjevac Josip Ljubić, što postaje u daljnjem radu škole stalna praksa.[29]

Antuna Mandića je na dužnosti okružnog nadzornika zamijenio 1782. kanonik Filip Wohlgemuth, koji je imenovao 1783. za mjesnog nadzornika

---

23 F. Potrebica, Požeška županija ..., 32—4. Županija organizira pomoć.

24 Isto, 112.

25 Lovro Blažević, Osnovne škole, Požega 1227-1977, Slav. Požega 1977, 441.

26 Spomenica Dječačke obće pučke škole u Požegi (poseban list koji je napisao Julije Kempf). Podatke je uzeo iz izvještaja biskupskog vizitatora kanonika Ivana Paxy. Godišnja plaća učitelja iznosila je 20 forinti i od svakog djeteta koje je učilo čitati i pisati na mjesec 4 groša, a oni koji su učili latinski jezik — 5 groša.

27 Spomenica Dječačke obće pučke škole u Požegi. Ugarska s Hrvatskom i Slavonijom bila je podijeljena na deset školskih okružja, a na čelu svakog je školski upravitelj. Njemu je bio podčinjen školski nadzornik koji je nadzirao sve tzv. »trivialne narodne škole svoga područja«. Upravitelj zagrebačkog okružja bio je Nikola Skerlec de Lomnica, a školski nadzornik zagrebački kanonik Antun Mandić, koji je rođen u Požegi 1740, gdje je završio osnovnu školu i šest razreda gimnazije. Bio je sklon naporima grada Požege i Požežanima. Radio je na unapređenju školstva i kulture u svom zavičaju, stoga dolazi češće u Požegu i obilazi pučku školu.

28 Spomenica ..., 5.

29 Učitelji-franjevci bili su: Dimitrij Mandić (1782), C. Czymersky (1782), Franjo Pozoević, Paskal Wehrman (1783), Ignjat Katić (1784/5), Clemens Orovčanin, Blaž Niemac (1786/7) i dr.

Dječačke i Djevojačke pučke škole u Požegi Vinka Krajačića, bilježnika grada Požege.[30]

U pismima Krajačiću, Wohlgemuth izražava nezadovoljstvo s radom svjetovnih učitelja A. Mihalja i T. Klenića.[31] Ističe da nisu programe uspješno realizirali, niti su gradivo pravilno po godinama podijelili. Da bi se to izmijenilo, šalje Krajačiću naukovnu osnovu zagrebačke gradske škole s uputama, da se učitelji iste pridržavaju. Osim toga (1783) izdaje nalog da se održavaju godišnje skupštine učitelja na kojima bi se raspravljalo o radu u nastavi, ali i o drugim pitanjima vezanim uz rad škole.[32]

Gradsko poglavarstvo je bilo dužno da materijalno opskrbljuje školu. Tu dužnost nije uspješno ostvarivalo i nije se dovoljno brinulo o školi. S velikim teškoćama je priskrbljivalo drva za ogrjev, a kao veliki uspjeh u 1784. godini navodi da je u sobama br. 3 i 4 (gimnazijska zgrada) školski pod prekriven daskama.[33]

Za Josipa II 1785. godine uspostavljena je nova naučna osnova, čime nije unaprijeđen uspjeh u školi, a tome je djelomično pridonijelo uvođenje njemačkog jezika. U školu su stizale brojne naredbe. Jedna od njih je zabranjivala rimokatolicima da šalju djecu u škole koje nisu imale ovu naučnu osnovu. U prvi latinski razred mogli su se upisati samo oni učenici koji su završili obuku u dozvoljenim školama ili su, pak, morali položiti prijemni ispit.[34]

Filip Wohlgemuth odlazi u Peštu, gdje 6. studenog 1788. preuzima rektorat sveučilišta. Na njegovo mjesto je imenovan Emerik pl. Vöry, koji će nastaviti unapređivati školstvo u Požegi i Požeškoj kotlini.[35]

G. Čevapović rodio se u Bertelovcima (23. travnja 1786), upravo kada se provode navedene reforme u osnovnom obrazovanju. Josip Buturac utvrdio je da obitelj Čevapović živi u Bertelovcima od 1702. do danas i da pripada prastanovnicima. Obitelj je 1760. brojila 42 stanovnika, 1783. tri kuće i 61 stanovnik, a 1950. 15 kuća i 58 stanovnika.[36]

Potrebno je nešto reći o osnovnom školstvu 90-ih godina 18. st. u Požeškoj kotlini, s posebnim osvrtom na jakšićki kraj u koji je spadalo i selo Bertelovci.

Za vladavine Josipa II (1780—1790) osnovane su u Požeškoj kotlini ove osnovne škole: u Buku, Jakšiću,[37] Kuli, Orljavcu, Pavlovcima, Kuzmici (1787),

---

30 Spomenica . . . , 6.

31 Dvije građanke, Marija Margareta Diković i udovica M. Vlaković, pismeno su se potužile nadzorniku V. Krajačiću na svjetovne učitelje da su ostali dužni za stan i hranu. Sadržaj pisma upućuje nas na zaključak da su učitelji živjeli u oskudici i bijedi (Spomenica . . . , 9-10).

32 Traženo je da se pribavi kreda, olovke i knjige za siromašne učenike, te knjige za učitelje.

33 Spomenica . . . , 8. Učitelj Matković opomenut je zbog puštanja djece iz škole i nedovoljne marljivosti. Matković se branio da u hladnoj sobi ne može poučavati.

34 Spomenica . . . , 11.

35 Isto, 13.

36 Josip Buturac, Stanovništvo Požege i okolice 1700—1950. Posebni otisak iz knjige Zbornik za narodni život i običaje, knjiga 43, JAZU, Zagreb 1967, 435.

37 Sklopljen je ugovor 27. srpnja 1787. godine između okružnog nadzornika osnovnih škola u Zagrebu i stanovnika općine Jakšić i vlastelinstva. Prema ugovoru općinari su bili dužni u naturi osigurati prihod učitelju u vrijednosti 111 forinti i 37,1/2 novčića, te su se obavezali održavati školsku zgradu i stan učitelja, dok se za drva trebalo brinuti vlastelinstvo.

Velikoj (1788) — katoličke; Kamenskoj (1787), Bolomačama, Čečavcu, Paki, Sloboštini i Smoljanovcima (1788) — pravoslavne.[38]

Najbliža seoska domaća škola Čevapovićevom rodnom mjestu bila je u Jakšiću, osnovana 1787, ali je prestala s radom 1790. godine. Nove škole, prema tome i škola u Jakšiću, osnovane su na temelju ugovora koje su sklapali školski nadzornici u prisutnosti županijskih sudaca i drugih osoba. Ukoliko se nisu ispunjavale obaveze iz ugovora, škole bi ukidali.

Na županijskoj skupštini u svibnju 1790. godine konstatira se da je broj škola prevelik. Učenici slabo polaze nastavu jer su zaokupljeni domaćim poslovima. Izdaci za škole su bili veliki u odnosu na rezultate, stoga se tražilo ukidanje svih škola u Požeškoj kotlini, osim rimokatoličkih u Kutjevu, Kuli, Sesvetama, Kaptolu, Velikoj i Pleternici i pravoslavne škole u Gradištu. Poučavanje u preostalim školama trebalo je svesti na osnovna znanja iz vjeronauka, čitanja i pisanja, aritmetike i materinskog ilirskog jezika.[39] Nadzornik škole E. Vöry zahtijeva 1792. godine da se škole obnove svagdje gdje postoje ugovori.

Stanje se u školama i dalje pogoršavalo. Djeca slabo pohađaju nastavu, a učitelji su slabo plaćeni. Namjesničko vijeće je zatražilo objašnjenje od županijske uprave 16. veljače 1796. godine zašto nije seoska domaća škola u Jakšiću ponovno otvorena i ujedno nalaže da se popišu djeca prispjela za školu, te da se obavijesti da li u Jakšiću postoji župnik. Županijska skupština na 19. ožujka 1796. godine izvještava da to nije učinjeno, jer da je škola prestala s radom »što je nepotrebna i teška, bolje reći mrska puku«.[40]

Namjesničko vijeće ne odustaje od svoje nakane da obnovi rad škole u Jakšiću, stoga 27. rujna 1796. ističe da je po ugovoru učiteljsko mjesto dobro plaćeno, a da škola i dalje ne radi. Zahtijeva da se radom otpočne od školske godine 1796/97. Međutim, od sklapanja ugovora 1787. godine, pa sve do 1796. općinari ni vlastelinstvo nisu ispunili svoje obaveze, a osim toga mnogi smatraju da škola nije ni potrebna »zbog male udaljenosti od požeške i sesvetačke (osnovne škole — F. P.)«.[41]

G. Čevapović je školske godine 1793/4. trebao pohađati prvi razred osnovne škole.[42] Tada škola u Jakšiću nije radila, stoga je morao polaziti neku drugu osnovnu školu. Prema navodima Paškala Cvekana, Čevapović je 1794. g. u Pleternici naučio pisati,[42a] pa je moguće da je osnovnu školu polazio u Pleternici.

Ako je Čevapović 1793/4. pošao u osnovnu školu, a trebao je jer je navršio sedam godina, onda ju je mogao s uspjehom završiti 1797. g., jer se u školskoj godini 1797/8. upisao u prvi gramatički razred požeške Gimnazije.[43]

---

38 Lovro Blažević, n. d., 441. Prije ovih škola postojale su ranije osnovane škole u Požegi, Kutjevu, Sesvetama, Kaptolu, Pleternici, Ruševu, Mitrovici (Trenkovo), Brestovcu, Latinovcima i Treštanovcima. Sve su one osnovane od polovine 18. st. do 1770. godine.

39 J. Kempf, Požega . . . , 233.

40 Isto, 234.

41 Isto.

42 U školu su morala ići djeca koja su navršila šest ili sedam godina. Ona djeca koja poslije osnovne škole nisu nastavljala školovanje, pohađala su opetovne škole.

42a Paškal Cvekan, Požeški franjevci i njihovo djelovanje, 49.

43 Matricula studiosorum 1725—1837/38, rukopis — knjiga na latinskom jeziku, čiji je sadržaj popis učenika i profesora po razredima za sve godine osim za godine 1735, 1743, 1744. i 1811. Od 1756. nalazimo i ocjene iz vladanja i općeg uspjeha, a od 1773. naznačeno je mjesto, stalež i domovina đaka, ali ne za sva godišta.

U Spomenici Dječačke pučke škole u Požegi na str. 13. i 14. stoji: »Od sada (1788. — F. P.) nema nikakvih pisanih vrela za poviest ove škole sve do godine 1813.«[44]

Škola u Jakšiću nije otvorena ni 1799. godine. Na to nas upućuje zahtjev Kraljevskog namjesničkog vijeća da se obnovi škola u Jakšiću, Ruševu, Stražemanu i Skenderovcima.

Evidentno je da seljaštvu nije stalo do obrazovanja. Izbjegavali su slati djecu u školu, jer su im koristili u obavljanju gospodarskih poslova. Županijske vlasti nisu se tome mnogo protivile. Ako su nešto i poduzimale, tj. prijetile su kaznama i batinama, više su to činile da bi imale opravdanje prema Kraljevskom namjesničkom vijeću i vladaru. Da je osnovno školstvo padalo na sve niže grane, najbolje potvrđuje podatak da je 1847. godine u požeškoj županiji bilo samo deset seoskih škola. Ovom stanju znatno su pridonijele i opće prilike u Habsburškoj Monarhiji.

Napoleonski ratovi su znatno pogađali stanovništvo grada Požege, Požeške kotline i županije u cjelini. Naredbe iz Beča i Budima stizale su svakodnevno županijskoj upravi, kojima se traži da se za bojište prikuplja novac, kruh i druge namirnice, te da se regrutiraju vojnici. Županijska uprava ima pune ruke posla. Uređuje kasarne, skuplja i šalje hranu, regrutira i šalje vojnike. U gradu Požegi su sve veće i prostranije zgrade: franjevački samostan, gimnazija, isusovačka bivša kolegija i dr. određene za prenoćište vojnicima, smještaj ranjenika ili, pak, za skladišta hrane i druge opreme. Iz dana u dan građani i seljaci su morali dočekivati i ispraćati vojnike, dajući im stan i hranu uz malenu ili nikakvu nadoknadu. Teške prilike su trajale puna dva decenija. Osim toga, 1797. godine bila je osnovana dobrovoljačka četa sastavljena od pješaka i konjanika. Požega je ubrzo postala centar sastajanja svih takvih četa »ustaša« iz slavonskih županija. Krajem godine 1800. uz prisutnost kraljevskog povjerenika, u Požegi je izvršena smotra čete »ustaša« (90 konjanika i 900 pješaka) i potom upućena u Zagreb.

Na selu i u gradu javljaju se različite zloupotrebe, pljačke i druga nasilja, što je stvaralo neraspoloženje. Zato je i sasvim logično zašto je bilo vrlo teško stanje u ukupnom obrazovanju, a posebno u osnovnom školstvu. Gimnazijska zgrada je pretvorena u bolnicu. Iz nje se pučka škola morala preseliti u franjevački samostan, a gimnazijalci u nepopunjene sobe isusovačkog kolegija. Osim ranjenika i vojske u Požegu dolaze i brojni zarobljenici. Tako je 31. travnja 1809. godine smješteno 1.400 zarobljenika (Francuza, Talijana i Bavaraca). Početkom 19. st. dolazi do niza pobuna seljaka zbog teških socijalnih prilika i velikih zahtjeva vlasnika vlastelinstava. U takvom vremenu teško je bilo razmišljati i raditi na unapređenju osnovnog obrazovanja.

Gradska narodna škola u Požegi, na temelju ugovora od 10. travnja 1823. godine, stavljena je pod upravu franjevaca. Ugovor je sklopljen između grada Požege i Uprave provincije sv. Ivana Kapistrana, kad je provincijal bio Grga Čevapović. U školi su poučavala dva franjevca koji su morali dobro poznavati naučnu osnovu. Za njihov rad, te pomoć franjevačkog samostana u Požegi, za svakog učitelja plaćana je samostanu nadoknada od 100 forinti godišnje. Uz to samostan je od grada dobivao 40 hvati ogrjevnog drveta bez nadoknade.[45] Čevapović je pomagao gradu Požegi i bio je spreman da gradu ustupi prikladne prostorije u samostanu za održavanje nastave.[46] Učiteljeva-

---

44 Spomenica . . . , 13 i 14.

45 Paškal Cvekan, Požeški franjevci i njihovo djelovanje, Slav. Požega 1983, 153—154. Autor navodi imena 34 učitelja franjevca na narednoj školi u Požegi od 1823. do 1869. i godine kada su službovali.

46 Antun Cuvaj, Građa za povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije, t. I, Zagreb 1907, 697—998. Usp. P. Cvekan, n. d., 154.

i bilo značajan doprinos u odgoju i obrazovanju.

Usmjerit ćemo pažnju na knjižni fond ove škole koji nam pruža obilje informacija za njeno djelovanje kroz gotovo tri stoljeća. I danas knjižnica predstavlja kulturnopovijesni spomenik koji nas upućuje na potrebu pomnog istraživanja. Na temelju njenih knjiga možemo spoznati kulturnopovijesnu prošlost grada Požege od kraja 17. stoljeća do danas.

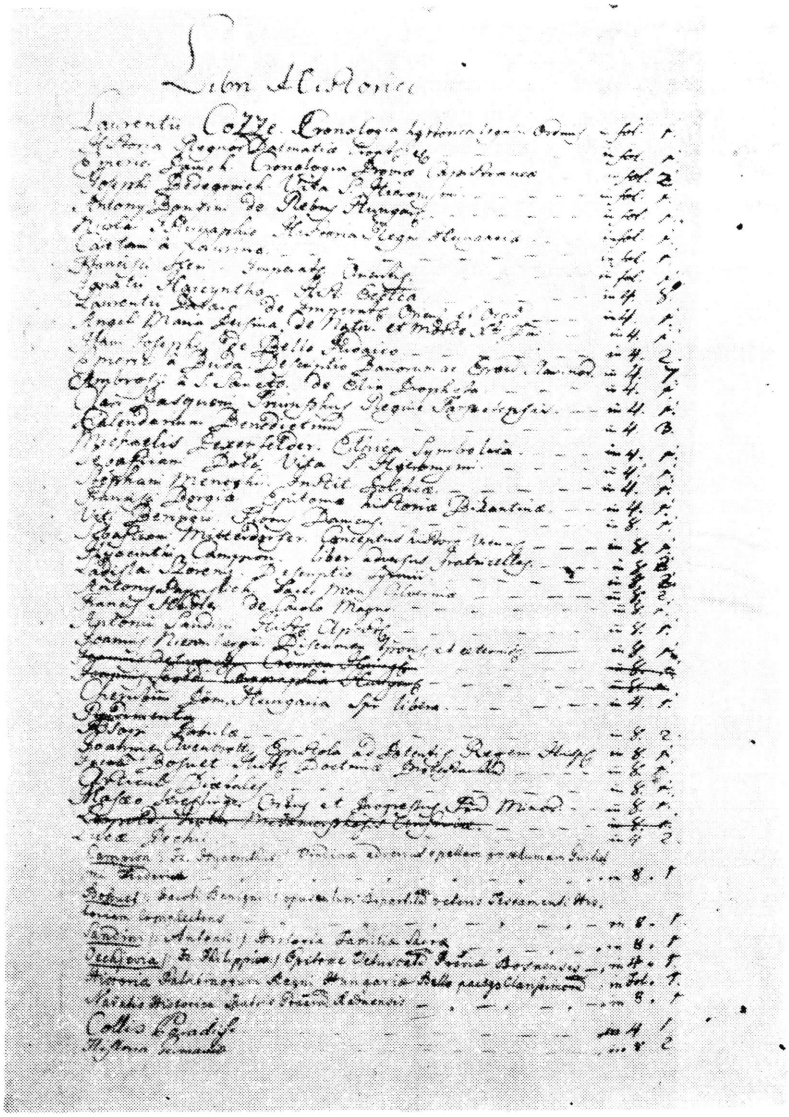

Katalog knjižnice Franjevačkog samostana iz 1774. godine

Osnivanjem požeške Gimnazije (1699) pisana riječ postaje sve utjecajnija u Požegi. Požeška Gimnazija ostavila je znatne tragove u povijesnom i kulturnom životu Požege i šire. Škola je bila usko povezana sa sredinom. U gradu Požegi nije bilo važnijih političkih i kulturnih događaja koji nisu bili

povezani s njenim djelovanjem. Knjige su u Gimnaziji bile osnovno nastavno sredstvo, a prispijevale su iz raznih krajeva. U 18. st. to je pretežno teološko-filozofska literatura na grčkom i latinskom jeziku. Ukinućem isusovačkog reda (1773) Gimnazijom upravljaju pavlini (1773—1786), ekspavlini (1786—

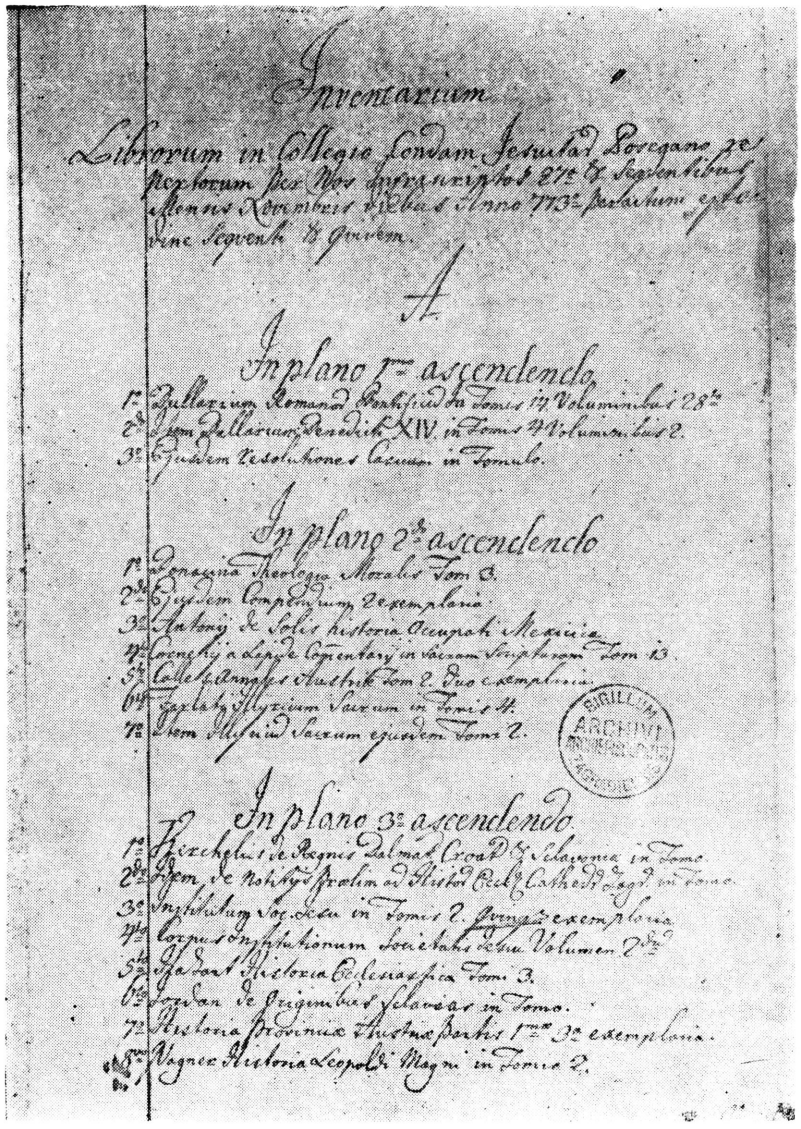
Inventarium
Librorum in Collegio Condam Jesuitar Posegano repertorum per Nos Infrascriptos 27o & Sequentibus Mensis Novembris diebus Anno 773o peractum ejusdem Sequenti & quidem.

A

In plano 1mo ascendendo

1o Bullarium Romanor Pontificum in Tomis 14 Voluminibus 28to
2do Item Bullarium Benedicti XIV in Tomis 4 Voluminibus 2.
3o Ejusdem resolutiones Casuum in Tomulo.

In plano 2do ascendendo

1o Bonacina Theologia Moralis Tom 3.
2do Ejusdem Compendium 2 exemplaria.
3o Antonij de Solis historia Occupati Mexicia.
4o Cornelij a Lapide Comentarij in Sacram Scripturam Tom 13.
5to Colleti Annales Austriae Tom 2. Duo exemplaria.
6to Farlati Illyricum Sacrum in Tomis 4.
7o Item Illyricum Sacrum ejusdem Tomi 2.

In plano 3o ascendendo

1o Kercheliis de Regnis Dalmat Croat & Sclavonia in Tomo.
2do Idem de Notitijs Praelim ad Histor Eccl Cathedr Zagr in Tomo.
3o Institutum Soc. Jesu in Tomis 2. Quinque exemplaria.
4to Corpus Institutionum Societatis Jesu Volumen 2dum
5to Hadart Historia Ecclesiastica Tomi 3.
6to Jordan de Originibus Sclavicis in Tomo.
7o Historia Provinciae Austriae Partis 1mae 3a exemplaria.
8vo Wagner Historia Leopoldi Magni in Tomis 2.

SIGILLUM ARCHIVI

Inventar isusovačke knjižnice iz 1773. godine (1. stranica)

—1834) i franjevci (1834—1864) koji pretežno nabavljaju knjige humanističkog i religioznog sadržaja pisane latinskim, grčkim, njemačkim i drugim jezicima. Manji broj knjiga iz toga vremena pisan je na hrvatskom jeziku. U pretpreporodnom i preporodnom razdoblju knjiga na narodnom jeziku je imala veliko značenje. Latinski jezik je nastavni od osnivanja 1699. do početka 1848. godine, a od 1784. to postaje i njemački jezik, da bi od godine 1792. to pravo dobio i mađarski (ali samo na zagrebačkoj, varaždinskoj, osječkoj i požeškoj gimnaziji) kao neobavezan, a od 1834. godine i obavezan.[47]

47 Filip Potrebica, Povijest knjižnica Požeške kotline, Zagreb 1976, 88.

Sačuvan je inventar knjiga isusovačke knjižnice požeške Gimnazije u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu iz 1773. godine.[48] Isusovci su pribavljali potrebne knjige od školskih udžbenika do knjiga koje su imale učvršćivati i proširivati znanje članova i disciplina, što su ih predavali u humanističkim razredima i u filozofiji i teologiji. Spomenuti inventar je ogledalo rada u požeškoj isusovačkoj Gimnaziji koja je od 1760. do 1776. djelovala, uz zagrebačku akademiju, kao jedina viša škola *(Academia Posegana)* u Hrvatskoj.

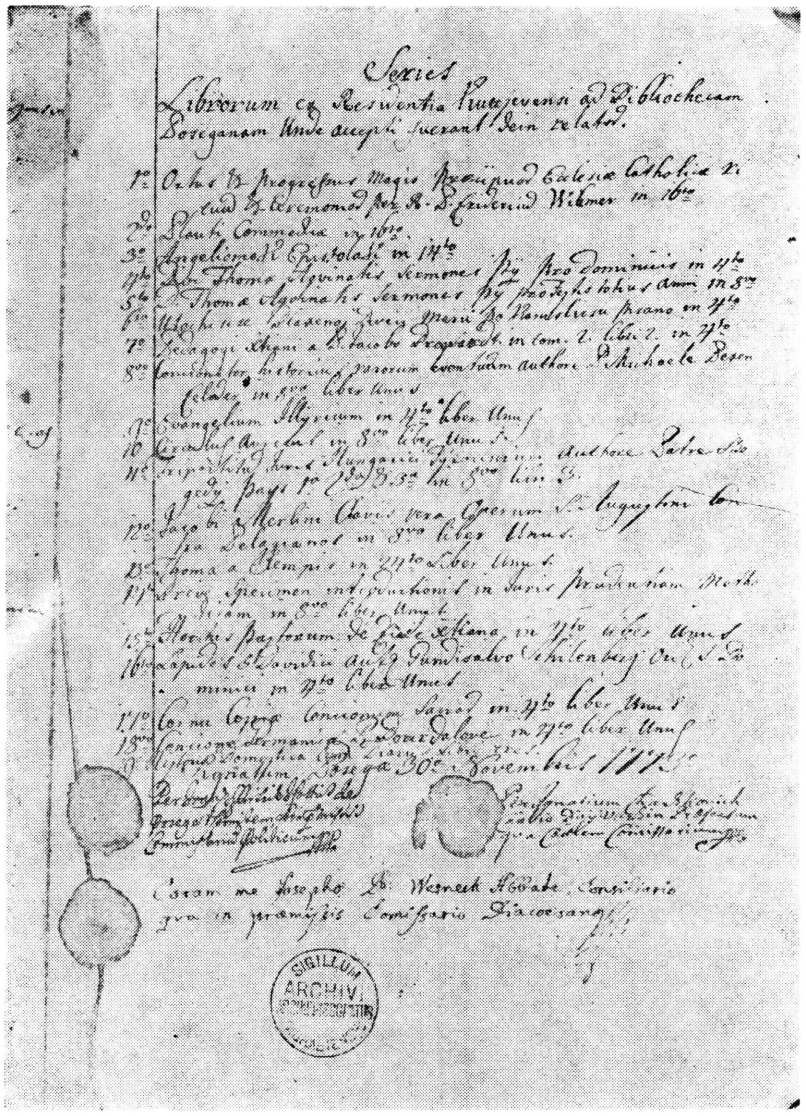

Inventar isusovačke knjižnice iz 1773. godine
(33. stranica)

48 Isto, 101. Ugarska kraljevska komisija popisala je 1773. imovinu požeških isusovaca, te je 27, 28. i 29. studenoga napravljen inventar knjižnice na 33 stranice sa 1.141 naslovom. Knjižnica je bila smještena u zgradi kolegija, a ne u staroj jednokatnoj zgradi Gimnazije (sada samostan sestara sv. Vinka). Inventar je sastavljen na latinskom jeziku, bez obzira na kome su jeziku bile tiskane knjige. Iz inventara je teško ustanoviti da li su knjige bile originali ili prijevodi ili su tiskane na nekom drugom jeziku.

I danas se u zgradi bivše Gimnazije, a danas Centra za usmjereno obrazovanje »Zvonko Brkić«, čuva dio knjiga požeškog isusovačkog kolegija. Knjige su kupovane na raznim stranama, ponajviše u Mlecima.[49]

Teško je pratiti sudbinu knjige isusovačkog kolegija u Požegi. Poznato je da je 1789. godine dio knjiga isusovačkog kolegija dospio preko Gimnazije u Osijeku do Sveučilišne knjižnice u Pešti.[50] Osim toga iz Požege su prenesena u Zagreb 142 sveska koja su pohranjena u knjižnicu JAZU, a 1949. godine otpremljeno je 970 djela u Sveučilišnu knjižnicu u Zagreb, među kojima su bile pretežno knjige isusovačkog kolegija.[51]

Uvidom u inventar možemo se uvjeriti u raznovrsnost djela kojima su se služili isusovci u Požegi. Važna su djela hrvatskih crkvenih pisaca J. Habdelića i Antuna Kanižlića, franjevca štokavca Tome Babića i Antuna Ba-

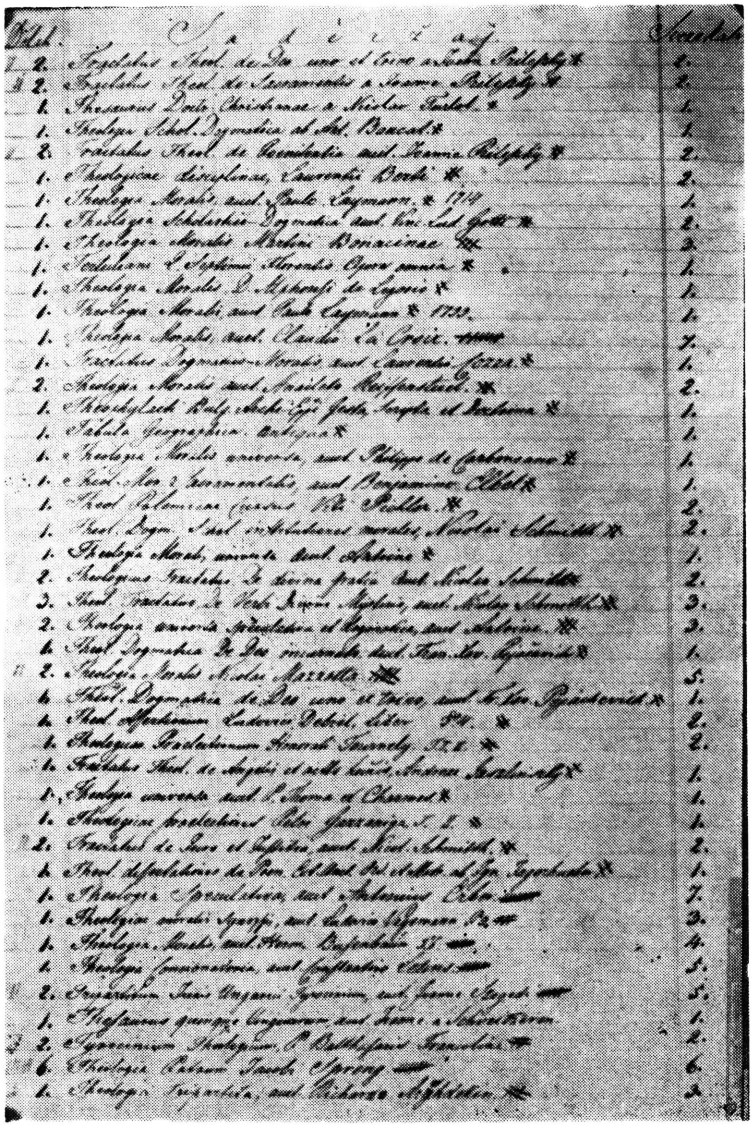

Registar knjiga knjižnice požeške Gimnazije iz početka 19. st. (jedna od stranica)

49 F. Potrebica, Povijest knjižnica ..., 101.
50 Isto, 102.
51 Isto.

čića i kajkavca kapucina Stefana Zagrepčanina i dr. Dosta je veliki broj glagoljskih knjiga. Navedena su brojna djela povijesnog sadržaja, kako crkvena tako i svjetovna, bilo da su domaća ili strana, dok je djela svjetovne književnosti bilo malo. Knjižnica je bila bogata latinskim klasicima, a lijepa književnost bila je zastupljena više preko francuskih i talijanskih pisaca. Drame njemačkog porijekla su slabije zastupljene. Najzastupljenije su isusovačke drame pisane latinskim jezikom. U inventaru je zabilježeno i djelo R. Boškovića »Theoria philosophiae naturalis«.[52]

Pomnije izučavanje ovoga inventara važno je za proučavanje kulturne povijesti. Dragocjen je izvor, jer iz njega saznajemo duh vremena te funkciju odgoja i obrazovanja.

Nakon ukinuća isusovačkog reda, uvid u knjižni fond nam pruža inventarska knjiga iz prve polovine 19. st. na latinskom i njemačkom jeziku abecednim redom prema naslovu djela. Ovaj popis daje niz dragocjenih podataka o strukturi knjiga u požeškoj Gimnaziji u vrijeme Čevapovićeva školovanja.[53]

Sadašnje stanje knjižnice prilično je heterogeno i pretežno su knjige iz 18, 19. i 20. stoljeća. U knjižnici su samo dvije knjige koje su tiskane u 16. stoljeću, te nekoliko desetina knjiga tiskanih u 17. stoljeću. Navest ćemo samo neke koje su tiskane u 18. st.

Osobito je značajan latinsko-hrvatski rječnik kojega je napisao učeni pavlin iz samostana u Lepoglavi Ivan Belostenec, *Gazophylacium*, 1740. godine u kome donosi kajkavsko, štokavsko i čakavsko jezično blago. Važno je djelo poznatog povjesničara i zagrebačkog kanonika Adama Baltazara Krče-

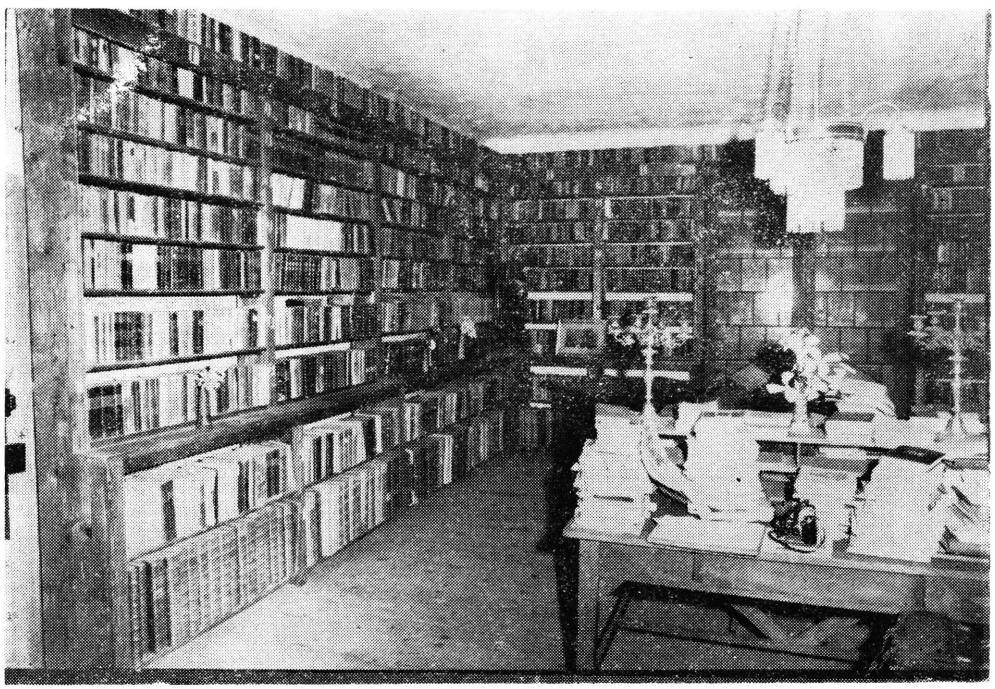

Knjižnica Franjevačkog samostana u Požegi (današnje stanje)

52 Isto, 103. i 104.

53 Knjiga inventara ili popis knjiga je najstariji u sadašnjoj knjižnici i vrlo je važan izvor.

lića (1715—1778), HISTORIARUM CATHEDRALIS ECCLESIAE ZAGRABIENSIS, Zagrabiae 1770. Sačuvano je i djelo Daniela Farlatia, ILLYRICUM SACRUM, tom I, II. i IV, Venetiis, 1751. 1769. Važan je i LEXICON (Rječnik) latinsko-hrvatsko-njemačko-mađarski Andrije Jambrešića koji je tiskan u Zagrebu 1742. godine. Sačuvano je i poznato djelo Antuna Kanižlića (1699—1777)[54] KAMEN PRAVI SMUTNYE VELIKE..., tiskano u Osijeku 1780. godine.[55]

Knjižnicu bi bilo potrebno pažljivo pregledati i srediti knjižni fond, te izraditi novi inventar i katalog da bi se moglo o sadašnjem stanju nešto više reći.

2. Dramske predstave i druge priredbe učenika

Kazalište u Požegi utemeljili su isusovci požeške Gimnazije na početku 18. st. Predstave religioznog sadržaja pripremali su u toku godine u različitim prigodama. U početku su bile na latinskom, a potom i na hrvatskom jeziku.[56] Prva je održana 1715,[57] a prva drama 1718. godine.[58] Priredbama su mogli prisustvovati i građani, a među gledaocima bilo je i žena. Obično je to bila završna školska svečanost na kraju školske godine. Ove priredbe su bile od građana dobro primljene.

Potkraj 1765. godine održana je prva predstava na hrvatskom jeziku kojoj je prisustvovalo mnogo građana, koji su s pozornice čuli svoju materinsku

Zgrada požeške Gimnazije sagrađena 1726. i u njoj je održavana nastava sve do 1877. godine (danas samostan sestara Sv. Vinka)

54 A. Kanižlić je rektor požeške Gimnazije 1736—1738. i od 1745. do 1746. godine. Posebno mu je važno djelo »Sveta Rožalija« koje ima veliko značenje za našu književnost 18. stoljeća.

55 F. Potrebica, Povijest knjižnica..., 108.

56 U vrijeme Velikog tjedna 1737. godine u crkvi sv. Lovre prikazana je dramatizirana Isusova muka na hrvatskom jeziku.

57 Antun Petković, Kazalište, Požega 1277—1977, Slav. Požega 1977, 495.

58 Isto.

riječ.[59] Već u narednim godinama 1768, 1769, 1771. i 1772. prikazane su komedije i drame na hrvatskom jeziku. U vremenu od 1729. do 1772. bilo je na repertoaru 58 drama, koje su imale teme iz Biblije, hagiografije i povijesti.[60] Učenici su recitirali i pjevali na narodnom jeziku kako bi sadržaji bili narodu razumljivi. Priredbe su održavane i na otvorenom, u dvorištu kolegija ili na trgu pred njim.[61]

Prva zgrada Gimnazije dovršena je 1727. godine. U njoj je na prvom katu bila uređena dvorana u kojoj su održavane predstave sve do 1764, kada je podignuto novo kazalište.[62]

Nakon ukinuća isusovačkog reda, požeškom Gimnazijom upravljaju pavlini. Za prvog direktora je imenovan Vid Došen (1773—1776) koji je došao iz Dubovika.[63] Godine 1777. uvodi se u gimnazije nova naučna osnova. Uvedena je nova podjela na razrede i novi nazivi. Prema novoj osnovi gimnazija se dijelila na nižu gramatikalnu (tri razreda) i višu humanističku (dva razreda). Red pavlina ukinuo je Josip II 1786. godine. Pavlini su se sekularizirali i postali svjetovni svećenici ili ekspavlini pa su se i dalje zadržali kao profesori na Gimnaziji i njome su upravljali do 1834. godine kada su upravu preuzeli franjevci.[64] Godine 1806. Gimnazija je dobila ponovno četiri razreda, te se ponovno pretvara u šestorazrednu školu. Tako djeluje sve do 6. srpnja 1852. godine.[65]

Za vrijeme pavlina i franjevaca posvećuje se nešto više pažnje prirodnim znanostima. Uređuje se zbirka za fiziku i biologiju. Sve se više njeguje, uz latinski, i narodni jezik. Međutim, karakter škole nije bitno izmijenjen. Nastava je pretežno verbalna, ali ima nastojanja da se uvede zornost i eksperiment kao nove nastavne metode. Učenici su vrednovani na ovaj način: odličan (eminens), prvi red (primae classis), drugi red (secundae classis) i treći red (tertiae classis).[66]

Za pavlina i ekspavlina nastavljen je kazališni život. Đačke predstave i slične priredbe održavane su uz razne vjerske i školske svečanosti kojima su prisustvovali roditelji i drugi građani. Sadržaj im je bio iz biblijske povijesti i legende. Prikazivane su drame i komedije domaćih i svjetskih autora.[67] Dolaskom franjevaca (1834) prikazuju se dramatizirane religiozne legende. Kao i isusovačke, većinom su bile rađene po stranim uzorima, ali su izvođene na narodnom jeziku.

Prema Matriculi studiosorum[68] možemo pratiti Čevapovićevo školovanje u požeškoj Gimnaziji, koje traje pet godina, na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, od školske godine 1797/8. do 1801/2. Za njegovog školovanja Gimnazijom su upravljali direktori: Franjo Baruš (Baruss) (1788—1799) i Melkior Sapanić (1799—1813). Uz njih predavali su mu još i ovi profesori: Gerard Šestak, David Mezner, Antun Mihalji i Matko Klasić. Postigao je ovaj uspjeh:

---

59 Tomo Matić, Građa za povijest književnosti hrvatske, knjiga, 27. Zagreb, 1956, 87—119.

60 A. Petković, Kazalište ..., 495.

61 Isto.

62 Isto. Usp. T. Matić, Isusovačke škole u Požegi (1698—1773). Vrela i prinosi. Zbornik za povijest isusovačkog reda u Hrvatskoj, sv. 5, Sarajevo 1935, 36—42.

63 Bio je profesor moralne teologije na Akademiji. Završio je isusovačku Akademiju u Zagrebu, a teologiju na sveučilištu u Grazu. Dolazi iz zagrebačke biskupije za kapelana u Požegu, zatim je župnik u Duboviku kraj Slav. Broda, odakle dolazi ponovno u Požegu. Bio je prosvjetiteljski pisac 18. stoljeća.

64 Filip Potrebica, Gimnazija u Slav. Požegi (Povodom 270-godišnjice osnutka), Požeški zbornik III, Slav. Požega 1970, 135.

65 Isto.

66 Isto, 136.

67 Opis takve jedne priredbe iz 1808. godine nalazi se u pripovijetki »Golijat« J. E. Tomića.

68 Matricula studiosorum od godine 1797. do 1802.

Godina i razred	Uspjeh u učenju	Koji je po redu u učenju
1797/8. I. gramatički	drugi red	—
1798/9. II. gramatički	prvi red	četvrti među prvoredašima
1799/800. III. gramatički	prvi red	sedmi među prvoredašima
1800/1. I. humanistički	prvi red	četvrti među prvoredašima
1801/2. II. humanistički	prvi red	šesti među prvoredašima

U cijelosti je Čevapović bio među boljim učenicima u razredu. Najbolji učenik u razredu bio je Leonardo Matković koji je više humanističke razrede jedini završio s odličnim uspjehom.[69]

Ukupni uspjeh u učenju Čevapovićeva razreda od školske godine 1797. do 1801/2. možemo pratiti iz naredne tablice:

Godina i razred	Broj učenika		Uspjeh u učenju							
			odličan		prvi red		drugi red		treći red	
	šk.	razr.	br.	%	br.	%	br.	%	br.	%
1797/8. I. gramatički	73	18	—	—	8	44,45	6	33,33	4	22,22
1798/9. II. gramatički	64	12	—	—	7	58,33	2	16,67	3	25,00
1799/800. III. gramatički	79	11	—	—	7	63,65	5	45,45	—	—
1800/1. I. humanistički	77	10	1	10,00	6	60,00	3	30,00	—	—
1801/2. II. humanistički	74	10	1	10,00	7	70,00	2	20,00	—	—

Za Čevapovićeva školovanja ukupan broj učenika u Gimnaziji je neznatno varirao — od 64 u II. do 79 u III. gramatičkom razredu. U Čevapovićevom I. gramatičkom razredu bilo je 18 učenika, ali se taj broj u drugom razredu smanjio za 6 ili 33,33%; dakle 1/3 učenika nije nastavila školovanje. Do kraja školovanja iz ovoga razreda još su izostala dva učenika; jedan u II. i jedan u III. gramatičkom razredu ili 16,67% učenika II. gramatičkog

69 Isto.

razreda. Najveći broj učenika koji su završili razred ocijenjen je prvim redom, nešto manji broj drugim, dok su trećim redom ocijenjeni učenici samo u prva dva razreda. U svih pet godina svi učenici su iz vladanja ocijenjeni prvim redom.

Svakako da je način odgoja i obrazovanja, a posebno intenzivna i kontinuirana kazališna aktivnost u požeškoj Gimnaziji imala utjecaja na Čevapovića i njegovo stvaralaštvo u kome se osjeća narodni duh. Prikazuje prilike u Slavoniji prije preporoda. Njegovo bavljenje književnim radom na hrvatskom jeziku to najbolje potvrđuje. Dobro poznaje djela i rad slavonskih i dubrovačko-dalmatinskih pisaca te narodnog blaga, tj. narodne poezije i melodija koje potječu iz naroda. Najbolje to potvrđuje njegova drama na narodnom jeziku u stihovima »*Josip, sin Jakoba patriarke*«,[70] ispjevana u rimovanim narodnim desetercima, ikavskim govorom, a sastavljena je od 10 slika protkanih lirskim pjesmama, uz koje su zabilježeni i napjevi za jedan glas u duhu pučke pjesme.[71]

G. Čevapovića možemo svrstati uz Maksimilijana Vrhovca i njegove prosvjetiteljske ideje koje uskoro postaju prihvatljive za ilirce u hrvatskom narodnom preporodu. Čevapović je predstavnik ilirizma u Slavoniji u kojoj je Požega bila značajan centar, što se potvrdilo i revolucionarnim zbivanjima 1848—1849. godine.[72]

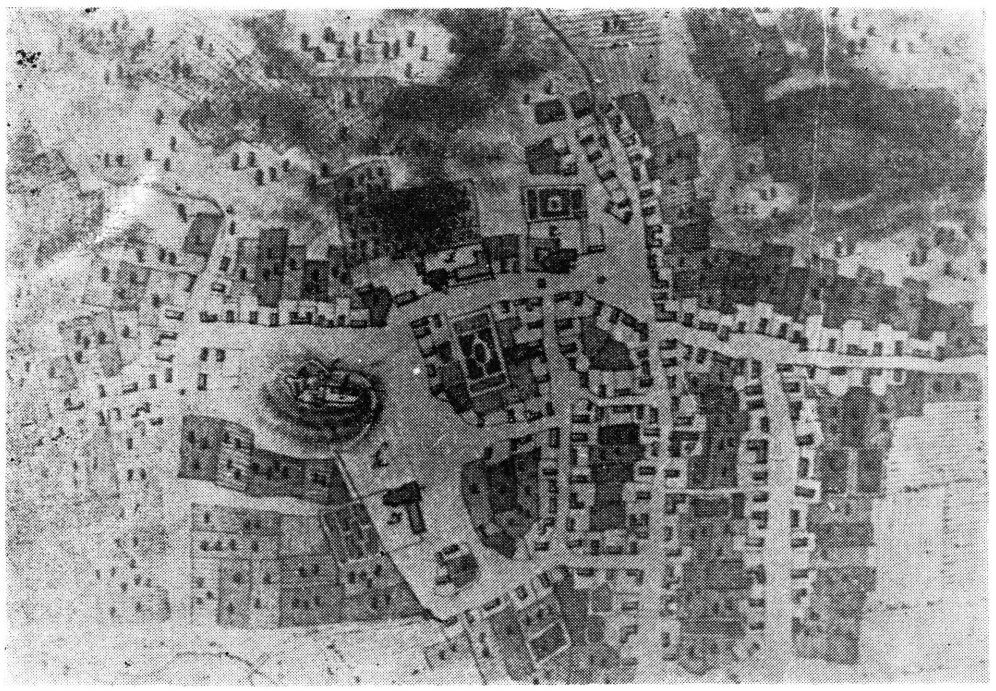

Izvod iz plana Požege 1785. g., rad ing. J. Krausa de Löwenfelda na kome se vidi zaštićena urbana jezgra grada u drugoj polovini 18. stoljeća. (Original se čuva u Arhivu Hrvatske u Zagrebu)

---

70 Izašlo u Budimu 1820. godine.

71 A. Petković, Kazalište ..., 496. Između ostalog Petković ističe da su igru prikazali učenici iz Vukovara, gdje je Čevapović 1820. godine bio gvardijan samostana. Drama se odlikuje dobrim jezikom i dikcijom i spada u najbolje dramatizacije vjerskih sižea u starijoj slavonskoj književnosti.

72 F. Potrebica, Požeška županija ..., 146—157.

DJELOVANJE FRANJEVACA U POŽEGI

1. Studij filozofije

Franjevci Provincije Bosne srebrene u jednogodišnjem novicijatu poučavaju mladiće u pisanju, čitanju i latinskom jeziku, kako bi mogli nastaviti školovanje na filozofskom i teološkom studiju, pretežno u Italiji. Provincijal o. Franjo iz Travnika (1699) odredio je da samostani u Budimu i Šibeniku budu mjesta gdje će se školovati svećenici, uspostavljajući u njima dvije visoke filozofske škole. Treći provincijski studij filozofije osnovan je 16. kolovoza 1705. u Požegi, ali nije odmah započeo radom.[73]

Formalno je proglašen samostan u Požegi tek 1708. godine, a zapadno krilo samostana je dovršeno tri godine kasnije (1711). Tome treba dodati činjenicu da uprava provincije 1712. godine seli provincijski studij filozofije iz Broda u požeški samostan. Očito je da je provincijski studij filozofije započeo u Požegi tek 1712. godine. Na pokretanje ovog studija u Požegi vjerojatno je utjecalo i osnivanje gimnazije u Požegi s kolegijem.[74] Studije su vodili jedan ili dva lektora, koji su posebno osposobljeni za predavanje filozofije, a trajao je dvije ili tri godine. Studij je pohađalo od pet do sedam studenata.[75] Josip II 1783. godine ukida studij. Obnovljen je tek 1831. godine i s prekidima traje 70 godina[76] kao važan segment u ukupnoj prosvjetnoj aktivnosti koja se odvijala u Požegi. Posebno je bio važan za red franjevaca.

2. Franjevci i Gimnazija (1834—1864)

Napoleonski ratovi pogoršali su uvjete rada u požeškoj Gimnaziji. Nije bilo dovoljno profesora, što je ponukalo (1829. g.) grofa Josipa Sermagea, vrhovnog upravitelja škola u Hrvatskoj i Slavoniji, da pismeno zamoli o. Grgura Čevapovića da požeškoj Gimnaziji da nekoliko profesora franjevaca. Čevapović je toj molbi udovoljio, jer se radilo o školi koju je sam završio, a čije je postojanje ugroženo. U školskoj godini 1829/30. dva profesora franjevca o. Marko Klasanović i o. Petar Smoljanić poučavaju gramatiku. U godinama 1830/31. i 1831/32. bili su profesori o. Dominik Kischmayer i o. Petar Smoljanić, a kao suplenti mađarskog jezika najprije o. Peregrin Heiler, a potom o. Bonifacije Majetzy. Godine 1832/33. pridolazi još i o. Fortunat Nagy kao profesor.[77]

Odlukom Franje I od 18. veljače 1834. godine požeška Gimnazija predana je na upravu i vođenje franjevcima. Kroz tridesetgodišnji rad škole istakli su se mnogi franjevci.[78]

3. Knjižnica požeških franjevaca

U Požeškoj kotlini postojala su tri franjevačka središta: Požega (1285), Poljanska (1506) i Velika (1575). Najpotpuniju povijest ovih samostana objavio je franjevac Paškal Cvekan.[79]

---

73 Paškal Cvekan, Požeški franjevci ..., 151. Bila je to prva visoka škola u Slavoniji nakon Turaka, ali crkvenog karaktera.

74 Isto, 152.

75 Isto. Autor donosi popis lektora od 1712. do 1833. godine.

76 Isto, 153. Tome treba dodati i 16 godina Academiae Poseganae gdje je predavana teologija i filozofija na znatno višoj razini.

77 Isto, 154—157.

78 Matricula studiosorum.

79 P. Cvekan, Požeški franjevci ..., 180.

Sedam stoljeća postojanja franjevačkog samostana u Požegi ostavilo je duboke tragove u gospodarskom, društvenom, kulturnom, obrazovnom i vjerskom razvoju. Nije nam zadatak da izložimo povijest ovog crkvenog reda, jer su to učinili brojni autori.[80] Želimo se osvrnuti na obrazovnu i kulturnu djelatnost franjevaca na prijelazu iz 18. u 19. st. U tome im je znatno pomogla i knjižnica s brojnim knjigama koja se i danas brižno čuva.

Vrijednost knjižnice je sadržana u knjigama (oko 15.000) i rukopisima. Osim toga u prostorijama knjižnice čuva se važna arhivska građa, te zbirka predmeta koja je nastala polovinom 19. st. uz veliko nastojanje gvardijana i direktora požeške Gimnazije o. Kaje Adžića. Sadašnja knjižnica nema kataloga; postoji samo kartoteka koja nije potpuna. Ipak postoji nekoliko dokumenata koji nas upućuju na strukturu knjiga ove knjižnice. Tako postoji fotokopija Kataloga iz 1774. godine[81] (izrađen za gvardijana o. Antuna Ferića[82] iz kojega možemo pouzdano ustanoviti kakva je tada bila struktura knjižnog fonda. Knjige su raspoređene u 16 skupina.[83] Knjige požeške i veličke franjevačke knjižnice ponovo je uredio o. Josip Pavišević (1803) koji je sabrao oko 5.000 knjiga. Istočni dio samostana srušio se 1819. godine (tri sobe i knjižnica). Nakon popravka (1824), knjižnica je smještena na katu u južnom dijelu samostana gdje se i danas nalazi.[84] Zatim je knjižnica oštećena u velikom požaru 1842. godine.[85]

Nepotpuna kartoteka, koja je danas smještena u 40 kutija, vrlo je važna za uvid u veći dio današnje knjižnice. Ovu kartoteku izradio je o. Blaž Glogovac 1906. i 1907. godine, nakon što je uredio tadašnju samostansku knjižnicu.[86] Prema kartoteci u knjižnici ima oko 3.900 knjiga.[87] U knjižnici postoji znatno više knjiga, stoga treba izvršiti sređivanje i izraditi katalog. U ovom trenutku uvid u ovu vrlo vrijednu knjižnicu moguće je ostvariti samo djelomično. U prošlosti i danas, uz blagonaklonost franjevaca, moguće je djelomično korištenje knjižnice. Zato se na građu ove knjižnice pozivaju brojni znanstvenici, među kojima posebno Julije Kempf, Josip Buturac, Paškal Cvekan i dr.

---

80 Isto, 177—180. Dugu povijest samostana u Požegi od sedam stoljeća (1285—1985) možemo podijeliti na nekoliko razdoblja. Razdoblje prije Turaka (1285—1537) upućuje na važan pastoralni rad franjevaca u Požegi. Knjiga im nije bila strana i do njih su dolazili prepisivanjem, kupnjom od milostinje ili darovima. Za turske vladavine (1537—1691) Požega je bila sjedište sandžaka. Franjevcima je bilo dopušteno, relativno slobodno, obavljati pastoralnu službu. Dolaskom franjevaca u Veliku (1575) nastaje u njoj vjerski i kulturni centar za cijelu tursku Slavoniju i za franjevačke samostane u Bosni. U Velikoj je sjemenište, novicijat i gramatička škola. Nakon spaljivanja samostana (1583) i pretvaranja crkve u islamsku bogomolju (džamiju), franjevci nisu pobjegli iz Požege, nego su se za kratko sklonili franjevcima u veličkí samostan, da bi se potom nastanili u Požegi, u današnjoj ulici Vučjak uz kapelu sv. Filipa i Jakoba, među kršćane. Grad se dijelio na 12 mahala, od kojih su deset muslimanskih, a dvije kršćanske (ukupno 53 kuće). Župničke poslove vrše sve do izgona Turaka iz Slavonije, u čemu je posebno zaslužan požeški župnik franjevac Luka Ibrišimović. Godine 1691. kada je konačno Požega oslobođena, franjevci se vraćaju na mjesto svoga samostana i započinju obnovu samostana i crkve, što traje sve do 1777. godine. Nakon što je franjevački samostan u Požegi ukinut 1789. franjevci su se preselili u Veliku, da bi se krajem listopada 1797. godine ponovno vratili u Požegu, gdje djeluju i danas.

81 F. Potrebica, Povijest knjižnica..., 125. i 137. Usp. P. Cvekan, Požeški franjevci..., 170.

82 P. Cvekan, Požeški franjevci..., 83.

83 F. Potrebica, Povijest knjižnica..., 125.

84 Isto, 129.

85 Isto, 130.

86 P. Cvekan, Požeški franjevci..., 172.

87 F. Potrebica, Povijest knjižnica..., 135.

ZAKLJUČAK

Gospodarske i društvene prilike u Požegi i Požeškoj kotlini potkraj 18. i na početku 19. stoljeća, u Čevapovićevo vrijeme, bile su vrlo složene. U gradu Požegi dolazi do gospodarske stagnacije koja se očituje u smanjenju broja kuća i stanovnika, te u pogoršanju socijalnih i drugih prilika. Ipak uz obrtničku djelatnost razvija se trgovina, svilogojstvo, manufaktura za odmatanje svile, pivarstvo i vinogradarstvo.

Položaj seljaštva se pogoršava zbog velikih obaveza u obavljanju gospodarskih poslova, povećanih zahtjeva vlastelinstava, te novih obaveza koje je nametala županijska uprava za potrebe napoleonskih ratova (prikupljanje novca, hrane i regrutiranje vojnika). Osim toga javljaju se razne zloupotrebe koje pogoršavaju teške socijalne prilike, što sve dovodi do nezadovoljstva i pobune seljaka.

U pretpreporodno doba, premda su gospodarske i socijalne prilike bile teške, Požega je i dalje ostala važno političko, gospodarsko, prosvjetno i kulturno središte Slavonije i Hrvatske. Tu, uz obrtnike i trgovce, djeluje znatan broj obrazovanih građana, županijsko i gradsko činovništvo u čijim redovima ima znatan broj plemića, te svećenstvo, posebno franjevci.

Uspješan rad Dječačke i Djevojačke pučke škole kao i Gimnazije u Požegi, te obnavljanje Franjevačkog samostana, omogućili su zadržavanje kontinuiteta u odgoju i obrazovanju. Tada sve važniju ulogu u odgoju i obrazovanju imaju franjevci, a u tome je Čevapović imao velikog udjela. Knjižnice franjevačkog samostana i Gimnazije bile su važni izvori znanja. Sve se više pozornosti posvećuje prirodnim znanostima i narodnom jeziku.

Požeška sredina je svojim ukupnim društvenim životom utjecala na formiranje Čevapovića koji se opredijelio za svećeničko zvanje i književni rad na narodnom jeziku. Možemo sa sigurnošću zaključiti da je on jedan od začetnika hrvatskog narodnog preporoda u pretpreporodnom razdoblju. Svojim radom pridonio je kasnijem razvoju ilirskog pokreta u Slavoniji. Prosvjetiteljske ideje, narodna riječ i književnost, te razvijen narodni duh pridonijeli su tome. Požega i njena Gimnazija postale su važan centar ilirizma u Hrvatskoj. Mnogi Požežani i đaci Gimnazije bili su nosioci i stvaraoci ilirskog pokreta, koji će u Požegi kulminirati za narodnog pokreta 1848, posebno među gimnazijalcima. To nam najbolje svjedoče svojom djelatnošću Vjekoslav Babukić, Miroslav Kraljević, Antun Branko Pavić, Franjo Xaver Hranilović, Kajo Adžić, Josip Bunjik, Svetozar Kušević i drugi.

SAŽETAK

Gospodarske i društvene prilike u Požegi i Požeškoj kotlini potkraj 18. i na početku 19. stoljeća, u Čevapovićevo vrijeme, bile su vrlo složene. U gradu dolazi do gospodarske stagnacije koja se očituje u smanjenju broja kuća i žitelja, te u pogoršanju socijalnih prilika. Ipak se uz obrtničku djelatnost razvija trgovina, svilogojstvo, manufaktura za odmatanje svile, pivarstvo i vinogradarstvo.

Pogoršava se položaj seljaštva zbog velikih obaveza u obavljanju gospodarskih poslova, povećanih zahtjeva vlastelinstava, te novih obaveza koje je nametala županijska uprava za potrebe napoleonskih ratova. Osim toga raz-

ne zloupotrebe pogoršavaju teške socijalne prilike, što sve dovodi do nezadovoljstva i pobuna seljaka.

U pretpreporodno doba, premda su gospodarske i socijalne prilike bile teške, Požega je i dalje ostala važno političko, gospodarsko, prosvjetno i kulturno središte Hrvatske. Uz obrtnike i trgovce djeluje znatan broj obrazovanih građana, županijsko i gradsko činovništvo u čijim redovima ima znatan broj plemića, svećenika, posebno franjevaca.

Uspješan rad Dječačke i Djevojačke pučke škole, Gimnazije, Franjevačkog samostana omogućili su zadržavanje kontinuiteta u odgoju i obrazovanju. U tome je Čevapović imao velikog udjela. Knjižnice Franjevačkog samostana i Gimnazije bile su važni izvori znanja i sve se više pozornosti posvećuje prirodnim znanostima i narodnom jeziku .

Požeška sredina je svojim ukupnim društvenim životom utjecala na formiranje Čevapovića, koji se opredijelio za svećeničko zvanje i književni rad na narodnom jeziku. Možemo sa sigurnošću zaključiti da je on jedan od začetnika hrvatskog narodnog preporoda u pretpreporodnom razdoblju. Svojim radom pridonio je kasnijem razvoju ilirskog pokreta u Slavoniji.

Požega i njena Gimnazija postale su važan centar ilirizma u Hrvatskoj. Mnogi Požežani i đaci Gimnazije bili su nosioci i stvaraoci ilirskog pokreta, koji će u Požegi kulminirati za narodnog pokreta 1848/49. godine, posebno među gimnazijalcima. To nam najbolje svjedoče svojim djelom Kajo Adžić, Josip Bunjik, Miroslav Kraljević, Antun Branko Pavić, Franjo Xaver Hranilović, Svetozar Kušević, Vjekoslav Babukić i mnogi drugi.

ZBORNIK RADOVA O FRA GRGURU ĆEVAPOVIĆU
(Znanstveni skup; Slavonska Požega, 20. i 21. svibnja 1987),
str. 45—51, Osijek, 1990.

Saopćenje na Znanstvenom skupu
UDK 37.014:378:101+22/28(497)"18"=862
Rad primljen 17. XI. 1988.

STJEPAN SRŠAN, *Osijek*

VISOKE FILOZOFSKE I TEOLOŠKE ŠKOLE U ĆEVAPOVIĆEVO VRIJEME

Dva su osnovna razloga da se nešto više kaže o visokim filozofskim i teološkim školama u Ćevapovićevo vrijeme. Prvo, što je to kraj 18. i početak 19. stoljeća kada su nastale bitne promjene u školskom sustavu u zemljama austrijske monarhije, dakle i u Ugarskoj i Slavoniji. Ovdje se podrazumijeva u prvom redu stupanje na snagu *Ratio educationis* iz 1777. g. i sve one prilagodbe prije i poslije njega u području školstva; zatim dokidanje dijecezanskih i redovničkih visokih škola 1783. g. te uvođenje jedinstvenog državnog školskog sustava s novom metodom nastave, te redovničke škole.

Drugo, što ovaj znanstveni skup obrađuje život i djelo Grgura Ćevapovića, poznatog kulturnog radnika i pisca koji se školovao i predavao na takvim visokim filozofskim i teološkim školama. Stoga nam one pružaju kvantitativni i kvalitativni domet znanja i zanimanja koja su dobivali tadašnji studenti, budući intelektualci, svećenici i kulturni radnici.

Ovome se može dodati i treće, što je pitanje visokih škola, njihovih programa i kadrova veoma značajno za jednu zemlju odnosno pokrajinu. Stoga je mnogo rečeno za Slavoniju i Baranju kad kažemo da su ova područja sve do prije 30-tak godina imale jedino visoke filozofske i teološke škole, dok je ostali visoki kadar dolazio iz drugih zemalja. Oko visokih škola nastali su pravi prosvjetno-kulturni centri koji su bili predvodnici razvoja svojeg naroda i pokrajine. Među takvim visokoškolskim središtima u Slavoniji i Baranji svakako da treba istaknuti Osijek i Slav. Požegu u 18. stoljeću, te povremeno filozofske i teološke tečajeve u nekim drugim slavonskim samostanima.

S obzirom na izvore za povijest školstva svakako da je osnovni izvor i temelj školski sustav *Ratio educationis totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et Provinciis eidem adnexis* iz 1777. godine. Osim njega postoje pojedini propisi prije i poslije njega. Brojni, pak, dokumenti franjevaca govore o jednom nastojanju kako da oni prilagode dotadašnje škole novim zahtjevima državnih vlasti. Vrijedne radove iz ovoga područja dao je Dr. Franjo Emanuel Hoško i drugi istraživači obradivši i objavivši napose visoko

franjevačko školstvo.[1] Ovdje ćemo dati jednu sintezu preobrazbe odnosno napuštanje redovničkih škola i nastavnih programa, a prihvaćanje austrijskog školskog sustava i nastavnog programa u vrijeme jozefinizma i neposredno poslije njega.

Ovo pitanje i vrijeme je veoma značajno i bremenito, ne samo za razvoj školstva već i za ostala područja u austrijskoj monarhiji i šire. Naime, u drugoj polovici 18. st. Evropu su zahvatile snažne promjene te uzdrmale i pokrenule tradicionalne srednjovjekovne poglede. Prodor novih misli u filozofiji, prosvjetiteljske težnje, revolucionarni pokreti, raščišćavanje odnosa između države i crkve, razna staleška pitanja te jedan opći napredak na svim područjima, tražili su i primjerenije školske nastavne osnove i programe. Do tada su postojali nejedinstveni školski sustavi i razni programi kako unutar redovnika i svjetovnog klera tako i u svjetovnim školama. Franjevačke visoke filozofske i teološke škole u Provinciji sv. Ivana Kapistranskog, koja se protezala od Budima na jug do Save, bile su pod utjecajem općeg crkvenog a još više vlastitog franjevačkog zakonodavstva. Nastavno gradivo se predavalo prema tradicionalnoj skolastičkoj metodi posebne franjevačke škole koja se temeljila na crkvenom učitelju Ivanu Duns Skotu i drugim autorima. Ova samostalnost u školskim sustavima i programima smetala je državnim vlastima u austrijskoj monarhiji, naročito od druge polovice 18. st. kada je došao prosvjetiteljski suvladar, a kasnije i vladar car Josip II. U duhu vremena u nastavi filozofije se daleko više pažnje počelo posvećivati fizici na račun strogo filozofskih disciplina. A u nastavni plan teološkog studija uvedena je i moralna odnosno pastoralna teologija.[2] Redovničke škole su se sporo prilagođavale navedenim državnim odlukama, prihvaćajući samo ono što im je nalagalo školsko zakonodavstvo reda. Prihvatili su diobu bogoslovlja na spekulativno i moralno, proučavanje Biblije i neke druge stvari. No kod studija filozofije je bilo nešto lakše pa je uprava provincije sv. Ivana Kapistranskog donijela 1765. godine novi nastavni program u filozofiji u skladu s državnim zahtjevima.[3] Novi program je rasporedio nastavno gradivo na 3 godine u 3 glavne filozofske discipline: logiku, metafiziku i fiziku uz zasebnu disciplinu etiku. Discipline su razvrstane u rasprave, a ove u teze i zaključke.[4] Pa ipak ni ovaj novi franjevački program, kao i kod ostalih redovnika, nije želio otvoriti vrata novim filozofskim strujanjima i mislima koja je željela država, već samo onim koja je odobrila crkva.[5] Stoga državne vlasti donose 1774. godine novi nastavni program za visoke škole. On je išao za tim da sveučilišnu nastavu u austrijskoj monarhiji izjednači s evropskim univerzitetima u duhu stvaranja jake i napredne centralističke države. Prema novom nastavnom programu teološki studij je podijeljen na prethodne, središnje i dopunske predmete. U prethodne ili pripremne discipline su spadale: teološka enciklopedija koja je obrađivala opću razdiobu teologije i sam teološki sustav studija, povijest teološke literature, pravila i zakoni tumačenja Biblije (biblijska hermeneutika) s uvodom u biblijske knjige i patristika.

---

1 Dr. Emanuel Hoško, *Skolastička teologija zagrebačkog kruga 17. i 18. stoljeća*, Kačić III (1970); *Organizacija filozofske i teološke nastave na visokim školama provincije sv. Ladislava u razdoblju potridentske obnove*, Kačić VI (1974); *Dvije osječke visoke škole u 18. stoljeću*, Kačić VIII (1976), X (1978), XI (1979); *Kulturno i prosvjetno djelovanje bosanskih i hrvatskih franjevaca tijekom 18. stoljeća u Budimu*, Nova et vetera, 28 (1978), sv. 1—2; *Pastoralna formacija hrv. franjevaca u 19.* st., Kačić XIV (1982) i drugo.

2 A. Cuvaj, *Građa I*, 2. izd., str. 481.

3 Slav. Požega, *Liber encyclicarum*, 1765. g.

4 Početna rasprava je obuhvaćala: Uvod u filozofiju (6 teza), logiku sa 6 rasprava i 25 teza, metafiziku s 4 rasprave i 27 teza, opću fiziku s 5 raspr. i 23 teze, posebnu fiziku sa 6 raspr. i 36 teza te etiku s 8 teza.

5 Dr. Er. Emanuel Hoško, *Dvije osječke visoke škole u 18. stoljeću*, Kačić X, Split 1978, str. 154.

Središnje teološke discipline su bile: opći uvod u dogmatiku, posebna dogmatika s polemikom, te kanonsko pravo i pastoral (moral).

U dopunske ili pomoćne predmete su spadali: istočni jezici, biblijska arheologija i geografija, povijest dogmi, katehetika, liturgika i homiletika.[6]

Najveći korak u školstvu bilo je donošenje sveobuhvatnog školskog sustava *Ratio educationis* 1777. godine koji je razradio nastavne programe za sve vrste škola od pučkih do visokih. On je donio i razrađen sustav predavanja filozofije, dok je za teologiju to samo nagovijestio. U filozofiju su uvedeni slijedeći kolegiji: logica, fisica, historia naturalis, hist. domestica, hist. religionis, hist. imperatorum, hist. ditionum hereditariarum confiniumque provinciarum, collegium novorum publicorum, hist. philosophiae, metaphysica, philosophia practica, oeconomia rustica. Uz te redovite predmete profesori su po mogućnosti trebali tumačiti i izvanredne: lingua graeca, eloquentia soluta et ligata, historia universalis et heraldica.[7]

Već iz ovoga pregleda filozofskog studija vidi se osnovni sadržaj koji su trebali usvajati studenti za pripremu studiranja teologije. U prvi red je došla povijest, od uže lokalne do opće, zatim opća i praktična fizika, dok se čisto spekulativnoj filozofiji daje manje mjesto. Ti predmeti su trebali dati više svjetovnog znanja i korisnosti za državne potrebe.

Samo trajanje filozofskog studija bilo je predviđeno 3 godine, ali se on do tada provodio i po dvije godine. Tek će *Ratio educationis* iz 1777. godine uvesti i tu jedinstvene rokove.

Za teološki studij konačno je prihvaćen nastavni plan Budimskog fakulteta u dvije varijante: za petogodišnji studij teologije na Budimskom sveučilištu i četverogodišnji s 4 profesora na ostalim dijecezanskim i redovničkim školama. Ovaj program je stupio na snagu 1779. godine odredbom Ugarskog namjesničkog vijeća. No, kako su se redovničke škole teško i uz odugovlačenja samo prilagođavale, a ne i prihvaćale novi naetavni program, nadalje su u njihovim školama predavala samo tri profesora, dva dogmatiku a treći Sv. pismo i crkvenu povijest, to su državne školske vlasti neprestano tražile dosljedno poštivanje nastavnog plana.

U biskupskim i redovničkim školama trebalo je gornje predmete razdijeliti na 4 profesora koji će predavati gradivo 4 godine. Primjenu školskog sustava iz 1777. odnosno 1779. godine razradio je za provinciju sv. Iv. Kapistranskog tadašnji provincijal Blaž Tadijanović s provincijskim vijećem 1779. godine. Budući da je nastavni program bio opsežan, odlučeno je da se ujedine škole u Budimu i Temišvaru te u Osijeku i Petrovaradinu u jedinstvene visoke bogoslovne škole. Profesori i studenti su prve dvije nastavne godine boravili u Temišvaru odnosno Petrovaradinu, a treću i četvrtu u Budimu i Osijeku. Prvi profesor je u prvoj godini predavao crkvenu povijest, a u drugoj pov. teologije i patrologiju. Drugi profesor u 1. godini je predavao starozavjetnu i novozavjetnu hermeneutiku, a u drugoj godini hebrejski i grčki. Treći profesor je kroz dvije godine predavao dogmatiku, a četvrti moralno i pastoralno bogoslovlje u trećoj a u četvrtoj godini pravo.[8]

Ujedno je odlučeno da profesori više neće priređivati pisana predavanja svojim studentima nego moraju nabaviti državne propisane priručnike. Već 1781. godine Kapistranska provincija je zaključila da se na budimskom

---

6 A. Cuvaj, *Građa*, nav. djelo, str. 482.

7 E. Hoško, *Organizacija filozofske i teološke nastave na visokim školama provincije sv. Ladislava u razdoblju potridentske obnove*, Kačić VI, Split 1974, str. 64.

8 Franj. samostan, Vukovar, *Literae circulares* iz 1779. g.; Em. Hoško, *Lanosović i filozofsko-teološke škole u Slavoniji i Podunavlju*, Zbornik o Marijanu Lanosoviću, Osijek 1985, str. 128.

odjelu teološke škole uvede i peta godina studija s jednim profesorom. No to su ipak bila više-manje prilagođavanja, a ne potpuno prihvaćanje novih nastavnih programa koje je tražila država. Naime, novi austrijski školski program filozofsko-teološke nastave je imao za cilj da preusmjeri dotadašnji teološki studij tako da u središte dođe pastoral, odnosno da formira studente za pastoralne radnike prema idealu prosvijećene države. Po njoj su prve dužnosti svećenika bile: propovjednik, vjeroučitelj, ali i prijatelj te učitelj i odgojitelj naroda. Time je država postavila crkvi cilj koji je prihvatila od prosvjetiteljstva: *naravno dobro naroda.* Teologija se počela oslanjati na Bibliju, a ne više toliko na spekulativnu skolastičku filozofiju, tj. sustav teoloških spoznaja koje su temeljene pomoću filozofije. U tom smislu svećenik nije više samo dušobrižnik ili redovnik nego treba biti i narodni odgojitelj, činovnik crkve i države. Za to ga je trebao osposobiti novi program teološkog studija.[9]

No sva prilagođavanja i nastojanja redovnika da samo donekle udovolje gornjim programima i intencijama države nisu zadovoljavala državne vlasti. Zbog toga je car Josip II zabranio od 1. XI. 1783. godine rad svih dijecezanskih i redovničkih visokih filozofskih i teoloških škola te u Ugarskoj osnovao tri centralna generalna sjemeništa. U njima je prve godine 1783/4. zajedno studiralo preko 1.200 studenata teologije iz svih dotadašnjih biskupija i provincija u Ugarskoj kruni prema jedinstvenom nastavnom programu.[10] Samo u Požunu ih je bilo 680, u Egeru 367, a u Zagrebu 183 studenta.

Čini se da je ovakav način bio najjednostavniji da država sprovede svoje želje i da konačno izjednači sve redove i kler u nastavnim programima. U Budimskom centralnom sjemeništu našli su se prve godine i studenti provincije sv. Iv. Kapistranskog. No već slijedeće godine ono seli u Eger gdje je ostalo sve do 1790. godine. U njemu se broj studenata iz Kapistranske provincije smanjio na svega 26 teologa i 16 filozofa. Ovom smanjenju hrvatskih franjevaca uvjetovala su dva osnovna razloga: državni ograničen broj i troškovi oko njihovog uzdržavanja. Tadašnji provincijal Josip Pavišević je upozoravao studente na odredbu Kralj. vijeća od 9. XII. 1783. godine kojom je naređeno da se ne smije nitko zarediti tko nije završio 6 godina teološkog studija. Ujedno opominje svoje klerike da marljivo uče jer će ih morati ili otpustiti ili će ostati kao laici ako na vrijeme ne polože kvalifikacijske i druge ispite.[11] Pavišević se, i inače, zalagao i brinuo za školovanje mladih franjevaca u vrijeme najjače razmahalog jozefinizma jer se nalazio na čelu provincije od 1783—1791. godine. No malo je što mogao učiniti ili bolje reći zaustaviti, te je vidio trenutak vremena kojem se morao prilagoditi. Istom kad je car Josip II, pod jednim općim pritiskom, morao povući većinu zakona prije svoje smrti 1790. godine, moglo se na planu redovničkih škola nešto više učiniti. Među ostalim odredbama bilo je i dokidanje centralnih sjemeništa 1790. godine, te je dana mogućnost obnavljanja rada redovničkih i dijecezanskih visokih filozofskih i teoloških škola. No, za franjevce je 5. VIII. 1791. godine određeno da mogu primati pripravnike u novicijat samo onoliko koliko je potrebno da se zamijene stari i iznemogli članovi. Ta je odredba donesena u skladu općih kretanja jer oni, u najvećoj mjeri, nisu više radili u nastavi koju je preuzeo svjetovni kler, te će se zadržati samo u srednjim školama.[12]

---

9 Em. Hoško, *Pastoralna formacija hrvatskih franjevaca u 19. st.*, Kačić XIV, Split 1982, str. 60, 66. i 67.

10 Isti: *Skotistička teologija zagrebačkog kruga 17. i 18. st.*, Kačić 3, Split 1970. str. 91.

11 J. Pavišević, *Epistolae ad Religiosos extra Provinciam*, Osijek, str. 348—350., 329.

12 J. Bösendorfer, *Diarium conventus Essekiensis*, Starine JAZU knj. 35, Zagreb 1916, str. 105, 109, 129.; Em. Hoško, *Dvije osječke*, nav. dj. str. 71—72.

Poslije 1790-tih godina ponovno se otvaraju redovničke visoke škole u Ugarskoj. Među njima je uspostavljena franjevačka škola u Budimu za provinciju sv. Ivana Kapistranskog. Pavišević i njegovi nasljednici na upravi Provincije su živo radili oko uspostavljanja visokih škola i u Osijeku, odnosno oko vraćanja franjevačkog samostana kojega je Josip II oduzeo i pretvorio u kasarnu. Nažalost uspjeha nije bilo, te su konačno franjevci morali potražiti drugo prikladno mjesto gdje da otvore svoje škole u područjima Slavonije, Srijema i Bačke. To je u prvom redu bio Vukovar, te neki drugi samostani ali samo povremeno. U Vukovaru je, uz onu u Budimu, s prekidima radila kroz cijelo 19. st. visoka bogoslovna škola. Redovničke i dijecezanske visoke škole morale su se držati ustanova i temeljnih odredbi o sadržaju nastave po *Ratio educationis* iz 1777. godine, odnosno kasnije nadopunjenih planova i programa. Austrijska država je toliko zahvatila nastavu da je mogla staviti Crkvi uvjete pod kojima može otvarati svoje škole, a to su:

1. Da prihvate *Ratio educationis* kao nastavnu osnovu odnosno državne propise o njezinoj prilagodbi;
2. Da drže raspored predmeta, satnice i priručnika koje je u ime državnih vlasti usvojilo sveučilište u Beču i Budimpešti;
3. Da ne slijede autore koje nije odobrila školska državna vlast i ne raspravljaju o pitanjima o kojima nisu dovoljno sigurni;
4. Profesori moraju steći kvalifikaciju polaganjem državnih ispita na sveučilištu;
5. Da redovito šalju školskim vlastima semestralne izvještaje o radu škole i uspjehu svakog studenta;
6. Da u školskim poslovima poštuju nadležnu državnu školsku vlast.[13]

Osim franjevačkih visokih škola, u Slavoniji je 1806. godine nikla dijecezanska visoka bogoslovna škola u Đakovu. Naime, nakon raspuštanja generalnih sjemeništa, đakovačka biskupija je školovala svoj kadar uglavnom u pečujskoj bogosloviji. Škola je u Đakovu imala 6 profesora, 4 u teologiji a dva u filozofiji. Filozofski studij je trajao 2 godine kao priprema za teologiju, a teološki 4 godine. Ova škola traje bez većih prekida sve do danas.[14]

Novi *Ratio educationis* iz 1806. godine je uglavnom nadogradio raniji školski sustav iz 1777. godine. U novom školskom sustavu su još jasnije izražene državne težnje za jedinstvenim školama i nastavnim programima. Između ostalog, strogo je određeno da prodirektori škola moraju nadgledati i odgovorni su da li se provode i primjenjuju propisi državnih školskih vlasti s obzirom na programe, satnicu, autore, priručnike, ispite i drugo. Od profesora se tražilo da se striktno drže propisanih programa, vremena, sati, autora i priručnika, pa čak i misli određenih autora.[15]

Kad se, nakon Bečkog kongresa 1815. godine, ponovno uspostavila prednapoleonska geopolitička karta Evrope, crkva je nastojala svojim zakonima obnoviti i svoje školstvo. Konačno je papa Leon XII (1823—1829) sankcionirao 1824. godine školski program bulom *Quod divina sapientia* koja je postala osnovni dokumenat školskog zakonodavstva za katoličku crkvu do kraja 19. stoljeća.

I franjevačka vrhovna uprava Reda je išla za jednim restauratorskim duhom, tj. za učvršćivanjem i dosljednijim poštivanjem starih škola i metoda redovničkog života. U tom smislu je uprava potvrdila 1827. godine školsko

---

13 Exc. Cons. Hungar. 1808. g., br. 3831; *Statuta municipia Prov. s. Ioan. a Capistrano*, Budae 1829, str. 81—82.

14 M. Pavić, *Biskupsko sjemenište u Đakovu 1806—1906.*, Đakovo 1911.

15 *Ratio educationis 1806*, par. 165, 250.

zakonodavstvo iz druge polovice 18. stoljeća. No, takav način školstva više nije bio primjeren u cijelosti novom vremenu i nastalim promjenama, te je postao nepodesan pa čak i kritiziran od strane samih franjevaca.[16]

Nasuprot gornjem profilu redovničkog i crkvenog školskog zakonodavstva koje se nalazilo pod neposrednijim i jačim uplivom Rima, Habsburška Monarhija je ostala na osnovnim pravcima jozefinističkog zakonodavstva, iako ga nije više tako rigorozno provodila kao za vrijeme Josipa II. Tako su i franjevačke visoke škole u Ugarskoj i Slavoniji provodile austrijski program školske nastave koji je bio primjereniji i otvoreniji svijetu i njegovim potrebama nego programi rimske provenijencije koji su imali jedan defenzivno-restauratorski karakter. Nažalost, Slavonija i Baranja su prilikom novih, jedinstvenih državnih školskih programa sa suvremenijim sadržajem ipak loše prošle, jer su ostale bez svojih jakih visokoškolskih središta, u prvom redu u Osijeku i Slavonskoj Požegi. Nova visokoškolska središta u ovom Interamniju u 19. i prvoj polovici 20. stoljeća nisu dosegla onaj nivo i značenje što su ga imala u 18. stoljeću.

Školovanje Grgura Čevapovića pada poslije 1802. g. To znači da je on studirao po austrijskim novim nastavnim programima. Filozofiju je završio pod vodstvom poznatog profesora filozofije Grgura Peštalića 1805. godine. Nakon prve godine teologije, mimo uobičajenog reda, poslala ga je franjevačka uprava da postigne doktorat iz filozofije, koji je s pohvalom obranio u Pešti 26. VII. 1806. godine. Nakon toga nastavlja studij teologije koji je završio 1809. godine. Predavao je filozofiju u Slavonskom Brodu i Našicama do 1811. g. kada je postigao i državnu kvalifikaciju profesora teologije. Potom predaje teologiju u Vukovaru do 1820. godine.[17]

Osim dobrih profesora koji su mu dali široki interes, postojala je kod franjevaca nekadašnje provincije Bosne Srebrene, a potom Kapistranske već afirmirana tradicija rada na prosvjetnom i kulturnom području. Opće je poznato da su franjevci dali veliki doprinos na kulturnom području Slavonije svojim prilozima na prosvjetnom, historiografskom, leksikografskom, znanstvenom, književnom, narodnom a, dakako, i na vjerskom području. Franjevačke škole su bile mjesta kulturnog rada i rasadišta novih kulturnih radnika. Takav temelj je dobio i Čevapović i dok je studirao i kad je predavao i kad je pisao svoja djela.[18]

Da zaključimo! Filozofske i teološke visoke škole u vrijeme Grgura Čevapovića, dakle krajem 18. i početkom 19. stoljeća, karakteristične su po jakim promjenama. Jozefinizam je zahvatio u crkvene poslove i podredio crkvu u mnogim stvarima državi, želeći stvoriti državnu crkvu. U tom smislu je kreiran novi nastavni program koji je prekinuo s dotadašnjim srednjovjekovnim skolastičkim metodama u nastavi te inaugurirao novi, širi i kvalitetniji program, primjereniji novom vremenu od onog kojeg su imale škole pod utjecajem Rima.[19]

S druge, pak, strane nova i primjerenija pastoralna formacija franjevaca nije više dolazila toliko do izražaja jer su župsku pastvu preuzeli svjetovni svećenici. Stoga su franjevci djelovali na prosvjetnom i kulturnom području, u prvom redu u srednjem školstvu gdje su vodili i predavali na gimnazijama.[20]

---

16 Fr. Em. Hoško, *Pastoralna formacija*, nav. djelo, str. 64.

17 J. Jakošić, *Scriptores interamniae*, Građa za povijest hrvatske književnosti, JAZU knj. 2, Zagreb 1899, str. 145—146.

18 T. Matić, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda*, Zagreb 1945.

19 Fr. Em. Hoško, *Pastoralna formacija*, nav. djelo, str. 75.

20 T. Matić, *Osječka humanistička gimnazija od osnutka do godine 1848*, Zagreb 1937. str. 23, 74—78.

S A Ž E T A K

Car Josip II je svojim prosvjetiteljskim reformama snažno zahvatio i u školstvo, u prvom redu u filozofske i teološke škole. Otpor su pružale stare samostanske skolastičke škole te ih je on 1783. godine ukinuo i osnovao jedinstvene centralne škole s novim i modernijim programima. Time je dao novi poticaj razvoju visokih filozofskih i teoloških škola.

Referat pokazuje nove predmete i metode rada na visokim filozofskim i teološkim školama krajem 18. i početkom 19. stoljeća, dakle u vrijeme kada je studirao poznati slavonski književnik fra Grgur Čevapović (1802—1809). I premda su poslije smrti Josipa II vraćene mnoge redovničke škole, ipak je u Austriji i Ugarskoj te kod nas ostao austrijski školski sistem koji je tada bio napredniji i primjereniji negoli stari rimski. Nažalost u Osijek se nije vratila visoka filozofska i teološka franjevačka škola, pa je time franjevačka provincija sv. Ivana Kapistranskog izgubila eminentno učilište, a Slavonija svoje prve visokoškolske ustanove. S druge strane nastaju u većem broju dijecezanske škole (u Đakovu 1806) koje su pod jačim utjecajem države nego dotadašnje samostanske zatvorenije, skolastičke škole. Time je učinjen značajan korak naprijed u duhu jozefinističkog prosvjetiteljstva i veće otvorenosti visokih filozofskih i teoloških škola prema potrebama države i vremena. Iz njih je crpio svoje izvore i Grgur Čevapović koji je svoje nove poglede utemeljio još na studiju, kako je to vidljivo i iz njegovih djela i predavanja.

ZBORNIK RADOVA O FRA GRGURU ČEVAPOVIĆU
(Znanstveni skup; Slavonska Požega, 20. i 21. svibnja 1987),
str. 53—65, Osijek, 1990.

Saopćenje na Znanstvenom skupu
UDK 271.3:340.134(497.13-18)"18"=862
Rad primljen 17. XI. 1988.

FRANJO EMANUEL HOŠKO, *Rijeka*

ČEVAPOVIĆEVA STATUTA MUNICIPALIA I JOZEFINSKO ZAKONODAVSTVO

Statuta municipalia observantis Minorum Provinciae S. Ioannis a Capistrano e suis fontibus evoluta ac praesentibus necessitatibus ad mentem Generalium Ordinis Constitutionum adcommodata bila su od 15. siječnja 1829. godine do kraja 19. stoljeća temeljni zakonik franjevačkoga življenja u Slavoniji, Srijemu i mađarsko-austrijskom Podunavlju. Premda *Statuta municipalia* kao tiskana knjiga ne ističu fra Grgu Čevapovića kao svoga pisca ili sastavljača, treba ih povezivati s njime; on je, naime, idejni začetnik i usmjeritelj tog spisa, organizator probiranja gradiva knjige, vodič na putevima do zakonskog prihvaćanja i kodificiranja kao i do objavljivanja knjige u Budimu 1829. godine, u tiskari Ugarskog sveučilišta. Ipak fra Grga Čevapović nije autor te knjige u konvencionalnom smislu te riječi, jer je narav *Statuta municipalia* takva da je u njihovom nastajanju moralo sudjelovati više ljudi, i to: jedni kao sastavljači, drugi kao pregledavači, a treći kao sudionici zakonodavnog skupa koji je svojim autoritetom dao spisu snagu obavezivanja. *Statuta municipalia* u zaključnom dijelu sama razotkrivaju svoj nastanak: početno su ih prihvatili članovi provincijskog upravnog vijeća u kojem su bili provincijal fra Grga Čevapović i savjetnici fra Ladislav Szép i fra Ignacije Lovrić.[1] Zatim su spis pregledali profesori teologije fra Erazmo Tomeček,[2] fra Stjepan Ninković[3] i fra Marijan Jaić.[4] Nakon što su revi-

1 *Statuta municipalia observantis Minorum Provinciae I. Ioannis a Capistrano* ... Budae 1829, 154, 157.

2 Erazmo Tomeček (1792—?) postigao je tzv. licencijat iz teologije i crkvenoga prava (1823); djelovao je u Slavonskoj Požegi kao hrvatski propovjednik (1823), profesor crkvene povijesti i kanonskoga prava u Baji (1823—1833); također je bio upravitelj filozofskog učilišta u Iloku (1834).

3 Stjepan Ninković (Slav. Brod, 1. VII. 1796 — Slav. Brod, 2. V. 1844) je nosio naslov profesora orijentalnih jezika i Svetoga pisma obaju zavjeta (1823—1833) jer je stekao kvalifikaciju tzv. licencijata teologije i crkvenoga prava; kao profesor u Baji (1823—1833) bio je neko vrijeme i odgojitelj studenata teologije (1827); kasnije obavlja dužnost samostanskog poglavara u Vukovaru (1834) i Slavonskom Brodu; u Vukovaru je bio predstojnik bogoslovnog učilišta (1834).

4 Marijan Jaić (Slav. Brod, 4. VII. 1795 — Budim, 4. VIII. 1858) je stekao naslov licencijata teologije; predavao je najprije na pučkoj školi u Vukovaru (1818), a zatim na bogoslovnim učilištima u Aradu (1823), Vukovaru (1827) i Mohaču (1830).

dirali tekst, on je 23. listopada 1828. godine postao predmet rasprave skupa samostanskih poglavara, bivših provincijala i članova upravnog vijeća provincije sv. Ivana Kapistranskoga pod predsjedanjem fra Grge Čevapovića. Skup u Mohaču je spis jednoglasno prihvatio i proglasio ga zakonikom franjevačkoga življenja u provinciji sv. Ivana Kapistranskoga. Konačnu potvrdu je zakoniku *Statuta municipalia* udijelio 15. siječnja 1829. godine ugarski primas Aleksandar Rudnay. Dakle, narav ovog spisa je takva da isključuje uobičajeno isticanje imena autora samog teksta, ali je ipak opravdano zaključiti da ga je sastavio fra Grga Čevapović; tako postaje razumljiviji sam spis, a istodobno i cjelovitije razumijevanje lika i djelovanja samoga fra Grge Čevapovića. On je, naime, u ondašnjoj Provinciji sv. Ivana Kapistranskoga, kao bivši i aktualni provincijal, bio najviše svjestan potrebe takvoga zakonika; jedini je imao dostatno poznavanje specifičnog pravnog gradiva koje je potrebno za takav zakonik, a posjedovao je upravno iskustvo kao kriterij izbora pravnih zasada koje su potrebne sustavnom i cjelovitom zakoniku franjevačkoga života. Tako je Čevapovićev udio nezaobilazan u nastanku ovog spisa koji se odlikuje istodobno svojom crkvenopravnom zasnovanošću u duhu vremena na području Habsburške Monarhije i dovoljnom jasnoćom u razotkrivanju franjevačkog ideala da može oblikovati život i djelovanje u franjevačkoj pokrajini sv. Ivana Kapistranskoga od sredine prve polovice do kraja druge polovice prošlog stoljeća.

I

Statuta municipalia započinju opsežnim uvodom (str. 4—30), a zatim slijede tri dijela i dodaci. Prvi dio sadrži Pravilo i Oporuku sv. Franje (31——45). Drugi dio je razdijeljen u sedam odsjeka koje je sastavljač tako naslovio da čitatelji lako mogu razaznati izvore onovremenog franjevačkog zakonodavstva (46—122). To su: odluke crkvenog općeg koncila u Tridentu, papinske uredbe, odluke državnih vlasti, propisi općeg franjevačkog zakonodavstva u tzv. Generalnim konstitucijama; onda slijede uredbe franjevačkih vrhovnih poglavara, zatim propisi mjesnih biskupa i na posljednjem mjestu su uredbe koje opravdava franjevačka tradicija u Habsburškoj Monarhiji. Duh jozefinističkog cezaropapizma je tako izričito prepoznatljiv već u naslovima trećeg, šestog i sedmog odsjeka, a jasno ga podržava sav treći dio *Statuta municipalia* koji ima tri odsjeka: prvi sadrži uredbe koje je franjevačka provincija sv. Ivana Kapistranskoga donijela u 18. stoljeću; u drugom su uredbe iz prve četvrtine 19. stoljeća, dok treći odsjek obuhvaća odluke spomenutog skupa franjevačkih starješina 1828. godine u Mohaču (123——158). Dva dodatka knjige, također, potvrđuju jozefinističko ozračje u kojem je djelo nastalo. Prvi dodatak prenosi tekstove najznačajnijih carskih povelja koje u prošlosti odobravaju djelovanje franjevaca Provincije sv. Ivana Kapistranskoga, zatim jozefinistički nadahnuta tumačenja uloge nosilaca poglavarske vlasti te predloške različitih administrativnih dopisivanja i liturgijske obrasce za uobičajena redovnička slavlja. U drugom dodatku su obrasci uredskih izvještaja i dopisivanja s crkvenim i državnim nadleštvima (159—293).

Brojni obrasci u dodacima predstavljaju, zapravo, drugi dio knjige i mogu nametnuti dojam da su *Statuta municipalia* dokumenat onovremene crkvene i društvene birokracije. Takav dojam i nije pogrešan, jer knjiga

---

Službu samostanskoga poglavara obavljao je u Vukovaru (1830—1833), Osijeku (1837—1845) i Budimu (1850—1854); u Osijeku je bio direktor gimnazije, a u Vukovaru predstojnik teološkog učilišta; kroz dva trogodišta bio je provincijal (1833——1836; 1845—1848); umro je kao član vukovarskog samostana u službi kustoda. — Jaićevo kulturno djelovanje je bogato i raznovrsno; on je melodiograf i skladatelj, pisac i književni prevodilac; značajan je prethodnik Narodnog preporoda u Slavoniji (usp. S. GOLENIĆ: *O pjesmarici Marijana Jajića. Sv. Cecilija*, 47 (1977), br. 4, 99—100; 48 (1978), br. 1, 2).

uistinu želi biti pomagalo u rješavanju zadataka zahtjevne administracije. No, *Statuta municipalia* su prvenstveno upravljena obnovi franjevačkog života i djelovanja u sredini prve polovice 19. stoljeća na području Habsburške Monarhije gdje je franjevaštvo nekoć cvjetalo donoseći značajne rezultate u dušobrižničkom, prosvjetnom, karitativnom i kulturnom stvaralaštvu.[5] Ističući nužnost obnove franjevačkog života, Čevapović se ne ustručava zapisati da je nakon 49 godina prekida franjevačke povezanosti s vrhovnom redovničkom upravom u Rimu nastupio među franjevcima Provincije sv. Ivana Kapistranskoga degenerativni proces u franjevačkom načinu života i rada. On se očituje u zanemarivanju temeljnih uredbi franjevačkog Pravila, napuštanju stoljetne redovničke stege i, konačno, u gubitku franjevačkog identiteta jer i jedna uredba Dvora 1822. godine ističe da je u Habsburškoj Monarhiji teško razaznati kojem crkvenom redu pripada koji redovnik.[6] Do takve bezobličnosti redovničkog života, u kojoj su nestale značajke koje su pojedinim redovima usadili njihovi osnivači, došlo je zbog zahvata državnih vlasti koje su još 1802. godine zabranjivale redovnicima sastavljati vlastite redovničke zakonike, naglašavajući da je dovoljno poštovati i slijediti opće državne uredbe o redovničkom životu.[7] U Čevapovićevo vrijeme država je napustila stavove krutog jozefinizma pa je 1822. godine sinoda Ugarske Crkve mogla zaključiti da pojedini crkveni redovi i redovničke provincije prilagode svoje redovničke zakone aktualnom stanju Crkve u Habsburškoj Monarhiji, tj. usklade opće redovničke zakone i posebne redovničke propise s neposrednim društveno-političkim i crkvenim uvjetima života u toj epohi kasnog jozefinizma.[8] Franjevci provincije sv. Ivana Kapistranskoga odlučuju stoga odbaciti zasade »prosvijećenog stoljeća«, posebno se žele oduprijeti težnji općeg popuštanja u zahtjevima redovničke stege, a odlučuju provjeriti zakone i uredbe i zadržati samo one koji omogućuju povratak punom opsluživanju franjevačkog Pravila. *Statuta municipalia* imaju stoga svrhu zaustaviti proces opadanja redovničke stege pa pozivaju na punu vjernost temeljnicima franjevačkoga načina života, a to su: zabrana upotrebe novca, nošenje grube odjeće i odbijanje posjedovanja materijalnih dobara pojedinačno i u zajednici.[9] Čevapović se nada da će *Statuta municipalia* postati sredstvo obnove franjevačkoga života i jasan vodič do punog prihvata franjevačkog ideala. Stoga su *Statuta municipalia* s jedne strane rječiti svjedok kasnog jozefinizma među franjevcima, a s druge strane su dokumenat napuštanja zasada rigidnog jozefinizma i vraćanja temeljnim zahtjevima franjevačkoga života. Ona pozivaju redovničke starješine da ne odustaju od pune zahtjevnosti franjevačkoga življenja dijeleći olakšice i koristeći vlast ublaživanja te zahtjevnosti, a potiču ih napose da ne traže nove načine izmicanja od obaveza redovničke stege i doslovnog prihvaćanja uredbi franjevačkoga Pravila. Čevapović načelno ne odobrava pravo redovničkih starješina da oslobađaju članove zajednice od ispunjavanja osnovnih obaveza redovničkog života, ali priznaje da je nemoćan pred takvim činima državnih vlasti i mjesnih biskupa;[10] ne odobrava opću primjenu takvih olakšica, ali je prihvaća kao stvarnost koja proizlazi iz onovremenog cezaropapizma u

---

5 Usp. Čevapovićeva djela: *Synoptico-memorialis catalogus observantis Minorum Provinciae S. Ioannis a Capistrano olim Bosnae Argentinae.* Budae 1823. — *Recensio observantis Minorum Provinciae S. Ioann. a Capistrano per Hung. Austr. inf. et Slavon. extensae.* Budae 1830.

6 *Statuta municipalia*, 2.

7 G. WINNER: *Die Klosteraufhebungen in Niederoesterreich und Wien.* Wien 1967, 264.

8 *Statuta municipalia*, 3, 4.

9 *Isto djelo*, 5, 6.

10 *Isto djelo*, 17.

Habsburškoj Monarhiji, premda je on već brojnim uredbama državnih vlasti bitno utjecao na razvoj redovničkoga života u državi i doveo redovništvo gotovo do istrebljenja.[11]

II

Jozefinizam je sudbinski obilježio epohu od sredine 18. do sredine 19. stoljeća u kulturnoj, političkoj, društvenoj i crkvenoj povijesti zemalja pod vlašću Habsburgovaca. Po svojim oznakama jozefinizam pripada matici onovremenog prosvjetiteljstva; očituje se kao nov oblik cezaropapizma, zasnovan na osobitom shvaćanju ustrojstva državne Crkve kao i na naročitom gledanju na obnovu katoličanstva. Odnos države i Crkve jozefinizam želi sazdati na učenju belgijskih pravnika Pitera Stockmansa i Zeger-Bernharda van Espena; prva opravdava stvaranje narodne Crkve ugrađujući u svoja shvaćanja neke elemente kasnosrednjevjekovnog poimanja državne Crkve i opet elemente galikanizma, dok drugi iznosi, uz ideje galikanizma, stavove jansenizma, posebno tzv. jurisdikcionalizam. Upravo je van Espen izdvojio pitanje redovništva u Crkvi i u društvu. Predlaže drukčija rješenja od dotadašnjih kad je riječ o izuzetosti redovnika od vlasti mjesnih biskupa, tzv. egzempciji, kao i u donošenju materijalnih dobara prigodom ulaženja u samostan; zatim o osobnom siromaštvu redovnika te o pravu na upotrebu crkvenih dobara. Van Espen želi redovnike uvesti u dušobrižničku službu i prigovara da oni vode samo brigu o vlastitom spasenju. Njegova je, konačno, tvrdnja da su redovnici teret društvu pa je stoga jedna zemlja to bogatija što u njoj ima manje samostana.[12]

U Habsburškoj Monarhiji dolazi sredinom 18. stoljeća do protivljenja redovnicima zbog širenja spomenutih ideja, ali i zbog jačanja protestantizma koje zabacuje redovništvo,[13] a napose zbog širenja ideja kasnog jansenizma koji se je relativno lako udomio na carskom dvoru za vladanja Marije Terezije (1740—1780); dvor je tada postao ishodište agresivnih ispada protiv isusovaca kao i protiv ostalih redovnika i redovnica.[14] Pod okriljem kasnog jansenizma širi se u Habsburškoj Monarhiji i tzv. katoličko prosvjetiteljstvo s idejama reformnog katoličanstva, a i ono oštro kritizira pojavu redovništva u Crkvi. Muratori u svom spisu *Della pubblica felicità* zastupa mišljenje da državu treba očistiti od redovnika jer su beskorisni; država svakako ima zadaću donijeti uredbe o njihovom djelovanju.[15]

Državni aparat Habsburške Monarhije za vladanja Marije Terezije i Josipa II (1780—1790) zamislio je opsežan i radikalan program crkvenih reformi. Te jozefinističke uredbe u crkvenim stvarima bio je usmjerio prije svega ujedinjenju administrativnih jedinica u državi i Crkvi, da bi se tako na svojoj strukturalnoj i ekonomskoj razini Crkva integrirala u državu. Da bi se to ostvarilo, bilo je potrebno dokinuti povlastice klera, zatim izuzetost redovnika i oblikovati budući kler tako da svaki klerik bude »koristan i pokoran građanin«.[16] Osobiti otpor takvom jozefinističkom reformom programu pružali su redovnici, snažni i utjecajni po broju, a napose po utjecaju na škole i odgoj kao i zbog svoje izuzetosti od vlasti mjesnih biskupa.

---

11 *Isto djelo*, 20—24.

12 E. KOVACS: *Giuseppinismo. Dizionario della Spiritualità*, sv. 1, 1360.

13 F. WALTER: *Die religiöse Stellung Maria Theresias. Theologisch-praktische Quartalschrift*, 105 (1957), 42.

14 P. HERSCHE: *Gerard van Swietens Stellung zum Jansenismus. Internationale Kirchliche Zeitschrift*, 61 (1971), 33—56.

15 ISTI: *Spätjansenismus in Oesterreich.* Wien, 1977, 46—87.

16 G. WINNER, *Die Klosteraufhebungen in Niederösterreich und Wien*, 52.

Prva značajnija odluka Dvora kojom se želi ograničiti utjecaj i uloga redovnika u državi jest uredba od 27. ožujka 1767. godine koja određuje broj članova, tzv. numerus fixus, u pojedinoj redovničkoj redodržavi ili opatiji. Ta uredba dopušta da redovničke ustanove mogu primati samo onoliko novih kandidata koliko je potrebno da budu zamijenjeni umrli i teško bolesni članovi.[17] Daljnji korak u smanjivanju broja redovnika je zakon koji 1770. godine dopušta redovnicima zavjetovanje, tj. punopravno pripadanje određenoj redovničkoj ustanovi, tek nakon navršene 24 godine života, i to pod prijetnjom da će biti dokinut samostan u kojem bi netko prije te dobi položio redovničko zavjetovanje.[18] Prvi val dokidanja samostana počinje 1771. godine u Lombardiji; tek kasnije se širi u austrijske nasljedne zemlje i na području Ugarskog kraljevstva. Istovremeno država daje niz uredbi o materijalnom poslovanju redovnika; onima koji stupaju u neki Red zabranjuje donositi sa sobom i materijalna dobra, ali dopušta prilog u novcu koji ne ide više samostanu nego u tzv. društvenu blagajnu. Pojedine redovničke pokrajine, tzv. redodržave ili provincije, od 1773. godine ne smiju više voditi vlastito ekonomsko poslovanje na razini cijele zajednice. Na taj način su redovničke pokrajine izgubile mogućnost podupirati siromašne samostane novcem bogatijih, a napose je postalo neizvedivo slati novac preko granice za pothvate nekog Reda na sveopćoj crkvenoj razini.[19]

Država traži puteve utjecaja na mlađe naraštaje pa već 1770. godine naređuje da redovničke visoke škole usklade svoj program s nastavnim programom bečkog, odnosno trnavskog, teološkog fakulteta. Iste vlasti određuju 1775. godine da redovničke zajednice svoje visoke škole premjeste u veće gradove, a nastavničku službu mogu ubuduće obavljati samo oni redovnici koji su takvu kvalifikaciju stekli na državnim visokim školama. Također, od tog vremena redovničke škole moraju slijediti školske priručnike koje su odobrile i propisale državne vlasti.[20] Kako ove uredbe nisu donijele očekivane rezultate, ustanovio je 1783. godine Josip II generalna sjemeništa pod punom nadležnošću državnih vlasti. Od 1785. godine u tim sjemeništima moraju boraviti i redovnički studenti teologije i pridržavati se istih odgojnih uredbi kao kandidati za svjetovno svećenstvo, što je značilo da nisu živjeli po redovničkim propisima niti nosili redovničko odijelo.[21]

Promjene u životu redovnika na području Habsburške Monarhije konačno zadiru u samu narav redovništva, kad je 11. rujna 1782. godine Josip II dokinuo redovničku izuzetost i redovnike podložio u duhovnim i disciplinskim pitanjima vlasti mjesnih biskupa, a u stvarima materijalnog poslovanja i vremenitog upravljanja državnim vlastima.[22] Zapravo je život redovnika, pod vlašću Josipa II, još 24. ožujka 1781. godine krenuo vlastitim kolosijekom, jer je car već tada redovnicima zabranio svaku vezu s vrhovnim redovničkim poglavarima u Rimu i tako ih odijelio od središta, presje-

---

17 F. MAASS: *Der Josephinismus*, sv. 2. Wien, 1953, 8—12.

18 G. WINNER: *Klosteraufhebungen in Niederösterreich und Wien*, 59.

19 E. HOSP: *Die josephinischen Lehrbücher der Theologie in Oesterreich. Theologisch-praktische Quartalschrift*, 105 (1957), 195—197.

20 G. WINNER, *Die Klosteraufhebungen in Niederoesterreich und Wien*, 223. *stoljeće. Kačić* 7 (1975), 79).

21 *Isto djelo*, 220; 229.

22 *Isto djelo*, 220. — Ugarsko kraljevsko namjesničko vijeće je 2. travnja 1781. proglasilo tu carsku uredbu, naglasivši da franjevački provincijali ne smiju podržavati veze s generalom Reda i generalnom kurijom u Rimu; također ne smiju odlaziti na generalne kapitule, a u crkvenim poslovima moraju priznavati kao nadređene poglavare mjesne biskupe, odnosno Ugarsko kraljevsko namjesničko vijeće. Premda je ta uredba bila vrlo jasna, Ugarsko kraljevsko namjesničko vijeće ponovno 29. ožujka 1785. godine zabranjuje franjevcima primati bilo kakvu odredbu vrhovnog franjevačkog upravnog tijela (usp. F. E. HOŠKO: *Hrvatsko-primorska franjevačka provincija u zapadnoj Hrvatskoj na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće*. Kačić 7 (175), 79).

kavši dotok nadahnuća i informacija iz cjelokupnog sastava pojedinog Reda, onemogućivši istodobno kontrolu cjeline nad dijelom Reda, proširenim na području Habsburške Monarhije. Takvo stanje se utvrđuje propisima o izboru redovničkih poglavara po kojima svi redovnici imaju aktivno i pasivno pravo za službe u zajednici. Trajanje službi je ograničeno na tri godine za mjesne starješine, a na šest godina za službu provincijala.[23] Dosljednost novog usmjerenja redovnika potvrđuju i uredbe koje potiču redovnike da se uključe u župsku pastvu. Naravno, u tom slučaju redovnike isti zakoni oslobađaju od obaveza koje proizlaze iz zavjeta siromaštva pa i članovi prosjačkih redova mogu stjecati materijalna dobra, primati ih u nasljeđe kao i stečena dobra drugima ostavljati u baštinu.[24] Nove djelatnosti nametnule su redovnicima i drukčije ponašanje pa su državne vlasti uskoro stavile izvan snage propise o redovničkoj klauzuri, odijevanju kao i brizi za samostanske zgrade. Sve je to bio razlog da su članovi mnogih redovničkih zajednica, a tako i franjevci, uskoro zadobili lik i ulogu drugorazrednog svjetovnog svećenstva.[25]

Smrću Josipa II jozefinizam gubi svoju oštrinu pa započinje razdoblje kasnog jozefinizma. Car Leopold II (1790—1792), nasljednik Josipa II, ubrzo je stavio izvan snage niz prethodnih uredbi kojima je država uređivala život Crkve. Svakako je najvažnije što je dokinuo generalna sjemeništa i dopustio obnavljanje redovničkih bogoslovnih škola uz uvjet da u njima predaju nastavnici koji su na sveučilištima stekli profesorsku kvalifikaciju, i to po priručnicima koje su odobrile sveučilišne vlasti. Također je bilo određeno da studenti polažu ispite pred profesorima državnih visokih škola.[26] Redovnici su opet mogli primati nove kandidate koji nisu smjeli biti mlađi od 18 go-

---

23 Ugarsko kraljevsko namjesničko vijeće je 30. studenoga 1784. godine donijelo uredbe o načinu izbora i ostalim pojedinostima s obzirom na vršenje službe samostanskih poglavara i provincijskog starješine. Prema tim uredbama samostanskoga poglavara, gvardijana ubuduće biraju članovi samostana; provincijal ga samo potvrđuje. U izboru ne mogu sudjelovati redovnički laici; izboru predsjeda samostanski vikar. Pasivno pravo kod izbora imaju svi zavjetovani svećenici, štoviše iz druge Provincije. Da bi netko bio izabran, potrebno je zadobiti u prvom ili drugom glasanju apsolutnu većinu glasova, dok u trećem glasanju dostaje relativna većina glasova. Ova je uredba promijenjena 24. svibnja 1785. godine odredbom da u slučaju kad nije u prva dva glasanja nitko izabran, mjesni biskup imenuje jednog od dvojice kandidata koji su imali najviše glasova. Upravo razdoblje službe gvardijanu traje tri godine. On sam određuje sebi zamjenika, vikara, i sam raspoređuje dužnosti ostalim članovima u zajednici. Dužnost samostanskih savjetnika, tzv. diskreta, dokida se.

Za razliku od gvardijana, provincijalu traje upravni mandat šest godina. Biraju ga bivši provincijali i svi gvardijani. Upravlja samostalno bez savjetnika, tzv. definitora. Nema pravo vizitacije samostana i redovnika; može u pratnji tajnika jednom godišnje posjetiti pojedini samostan. Premještati redovnike iz samostana u drugi samostan može samo ako postoje izvanredno teški razlozi ili slijedeći želju pojedinoga redovnika. Nakon jednog šestogodišnjeg mandata može biti izabran i na drugo šestogodište, ali uz pristanak i potvrdu svih mjesnih biskupa i Ugarskog kraljevskog namjesničkog vijeća *(Isto djelo,* 80—81).

24 Ugarsko kraljevsko namjesničko vijeće je 20. svibnja 1786. godine odredilo da franjevci koji borave izvan samostana i djeluju na župama mogu oporučno ostaviti stečena dobra bilo samostanu, bilo rođacima, bilo crkvi u kojoj su djelovali *(Isto djelo,* 90).

25 Zagrebački ordinarijat, tzv. Duhovni stol, propisao je 13. studenoga 1788. godine da franjevci, koji djeluju na župama te biskupije, moraju uskladiti svoje franjevačko odijelo odjeći svjetovnoga klera, i to tako da boja haljine ostane dosadašnja, a pojas mora biti tanji, dok kukuljicu treba toliko smanjiti da se uopće ne ističe *(Isto djelo,* 90, 91).

26 Od 1. studenoga 1783. godine franjevački studenti teologije morali su boraviti u mjestima gdje su uspostavljena generalna sjemeništa, a poslije 19. listopada 1785. nisu više smjeli stanovati u samostanima nego su i oni morali boraviti u generalnim sjemeništima *(Isto djelo,* 94, 95).

dina, a zavjete su mogli polagati tek poslije 25 godina života.[27] U vrijeme cara Leopolda II vlasti su dopustile slobodan izbor redovničkih poglavara, što se kod franjevaca očitovalo u obnovi prava viših redovničkih poglavara da postavljaju i nadgledaju niže poglavare.[28]

Za cara Franje I (1792—1835) i nadalje traje kasni jozefinizam i država ne odustaje od jozefinistički zasnovanog cezaropapizma. Niz odredbi o redovničkom životu vlasti su donijele 1802. godine odredivši, na primjer, da redovnički kandidati mogu položiti zavjete nakon navršene 21. godine života, ako su prethodno boravili tri godine u redovničkoj zajednici; ostalim kandidatima dopušteno je zavjetovanje nakon 24. godine života.[29] Redovnički kandidati za svećenike mogli su i prije 1802. godine studirati teologiju na vlastitim redovničkim školama, a sada redovnici mogu obnoviti i rad filozofskih učilišta s nastavnim programom u trajanju od dvije godine. Nastavni jezik u teološkim i filozofskim školama je latinski, a nadzor nad njima pripada mjesnim biskupima. Nastavu mogu držati samo nastavnici koji su stekli profesorsku kvalifikaciju na državnim visokim školama. I nadalje je ostala na snazi uredba da studenti polažu semestralne i završne ispite pred nastavnicima državnih visokih škola, ali je nova uredba tražila da studenti moraju na kraju školovanja držati javne rasprave.[30] Nastava je u teološkim školama trajala tri ili četiri godine; profesore je od 1805. godine mogao imenovati sam provincijal između kandidata koji su stekli kvalifikaciju na državnim školama, i to jednog profesora za dvije učiteljske stolice povezujući katedre crkvene povijesti i crkvenoga prava, Staroga i Novoga Zavjeta, moralnog i pastoralnog bogoslovlja. U novicijatu državne vlasti nisu dopuštale studij filozofskih ili teoloških disciplina, jer je vrijeme valjalo iskoristiti za uvođenje kandidata u redovničku disciplinu. Bilo je ipak dopušteno ponavljanje gradiva iz posljednjih razreda srednje škole, iz »humaniora«, te poučavanje i učenje istočnih jezika.[31]

Odustajanje od pune zahtjevnosti jozefinističkih uredbi, s obzirom na život redovnika, vidi se naročito u vraćanju prava na kanonski pohod samostana i članova redovničke pokrajine provincijalima. Država je 1799. godine udijelila tu ovlast, a 1802. je novom uredbom zatražila da provincijali moraju točno ispunjavati tu dužnost, a izvještaje o vizitaciji slati mjesnim biskupima, jer su oni uživali autoritet vrhovnih redovničkih poglavara.[32] Tim uredbama nastojale su državne vlasti obnoviti redovničku stegu po samostanima, jer priznaju 1799. godine da je ona veoma opala u posljednja dva desetljeća.[33] Pozivanje na redovničku stegu nije moglo naći odjek, jer i 1802. godine država potiče izjednačavanje redovničkoga klera sa svjetovnim

---

27 Dvorske vlasti su 14. lipnja 1781. godine franjevcima zabranile primati nove članove. Ugarsko kraljevsko namjesničko vijeće je 12. srpnja 1784. tražilo da kandidati redovničkih zajednica, koji još nemaju redovničkih zavjeta, odmah napuste te zajednice. Među redovnicima mogu ostati samo oni studenti teologije koji su već primili svećeničko ređenje, dok se ostali moraju opredijeliti ili za povratak u svjetovni stalež ili pristupiti u svjetovni kler. Tek nakon jednog desetljeća Ugarsko kraljevsko namjesničko vijeće mijenja ovu uredbu pa 5. kolovoza 1791. godine određuje da redovnici mogu primati nove članove i obnoviti ustanovu novicijata (*Isto djelo*, 79, 80).

28 G. WINNER: *Die staatliche Ordensgesetzgebung im nachjosephinischen Oesterreich. Kirche und Staat im Idee und Geschichte des Abendlandes. Ferdinand Maass zum 70 Geburtstag.* Wien 1973, 271.

29 *Isto djelo*, 272, 273.

30 *Isto djelo*, 273, 274. — F. E. HOŠKO: *Pastoralna formacija hrvatskih franjevaca u 19. stoljeću. Kačić*, 14 (1982), 61—77.

31 G. WINNER: *Die staatliche Ordensgesetzgebung im nachjosephinischen Oesterreich*, 272; 281.

32 *Isto djelo*, 279.

33 *Isto djelo*, 272.

svećenstvom u odijevanju, pa redovnicima propisuje odjeću u kojoj će obavljati pastoralne poslove, naime: kraću redovničku haljinu i kaput tamne boje.[34]

U drugom desetljeću 19. stoljeća osjetno se umanjio broj redovnika, a broj prosjačkih redovnika pao je na jednu trećinu od broja koji im je zakonom bio određen; među prosjačke redove spadali su i franjevci. U želji da se umnoži broj redovnika, državne vlasti od 1811. godine poklanjaju u svojim uredbama više pažnje temeljnim vrednotama redovničkog života, naime zajedničkom životu i redovničkoj stezi.[35] Franjo I naređuje 1822. godine biskupima da ponovno bdiju nad redovničkom stegom, odgojem novaka, vraća ustanovu klauzure, daje pravila realnog življenja zavjeta siromaštva i određuje da redovnici nose vlastitu redovničku odjeću.[36] Dvije godine kasnije opetuju državne vlasti odredbu da biskupi svake treće godine vizitiraju redovničke kuće na području svojih biskupija, nastojeći steći uvid u stanje redovničke stege kao i u materijalno poslovanje samostana.[37] Neposredno prije nego što je provincija sv. Ivana Kapistranskoga izradila *Statuta municipalia*, odredila je 1827. godine dvorska kancelarija da redovnici i nadalje moraju poštivati državne uredbe koje uređuju njihov život, ali je nastavila nastojanja oko redovničke obnove, propisujući zajedničku korsku molitvu. Pravo i dužnost vizitacije svake godine pripada provincijalima koji zajedno s mjesnim poglavarima mogu kažnjavati neposlušne i nemarne redovnike. O svom kanonskom pohodu provincijali su bili dužni izvijestiti mjesne biskupe, a ovi su o svom pohodu svake treće godine trebali izvještavati najvišim državnim vlastima.[38] Potkraj trećeg desetljeća 19. stoljeća car Franjo I bio je sklon obnoviti povezanost redovnika s vrhovnim redovničkim vlastima u Rimu, ali su se tome suprotstavili mjesni biskupi tražeći i nadalje za sebe pravo kanonskog pohoda redovnicima i njihovim samostanima. Ipak je Franjo I potvrdio 1827. godine statute obnovljenog Isusovačkog reda u Monarhiji, a s njima i pravo isusovaca na punu povezanost s njihovom vrhovnom upravom u Rimu.[39] Napuštanje jozefinističkih uredbi nastavlja se i nadalje, napose u razdoblju nuncija Pietra Orsinija (1832—1836) u Beču,[40] ali ono nema odjeka u Čevapovićevim *Statuta municipalia.*

III

Statuta municipalia su, dakle, nastala u ozračju kasnog jozefinizma kad država ublažuje zahtjeve svog cezaropapizma, ali još uvijek od njih ne odustaje. Tu stvarnost *Statuta municipalia* priznaju i otkrivaju. Štoviše, vlastiti autoritet grade na ukazu Ugarskog kraljevskog namjesničkog vijeća koje je 21. srpnja 1827. godine potaklo redovnike da točno i vjerno ispunjavaju vlastite redovničke zakonike.[41] *Statuta municipalia* priznaju vladaru i državi ugled jednog od izvora franjevačkog zakonodavstva, a isto priznaju i mjesnim biskupima. Tako otkrivaju i potvrđuju temeljnu jozefinističku crkvenopravnu doktrinu o ovisnosti i podložnosti Crkve državi, što se očituje u pravu države da donosi zakone koje Crkva mora ispunjavati. Niz takvih državnih zakona kojima je u to vrijeme bio podložan i život redovnika *Sta-*

---

34 *Isto djelo*, 277.

35 *Isto djelo*, 277—179.

36 *Isto djelo*, 277.

37 *Isto djelo*, 279; 281.

38 *Isto djelo*, 271; 272; 281.

39 *Isto djelo*, 277.

40 F. MAASS: *Die Verhandlungen des Wiener Nuntius Pietro Orsini über die Besteitigung der josephinischen Kirchengesetze (1832—1836). Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 68 (1960), 485—505.

41 *Statuta municipalia*, 71.

tuta municipalia razvrstavaju sadržajno i po značaju; najprije se osvrću na tri najznačajnije cezaropapističke uredbe, nadahnute jozefinizmom, i to: na prekid povezanosti franjevaca s njihovom vrhovnom upravom u Rimu, zatim na tzv. »placetum regium« ili zakon po kojem vladar mora crkvenim uredbama dati svoj pristanak da bi one tako dobile provedbenu snagu i, treće, na nadzor mjesnih biskupa nad franjevcima. *Statuta municipalia* spominju da je navedene uredbe donijelo 2. travnja 1781. godine Ugarsko kraljevsko namjesničko vijeće, a zatim ih do 9. rujna 1817. obnavljalo u više navrata.[42] U skladu s tim uredbama franjevci mogu podržavati s vrhovnom upravom u Rimu samo tzv. aktivnu povezanost, a ona uključuje molitve za sve članove Reda i obavještavanje o izboru novog provincijala.[43] Ugarska vlada proglasila je »placetum regium« 31. svibnja 1782. godine i tako uspostavila cenzuru vladara i nad uredbama najviših crkvenih vlasti.[44] Nadzor mjesnih biskupa nad redovnicima treba se obazirati na posebna prava pojedinih redovničkih ustanova, a ustvari dokida redovničku izuzetost.[45] Zanimljivo je da Čevapović zastupa mišljenje da provincijalima pripada u njihovim provincijama ista vlast koja inače u Redu pripada generalu Reda.[46] Snagom te vlasti provincijal mora svake treće godine obaviti kanonski pohod svih redovničkih kuća, a unutar trogodišta češće očinski pohoditi članove provincije. Njegova je dužnost svake treće godine sazove izborni kapitul i svake godine održati sastanak s upravnim vijećem. On je odgovoran za duhovno i disciplinsko stanje u provinciji; izvještaj o tome podnosi mjesnom biskupu, a o vremenitim poslovima izvještava civilne vlasti. Izborni kapitul svake treće godine bira provincijala, njegova dva savjetnika i samostanske starješine. Na tom kapitulu imaju aktivno pravo glasa provincijal, bivši provincijali, provincijalovi savjetnici i samostanski starješine, zvani gvardijani. No, *Statuta municipalia* ostavljaju na snazi još 1769. godine uglavljen dogovor da se u provinciji sv. Ivana Kapistranskoga naizmjence biraju članovi iz hrvatskog i ugarskog dijela provincije; taj su dogovor 1789. godine odobrile državne vlasti.[47]

Redovničku stegu, osobito strogo ispunjavanje obvezatnosti zavjeta siromaštva, najviše su obeskrijepile jozefinističke uredbe o pastoralnoj djelatnosti redovnika. Čevapović se u *Statuta municipalia* odriče nastojanja ispitivati razloge zašto neki franjevci ne drže redovničku stegu i zašto se opet drugi pretjerano prilagođavaju ponašanju svjetovnjaka. K tome se oštro suprotstavlja uvjerenju da redovnički poglavari mogu općenitom odlukom osloboditi članove svoje redovničke zajednice od obaveze ispunjavati zapovijedi Pravila koje se odnose na bit pojedine redovničke ustanove. Čevapović niječe takvo pravo poglavarima pojedinačno, a odriče tu vlast, i samom provincijskom kapitulu. Dopušta shvaćanje da poglavari mogu u pojedinačnim slučajevima dopustiti upotrebu stvari i materijalnih dobara, premda na bit franjevačkog života spadaju zabrana upotrebe novca, nesposobnost posjedovanja materijalnih dobara pojedinačno ili u zajednici kao i zabrana odjeće koja nije u skladu sa siromaštvom. Oživotvorenje ovih zahtjeva pripada biti franjevačkog življenja, jer su franjevci oduvijek smatrali svojom zadaćom živjeti najviše siromaštvo, a ono isključuje vlasništvo nad vreme-

---

42 Usp. H. FERIHUMER: *Das landesfürstliche Plazet in den österreichischen Erbländern. Theologisch-praktische Quartalschrift*, 106 (1958), 44—47. — *Statuta municipalia*, 72.

43 Usp. J. FERDEREN: *Der Kirchenbegriff in den Flugschriften des josephinischen Jahrzents. Zeitschrift für katholische Theologie*, 75 (1953), 274—301. — — *Statuta municipalia*, 72.

44 Usp. G. KLINGESTIEN: *Staatsverwaltung und kirchliche Autorität im 18. Jahrhundert.* — München 1970, 63—79. — *Statuta municipalia*, 25.

25 *Statuta municipalia*, 25; 72, 73.

46 *Statuta municipalia*, 73.

47 *Isto djelo*, 112, 113.

nitim stvarima i kod pojedinca i kod zajednice.[48] Usprkos ovih radikalnih stavova u pitanju ostvarivanja zavjeta siromaštva, Čevapović mora spomenuti da je 6. kolovoza 1805. godine Ugarsko kraljevsko namjesničko vijeće dopustilo redovnicima primati plaću u novcu od državnih ureda uz zahtjev da taj novac predaju za potrebe braće u samostanu. To je već dozvoljavala i uredba državnih vlasti od 21. veljače 1792. godine s kojom se nije mogao suglasiti provincijal Provincije sv. Ivana Kapistranskoga Josip Jakošić, pa je preko nuncija u Beču pronašao mogućnost zatražiti od najviših crkvenih vlasti u Rimu da one svojim oprostom potkrijepe državnu uredbu. Jakošić je, također, u Rimu ishodio dozvolu da franjevci mogu držati novac u samostanu kod brata koji će obavljati dužnost tzv. zamjenika apostolskog sindikata, laika koji je do tog vremena vodio ekonomske poslove samostana, kao i da franjevci mogu zbog pastoralne službe izvan samostana sami sebi pribavljati što im je potrebno za uzdržavanje i odijevanje. Nakon desetljeća istekle su ove ovlasti, a vrhovne redovničke vlasti nisu više obnovile spomenuta dopuštenja, pa *Statuta municipalia* traže rješenje u običajnom pravu po kojem se mogu iste ovlasti dijeliti i nadalje, ali ne općenitom odlukom nego pojedinačnim udjeljivanjem.[49]

Statuta municipalia određuju način uzdržavanja crkava i samostana isključivo na temelju državnih propisa koji traže da franjevci sami vode brigu o samostanskim i crkvenim zgradama, blagovremeno ih obnavljaju i popravljaju uz pomoć patrona, dobročinitelja i darovima vjernika. Samostanske posjede ne smiju otuđiti kao ni stvari pokretne imovine veće vrijednosti. Sve što samostani posjeduju valja inventarizirati. Braća mogu primati darove; ako im je vrijednost veća od 100 zlatnika, onda odlaze u državnu blagajnu; darovima koji su veće vrijednosti od 1.500 zlatnika ne smiju se koristiti, nego ih moraju predati državnim zakladama; milostinju smiju upotrebljavati isključivo za održavanje zgrada i uzdržavanje članova samostanske zajednice.[50] U razdoblju razmahalog jozefinizma državna je odluka iz 1787. godine dopuštala svakom franjevcu da se osobno brine o odjeći i obući, a nova uredba iz 1827. određuje poglavarima da oni preuzmu brigu o odjeći i obući braće kao i o svemu što spada na njihovo uzdržavanje, zabranjujući im pojedinačno posjedovanje novca.[51]

U skladu s odlukom Ugarskog kraljevskog namjesničkog vijeća 1827. godine uspostavljaju *Statuta municipalia* ponovno samostansku klauzuru, traže zajedničku korsku molitvu i obavljanje ascetičkih vježbi koje po franjevačkoj tradiciji njeguju redovničku stegu i potiču na pobožnost. Također naglašavaju da na redovničku stegu spada zabrana nošenja oružja, zabrana neopravdanih izlazaka iz samostana danju i noću. Redovničku stegu, također, ometaju bučno sviranje u samostanu ili radnim danom u crkvi, osim na orguljama, preuzimanje nekog posjeda, nenošenje redovničkog odijela, putovanja izvan mjesta boravka bez odobrenja starješina, slavljenje bogoslužja na način koji ne odobrava mjesni biskup, uzdržavanje rođaka i slične čini. Sve to *Statuta municipalia* zabranjuje pozivajući se na državne uredbe posljednjih godina koje opravdavaju takve zabrane.[52]

O odgoju i školovanju mlađih članova Provincije govore Čevapovićeva *Statuta municipalia* u više poglavlja. Najprije naglašavaju da kandidate za franjevački red valja dobro probrati, a primljene u novicijat marljivo poučavati i uvježbavati u evanđeoskom duhu, jer se pristup crkvenim službama

48 *Isto djelo*, 74—77.
49 *Isto djelo*, 16, 17.
50 *Isto djelo*, 74.
51 *Isto djelo*, 77.
52 *Isto djelo*, 78, 79.

može dopustiti samo onima koji očituju duh redovničkog savršenstva i gospodstvo nad samim sobom, tj. puno usvajanje redovničke stege. U skladu s državnim uredbama dopušteno je primati u novicijat samo one kandidate koji imaju svjedodžbu o ispravnom ponašanju i završili su barem prvi razred humaniora. Kandidati moraju biti građani Ugarskog kraljevstva, a dopušteno je primati i one iz austrijskih nasljednih zemalja. Zavjete mogu polagati nakon što su tri godine bili u Redu i navršili 21 godinu života. Filozofsko i teološko školovanje su najmlađi članovi Provincije sv. Ivana Kapistranskoga završavali na filozofskim i bogoslovnim učilištima te iste Provincije. *Statuta municipalia* traže da profesori tih škola ispunjavaju propise državnih vlasti koje su odredile 1807. godine, da ti profesori svakih šest mjeseci u tri primjerka sastave tezarij protumačenoga gradiva, potpišu ga zajedno s predstojnikom učilišta, jedan primjerak šalju provincijalu, a dva školskom sveučilišnom predstojništvu; tezarij iz teološkog gradiva provincijal treba proslijediti do primasa ili njegovog zamjenika. Budući da su na učilištima Provincije sv. Ivana Kapistranskoga u to vrijeme studirali i bosanski franjevci, trebalo je izvještaj o njihovom školskom napredovanju poslati mjesnom biskupu.[53]

Statuta municipalia nabrajaju u tančine pod kojim uvjetima djeluju učilišta filozofije i teologije. Naime, profesori moraju steći potrebne kvalifikacije i odobrenje od državnih sveučilišta, služiti se priručnicima koje su odobrile državne vlasti za sveučilišta i liceje, predavati smiju po propisanom nastavnom programu. Vodstvo pojedinog učilišta mora se pobrinuti da potkraj godine budu objavljene teze iz gradiva kao i organizirana javna rasprava na temelju tiskanog tezarija. Naravno, teze ne smiju iznositi učenja koja nisu u skladu s katoličkim naučavanjem ili izazivaju razmimoilaženja među teolozima. Škole trebaju, također, slati semestralne izvještaje o radu nastavnika i studenata državnim školskim vlastima kao i pridržavati se od države predviđenog vremena za školske praznike.[54] Ako neki student ne zadovoljava na ispitima, *Statuta municipalia* predviđaju ovaj postupak: nezavjetovanog valja odmah otpustiti iz Reda, a zavjetovanim treba zabraniti obavljanje bogoslužja; jedino vladar može dopustiti svećeničko ređenje studentu koji nije uspješno završio teološko školovanje.[55]

Posebno poglavlje posvećuju *Statuta municipalia* upraviteljima, profesorima i učiteljima javnih državnih škola, pučkih i srednjih. U tim školama, koje je školsko predstojništvo povjerilo Provinciji sv. Ivana Kapistranskoga, provincijalu je pripadalo pravo imenovati profesore i učitelje kao i direktore koji će voditi i nadgledati njihov rad. Spomenuti nastavnici trebali su prethodno steći potrebne kvalifikacije i svjedodžbe na državnim školama i potvrditi svoju sposobnost na javnim natječajima. Kad je provincijal jednom uveo u nastavničku službu, nije ih smio tijekom školske godine lišiti te službe bez velikog razloga. Školski su radnici za svoj posao dobivali plaću, ali je ona pripadala samostanu u kojem su živjeli. Nastavnici su zbog svoje službe uživali ugled u zajednici i nosili iste naslove kao profesori teološkog učilišta. I od nastavnika se očekivalo da će u potpunosti ispunjavati zahtjeve redovničke stege.[56]

Da utvrde redovničku stegu, imali su franjevački poglavari pravo kažnjavati neposlušne i nedisciplinirane članove zajednice kao i pravo odstraniti iz službe nemarne i nesposobne djelatnike. Umjesto negdašnjih samo-

---

53 *Statuta municipalia*, 81.
54 *Isto djelo*, 78.
55 *Isto djelo*, 133; 275.
56 *Isto djelo*, 82, 83.

stanskih zatvora bile su tada po samostanima tzv. sobe stege ili sobice popravljanja. Poglavar je imao vlast kazniti članove samostana i s tri dana posta o kruhu i vodi u tjednu kao i boravljenjem u spomenutoj sobi popravljanja iz koje se nije moglo po volji izlaziti, ali je bio dužan razlog kažnjavanja prijaviti mjesnom biskupu. Za teže prekršaje mogao je odrediti oštriju kaznu samo mjesni biskup; u tom slučaju kažnjenika je trebalo smjestiti u biskupski zatvor.[57] Težinu pojedinih prijestupa i mjeru kazne *Statuta municipalia* odmjeruju prema propisima općeg franjevačkoga zakonodavstva, ali sam način primjene kazni usklađuju s propisima državnih vlasti.[58] Svakako je obnova redovničke stege zadatak kojem samostanski starješine moraju posvetiti osobito nastojanje; valja tu obnovu zajamčiti i represivnim mjerama, jer to traži 9. srpnja 1817. godine uredba Dvora, odnosno 3. srpnja 1821. godine naredba Ugarske vlade kao i pozivi 1821. i 1824. godine ugarskog primasa kardinala Aleksandra Rudnaya.[59]

Prosuđujući, dakle, *Statuta municipalia* po sadržaju, namjeni i okolnostima nastojanja, valja istaknuti da su ona osobito djelo fra Grge Čevapovića. Razlikuju se od drugih njegovih spisa već po tome što su pravni spis i po tome značajan dokumenat o Čevapovićevom poznavanju onovremenog jozefinističkog crkvenog zakonodavstva. *Statuta municipalia* otkrivaju Čevapovićevo nastojanje da obnovi franjevaštvo u vremenu i društveno-političkim okolnostima koje nisu bile naklonjene takvom nastojanju. Čevapović prednjači drugim crkvenim ljudima svoga vremena u traženju načina kako spojiti »nova et vetera«, novo i staro, franjevačku baštinu i zakonodavstvo kasnog jozefinizma. On dobro poznaje svoje vrijeme i njegovo zakonodavstvo, priznaje ga, ali traži način kako će, usprkos restriktivnih zakonskih mjera kojima je država kontrolirala redovnike, osigurati kontinuirano crkveno i kulturno djelovanje slavonsko-podunavskih franjevaca. Čevapović je uspijevao u tom nastojanju. U prvom njegovom upravnom trogodištu u službi provincijala (1820—1823) Provincija je imala 135 svećenika, 43 novaka i studenata teologije te 65 braće laika.[60] U drugom upravnom trogodištu (1827—1830) bilo je u Provinciji 170 svećenika, 120 studenata i novaka te 86 braće laika;[61] dakle, broj članova Provincije se osjetno povećao, premda nije dosegao tzv. »numerus fixus« koji je propisala država.[62] *Statuta municipalia* su, dakle izraz Čevapovićevog nastojanja stvaralački pomiriti franjevački ideal i opće franjevačko zakonodavstvo s jedne strane s jozefinističkim uredbama iz razdoblja kasnog jozefinizma u Habsburškoj Monarhiji prve polovice 19. stoljeća s druge strane. Stoga su istodobno dokumenat tog jozefinističkog zakonodavstva, ali i dokumenat koji jasno ukazuje kakva je bila zasnovanost života i djelovanja u franjevačkoj provinciji sv. Ivana Kapistranskoga, odnosno franjevaca u Slavoniji, Srijemu i ugarsko-austrijskom Podunavlju.

---

57 *Isto djelo*, 127, 128.

58 *Isto djelo*, 105, 109.

59 *Isto djelo*, 94—97.

60 G. ČEVAPOVIĆ: *Synoptico-memorailis Catalogus..*, 372.

61 G. ČEVAPOVIĆ: *Recensio observantis Minorum Provinciae*, 378.

62 Prema državnim uredbama Provincija sv. Ivana Kapistranskoga smjela je imati 306 svećenika i 50 braće laika, ukupno 356 zavjetovanih članova. Kad se gornjim popisima oduzme broj novaka i studenata, onda je ukupan broj svećenika i laika daleko manji od naznačenog »numerus fixus«; usp. *Statuta municipalia*, 70.

SAŽETAK

Grgur Čevapović je autor i pravnog spisa *Statuta municipalia observantis Minorum Provinciae S. Ioannis a Capistrano e suis fontibus evoluta ac praesentibus necessitatibus ad mentem Generalium Ordinim Constitutionum accommodata* (Buda 1829). On je, naime, ovaj zakonik franjevačkog življenja u Slavoniji i Podunavlju zasnovao, pripravio i organizirao izbor gradiva i na kraju izveo potrebnu kodifikaciju. Zakonik započinje opsežnim uvodom, a zatim slijede tri dijela i dodaci; prvi dio sadrži Pravilo i Oporuku sv. Franje, drugi opće izvore franjevačkoga zakonodavstva, a treći izvore vlastitog zakonodavstva u Provinciji sv. Ivana Kapistranskoga.

Statuta municipalia su istovremeno dokumenat kasnog jozefinizma i nastojanja oko obnovne franjevačkog života u spomenutoj franjevačkoj pokrajini. Jozefinistički cezaropapizam prepoznatljiv je već u samim naslovima drugog dijela knjige gdje ona donosi odluke državnih vlasti o položaju redovnika u državi (3. odsjek), uredbe mjesnih biskupa (6. odsjek) i odrednice franjevačkog zakonodavstva koje proizlazi iz crkvene tradicije u Habsburškoj monarhiji (7. odsjek). Čevapović u *Statuta municipalia* ne može mimoići spomenuti »corpus juris« koji je izazvao degenerativni proces među franjevcima i gubitak franjevačkog identiteta zbog zanemarivanja temeljnih uredbi franjevačkog Pravila i napuštanje redovničke stege. On se zalaže za obnovu franjevačkog života putem zabrane upotrebe novca, u nošenju grube redovničke odjeće te uvođenju zajedničkih života po odbijanju posjedovanja materijalnih dobara pojedinačno i u zajednici.

ZBORNIK RADOVA O FRA GRGURU ČEVAPOVIĆU
(Znanstveni skup; Slavonska Požega, 20. i 21. svibnja 1987),
str. 67—72, Osijek, 1990.

Saopćenje na Znanstvenom skupu
UDK 92 Čevapović: 2-05:262.4+101.9+82—94(497/439)"18"=862
Rad primljen 17. XI. 1988.

VATROSLAV FRKIN, *Zagreb*

OPĆI UVOD U ČEVAPOVIĆEV ŽIVOT I DJELO, TE BIOGRAFSKI PODACI

A. ČEVAPOVIĆEV ŽIVOT

Čevapoviću su bile tri godine kada su požeški franjevci morali po naredbi Josipa II seliti iz Požege u Veliku, tj. mjeseca rujna 1789. godine.[1] Oni se vraćaju u Požegu tek 1. listopada 1797. godine.[2] Tek tada su bili mogući kontakti mladog Čevapovića s požeškim franjevcima.

Čevapović stupa u franjevački red u Baču 8. rujna 1802. godine u pola devet ujutro. U Red ga je primio tadašnji provincijal o. Josip Jakošić koji mu je prigodom oblačenja u franjevačko odijelo — habit nadjenuo ime fra Norbert, koje mu kasnije promijeniše u Grgur.[3] Materinski jezik mu je hrvatski, a osrednje se služi njemačkim.[4] Kroz godinu dana kušnje u novicijatu, on sebe ispitivaše o svom zvanju, a stariji redovnici dadoše u tajnom glasovanju svoje mišljenje o mladom redovniku. Zabilježena su tri tajna glasovanja.[5] U sva tri glasovanja fra Grgur je od 8 mogućih dobio sve pozitivne glasove. To je znak da su ga braća ocijenila kao osobu koja ima predispozicije vrijednog redovnika — franjevca. Nakon položenih zavjeta 7. rujna 1803.[6] odlazi na daljnje školovanje u Budim i kao doktor filozofije dolazi 15. rujna 1807. godine u Vukovar na daljnji studij teologije.[7] Za suđakona ga je redio 18. studenog 1807. godine u župnoj osječkoj crkvi — Tvrđi — tadašnji đakovački biskup Antun Mandić.[8] U Đakovu ga je isti biskup redio za đakona 21. prosinca 1808, a 26. prosinca 1808. godine za sve-

1 Kronika Franjevačkog samostana u Požegi, I, 1797—1895, B-I-1, str. 36.
2 Vidi br. 1, str. 36
3 Arhiv Franjevačkog samostana u Baču, Matica novaka u Baču, B, 1753—1825, str. 72—77.
4 Vidi br. 3, str. 72—77.
5 AFSB, Knjiga glasovanja, B, 1754—1826, str. 93. (8. siječnja 1803, 8. svibnja 1803, i 7. rujna 1803.)
6 Vidi br. 5, str. 93.
7 Kronika Franjevačkog samostana u Vukovaru, B-I-1, 1731—1826, str. 401.
8 Vidi br. 7, str. 402.

ćenika.[9] Iz Đakova je kao mladi svećenik stigao isti dan u Požegu.[10] Mladomisničko slavlje imao je 8. siječnja 1809. godine u Požegi u franjevačkom samostanu.[11]

Po odredbi provincijalnog kapitula u Baji, održanog 4. lipnja 1809, Čevapović je premješten za profesora filozofije iz Vukovara u Slavonski Brod[12] kamo je i došao 22. kolovoza 1809.[13]

Budući da je Čevapović bio mlad svećenik, uz profesorsku je službu obavljao i ostale službe u crkvi i samostanu. Služi u pojedinim zgodama svečane i pjevane mise,[14] propovijeda,[15] sudjeluje u obredima Velikog tjedna i drugih blagdana.[16]

Prvog lipnja 1811. godine studij filozofije je iz Vukovara premješten u Našice.[17] Čevapović odlazi u Našice tek 21. kolovoza 1811. godine,[18] a 16. rujna iste godine u Vukovar da predaje teologiju.[19] S obzirom na to da je 7. studenog 1811. godine teološki studij iz Vukovara prenesen u Slavonski Brod[20] i Čevapović seli opet u Slav. Brod, da bi ponovo bio prenesen natrag u Vukovar 6. lipnja 1814,[21] pa i Čevapović odlazi u Vukovar 17. lipnja 1814..[22] Uprava Provincije sv. Ivana Kapistrana povjerava mu slijedeće dužnosti: »lector ss. theologiae, discretus, expositor casuum et protocollista«[23] — predavač sv. bogoslovlja, samostanski savjetnik, izlagač pastoralnih kasusa i kroničar. Kao što je u Slav. Brodu vršio službu propovjednika, tako se i ovdje zdušno uključuje u sav pastoralni rad jer je Vukovar župa.[24] Čevapović pomaže magistru klerika u njegovoj službi. 14. rujna 1814. godine prisustvuje u Đakovu pri podjeljivanju redova vukovarskim bogoslovima u kućnoj kapeli biskupa Antuna Mandića.[25] Iste godine, 25. prosinca je o. Čevapović s jednim klerikom, poradi ređenja, otišao biskupu Mandiću u Đakovo.[26]

Čevapović na kapitulu u Iloku 4. lipnja 1815. godine imenovan prodirektorom teološkog studija u Vukovaru, magistrom klerika i glavnim ceremonijarom liturgijskih zbivanja u crkvi.[27] Sve ove tri službe vrši do provincijske kongregacije 25. svibnja 1820. godine kada je postao vukovarskim gvardijanom.[28] Više puta odlazi u srijemska sela da propovijeda na crkvenim godovima.[29] Njegovi pitomci bi ga tražili da im propovijeda na mladim mi-

---

9 Vidi br. 7. str. 410.
10 Vidi br. 1, str. 100.
11 Vidi br. 1, str. 101.
12 Kronika Franjevačkog samostana u Slav. Brodu, I dio, B-I-1, 1738—1812, str. 250.
13 Vidi br. 12, str. 254.
14 Vidi br. 12, str. 257, 262.
15 Vidi br. 12, str. 263, 281, 282.
16 Vidi br. 12, str. 263.
17 Vidi br. 12. str. 279.
18 Vidi br. 12, str. 283.
19 Kronika Franj. samostana u Našicama, Sv. I, 1739—1864, str. 253.
20 Vidi br. 12, str. 286.
21 Vidi br. 12, str. 121.
22 Vidi br. 7, str. 451.
23 Vidi br. 7, str. 450.
24 Vidi br. 7, str. 451.
25 Vidi br. 7, 454.
26 Vidi br. 7, str. 455.
27 Vidi br. 7, str. 461.
28 Vidi br. 7, str. 524.
29 Vidi br. 7, str. 465.

sama.[30] Kroničarsku službu o. Čevapović obavlja u Vukovaru do 4. lipnja 1816.[31] Kroz sve vrijeme Čevapovićeva boravka u Vukovaru uprava provincije sv. Ivana Krapistrana je također u Vukovaru, pa nikakvo čudo što ga provincijal o. Ivan Balatović[32] upotrebljava za upravne poslove.[33] 20. prosinca 1815. godine zapisao je sam Čevapović da je blagajnik provincije.[34] Tu službu vrši do ljeta 1818. godine.[35] U dva navrata [36] drži duhovne vježbe za vukovarsku samostansku obitelj. Već je spomenuto da je 20. svibnja 1820. godine Čevapović postao vukovarski gvardijan.[37] Kratko je bio poglavar vukovarske redovničke obitelji jer je slijedeće godine, tj. 4. lipnja 1821. na provincijalnom kapitulu u Radni izabran jednoglasno za provincijala provincije sv. Ivana Kapistrana.[38] Kroničar vukovarskog samostana o. Josip Matzek je o Čevapovićevu gvardijanatu zapisao ovo: »optime meritus; utpote cujus indefessae industriae ac praeclara dexteritate omnis restaurati, hujus Conventus sors debetur[39] — bijaše vrlo zaslužan, jer je neumornim zalaganjem i spretnošću obnovljen cijeli samostan.«

Postavši provincijalom, Čevapović se vraća u Vukovar 24. lipnja 1821. godine. Svečano su ga dočekali u gradu.[40] Iste godine prenosi upravu Provincije iz Vukovara u Budim[41] i 2. studenog odlazi onamo sa svojim tajnicima.[42] Za vrijeme prvog trogodišta provincijalske službe, Čevapović rado dolazi u Vukovar.[43] I nakon prestanka službe provincijala 6. lipnja 1824,[44] Čevapović izabra Vukovar za daljnje svoje boravište. Slijedeće godine, 25. svibnja odlazi s tadašnjim provincijalom o. Petrom Becker-om, u Beč zbog inkorporacije četiriju austrijskih samostana provinciji sv. Ivana Kapistrana.[45] Već u lipnju Čevapovića više nema u Vukovaru.[46] Postao je bečki gvardijan i na toj dužnosti ostaje do 6. lipnja 1827. godine kada je ponovno izabran za provincijala svoje provincije u Beču.[47] 15. siječnja 1828. odlazi iz Vukovara u Retkovce, gdje je obolio od upale pluća.[48] Umire 21. travnja 1830. u Budimu,[49] gdje je i pokopan u tamošnjoj crkvi sv. Franje.

Tada je u Kroniku vukovarskog samostana zapisao o. Kajo Adžić: »28. travnja 1830. primismo vrlo žalosno i puno gorčine pismo, a kad ga ugledasmo, nije prestala teći obilna bujica suza niz lica sviju; dogodilo se to zato što su usta nabujala od plača da su jedva bili sposobni riječima usta izraziti bol, svi su bili kao zamrli. Zavidna smrt nam je 21. travnja 1830. ugrabila divan ures domovine predragoga Oca Grgura Čevapovića, ponovno izabranoga prov. ministra, čiju divnu veličinu, dičnu čestitost, vrlo veliku učenost, neumornu zauzetost za napredak Provincije i Reda potvrđuju mnoga

---

30 Vidi br. 7, str. 463, 473.
31 Vidi br. 7, str. 467.
32 Vidi br. 7, str. 470.
33 Vidi br. 7, str. 465—466, 472, 476, 482, 532, 534, 537.
34 Vidi br. 7, str. 465—467.
35 Vidi br. 7, str. 501.
36 Vidi br. 7, str. 476 i 507.
37 Vidi br. 7, str. 524.
38 Vidi br. 7, str. 539.
39 Vidi br. 7, str. 539.
40 Vidi br. 7, str. 541.
41 Vidi br. 7, str. 545.
42 Vidi br. 7, str. 547.
43 Vidi br. 7, str. 550, 551, 553, 554, 557, 563, 573, 574.
44 Vidi br. 7, str. 576.
45 Vidi br. 7, str. 584.
46 Vidi br. 7, str. 596.
47 Kronika Franjevačkog samostana u Vukovaru, sv. II, 1827—1872, str. 2.
48 Vidi br. 47, str. 7.
49 Vidi br. 47, str. 25.

pisana svjedočanstva što ih je on znalački napisao; ona će najiskrenije za nj svjedočiti budućim pokoljenjima. Umro je u Budimu glavnom gradu Ugarske, pošto je pobožno primio sv. sakramente umirućih u svojoj četrdeset i četvrtoj godini života, kad je ugledao svanuće istoga dana. Toga istog dana, naime, 21. travnja mu je tijelo uz primjernu asistenciju Presvijetli i prečasni gospodin Juraj Haulik, nadbiskup i savjetnik kraljevskoga vijeća Ugarske blagoslovio tijelo, koje je zatim položeno u krilo majke zemlje«.[50]

Još danas postoji mramorna nadgrobna ploča koju je o. Kajo Adžić postavio u budimskoj franjevačkoj crkvi 1860. godine u spomen o. Grguru Čevapoviću. Natpis glasi: »Gerguru Čevapoviću, domovinom Slavoncu, bivšemu drugi put Deržava Kapistranske mudromu upravitelju, mužu veleučnomu, verlomu domorodcu, svomu njegda odvitniku; Kajo Agjić iste Deržave s Bulgarsko-vlaškom nedavno sjedinjene provincial g. 1860. postavi ovi kamen.«

B. ČEVAPOVIĆEVA DJELA

1. Rukopisi

a. Trebat će još dosta vremena da se prikupi Čevapovićeva korespondencija, jer je malo sačuvano pisama upućeno njemu i njegovih upućenih raznim naslovnicima. Zato treba pregledati arhive u svim samostanima koji su pripadali u Čevapovićevo vrijeme provinciji sv. Ivana Kapistrana, jer je Čevapović bio provincijal kroz šest godina te provincije.

Mr Stjepan Blažanović je našao njegova dva pisma u Arhivu obitelji Brlić u Slavonskom Brodu.

b. Kao provincijal Čevapović je napisao preko dvadeset okružnih pisama braći provincije sv. Ivana Kapistrana.

c. Čevapović je bio dvije godine kroničar u Slavonskom Brodu i dvije godine u Vukovaru.

d. Sermones occasione Capituli Provincialis XXIV. Radnae 24a Jun. 1830. 4^0 20 str. Ovo je pripravljen ali neizgovoren govor na Provincijalnom kapitulu u Radni, jer je 21. travnja 1830. godine G. Čevapović umro.

2. Tiskana djela

Tiskana Čevapovićeva djela i djela u kojima je on na neki način sudjelovao kao i djela njemu posvećena, navodim kronološkim redom.

1. Positiones philosophicae biennales piis honoribus divi Mariani confessoris Dei et anachoreticae vitae ferventissimi cultoris oblatae et publicae defensae a religiosis ff. Gregorio Csevapovich et Joanne Nep. Pendl, Ord. Min. s. p. Francisci Observantium provinciae s. Joannis a Capistrano alumnis. Sub assistentia p. GregoriiPestalich aa. 11. et philosophiae doctoris et actualis ejusdem facultatis professoris. Mohacsini in ecclesia s. Stephano regi Hung. dicata die 22. mensa Augusto anno 1805.
Budae, Typis Regiae universitatis Pestiensis, (1805). 8^0 47 str.

2. Assertiones ex theologia morali et pastorali nec non universo iure ecclesiastico; quas occasione capituli provincialis publico tentamine vindicandas suscepit p. Thaddaeus Stojanovich cibalensis; ss theologiae et juris ecclesiastici auditor emeritus. Sub assitentia p. Gregorii Csevapovich, Panonii; aa. 11. et philosophiae doctoris, ss. theologiae et juris ecclesiastici licentiati eiusdemque lectoris actualis, Ord. Minor. Obs. provinciae s. Joannis a Capistrano. In conventu Illokinensi. Die 4a mensis Junii, anno 1815.
Budae, Typis Reg. scientiar. univers. Hungaricae, 1815. m 8^0 61 str.

---

50 Vidi br. 47, str. 25.

3. Josip, sin Jakoba patriarke, u narodnoj igri prikazan od učesnika vukovarski.

U Budimu, Pritiskanjem Kraljevske mudroskupshtine magjarske, 1820. 8⁰ 140+(4) str.

4. Synoptico-memorialis catalogus Observantis Minorum provinciae s. Joannis a Capistrano olim Bosnae Argentinae; a dimidio saeculi XIII. usque recentem aetatem. Ex archivo et chronicis recusus.

Budae, Typis Regiae universitatis Hungaricae, 1823. 8⁰ XII+372 str.

5. Allocutiones capitulares a. r. p. Gregorii Csevapovich, Observantis Minorum Provinciae Capistranae ministri provincialis tempore capituli provincialis in serie XCVII. Budae in via Regia ad S. Steph. prot-mart. die 6. mensis Junii an. 1824. rite et canonice celebrati.

Budae, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1824. 4⁰ 20 str.

6. Slicsnoredno csestitovanje o. m. p. Georgi Csevapovichu Reda S. Otca Franceshka, Derxave Kapistranske mlogo vridnomu ex-provincialu na dan njegove svetkovine S. Gergura 12. oxujka sloxeno i prikazano.

U Budimu, Pritiskano slovima Kraljevske mudroucsne skupshtine, 1825. 8⁰ (4) str.

7. Sermo occasione iubilaei sacardotalis r. p. Antonii Schmidt, Obs. prov. Capistranae Catechetae em. Budae in ecclesia ad s. Stephanum p. m. in via regia die XXVI April. MDCCCXXIX. ab a. r. p. Gregorio Csevapovich, iter. ministr. prov. prolatus.

Budae, Typis Regiae universtitatis Hungaricae, 1829. 4⁶ 10 str.

8. Statuta municipalia Observantis Minorum provinciae s. Joannis a Capistrano. E suis fontibus evoluta ac praesentibus necessitatibus ad mentem generalium ordinis constitutionum adcommodata.

Budae, Typis Regiae scient. universitatis Hungaricae, 1829. 4⁰ XVI+293 str. sa sl.

9. Recensio Observantis Minorum provinciae s. Joannis a Capistrano per Hung. Austr. Inf. et Slavon. extensae; commentariis ethol. philol. statist. geogr. hist. illustrata ... Cum adnexa ad calcem mappa calcogr. prov.

Budae, Typis Reg. scient. univ. Hungaricae, 1830. 8⁰ (6)+661 str, sa 1 zemljopisnom kartom.

10. Onomasticon a. r. p. Gregorio Csevapovich aa. 11. et philos. doct. S. S. theol. ac iur. eccl. lic. eiusdemque lectori emerito nec non act. min. prov. s Jonan. a Capistrano iterato ministro provinciali in condignam filialis gratitudinis teseram oblatum a. p. Venceslao Krtsmery aa. 11. et phil. lic. theol in convent. ad ss. Philipp. et Jacob. apostolos Wukovarini actuali lectore die XII. Martii anno MDCCCXXX.

Budae. Typis Typogr. Reg. universitatis Hungaricae, (1830). 8⁰ XIV str.

11. Elegia honoribus admodum recerendi eximii patris Gregorii Csevapovich Ordinis Minorum, provinicae Capistranae, aa. 11. et philosophiae doctoris, ss. theologiae licentiati, ejusdemque lectoris emeriti, actualis iterati ministri provincialis, festam nominis diem colentis affectu pio dicata anno MDCCCXXX (scripsit Eugenius Mayerik)

Eszekini, Typis M. A. Divald, (1830) 3⁰ (7) str.

S A Ž E T A K

Čevapović je rođen 1786. u požeškom kraju. U Požegi upozna franjevce. 1802. stupa u Franjevački red. Školuje se u Budimu i Vukovaru. Profesor je filozofije i teologije, magister je klerika, kroničar, samostanski poglavar i u dva navrata provincijal Provincije Svetog Ivana Kapistrana. Umire u Budimu 1830. Tu je i pokopan.

U rukopisu su ostale njegove enciklike, koje je pisao kad je bio provincijal, i još neki drugi zapisi.

Tiskana Čevapovićeva djela pisana su hrvatskim i latinskim jezikom.

ZBORNIK RADOVA O FRA GRGURU ČEVAPOVIĆU
(Znanstveni skup; Slavonska Požega, 20. i 21. svibnja 1987),
str. 73—78, Osijek, 1990.

Saopćenje na Znanstvenom skupu
UDK 2-05 Čevapović: 262.4(497/439)"18"=862
Rad primljen 17. XI. 1988.

NIKOLA VUKOJA, *Zagreb*

ČEVAPOVIĆ KAO CRKVENI UPRAVITELJ

U ovom kratkom prikazu služio sam se, uglavnom, okružnim pismima fra Grge Čevapovića što ih je kao provincijal upućivao svojoj braći. Okružnice se nalaze u *Liber circularium* B — 3 — 3 (1810—1827) i B — 3 — 4 (1828—1851) u franjevačkom samostanu u Slavonskoj Požegi.[1] Naumice sam izostavio Statute što ih je fra Grga pripravio i izdao 1829. godine jer se njima bavio drugi predavač, a čini mi se da su okružnice mnogo osobnije, i da na temelju njih možemo otkriti pravi upraviteljski lik fra Grge.

Budući da je Čevapović svoju upraviteljsku službu vršio u svojoj franjevačkoj zajednici, smatrao sam potrebnim reći nekoliko riječi o stanju i prilikama franjevačkoga reda u tom razdoblju, ali isto tako i o nastojanjima i težnjama velike Franjine obitelji, jer je očito da je Čevapović sve to dobro poznavao unatoč otežnoj vezi s franjevačkim središtem u Rimu.

1. Prilike u Franjevačkom redu u vremenu od 1760—1830. godine

Možda nikada prije u franjevačkom redu nije bilo tako očito da prava snaga nije ponajprije u broju nego u kvaliteti, kao što je to bilo polovicom 18. stoljeća. Ekonomski i društveni preokreti uvjetovali su da su samostani, pa i franjevački, postali sigurna utočišta i skloništa u nesigurnim vremenima. I kao što to obično biva, prenatrpani samostani nisu zračili pravim redovničkim duhom, jer je nedostajala duhovna motivacija i ugasili su se pravi ideali koji bi mogli pokrenuti toliki broj redovnika. U takvoj situaciji nerad i lijenost postali su nizbježno zlo, a s neradom je došla mlakost i popuštanje u redovničkoj disciplini.

Kao i uvijek u takvim situacijama javljaju se oni koji bi to željeli riješiti i dati novi zamah. Nastojanja obnove išla su, uglavnom, u dva smjera: vertikalno — pokušalo se s obnovom odozgo prema dolje tako što se htjelo, disciplinskim i represivnim mjerama kao i većom strogošću u opservanciji, obnoviti redovnički život; vodoravno — obnoviteljska snaga i polet izlazili su iz kuća molitve i samotišta (u našim krajevima nismo imali takvih is-

1 Od sada ih citiram jednostavno B — 3 — 3 i B — 3 — 4

kustava i možda je i to jedan od razloga što je obnova kod nas išla mnogo sporije nego u drugim krajevima) i duhovnom snagom nastojala pokrenuti osrednjost i mlakost.

Posve je razumljivo da se mnoštvo, bez pravih duhovnih ideala i autentične duhovne motivacije, nije moglo pokrenuti i oteti neradu i nedisciplini, a ipak se nije moglo pomiriti s takvom situacijom. Zato su upravitelji pojedinih redova nastojali spasiti što se spasiti dade na izvanjski način: točan dnevni red, formalizam, učestale i nagomilane pobožnosti, vježbe poniznosti i mrtvenja, stroga klauzura, vjernost redovničkom odijelu, izvanjsko siromaštvo u nastambama i sl. Tako se dogodilo da su izvanjski čini i izvanjski izgled postali vrijednost, a duhovno opsluživanje Pravila kao vjernost autentičnom redovničkom životu, pretvorilo se u mehaničko vršenje kojemu su vrlo lako i vješto izmicali oni koji su se domogli nekih privilegija, a takvih je u to vrijeme bilo vrlo mnogo.

Svi su Redovi u to vrijeme pogođeni dubokom unutarnjom krizom i vanjskim nedaćama. Smijemo reći da je to razdoblje na poseban način teško za franjevački red. Zbog težnje španjolskih provincija i zbog nesređenosti između različitih ogranaka franjevačkoga reda, pape nisu dopuštale da se sazove generalni kapitul, a franjevački red bez kapitularnosti i općih sabora braće postaje siromašan i gubi svoju autentičnost. Naime, od 1768. (Valencija) do 1856. godine (Rim) nije bilo onih životvornih susreta franjevaca iz cijeloga svijeta koji bi se, prema franjevačkom duhu i zakonodavstvu, trebali redovito održavati svakih nekoliko godina. To je i razdoblje dokidanja redova u Evropi, pa i broj franjevaca u to vrijeme naglo opada. Dovoljno je spomenuti da je samo kroz stotinu godina (1768—1862) broj franjevaca opao sa 76.892 na 21.893 fratra.[2]

2. Čevapović kao redovnički upravitelj

Ovakva situacija vladala je i na području na kojemu se je prostirala franjevačka provincija sv. Ivana Kapistrana u vrijeme kad je provincijski kapitul 4. lipnja 1821. godine u Radni izabrao fra Grgu Čevapovića za provincijalnog ministra. Svjestan onoga što ga očekuje, Čevapović se predstavlja svojoj braći okružnicom u kojoj daje temeljna načela svoga upravljanja: »Igitur vester Rector ac Minister ego sum; tamquam de vobis vostraque conversatione Deo, Ecclesiae, Regi ac Patriae rationem redditurus. Cumque Coelo ita placuerit, Deo adiutore regam vos in veritate, iudicio, et iustitia absque elatione, ministrabo vobis facilitando Regularem progressum ad destinatum iuratumque scopum in oportunis, ac importunis sine diminutione.«[3]

Svjestan težine i odgovornosti svoje službe, kao razborit i spretan upravitelj, Čevapović se ne prepušta samo početnom zanosu i svijesti odgovornosti. On želi, ponajprije, bolje upoznati stvarnu situaciju i još bolje proučiti stanje u provinciji. No, ne ostaje sam nego i braću potiče da dublje upoznaju i shvate svoju situaciju. Treba reći da je on već imao iskustva u upravljanju, jer je za vrijeme svoga boravka u Vukovaru kao magister i gvardijan pomagao i u upravnim poslovima provincije. Unatoč teškoćama pred kojima se našao, imao je i pomoć Crkve i države jer je i jednoj i drugoj bilo vrlo stalo da se u redovničke zajednice što prije vrati »vita communis«. Čini se da je to vrlo važno i samom Čevapoviću jer u svom nastupnom pismu

2 Za ovo razdoblje franjevačke povijesti usp. HOLZAPFEL H., *Manuale historiae Ordinis fratrum minorum*, Freiburg 1909, 319 — 333; IRIARTE L., *Storia delfrancescanesimo*, Napulj 1982, 447 — 470. Za franjevaštvo i redovništvo uopće u našim krajevima usp. KOKŠA Đ., *Croazia*, u *Dizionario degli istituti di perfezione* 3, 273 — 294.

3 B — 3 — 3 str. 158.

donosi i tekst pisma što mu ga je uputio primas Aleksandar iz Radne kojim ga moli da se što prije i što intenzivnije dadne na posao, kako bi se u franjevačke samostane vratilo zdravi redovnički duh i prava redovnička stega.[4]

Iako dobro procjenjuje situaciju u svojoj provinciji, Čevapović se ipak ne usuđuje sam upustiti u rješavanje tako nagomilanih problema. Vjeran franjevačkom duhu, ali i razboritosti upravljanja, u svemu računa i surađuje s provincijskim definitorijem, a neprestano naglašava da će u svemu vrlo mnogo računati na punu suradnju i zauzetost sve braće, posebno mjesnih poglavara. Sigurno je velik znak dara upravljanja i to što se pred nagomilanim problemima i velikim očekivanjima Crkve i države Čevapović, ipak, ne odlučuje na kraći put koji se čini i najbrži za postizavanje željenih promjena. On ne izabire put disciplinskih i represivnih mjera, iako bi i za to imao punu potporu i suglasnost i cara i Crkve. On je posve svjestan da takve mjere ne mogu dovesti do stvarne i dugotrajne obnove života, jer takve mjere redovito ne zahvaćaju čovjekovu nutrinu, a bez te zahvaćenosti ne može ni biti pravih duhovnih promjena i obnova. Čevapović se odlučuje za duži i teži put tako što poučava svoju braću, uvjerava ih i želi ih prožeti duhovnom motivacijom u ostvarivanju obnove redovničkoga i zajedničkoga života.

U tom nastojanju ne ostaje samo na svome vlastitom vrednovanju i iskustvu, nego se uvijek oslanja na biblijske, otačke, crkvene i franjevačke izvore, ali vrlo rado koristi i drevnu ljudsku mudrost i iskustvo iz kojega je nikla ta mudrost.[5] Unatoč tako temeljitoj argumentiranosti i dokumentiranosti svoga vrednovanja, on ipak vrlo dobro pokazuje kako daleko više vjeruje dobroj volji i spremnosti svoje braće nego li snazi pojedinih odredaba ili dokumenata. Pokazuje da je posve svjestan da se ne radi o običnoj ljudskoj zajednici, nego o religioznoj zajednici ljudi koji su se posve Bogu posvetili, i stoga tako često naglašava baš tu dimenziju njihova života i ponavlja: »Revolvite Deo juratam Regulam!«[6]

Iako je u svom upravljanju odabrao teži put redovničke obnove, veliku važnost polaže na strpljivo i argumentirano uvjeravanje kao i na svijest i dobru volju svoje braće. Čevapović ipak ne ostaje samo kod toga. I on u dobroj mjeri ostaje zagovornik pojačane kontrole i disciplinskih mjera, kako bi se spasila i sačuvala disciplina i regularna opservancija. Tako, kad naređuje mjesnim poglavarima da se pobrinu da braća imaju sve što im treba, ne zaboravlja ih potaknuti da paze i kontroliraju da netko ne bi imao nešto suvišno ili nešto što ne bi odgovaralo sljedbenicima najuzvišenijega siromaštva. »Omnibus gvardianis praecipitur sub poena privationis officiorum, ut singulis mensibus adsociati a duobus patribus discretis et senioribus conventus cellas omnes visitent, et omnem suppellectilem vestitus, librorum, imaginum, et aliorum omnium ad usum concessorum, propriis oculis inspiciant, et ea tantum permittant, quod usum pauperem decent, in quo . . .«[7]

Ipak valja reći da je redoviti put upravljanja nagovor, povjerenje, stalno ponavljanje temeljnih stvari, česti bratski pohodi. Upravo začuđuje da Čevapović tako mnogo piše i to iz različitih mjesta. To nam svjedoči njegovu pokretljivost i spremnost susretanja s braćom, a to je jedna od temeljnih oznaka franjevačkoga upravljanja. Možda se zbog ove svoje pokretljivosti tako često i nadahnjuje Pavlovim poslanicama koje vrlo često i obilato navodi u svojim okružnicama. Da svoje okružnice ne smatra formalnošću, po-

---

4 B — 3 — 3 str. 161.

5 Upravo začuđuje bogatstvo citata u Čevapovićevim okružnicama, a citira podjednako stare pisce i folozofe, Sveto pismo, Oce i crkvene dokumente. Osobito su mu bili poznati zaključci pojedinih franjevačkih generalnih kapitula i to nam pokazuje njegovu širinu duha kojom nije želio da se njegova provincija zatvori u uske prostore i svoj mali svijet, nego da stalno živi ovu povezanost sa svijetom u kojemu je franjevačko bratstvo prisutno u svim dijelovima.

6 B — 3 — 3 str. 160.

7 B — 3 — 3 str. 162.

kazuje i činjenica da vrlo energično zahtijeva da se njegove okružnice čitaju, štoviše da se prevede prema potrebi, kako bi ih svatko mogao čitati na svom materinskom jeziku.

Uz sve ovo Čevapović ozbiljno uzima i vrlo spretno koristi i sve strukture franjevačkoga života. Može se reći da se na njih oslanja više negoli na odredbe i dekrete. Zbog toga on duboko poštuje i vrednuje već uhodane strukture neophodne za normalan život u bratstvu. Jedna od temeljnih struktura i poluga zajedničkog života i djelovanja franjevaca jest gvardijan i samostanska uprava. Čevapović osobno duboko poštuje gvardijane i od drugih to isto očekuje i zahtijeva; ali s druge strane on je prema njima vrlo zahtjevan, očekuje da budu na visini svoga zadatka. Zbog toga ne treba čuditi da je često puta u svojim okružnicama vrlo tvrd i oštar baš prema gvardijanima. Kao čovjek vrlo široka duha i iskrene spremnosti za dijalog, želio je u dijaloškom raspoloženju rješavati sva pitanja, a to je očekivao i od drugih dužnosnika, napose od gvardijana čija je služba po svojoj naravi dijaloška. U tom smislu Čevapović poklanja veliku pažnju samostanskom diskretoriju koji treba zajedno s gvardijanom i vikarom rješavati sva redovnička, disciplinska i ekonomska pitanja svoga samostana. U tom pogledu je vrlo zahtjevan i naređuje diskretima da mu imaju prijaviti gvardijana ukoliko bi on zanemarivao ovaj franjevački i demokratski način upravljanja samostanskom zajednicom.[8] Isto tako Čevapović u svom upravljanju ne gleda samo svoj odnos prema pojedinim zajednicama, nego ima osjećaja i za svakog pojedinca. Poziva i potiče braću da se pema 10. poglavlju franjevačkog Pravila slobodno utječu svom provincijalu kad god to zažele. Treba imati na umu da ovo dobiva na vrijednosti ako se zna da se sve to događa u vrijeme apsolutističkih shvaćanja vlasti.

Uza svu blagost i razboritost, Čevapović u određenim situacijama zna pokazati i muževnu odlučnost i vjerničku zahtjevnost, pogotovo kad se radi o autentičnosti franjevačkog načina života. Tako nalaže vrlo stroge mjere prema onima koji posjeduju novac bez dozvole poglavara, a takvih je tada bilo dosta jer su bili u javnim službama. Za tvrdokorne predviđa duhovne vježbe, a za nepopravljive zatvor s vrlo strogim režimom[9] Upravo začuđuje s kolikom se oštrinom obraća onima koji se ne drže propisa o nošenju redovničkoga odijela: »Ah genimina viperarum, et desperati absque ullo Religionis spiritu filii! Cur Deo, cur de Instituti vestri observantia juratam fidem dedistis impune illuditis, cur Ordini quem determinata voluntati ingressi estis vim infertis; cur Matri Provinciae quae vos multis abhinc annis in suo sinu omnimode fovendo enutrire haud cessat, iustam existimationem vestra immorali conversatione detrahitis?«[10]

Iako Čevapović daleko više vjeruje privlačnosti i uvjerljivosti poučavanja, poticaja i dobra primjera, on dopušta i kažnjavanje u slučajevima kad ovi nisu donijeli željeni plod. Ipak, i u takvim teškim slučajevima on zahtijeva pravu diskreciju gvardijana odnosno odgojitelja ako je riječ o odgajanicima.[11]

U nastojanju oko dugotrajne i duboke redovničke obnove, Čevapović posebnu pažnju posvećuje odgoju i formaciji mladih franjevaca. Već u odredbama kapitula 1821. godine snažno je naglašena potreba autentične formacije mladih franjevaca, u čemu posebnu pažnju valja posvetiti moralnoj i

---

8 Usp. B — 3 — 3 str. 164a. Ipak nikada ne zaboravlja odlučujuću ulogu poglavara i zato je prema njima vrlo zahtjevan. Usp. B — 3 — 3 str. 200: »Si vos o Superiores in exeguendis Provinciae Coordinationibus tam obliviosi et incurii estis, quomodo vestri pusilli gregis diligentiam habebitis? Si vos ita nostro mansueti regiminis baculo abutimini, numquid virgam severitatis ferream a nobis praestolamini?«

9 Usp. B — 3 — 3 str. 166—166a.

10 B — 3 — 3 str. 170.

11 Usp. B — 3 — 3 str. 174—175.

stručnoj kvaliteti profesorskog kadra. I odmah na početku svoje provincijalske službe Čevapović piše upute o odgoju redovničke mladeži. Iz tih je uputa očito da je on duboko svjestan da će neke dimenzije franjevačkoga života sazrijeti tek s novom generacijom, jer je starija generacija i previše zaražena jozefinističkim duhom. Stoga svojim uputama o odgoju Čevapović posavlja zdrave temelje franjevačkoga odgoja, što ga iziskuje odgovornost redovničkoga i svećeničkoga života. Posebnu pažnju stavlja na razboritost i diskreciju pri primanju novih kandidata, a od kandidata osobito inzistira da budu raspoloženi i spremni za zajednički život. Istina, u uputama je još uvijek vrlo mnogo i državnih odredaba, što nam pokazuje u kojem vremenu se to događa.[12]

Činjenica da se provincija sv. Ivana Kapistrana prostirala od Beča i Budima sve do Zemuna i da je bila sastavljena od članova koji potječu iz različitih naroda i prema tome različitih jezika, Čevapović kao upravitelj posvećuje veliku brigu suživotu baš tako kompleksne provincijske zajednice. On naređuje da svi članovi nauče jezike koji se govore u njihovoj provinciji, jer nema pravog zajedništva bez poznavanja jezika drugoga. Stoga Čevapović naređuje da se već u novicijatu tako rasporedi novake, i tako uredi vrijeme da mogu jedni s drugima učiti i jezik. Čevapović posebno ističe važnost ilirskoga jezika jer dobar dio vjernika na području provincije govori ilirskim jezikom.[13] U njegovim uputama za odgoj nalazimo i vrlo zanimljivo svjedočanstvo o upotrebi ilirskoga jezika u liturgiji na području Kapistranske provincije. »Vigore Privilegii proprius ab Hadriano II an. 872 tum Joanne VIII an. 880 concessi et ab Innocentio IV an. 1248. confirmati, Romae in ea Illyricorum S. Hyeronimi Festo eiusdem dum cellebratur Missa sollemnis, canit idiomate Illyrico Epistola ab uno de Beneficiantis eiusdem Eccleseiae, Evangelium ab uno ex canonicis, cuius Privilegii usum perinde in Provincia Capistrana ab anitqua retentum fuisse declaravit insignis Provinciae chronologus Emericus a Buda sect. IV § 11 pag 34. proinde eum, in Conventibus Nassicziensi, Bacsiensi, Illonikensi omni die Dominica: in Bajensi, Radnensi ac Mohacsiensi diebus alternati, quibus Cantio Illyrica fit, tempore... quo maiore populi nos alimentantis propensionem lucremur: retineri cupimus.«[14]

Kao razborit i odgovoran upravitelj, Čevapović prije svake odluke želi dobiti informacije iz prve ruke. Stoga prije svake sjednice definitorija ili kapitularnih kongresa zahtijeva da mu poglavari pismeno podnesu izvještaje o životu i radu pojedinih zajednica, napose o tome kako se provode odredbe provincijske uprave.[15]

ZAKLJUČAK

Iako je naš prikaz vrlo kratak i nepotpun, ipak se iz njega može zaključiti da je Čevapović kao redovnički upravitelj ostvario čudesnu sintezu vjernosti normama, propisima i dokumentima Crkve i države i vjernosti pojedincima i redovničkim zajednicama u konkretnim životnim okolnostima. To je tim naglašenije jer nije bilo lako pronalaziti prava i prihvatljiva rješenja u tako složenim prilikama u kojima se nalazila Kapistranska provincija kojoj je na čelu bio Čevapović. Trebalo je znalački upravljati udruženim hrvatskim, madžarskim i austrijskim samostanima, a da pri tom ne nastrada hrvatstvo; iskoristiti neke vrijedne zahtjeve prosvjećenih careva i u isto vrijeme sačuvati franjevačku samostojnost i živu vezu s Rimom i gibanjima u svijetu. Čevapović je u tome uspio što su mu priznala i nje-

12 Usp. B — 3 — 3 str. 178—187.
13 Usp. B — 3 — 3 str. 185.
14 B — 3 — 3 str. 186.
15 Usp. B — 3 — 3 str. 192.

gova braća, ali isto tako i crkvena hijerarhija i državne vlasti.[16] Najbolji dokaz da je on kao upravitelj uspio, sigurno je činjenica da je u desetljeću u kojem je bila i njegova uprava broj braće u Provinciji porastao gotovo za stotinu.

Možda je ipak sam Čevapović najljepše sažeo što je pravi franjevački upravitelj kad je u pismu od 10. 4. 1829. godine napisao da on mora biti iskren brat, udvoran otac, strog sudac, blag opominjatelj, postojan izvršitelj, stručan liječnik duša, pravedan optužitelj i neumoran njegovatelj.[17]

SAŽETAK

Zbog ekonomskog i društvenog preokreta u drugoj polovici 18. stoljeća dolazi do povećanja redovnika. Time je kvalitetni redovnički život bio ugrožen.

Red i disciplina kao i druge vježbe redovničkog života uvode poglavari kako bi dali novi zamah redovništvu. Čevapović postaje provincijal Kapistranske provincije 1821. On je svjestan svoje službe i odgovornosti. Ima iskustva u upravljanju braćom jer je prije bio magister (učitelj) klerika i gvardijan. On ne izabire represivne mjere, već kreće putem poučavanja i poticanja, računajući na pomoć braće i poglavara. On zato često pohađa braću. Uz svu blagost i razboritost Čevapović pokazuje i odlučnost da bi se u zajednicama provodio pravi franjevački život. Posebnu pažnju posvećuje odgoju i formaciji mladih franjevaca. Traži da braća uče jezike koji se govore na području Provincije Svetog Ivana Kapistrana (njemački, madžarski i hrvatski jezik).

16 Spominjemo samo pismo što mu ga je uputio 18. 1. 1823. godine generalni vikar franjevačkoga reda fra Vincenzo a Massa u kojemu mu odaje priznanje za njegovu ljudskost, vrhunsku razboritost i spretnost u upravljanju. Usp. B — 3 — 3 str. 209.

17 Usp. B — 3 — 4 str. 7.

ZBORNIK RADOVA O FRA GRGURU ĆEVAPOVIĆU
(Znanstveni skup; Slavonska Požega, 20. i 21. svibnja 1987),
str. 79—84, Osijek, 1990.

Saopćenje na Znanstvenom skupu
UDK 82 Čevapović 801.82:808.62(497)"18"=862
Rad primljen 17. XI. 1988.

DUBRAVKO JELČIĆ, *Zagreb*

ĆEVAPOVIĆEVO MJESTO U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI NJEGOVA DOBA

Da su naši slavonski franjevci u XVIII. stoljeću odigrali odlučujuću ulogu kako u književnom, tako i u znanstvenom i u opće kulturnom životu ove pokrajine, to je odavno utvrđena činjenica koju više ništa ne može dovesti u sumnju. A ipak, još uvijek nam zacijelo nisu pred očima, ili barem ne u punom opsegu, sve pojedinosti, sve pojave, sva imena, na kojima se ova činjenica temelji. Još uvijek smo u prilici da nam se, od zgode do zgode, neka pojava otkrije u novom svjetlu, u kome je po prvi put vidimo u njezinu pravom značenju i punoj vrijednosti. Jer, u znanosti kao i u životu nikada ništa nije završeno, nijedno mišljenje nikada definitivno, nijedna spoznaja konačna. Sve neprekidno podliježe provjeri, pa dakako i promjeni.

U povijesti hrvatske književnosti fra Grgur Čevapović ostao je do danas pojava više-manje nejasna i sasvim nedefinirana. Neki ga autori, čak i u obimnijim djelima književnopovijesnog karaktera, niti ne spominju, drugi ga navode samo djelomice, jer ga i zapažaju samo parcijalno, upozoravajući jedni na jedan, drugi na drugi neki aspekt njegove raznovrsne djelatnosti, ali ga kao višestruko djelatnog književnog pregaoca, monografski, u punoj ukupnosti njegova mišljenja i djelovanja, u povijest hrvatske književnosti nije uveo još nitko.

Pregledamo li naše najpoznatije i najmjerodavnije povijesti književnosti do danas (a nema ih, nažalost, mnogo i lako nam je to učiniti!), suočit ćemo se s neugodnim otkrićem, da, objektivno, nijedan od naših književnih povjesnika, ako je i primijetio njegovu pojavu i djelatnost, nije izveo prave zaključke o njegovoj ulozi i mjestu u književnosti njegova doba, a još manje o njegovu značenju u povijesnom slijedu književnih zbivanja i mijena u nas.

U glasovitoj Šafarikovoj povijesti južnoslavenskih književnosti, djelu koje, nije to pretjerano reći, u XIX. stoljeću bijaše temeljno za našu književnu historiografiju, Čevapoviću je posvećen ulomak u kome je nazvan »marljivim književnim pregaocem«. Đuro Šurmin, u svojoj povijesti hrvatske i srpske književnosti, smogao je za Čevapovića jednu jedinu rečenicu, i to u svezi s njegovim *Josipom*, ustvrdivši da se u tom dramskom prikazanju pisac povodio za duhom narodnim. U svojoj znamenitoj *Povijesti hrvatske književnosti do Preporoda*, djelu bez sumnje uvelike prijelomnog značenja, Mihovil

Kombol spominje Čevapovića na više mjesta, navodeći da se fra Grgur u metričkim pitanjima pozivao na Ignjata Đurđevića, da su u njemu slavonski franjevci dobili svoga kroničara i historika, da su vukovarski đaci izvodili 1819. njegova *Josipa*, citira Čevapovićev zapis o starom Katančiću, ističe ispravnost Čevapovićeva shvaćanja da se naši stihovi mogu graditi samo na temelju naglaska, a spominje i Čevapovićevu jezikoslovnu korespondenciju s Košćakom, dok za njegova *Josipa* lakonski konstatira, da se nije udaljio od standardnog uzorka nabožne drame. U više navrata govori o Čevapoviću i Tomo Matić u značajnoj knjizi *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda*, djelu za koje možemo reći da je summa Matićeva dugogodišnjeg akribijskog istraživanja, pa je i o Čevapoviću donio mahom arhivsku građu, što ju je sâm istražio, ne težeći zaokruženu kritičkom sudu; a njegovu ocjenu, da je Čevapovićev *Josip* »najbolja dramatizacija vjerskog sujeta u staroj slavonskoj knjizi« ponavlja i Krešimir Georgijević u djelu *Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*. Jednu jedinu rečenicu o Čevapoviću, koja samo konstatira njegovu pojavu, naći ćemo i u Bogišićevu književnopovijesnom djelu kao dijelu »Liberove« velike i kolektivne *Povijesti hrvatske književnosti*. Spominje ga još Kempf u svojoj — još uvijek monumentalnoj — monografiji *Požega*, u novije vrijeme govori o njemu i Ante Sekulić u nekim radovima, ali je to sve skupa i premalo i preslabo da u našoj povijesti književnosti izvede odlučni zaokret. Ni spomena mu nema ni u Vodnikovoj *Povijesti hrvatske književnosti*, ni u Ježićevoj *Hrvatskoj književnosti*, ni u Barčevoj, krcatoj podacima, monumentalnoj po zamisli ali nažalost nedovršenoj *Hrvatskoj književnosti*, gdje se inače dosta govori o genezi hrvatskog narodnog preporoda. Nema ga ni u *Hrvatskoj književnosti* Mate Ujevića, a dakako ni u najnovijem djelu ove vrste, Šicelovu pregledu *Hrvatska književnost* iz 1982. Moram ovdje samokritički primijetiti, da mu nema spomena ni u nekim mojim radovima, gdje bi se po prirodi stvari moglo očekivati suprotno: na primjer, u mojoj knjizi *Vallis aurea*.

Ali je zato Zlatko Vince, u magistralnom djelu *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, posvetio vidnu pozornost Čevapovićevim jezikoslovnim zamislima, naročito kad je riječ o jezičnom i ortografskom jedinstvu hrvatskih pokrajina, u to doba gorućem pitanju o kojem je ovisila budućnost kulturnog napretka, što bi nas moglo navesti na djelomice i točan zaključak, da je Čevapovićevo mjesto u povijesti hrvatskog jezikoslovlja i uočljivije i neprijepornije nego u povijesti hrvatske književnosti.

Zaključak, rekosmo, djelomice točan, ali ne i sasvim točan! Jer za utvrđivanje književnopovijesnog značenja Grgura Čevapovića nije nam toliko nedostajalo činjenicâ, koliko spoznaja o njihovu kontekstu, to jest pravo kulturološko osvjetljenje njihovo, a pogotovo su nam nedostajale teorijske premise, bez kojih nema današnjem vremenu doličnog književnopovijesnog valoriziranja ni pojedinih razdoblja i pojava, a ni pojedinih ličnosti. Tako se dogodilo da je tradicionalnim književnopovijesnim mjerilima izmicao ne samo cijeli niz takozvanih malih i perifernih, ili, mi bismo rekli, »nečistih« pisaca, to jest pisaca koji ne bijahu samo beletristi, čak ni prvenstveno beletristi, nego su im izmicala valjanoj kritičkoj prosudbi i cijela stoljeća, preko kojih i najautoritativniji naši literarni povjesnici prelažahu sve do nedavnih dana više informativno nego interpretativno u književnokritičkom i književnopovijesnom smislu. Preko cijeloga našeg osamnaestog stoljeća, na primjer. Uočavali su u njemu samo markantne pjesnike, ali su previđali desetine autora, kojima pjesništvo nije bilo ni glavno ni najuspješnije područje djelovanja, ali je njihovo značenje za razvoj naše književne misli svejedno neprocjenjivo, i književna povijest hrvatska s njima mora računati prije ili poslije.

Sada je trenutak da se zapitamo: o kakvoj povijesti književnosti je riječ, kakvu povijest književnosti imamo na umu, na koji tip književne povijesti mislimo. Ako u povijest književnosti ulaze samo izvorni stvaraoci estetskih

vrijednosti, onda je to selektivni tip literarne povijesti koji se oslanja na pretpostavku da je književnost, da je umjetnost autonomna u vremenu i prostoru, s kojima uglavnom ne korespondira jer je dostatna sama sebi i svome estetskom idealu. Ako pak u povijest književnosti ulaze i one djelatnosti koje bih nazvao pratećima, djelatnosti koje same po sebi nisu književnost, mada su često baš u njima i ponikle ideje bez kojih književnosti gotovo da ne bi ni bilo, a sigurno ne takve kakva je bila, onda je to onaj tip književne povijesti koji u svome sustavu podrazumijeva i prostor i vrijeme, onaj tip književne povijesti koji, rekli bismo, jedino odgovara književnostima koje su se stoljećima nosile ne samo svojim primarnim estetskim zadacima nego i svim mogućim povijesnim opterećenjima. A upravo to i jest onaj tip književne povijesti, na koji u ovoj prilici i mislimo.

Nastojanjâ, da se revalorizira Čevapovićevo djelovanje i pokuša učvrstiti njegovo nestabilno mjesto u sklopu ovako viđene i shvaćene književne povijesti hrvatske, bilo je već i ranije. Poslije Forka, tu je i članak Ernesta Bauera (u osječkom »Hrvatskom listu« 1936), gdje se izrijekom veli da ukupni Čevapovićev rad »i njegovo nastojanje u književnom pravcu nisu bili neznatni za ono vrijeme u kome je radio, pa zato zaslužuje da mu se ime otme od zaboravi«; ali takvi su glasovi bili osamljeni i ostajali bez odjeka. Autoritativna kritika i književnopovijesna znanost nije ih uzimala u obzir. Nije ih možda ni čula.

Grgur Čevapović djeluje u našoj književnosti od sredine desetih do kraja dvadesetih godina XIX. stoljeća. Minulo je već veliko doba XVIII. stoljeća, doba iluminizma i enciklopedista, obilježeno i u nas imenima i djelima jednog Kanižlića, Katančića, Relkovića, Brezovačkog. Bile su to sada godine književnog mrtvila, kad su glavni književni događaji bili Miklošićev *Stoljetni kalendar* (1819) i Filipovićev *Novi i stari kalendar slavonski* (1825). Ne ćemo pogriješiti ako kažemo: gluho doba hrvatske književnosti. Ali ni u tim literarno mrtvim godinama duh nije mrtav. Među onima koji, skriveni očima javnosti, djeluju i svojim idejama pripremaju ono što će se dogoditi jest i naš fra Grgur. Slijedeći najbolju našu tradiciju, on će svojim radom u neku ruku integrirati sve što je tada bila naša literarna baština, javljajući se možda kao njezina sažeta rekapitulacija, da bi s tom živom sviješću i potencijalnom energijom svojih književnih predaka utirao put novom vremenu. U petnaestak godina iskazao se Čevapović ne samo književnikom nego i višestrukim književnim djelatnikom. Poligraf hrvatskog i latinskog izraza, jedan od posljednjih naših latinista, uz svoga zemljaka Franju Sebastijanovića, napisao je na latinskom dva djela o povijesti svoje franjevačke provincije svetoga Ivana Kapistrana, s obiljem historiografske građe važne kako za našu opću tako i za književnu povijest, pa ga možemo s pravom smatrati i jednim od prvih naših književnih povjesničara, koji je dao množinu podataka o književnicima franjevcima Bernardinu Leakoviću, Grguru Peštaliću, Ivanu Velikanoviću, Marijanu Lanosoviću i Đuri Rapiću (da navedemo samo neke od njih). Kao redaktor pripremio je za tisak Katančićev prijevod Svetoga Pisma i napisao za nj predgovor, a opskrbio ga je i dosta opširnim bilješkama i napomenama. Kempf navodi da je napisao *Povijest ilirsku*, koja je, kako izgleda, zauvijek izgubljena, a Bauer spominje i moralno-poučno djelo *Vaga umrlog čovika*, koje nam se također nije sačuvalo. Kao izvorni pisac predstavio se crkvenom dramom o Josipu, jednim od valjda posljednjih naših djelâ ovoga žanra. Sadržaj djela je dakako ovisan o biblijskoj priči, ali je mjestimice zaista vrlo spretno vođen, tako da dilema o odnosu Čevapovićeve drame prema Tomikovićevoj drami s istom temom možda i otpada. Pitanje je glasilo: da li je i koliko Čevapovićevo djelo slijedilo Tomikovićevo, odnosno Meta-

stasijevo, da li je ono slobodniji prijevod, samostalna preradba, ili pak izvorno djelo s istom temom. Sama tematsko-sadržajna podudarnost nije bitna za ovaj spor, jer se zna da često ni najveća književna djela nisu u tom smislu originalna; ali su originalna izvedbom. A Čevapovićeva drama to, čini se, zaista jest. Ona je i opširnija i dramski razvedenija od Tomikovićeve, o čemu je već Forko referirao vrlo precizno i savjesno, pa nam to valja uzeti u obzir, kao i njegovo mišljenje, da Čevapovićevi stihovi posjeduju izražajne vrijednosti koje ih stavljaju odmah poslije Kanižlićevih. U svakom slučaju, oni su zaista metrički raznovrsni, živahni, vješto ritmizirani i bogati pjesničkim oblicima, koji odaju autorovu literarnu naobrazbu.

Ali, recimo opet, najzapaženija i dosad najpovoljnije ocijenjena bijaše Čevapovićeva djelatnost usmjerena pravopisno-jezičnom sjedinjenju hrvatskih pokrajina. U tom smislu njegova korespondencija s Tomom Košćakom, nadzornikom svih škola u Hrvatskoj, korespondencija vođena sredinom drugog desetljeća, predstavlja zaista iznimni dokument o dalekosežnosti Čevapovićevih razmišljanja, pa i o vidovitosti njegovih ideja. Pravopisne razlike između pojedinih hrvatskih pokrajina, koje su se već osjećale jedinstvenim jezičnim i književnim prostorom, postajale su sve nesnosnije ponajprije piscima samim, otežavajući i sam sustav školske naobrazbe. Prednost slavonske ortografije nad onom dubrovačko-dalmatinskom bila je već odavno uočena i priznata, s tim zaključkom suglasila se i ona jezična komisija koju je, i tada već davne godine 1783, upravo radi rješenja tog pitanja, sazvao Josip II. (Mandić, Lanosović, Krmpotić, Stulli), ali se stvari praktično ipak nisu micale s mrtve točke. Pa kad je, potkraj srpnja 1816, Košćak zamolio Čevapovića da mu prevede neki njemački udžbenik za školske potrebe u hrvatskim školama, među njima se razvila vrlo uglađena polemička korespondencija (na latinskom!), u kojoj su oba korespondenta s najvećim razumijevanjem primala mišljenja onoga drugoga i, po potrebi, vrlo učtivo im suprotstavljala svoje poglede. Ono sudbonosno pitanje, kako je mladi Gaj 1830. osjetio aktualnost jezične problematike i za goruća pitanja ponudio jednostavna i praktična rješenja, kao da je korak bliže pravom odgovoru. (Bila je to, ne zaboravimo, godina Čevapovićeve smrti.) Korespondencija Čevapović—Košćak uvjerava nas, da Gaju to nije palo s neba. Jezično pitanje bilo je već poprimilo široke razmjere i sazrelo je za rješavanje, a ovaj naš sjever Hrvatske odigrao je u tome, a to implicite znači i u pripremanju preporoda, kudikamo značajniju ulogu nego što se još jučer pretpostavljalo. Možda je ta uloga bila i odlučujuća, što je sve do najnovijeg vremena sasvim izmicalo iz vida svim našim književnim povjesnicima od najvećeg ugleda: i Vodniku, i Kombolu, i Fancevu, i Barcu, i Matiću. Ovaj potonji jest doduše o tome nešto natuknuo, istraživaši prvi zaista golemu građu o slavonskom XVIII. stoljeću, ali s premalo odlučnosti i bez uvjerljive sinteze. I Forko je istakao da Čevapović »zauzima odlično mjesto u literaturi našoj prije dobe Gajeve«, ali tu misao nije razvio i konkretizirao. A valjalo bi reći, da je Čevapović jedan od najizrazitijih preteča Gajevih, kako svojim jezikoslovnim stajalištima tako i općim idejama. Uvodna pjesma u drami o Josipu sadrži stihove uvelike slične kasnijim strofama naših »iliraca«, koji opisuju, gotovo istim riječima, buduću Veliku Iliriju i nabrajaju sve zemlje i njihove stanovnike koji je sačinjavaju, stihove gotovo podudarne onima iz Babukićeve »programatske« pjesme *Granici i Danici.* Usporedimo li te dvije pjesme, Čevapovićevu i Babukićevu, teško da ne ćemo pomisliti da je Babukić zapravo samo malčice preradio, u nekim više-manje neznatnim pojedinostima, pjesmu svoga zemljaka, koju je sigurno poznavao.

Uostalom, na svoj način Čevapovića je »prerađivao« i sam Gaj. Đuro Grubor nas je prvi upozorio, u »Nastavnom vjesniku« 1907, da je Gaj, pretiskavajući Čevapovićevu pjesmu (a bilo je to u pedesetom broju drugoga godišta »Danice«), djelomice preinačio stihove iz *Josipa,* pa je još ispod Če-

vapovićeva potpisa dopisao oznaku »Ilir iz Slavonie«, kao da se to Čevapović, po uzoru na druge suradnike »Danice«, sâm tako potpisao, iako je Čevapović tada već bio šest godina mrtav; jer je Gaj, kako reče Grubor, »i od preteča volio graditi pristaše«, kušajući zatrti trag, da je ilirstvo poniklo u Slavoniji, i prije njega sama.

U nekoj budućoj, znanstveno utemeljenoj, na izvorima provjerenoj i moderno koncipiranoj povijesti hrvatske književnosti morat će se, u to smo uvjereni, uz ostale neizbježne periodizacijske izmjene, uvesti i razdoblje *Preteče preporoda*, koje će ispunjavati niz književnika, većinom upravo iz Slavonije, i to baš franjevaca, među kojima će Grguru Čevapoviću svakako pripasti možda i najuglednije mjesto. Neizravno je to sugerirao već Ilija Mamuzić prije desetak godina, u spisu *Odjeci ilirizma srpski i hrvatski* (tiskanom u Akademijinoj ediciji »Građa za povijest književnosti hrvatske«, knjiga 32), upozorivši i on na onaj »programatski« »zbor prikazalaca« u Josipu, pjesmu ispjevanu, kako i Mamuzić kaže, posve u ilirskom duhu, u kojoj je cijeli decenij prije Gaja, a decenij i po prije prvoga broja »Danice«, Čevapović »sagledao veliku Ilirsku zajednicu«. Samo što Mamuzić, nažalost, svoja dobra zapažanja sâm obezvređuje i poništava time što ne citira Čevapovićeve stihove prema autorovu budimskom izdanju iz 1820, nego iz nekog neidentificiranog, no u svakom slučaju mutnog i sumnjivog izvora, koji u ovom trenutku ne marim istraživati, gdje je ključni Čevapovićev stih *iliričkí prosto zapivajte* »neznatno« »popravljen« pa glasi *serbijanski prosto zapjevajte*, a to je, dakako, nešto sasvim drugo i smislom i sadržajem i konzekvencijama, pripadajući onoj vrsti krivotvorinâ, na kojima su tijekom mnogih godina, evo već stoljeće i po, građene i proturane kobne zablude. Još jedan primjer, koji potvrđuje ono što maločas rekosmo o potrebi vraćanja izvorima. Potrebno je to naročito nama, danas i ovdje jer nam evo već i u znanstvenim radovima probija duh površnosti i što hotimičnog a što nehotičnog iskrivljavanja činjenicâ i zaobilaženja istine, sa svim pogubnim posljedicama; jer se na neistinitim, izmišljenim premisama mogu temeljiti samo nevjerodostojni zaključci. Dok se ne budemo služili izvorima, i dok na izvorima ne budemo provjeravali svaki, doslovno svaki podatak, do znanstveno pouzdane povijesti hrvatske književnosti ne ćemo doći. A samo u takvoj jednoj povijesti naše književnosti i naše književne misli fra Grgur Čevapović može zauzeti, i zauzet će, mjesto koje mu pripada i na koje već predugo čeka. To je mjesto jednoga od onih, koji su značajno utirali put jezičnom i književnom jedinstvu hrvatskog prostora od Drave do Jadrana, jednoga od onih na koje se preporod pozivao i oslanjao, jednoga od onih, koji su važni za književnost mada sami nisu napisali neko nadasve značajno književno djelo. Tek najnovija istraživanja, koja se evo odvijaju u više smjerova, i na njima zasnovane prosudbe, obogatit će nas spoznajama bez kojih se fra Grgurova djelatnost, njezini dometi i utjecaji, ne će moći sasvim precizno i dokraja argumentirano utvrditi. Neke od rezultata tih novijih istraživanja čut ćemo svakako i na ovom skupu, poslije kojega će, nadati nam se, Čevapovićeva pojava biti i jasnija i bliža svima nama.

SAŽETAK

Zapamćen sasvim površno, kao marginalni književni epizodist, zanemaren u gotovo svima dosadašnjim povijestima hrvatske književnosti, Grgur Čevapović zaslužuje da bude pomnije istražen i nanovo prosuđen prije svega

kao neposredni preteča hrvatskoga narodnog preporoda i osobito njegove »ilirske dionice«. Čevapovićev rad bio je plodonosan na raznim područjima i on nam, mislima što ih je zagovarao, pomaže da shvatimo barem tri bitne činjenice: prvu, da ideje hrvatskoga narodnog preporoda, kao ni njegov ideolog Ljudevit Gaj, nisu nastali ni iz čega i bez ikakva oslonca u prethodnicima; drugu, da je između hrvatskoga sjevera i juga postojala i prije preporodnih zbivanja vrlo intenzivna književna komunikacija kao izraz svijesti o duhovnom jedinstvu; i treću, da su za povijest hrvatske književnosti često od neprocjenjive važnosti i pisci koji se nisu izrazili velikim i besmrtnim književnim djelom, ali su zato cjelokupnim svojim svestranim radom bitno utjecali na njezine ideje i njezin razvoj.

ZBORNIK RADOVA O FRA GRGURU ČEVAPOVIĆU
(Znanstveni skup; Slavonska Požega, 20. i 21. svibnja 1987),
str. 85—94, Osijek, 1990.

Saopćenje na Znanstvenom skupu
UDK 82 Čevapović — 96/97"18"=862
Rad primljen 17. XI. 1988.

FRANJO ZENKO, *Zagreb*

GRGA ČEVAPOVIĆ: FILOZOFSKO-TEOLOŠKI PISAC MODERNISTIČKOG NAGNUĆA

U V O D

Ovaj naš skup nosi naslov: »Znanstveni skup o fra Grguru Čevapoviću (1786—1830)«. Referati koji se odnose na Čevapovićeva konkretna djela ili njegovu djelatnost idu i ići će za time da se profilira do sada nedovoljno uočena raznovrsnost Čevapovićeva djela i djelatnosti; preispita značenje toga i takvog njegova djela i djelatnosti za kulturni život postreljkovićevske Slavonije i da se korigira vrlo reducirana predodžba o značenju Čevapovića za hrvatsku nacionalnu kulturnu povijest u cjelini, što je sugerirana šturom poluoficijelnom etiketom Čevapovića kao »kroničara i crkvenog pisca«.[1]

Ako je do sada Čevapović uvažavan kao »kroničar« od višeslojnog značenja, književnik u užem smislu riječi, jezikoslovac, redaktor i izdavač Katančićeve Biblije, a ovaj skup želi samo točnije precizirati značenje toga i takvog njegovog rada za kulturni život tadašnje Slavonije i trojednice u cjelini, onda svojim prilogom želim po prvi puta profilirati Čevapovića kao *teološko-filozofskog pisca;* ne, da i to odmah kažemo, tradicionalnoskolatičkog usmjerenja nego modernofilozofijskog, kantovskog nagnuća. Zadatak mog priloga je, dakle, da se sa stanovišta povijesti hrvatske filozofije i njezina evropskofilozofijskog konteksta prikaže Grgu Čevapovića kao autora jednog teološko-filozofijskog djela i time korigira i nadopuni mišljenje o njegovu značenju, što su ga hrvatska historiografija općenito, zatim historiografija hrvatske književnosti[2] i povijest hrvatskog jezika do sada kao prve i jedine uočavale. Iz samog naslova mog priloga, onako kako je napisan u programu ovoga skupa, Čevapovićeva »Ethica«, očito je da se ne radi o tome da se prikaže Čevapovićevu etiku u smislu nekog *njegovog* osebujnog etičkog učenja kao filozofa morala, jer to on po svojoj vokaciji i životnom egzistencijalnom opredjeljenju nije ni bio. Radi se o jednom do sada nepoznatom djelu iz njegove rukopisne ostavštine koje, kao i svako neobjavljeno djelo, ima otužnu sudbinu kako po autora tako i po samo djelo. Kao

1 J. Hamm i K. Krstić, *Čevapović Grga,* EJ, 3. sv, str. 282 (II. izd).
2 M. Kombol, *Poviest hrvatske književnosti do Preporoda,* Zagreb 1945.

neobjavljeno Čevapovićevo se djelo, o kojem je riječ, nije imalo šansu potvrditi (ili ne potvrditi) u svojoj vrijednosti u već tada nesmiljenoj konkurenciji na knjižnom tržištu koje je u to vrijeme (krajem 18. i početkom 19. stoljeća) vrvjelo djelima istorodne moralno-teološko-filozofske literature u kojoj se oprobao i mladi Čevapović.[3]

Opis djela

Čevapovićevo rukopisno djelo nosi naslov *Introductio in Ethicam Christianam*, kako to stoji na hrptu tvrdog uveza, a što odgovara kako samom sadržaju djela tako i intenciji autora, kako ćemo to kasnije pokazati. Djelo je, naravno, napisano na latinskom; ima 388 strana (20 x 13 cm) i kao unikat vlasništvo je franjevačkog samostana u Vukovaru. Nikakve sumnje nema u autorstvo tog rukopisnog djela jer je to Čevapovićev autograf, kako to proizlazi iz njegova potpisa na kraju rukopisa.[4] Nakon Čevapovićeve smrti autograf je bio u posjedu njegova subrata, oca Marijana Jaića kako to stoji na samom početku rukopisa, gdje je iznad žiga knjižnice franjevačkog samostana u Vukovaru rukopisno (vjerojatno od jednog od tadašnjih bibliotekara) zapisano: »O. Marijan je posjedovao ovo djelce pisano: O. Grgom Čevapovićem mužem vrlo učenim u boslovnih, mudroslovnih i povjestnih naucih.«

Nema nikakve neizvjesnosti ni u pogledu vremena i mjesta dovršenja ovoga djela. Čevapović ga je, naime, završio u Vukovaru 25. siječnja 1820. godine. Geneza, pak, djela je najvjerojatnije vezana uz Čevapovićevu službu profesora filozofije te moralne i pastoralne teologije u franjevačkim učilištima kapistranske provincije. Tu je službu počeo uskoro nakon što je doktorirao iz filozofije u Budimu 1807. godine, uz prekide obavljao i uz nju bio vezan na ovaj ili onaj način (između ostalog i kao rektor teološkog studija) sve do 1820. godine kada je spomenuto djelo dovršio.[5] No, mada je nastanak djela vezan uz Čevapovićev nastavnički rad, naročito njegova predavanja moralne i pastoralne teologije, ipak samo djelo svojom nutarnjom kvalitetom nadilazi puku školskoupotrebnu funkciju (najmanje se, pak, rukopis može smatrati samo nekim bilješkama koje bi Čevapoviću služile pri predavanju).

Koji i kakav je karakter tog Čevapovićeva djela u rukopisu treba pokazati kratka analiza njegova sadržaja i nivo literarne dorađenosti.

Uz vrlo opširan 'uvod', razrađen u četiri poglavlja (capita) i devetnaest paragrafa (§§) (str. 1—82), djelo ima tri dijela. *Prvi* dio nosi naslov: *Ethicae Christiane universalis Sectio I — De morali hominis natura, fine, statu et dignitate* i razrađen je u četiri poglavlja (Capita) i 31 paragraf na 60 strana (str. 145—312). *Drugi* dio (Sectio II) naslovljen je: *Praxeologia moralis de actuum humanorum natura, regulis et moralitate* (četiri poglavlja i 31 paragraf na 167 strana) (145—312). *Treći* dio (Sectio III) ima naslov: *Aretologia Generalis.* Seu de officiis, virtute, vitiis generatim (3 poglavlja i 17 paragrafa na 60 strana) (312—382).

---

3 O stanju teologije općenito i posebno moralne u ono vrijeme vidi: M. Grabmann, *Die Geschichte der katholischen Theologie* (naročito poglavlju *Die Theologie in der Aufklärungszeit).* Freiburg im Breisgau 1933. U pogledu hrvatske teologije: Ivan Golub, *Pregled hrvatske bogoslovne književnosti,* Zagreb 1967; Franjo Emanuel Hoško, *Škole hrvatske franjevačke provincije sv. Ladislava (1613—1783), Prilog povijesti hrvatske filozofije i teologije u 17. i 18. stoljeću* (dokt. disertacija), Zagreb 1968; Šime Jurić, *Iugoslaviae scriptores latini recentioris aetatis,* Pars I, Tomus II. Index systematicus, Zagrabiae MCMLXXI, posebno str. 87—106.

4 *Introductio,* str. 386. — Rukopis je nepaginiran. Dozvolom o. Vatroslava Frkina paginirao sam rukopis olovkom, te ga prema toj paginaciji i citiram.

5 O njegovoj nastavnoj djelatnosti vidi u prilogu o. Vatroslava Frkina.

U formalnom, literarnoizvedbenom pogledu treba reći da je djelo posvema zgotovljeno, tj. da nema nijednog od ukupno 79 paragrafa kao zaokruženih problematsko-tematskih jedinica koji ne bi bio literarno, tematski i problematski dorađen. Stoga, kako već rekoh, to nisu nikakve bilješke koje bi Čevapoviću služile za njegova predavanja kao ni sama predavanja, nego je to, uistinu, pravo autorsko književno znanstveno djelo iz područja *moralne teologije* koju on naziva »Ethica christiana« iz razloga koji će biti vidljivi iz izlaganja. Treba međutim najprije pokazati *teologijski* karakter Čevapovićeva djela, a onda njegov specifični *moralno*teologijski karakter.

Moralnoteologijski karakter djela

Da Čevapovićevo rukopisno djelo ima (moralno) teologijski karakter, jasno proizlazi iz drugog uvodnog poglavlja (Caput II.) koje nosi naslov: *Notio, Partes, Praestantia, Necessitasque Ethicae Christianae.* U njemu autor određuje materijalni i formalni predmet te metodu kršćanske etike, definirajući je ovako: »Ethica christiana est systematica collectio et scientifica pertractatio omnium regularum moralium tam internarum quam externarum a Deo latarum, quibus ex praecepto Christi constans et universalis agendi norma homini suum bonum completum cupienti defigitur«.[6]

Kršćanska etika je, dakle, prema Čevapoviću znanost — kriterij znanstvenosti su sistematiziranje: (systematica collectio) i (znanstveno) raspravljanje (scientifica pertractatio) — kojoj su predmet (materijalni) sva od Boga objavljena moralna pravila ukoliko se tim pravilima — to je sada Čevapovićev formalni predmet kršćanske etike — po Kristovoj zapovijedi utvrđuje čvrsta i univerzalna norma djelovanja čovjeka koji želi postići svoje posvemašnje dobro. Teologijom horizont Čevapovićeva rukopisnog djela očituje se u njegovoj metodi argumentiranja sa Svetim pismom, otačkim spisima i crkveno-učiteljskom tradicijom koju naziva »traditio divina«.[7]

No, prema tom Čevapovićevom određenju njezinog općenitog teologijskog karaktera, 'kršćanska etika' se ne razlikuje od onoga što se tradicionalno nazivalo, i još u njegovo vrijeme naziva u kršćanskokatoličkoj znanosti u Evropi i u nas, 'moralnom teologijom'. Čevapovićeva teologijskofilozofijska, točnije *filozofijskoteologijska* motivacija preimenovanja 'moralne teologije' u 'kršćansku etiku' može se uočiti tek iz specifičnog tematsko-problematskog omeđenja njegovog rukopisnog djela.

Specifični tematskosadržajni i problematski karakter Čevapovićeva rukopisnog djela može se uočiti, ako se ima pred očima njegovo shvaćanje čitave tematske i problematske strukture 'moralne teologije', odnosno 'kršćanske etike'. Tu struturu Čevapović ocrtava u uvodnom (devetom) paragrafu pod naslovom: (§9.) *Ethicae christianae Notio et Partes.* Odredivši 'pojam' (notio) kršćanske etike kao znanosti, tj. njezin znanstveni karakter i materijalni i formalni predmet onako kako smo to naveli, Čevapović obrazlaže diobu čitave moralne teologije, ne u tri dijela kao što to drugi na tradicionalan način čine, razlikujući opći dio (generalis), zatim drugi dio o dužnostima (disciplina officiorum) i treći dio što ga nazivaju asketika (3 am ascesm nominat), nego u četiri dijela (nos quator eius partes discernimus). Prvi dio naziva *Općom teologijom morala* (Theologia morum Universalis); drugi *zajedničkom* (Communis quae official cuilibet Christiano communia, et peccata iis opposita, horumque remedia exponit); treći *posebna* ili staleškom (Particularis, quae certis hominum statibus propria ac pecularia officia una cum

6 *Introductio,* str. 23—24.
7 Isto, str. 56.

eorum praevaricationibus pertractat) i četvrti *kršćanskom askezom* (Ascesis Christiana, quae de officiorum rite explendorum modo, de virtutis ac perfectionis Christianae subsidiis, impedimentis, horumque remediis agit).[8]

Naravno, temelj čitave arhitektonike moralne teologije je prvi dio, *theologia morum universalis*, jer njezin predmet su »općenite istine« (vertitates generales) iz kojih se onda mogu ispravno tumačiti kršćanske dužnosti i njihova pravila (ex quibus subinde Chistianorum officia hormuque regulae rite expliquari queant).[9]

Čevapovićevo rukopisno djelo ne obuhvaća cijelu moralnu teologiju, a niti ikoji navedeni posebni dio, pa ni samo 'opći' dio koji, kako vidimo, jest fundamentalni. Čevapović piše samo *uvod* i to prvom, općem i najglavnijem dijelu. Naizgled skroman, ali u stvari najzahtjevniji i najriskantniji pothvat jer se tu tematiziraju temeljni principi opće i onda čitave moralne teologije: naime *obavljeni*, tj. transcendentni karakter općih istina moralne teologije gdje se nužno nameće pitaje same čovjekove naravi i principa spoznaje te naravi, što zadire ujedno u područje filozofije. Prastaro, dakle, pitanje odnosa teologije i filozofije! No, skladan njihov odnos kako je domišljen s visokom skolastikom (Tomom, Bonaventurom i Scotom) sada je, u Čevapovićevom vremenu, narušen i ponovno doveden u pitanje, možda radikalnije no ikada. To je pitanje, naime, zaoštreno u Čevapovićevo vrijeme modernom, posebno Kantovom filozofijom s njezinom temeljnom kategorijom autonomnosti ljudskog uma, dosljedno i posljedično, autonomnog morala za razliku od onog heteronomnog, transcendentnog. Sada se, dakle, zaoštrava pitanje odnosa teologije i filozofije tako da to tada, u Čevapovićevo vrijeme, znači zapravo odnos prema Kantovoj i uopće prema modernoj, neskolastičkoj filozofiji. Pogledajmo da li se Čevapović suočava s tom situacijom i kako se u njoj postavlja.

Modernističko-kantovski duh djela

Čevapovićeva suočenost s novim položajem teologije prema filozofiji, što je u njegovo vrijeme specifiran odnos postridentske teologije i moderne, posebno Kantove filozofije, moguće je očitati na mnogim mjestima u njegovom rukopisnom djelu. Ovdje ćemo pokazati njegov stav o tom pitanju kratkom analizom onih mjesta gdje Čevapović izričito tematizira princip u kojem se našla moralna teologija — odnosno, po Čevapoviću, kršćanska etika, time što je prisiljena birati između vjernosti skolastičkoj tradiciji ili otvaranju prema modernoj, posebno pak Kantovoj filozofiji.

U četvrtom, posljednjem uvodnom poglavlju pod naslovom: *Historia Litteraria Ethicas Christianae*, u 18. paragrafu pod naslovom *Periodus Tertia*, Čevapović uočava i, recimo to odmah, usvaja princip novog prosvjetiteljsko-kantovskog duha kada povijesni položaj teologije u svom vremenu vidi kao »konačno oslobođenje od beskorisnih pitanja, skolastičkih budalaština, zasada (dogmi) aristotelovske filozofije« (tandem a quaestionibus inutilibus, tricis scholasticis, a placitis Philosophiae Aristotelicae libera (ta) tio [79]. Što više, taksativno nabraja stupnjeve kojima se studij moralne teologije uspinje do »modernog stupnja savršenstva« (ad modernum perfectionis statum): a) Neprijateljstvom prema staroj i nemoćnoj filozofiji (odio veteris ac impotentis Philosophiae) počinje se štovati i primjenjivati nova, najprije Wolfova, u najnovije vrijeme Kantova filozofija (coli et applicari coepit nova primum *Volfiana*, recentissime *Kantiana* Philosophia [ibid]); b) Otvoreni su prirođeni, naravni izvori morala (Fontes genuini morum aperti, et necessariis subsidiis instructi); c) Moralna teologija se odvaja od ostalih teologij-

8 Isto, str. 24.
9 Isto.

skih disciplina (Theologia moralis a ceteris disciplinis Theologiae separata); d) Moralna se ideologija izgrađuje u svoj vlastiti, pravi sistem (in iustum systema redacta).

Čevapovićevo shvaćanje da se moralna teologija treba sada izgrađivati u novom duhu, horizont koji je konačno otvoren novom filozofijom, posebno njegovom praktičnom filozofijom, jasno se očituje na kraju poglavlja (pod spomenutim naslovom *Historia Litteraria Ethicae Christianae)* gdje se donosi popis imena autora relevantnih za moralnu teologiju. Čevapčić klasificira, naime, teologe morala u dvije grupe: *skolastičke* autore (pisce) moralne teologije (Ex Scriptoribus Theologiae moralis *scholasticis)* od kojih navodi sedamnaest imena (Godeau, Genet, *Natalis Alexander,* Besombes, Obstraet, *Habert, Collet, Antoine, Concina, Blluart,* Euseb, *Amort, Pattuzi, Mansi,* Cuniliati, *Reiffenstuel, Gerbert,* Luydl) i *novije* autore koji su se »sretnije služili u svojoj stvari praktičnom filozofijom« (!) (Ex recentioribus, qui in rem suam Philosophia practicaufelicius usi sunt). Tu grupu dijeli na *Katolike* (Catholici) od kojih spominje petnaest imena (Vrzer, Luby, Schanza, Lauber, *Schwarzhuber, Stattler, Danzer,* Rosshirt, Ciralt, Fabiani, Reiff, Vanker, Reyberger, *Mutschelle, Schenkl)* i *protestante* (Protestantes) [Buaeus, Moscheim, Doederlein, Reinhard, *Schmid,* Stäudlin, Vogel, Lange].[10]

Temeljna podjela na skolastičke i novije, moderne autore moralne teologije, pri čemu mu je kriterij modernosti pozitivnorecepcijski odnos prema praktičnoj filozofiji, u prvom redu Kantovoj, svjedoči o Čevapoviću kao modernisti u smislu antimodernističkog *Syllabusa.*[11]

Nastanku ovog dokumenta, a još više njegovoj praktičnoj primjeni, kumovala je (neo)skolastička struja koja se kasnije iznjedrila iz duha one grupe autora koje Čevapović karakterizira kao skolastike.[12]

Kao znak Čevapovićeva nagnuća kantizmu, spomenimo na kraju i ovo: Čevapović usvaja *um* kao središnju kategoriju Kantova filozofije, naročito u onom smislu u kojem se javlja u njegovoj (drugoj) *Kritici praktičnog uma,* tj. kao princip autonomnog morala. Kantovu formulaciju »moralni zakon praktičnog uma« Čevapović preuzima doslovno; u njegovoj latinskoj verziji ona glasi: »lex moralis rationis practicae«.[13] Ono što posebno privlači Čevapovića Kantovoj filozofiji morala jest naglašavanje subjektivnog karaktera moralnih principa praktičnog uma. Upravo iz te subjektivnosti proizlazi, ne vanjska prisila nego nutarnja moć obvezatnosti moralnih principa. Stoga autonomnost moralne osobe jest u tome što ona, kada moralno djeluje, djeluje tako isključivo iz »poštovanja prema moralnom zakonu praktičnog uma«, ili Čevapovićevim jezikom rečeno, ob »reverentiam legis rationis practicae«. Da je Čevapoviću posebno stalo do te subjektivne strane moralnog fenomena, što je snažno naglašena Kantovom filozofijom, vidi se i po tome što Čevapović subjektivni karakter moralnog zakona praktičnog uma posebno tematizira u trećem paragrafu; dakle na samom početku, pod karakterističnim naslovom: *Effectus subjectivi legis huius rationis practicae.*[14]

---

10 O potcrtanim autorima vidi u M. Grabmanna, cit. djelo.

11 Josip Gunčević, *Silab i moderne zablude,* Mostar, Hrvatska tiskara F. P. 1921. (Donesen je prijevod popisanih zabluda s autorovim komentarom, originalni latinski tekst Silaba Pija IX. iz 1864. i originalni latinski tekst »novoga Silaba Pija X. iz 1907.

12 Mada pisan početkom ovog stoljeća, uvod u srednjovjekovnu i modernu skolastičku filozofiju Mauricea de Wulfa, *An Introduction to Scholastic Philosophy Medieval and Modern* (Dover Publications, Inc., New York 1956), još uvijek je filozofijski relevantan, mada ni historiografsko-faktografski gledano nije demantiran novijim istraživanjima geneze novoskolastičke struje. — Duh hrvatske neoskolastike, i posebno njezin militantni odnos prema Kantu, dokumentiran je reprezentativno djelom Stjepana Zimmermana, *Kant i neoskolastika* I—II, Zagreb 1920—1921.

13 *Introductio,* str. 4.

14 Isto, str. 8.

Analiza znakova Čevapovićeva nagnuća specifičnom kantovskom subjektivizmu pri utemeljivanju moralne teologije navodi na ovaj zaključak: Mladom se teologu Čevapoviću, naime, činilo moguće pomoću Kantovog subjektivizma otupiti onaj objektivno-zapovjedni karakter kršćanske moralnosti što se u žestokoj protureakciji na Lutherov subjektivizam nametnuo u prvi plan sveopćim, gotovo juridičkim reglementiranjem života kršćanskokatoličke crkvene zajednice u razdoblju nakon tridentinuma.

Naravno, postavlja se pitanje legitimnosti inicijative mladog teologa da putem (jedne određene) filozofije doktrinarno reformira teologiju, odnosno jednu njezinu disciplinu, u ovom slučaju moralnu teologiju. Legitimnost te inicijative proizlazi iz novog odnosa prema filozofiji koji se teologiji nameće pod pritiskom novog duha što ga promiče novovjekovni subjektivistički racionalizam simboliziran u Čevapovićevo vrijeme Kantovom filozofijom. Zbog principa slobode iz kojeg izvire Kantova se filozofija nekolicini kršćanskih, katoličkih i protestanskih teologa čini podobnom, analogno kao što se svojedobno Tomi Akvinskom učinio podobnim Aristotel, da se sada, nakon što su francuskom revolucijom razrušeni socijalni temelji stare feudalne Evrope, a Newton, posredovanjem i našeg Boškovića potisnuo aristotelizam, teologija izgradi na principima novovjeke, posebno, u Čevapovićevo vrijeme, Kantove filozofije. Nakon što je s kasnom dekadentnom skolastikom, pod skutom teologije, diskreditirana pred licem novog duha, filozofija je, odigravši s enciklopedistima jedinstvenu političko-ideologijsku ulogu, s Kantom zadobila svoj novi nutarnji sjaj. Radikalno promišljajući i time apsolutizirajući vlastiti princip, *um* (Vernunft), filozofija u svom ponovnom samoidentificiranju prevladava iznutra svoj petostoljetni položaj *službenice teologije* (ancilla theologiae). Prihvaćajući filozofiju (samo) preobraženu u autonomni, tj. apsolutni princip, neki teolozi nastoje sada redefinirati odnos teologije prema toj i takvoj filozofiji. Njegov pokušaj je odvažan i doktrinarno zanimljiv, jer je na tragu onoga što se kasnije zbilo i što je i danas (još) na snazi.

Čevapovićevo određenje novog odnosa teologije prema filozofiji nalazimo u trećem uvodnom poglavlju pod naslovom: *Principia et adminicula Ethicae Christianae* (Principi i pomoćne discipline kršćanske etike). U ovom naslovu je važno uočiti težinu termina *principia* u odnosu na *adminicula.* Principi su ono što imanentno utemejuje teologiju morala kao znanost, a pomoću znanosti joj izvana pomažu pri samoizgradnji iz vlastitih principa. I dok se u skolastičkoj tradiciji, do i poslije Čevapovića, kao principi (ili izvori) teologije određuju i navode po hijerarhijskom redu *I. Sv. Pismo, II. Predaja (tradicija), III. Razum,*[15] dotle Čevapović obrće redoslijed i on kod njega glasi: *Ratio Philosephia moralis et Ius naturae* [§ 12] (Um Moralna filozofija i Prirodno pravo), Scriptura Sacra [§ 13] (Sveto pismo), Et traditio Divina [§ 14] (i božanska predaja). Zamaštost Čevapovićeva prestrukturiranja hijerarhijskog poretka principa teologije (morala), u smislu davanja primata filozofiji odnosno umu kao njezinu prinicpu, jasno se očituje u dvostrukom vidu. U prvom redu u tome što Čevapović snažno naglašava da *um* (ratio) zajedno s moralnom filozofijom jesu *pravi* principi ili izvor moralne teologije, »proprium principium seu fontein Theologiae moralis constituunt«.[16] I drugo: umu kao *pravom* principu teologiji pripada prvenstvo u odnosu na druga dva principa (Scriptura Sacra et traditio Divina) zato što »prirodni zakoni« (leges naturales), budući »i redom i spoznajom prvotniji od bilo kojih drugih (et ordine et cognitione priores quibusvis aliis)«, spoznaja kojih jest u nadležnosti upravo uma, dakle filozofije, čine »najsigurniji kriterij prema kojem se može prepoznati da li je pozitivni Božanski zakon moralan ili ne,

15 Na primjer i u našeg neoskolastičkog teologa Andrije Živkovića, *Osnovno moralno bogoslovlje,* Zagreb 1938, str. 19—30.

16 *Introductio,* str. 39—40.

da li je religija koja se smatra objavljenom zaista objavljena ili lažna, što se ne može riješiti nikojim drugim, čak ni Božanskim autoritetom jer se baš oni (tj. prirodni zakoni) razumiju iz naredbe uma (criterium praestant certissimum, ex quo dignosci queat, num lex Divina positiva sit moralis nec ne, num religio, quae pro revelata habetur, vere revelata sit aut falsa, et nulla auctoritate nequidem Divina solvi possunt; jam vero illae intelliguntur ex dictamine rationis; igitur rati quantum leges naturales concernit, propium principium est)«.[17]

Uzeti strogo, duhovno znanstveno, iz duha vremena s kraja 18. i početka 19. stoljeća, slovo i duh Čevapovićeva uzdizanja uma na rang prvog principa teologije očituju srodnost s Kantovim djelom *Die religion innerhalb der blossen Vernunft* (Religija unutar samoga uma) [1793]. U tom se, naime, djelu egzemplarno izlaže ideja »filozofijske teologije« (philosophische Theologie) čiji je nutarnji vlastiti princip um, tj. filozofija. Stavljajući um na prvo mjesto u hijerhijskoj strukturi triju principâ teologije, Čevapović nastoji reformirati moralnu teologiju u filozofijsku teologiju morala. To njegovo nastojanje reflektira se i u preimenovanju tradicionalno skolastički shvaćane »moralne teologije«, theologie moralis, u filozofijski naglašeni naslov »kršćanska etika«, ethica christiana.

Čevapovićevo filozofijsko-teologijsko djelo u kontekstu novije hrvatske filozofije

Ako genezu novije hrvatske filozofije s pravom možemo i moramo vezivati uz definitivnu recepciju njutonizma posredovanjem Boškovićeve teorije apsolutnog dinamizma, što se sve dogodilo do ranih 1770-tih godina, dakle još za vrijeme i unutar starog hrvatskog sveučilišta, isusovačke Neoacademiae zagrebiensis, [18] onda kao drugi oblikujući element novije hrvatske filozofije valja uzeti kritički produktivno razračunavanje s Kantom.[19] Stavimo li Čevapovićevo filozofijsko-teologijsko djelo u kontekst geneze i razvoja novije hrvatske filozofije i teologije, onda nam se njegova modernistička inspiriranost očituje srodnom i srođenom s duhom one struje unutar hrvatske filozofije s kraja 18. i početkom 19. stoljeća kojom upravo i legitimiramo periodizacijski adjektiv 'novija'.

Mada je korozija doktrinarnog korpusa skolastike započela znatno ranije, već u prvoj polovini 18. stoljeća, barem što se tiče situacije na našem starom spomenutom sveučilištu, i to najprije recepcijom novovjekovnih fizikalnih teorija, a zatim i modernih političkih, pravnih i moralnih filozofijâ (što je slabije izraženo), pobjeda modernog duha u hrvatskoj filozofiji zagarantirana je tek kada se prihvaća Kantov izazov od strane naših filozofa-teologa koji se jedini tada u nas bave ex professo filozofijom ('Laicizacija' filozofije javlja se tek kasnije, a etablirana je konačno s Franjom Markovićem kao prvim profesorom filozofije na obnovljenom hrvatskom sveučilištu 1874. godine). Tako J. B. Horvath, gradišćanski Hrvat, ugledni profesor koji je po svojim standardnim udžbenicima iz logike i metafizike prisutan, ne samo na spomenutom zagrebačkom nego i drugim našim samostanskim visokim učilištima gdje se predaje filozofija, svojom knjigom *Declaratio infirmitatis fundamentorum operis Kantiani Kritik der reinen Vernunft*, objavljenom 1797. godine kritički ispituje utemeljenost Kantova apsolutnog apriorizma subjektivnih spoznajnih oblika kao jedinih konstituirajućih činidbenih uzroka spoz-

---

17 Isto, str. 40.

18 F. Zenko, *Aristotelizam od Petrića do Boškovića.* Zagreb (Globus) 1983., poglavlja *Sudbina aristotelizma u prirodnoj filozofiji na Neoacademia Zagrabiensis* i *Recepcija Boškovićevih ideja na Neoacademiji zagrabiensis u 18. stoljeću.*

19 F. Zenko, *Kant u hrvatsskoj filozofiji.* Godišnjak za povijest filozofije 2/1984, str. 157—187.

najnih predmeta. Sa Simeonom Čućićem (1784 — 1828), profesorom filozofije na Kraljevskoj akademiji znanosti (Regia scientiarum academia) u Zagrebu, koji djeluje, dakle, u isto vrijeme kao Grga Čevapović u slavonskim franjevačkim učilištima, moderni duh prožima hrvatsku filozofiju koja od tada nije više skolastička niti po duhu niti po sustavu. Vanjski znak toga je što se u Čućićevu filozofijskom sustavu, već u samom naslovu, javlja zaštitni znak Kantova kriticističkog duha. Čućić, naime, svoj sustav objavljuje u Zagrebu 1812. godine pod naslovom: *Philosophia critice elaborata.* To isto modernofilozofijsko nagnuće, što ga dakle nalazimo u J. B. Horvatha, S. Čućića, Grge Čevapovića, javit će se u mladog teologa Franje Račkog. Zahvaćen narodnopreporodnim duhom, Rački kao mladi teolog želi u širem kontekstu preporođene »narodne prosvjete« reformirati »kršćansku filozofiju«, ne na temeljima skolastike koja, kako kaže, već dugo »visi na klinu«, nego na temeljima tada suvremene »spekulacije« koja ima svoje polazište u »samosvesti« (Selbstbewusstsein). Tom i takvom »spekulacijom« se treba onda nanovo izgraditi i teologija, upravo onako kao što je to naumio izvesti Grga Čevapović u svom djelu *Introductio in ethicam christianam* u pogledu moralne teologije. Kako vidimo, moderno-filozofijski poriv u mladog Čevapovića nije nipošto neka iznimka unutar hrvatske filozofije onoga vremena, nego je izraz njezine genuine struje koja je opet srodna i srođena s onim što bismo mogli nazvati *hrvatski narodnopreporodi duh* koji se prepoznatljivo začinje ranih 1818-tih godina.[20]

Taj hrvatski narodnopreporodni duh nije bio, kako znamo, bez svoje revolucionarističke oštrice: prema 'van' i prema 'unutra', tj. prema ustrojstvu austrijske monarhije, feudalnom poretku i kanonskoj disciplini katoličke crkve. Političke, socijalne i religiozne slobode vanjski su izraz temeljne ideje slobode i autonomnosti subjektiviranog uma organon kojega je postala Kantova filozofija. U tome treba, stoga, tražiti odgovor na pitanje što ga komparativno istraživanje povijesti filozofije u narodâ u okviru tadašnje austrijske monarhije danas postavlja: odakle masivni otpor Kantu i progon kantovaca na tlu same Austrije kao teritorijalnoj jezgri monarhije u razdoblju »ranog kantizma« (kraj 18. i početak 19. stoljeća), a u isti mah produktivno prihvaćanje Kantove filozofije npr. u Hrvatskoj u to vrijeme?[21] Istraživanja ukazuju na to da je Kant, sa svojom subjektivističkom filozofijom, u sebi usredotočenog i samim time oslobođenog i autonomnog uma postao opasnom prevratničkom prijetnjom monarhijskom autoritarnom poretku u vrijeme srednjeevropskih nacionalnih pokreta što ih je, između ostaloga, inducirala francuska revolucija koju je Kant pozdravio kao očitovanje duboke »moralne zasade u ljudskom rodu«. U Hrvatskoj se Kantova subjektivistička filozofija ugrađuje u započeto oblikovanje moderne nacionalne subjektivnosti kao snažan ferment jačanja one ideje slobode pojedinca i naroda čiji plod je hrvatski narodnopreporodni duh kojim je zahvaćen i Grga Čevapović. Prepoznavalo se to u njega do sada po njegovim književnim, jezikoslovnim i etnologijskim nastojanjima. Njegovo rukopisno djelo *Introductio in ethicam christianam* svjedoči, međutim, o istoj toj prožetosti istim spomenutim duhom i u njegovim mladenačkim, ali nipošto školskim i početničkim, filozofisko-teologijskim nastojanjima.

---

20 Vidi novije zbirke dokumenata što su ih priredili Dubravko Jelčić, *Hrvatski narodni i književni preporod*, Zagreb (ŠK) 1978. i Miroslav Šicel, *Riznica ilirska 1835—1935*, Zagreb—Ljubljana 1985.

21 Werner Sauer, *Österreichische Philosophie zwischen Aufklärung und Restauration. Beiträge zur Geschichte des Frükantianismus in der Donaumonarchie.* Rodopi/Amsterdam 1982. — U jednoj diskusiji s autorom, nakon mog predavanja: *Kant in der kroatischen Philosophie* održanog 14. svibnja 1986. na sveučilištu u Grazu, složili smo se u tome da odgovor na postavljeno pitanje valja tražiti u kontekstu novonastale duhovne situacije proizašle iz buđenja svijesti o nacionalnoj osebnosti i osobnosti narodâ unutar monarhije.

ZAKLJUČAK

Autograf iz Čevapovićeve rukopisne ostavštine pod naslovom: Introductio in ethicam christianam, dovršen 25. siječnja 1820. godine u Vukovaru, nisu tek bilješke za njegova predavanja, kao ni sama predavanja, nego je djelo iz područja moralne teologije sa svim bitnim odlikama što se, kao utvrđen kriterij traže u prepoznavanju i priznavanju nekog literarnog proizvoda književnim znanstvenim djelom.

Mada nije objavljeno, to nam Čevapovićevo djelo u rukopisu može poslužiti, ipak, kao dokument višeslojnog značenja; u prvom redu nam svjedoči ono o Čevapovićevoj književnoznanstvenoj razini, ravnoj standardu istorodne moralnoteologijske literature kakva se proizvodi u kršćanskom srednjoevropskom duhovnom ozračju kontaminiranom tada, u Čevapovićevo vrijeme, specifičnim racionalizmom prosvjetiteljskim, germanske, točnije, kantovske provenijencije.

U sadržajnom, doktrinarnom i idejnom pogledu rukopisno djelo Introductio in Ethicam Christianam svjedoči da Čevapović kao mladi teolog ne izbjegava, temetizirajući ga eksplicitno, osvjestiti dramatični duhovnopovijesni položaj u kojem se u njegovo vrijeme našla kršćanska, posebno katolička teologija, i pritom zauzeti odlučan modernistički stav. Ne samo da ne navještava rat Kantovoj i time modernoj novovjekovnoj filozofiji u cjelini, okrećući se skolastičkoj tradiciji, mladi teolog Čevapović prepoznaje u modernoj, posebno Kantovoj filozofiji oslobođenje od dogmi aristotelovske filozofije koja je sve tamo od visoke skolastike (13. st.), postavši joj službenicom, okovala svetu znanost u svoje pojmovlje, neprimjereno stvari svete znanosti.

Oslobođenje filozofije od skolastičke teologije oslobađaju se u sebi, u svom principu, u isti mah i filozofija i teologija, intelektualnost i religioznost. Kantovom subjektivističkom filozofijom radikalno subjektivirani i time u sebi oslobođen autonomni um usvaja (i) Čevapović .Štoviše, postavlja ga uz Bibliju i »Svetu tradiciju« prvim pravim principom teologije. Stoga teologija u Čevapovića postaje filozofijskom teologijom. Očituje se to između ostalog i u tome što, prihvativši moralni zakon praktičnog uma kao njezin pravi vlastiti princip, Čevapović *moralnu teologiju* reformira u filozofijsku moralnu teologiju te je skupa naziva kršćanskom etikom.

Čevapovićevo filozofijsko teologijsko djelo *Introductio in Ethicam Christianam* nije idejno van matične struje hrvatske filozofije onoga vremena. Naprotiv, ono je rađeno iz istog duha vremena što karakterizira razdoblje hrvatske filozofije i teologije od kasnih 1780-tih do 1850-tih godina. Nije to, međutim, vrijeme rađanja samo *novije* hrvatske filozofije nego i nastajanje novog tipa kulture na našem etničkom prostoru. To razdoblje karakterizirano je, naime, time što tip kasnoskolastičke kulture, inspirirane specifičnom duhovnošću proizašlom iz reaktivne, tridentsko protureformacijske obnove kršćanskokatoličkog duha inkulturiranog u hrvatskonacionalno biće, prvenstveno isusovačkim a onda i franjevačkim, kulturologijski gledano, polivalentnim djelovanjem, postupno supstituira novi tip kulture oslobođene nacionalne subjektivnosti. Princip, međutim, (i) hrvatske moderne nacionalne subjektivnosti začete i snažno razvijene narodnopreporodnim pokretom jest evropski novovjekovni princip slobode što ga u njegovu epohalnom izrazu, Kantovoj filozofiji radikalno subjektiviranog uma, prepoznaje i usvaja mladi teolog GRGA ČEVAPOVIĆ.

S A Ž E T A K

U ovom se radu, po prvi puta, Grga Čevapović prikazuje (i) kao filozofsko-teološki pisac, na temelju njegova neobjavljenog rukopisnog djela u ostavštini pod naslovom: Introductio in Ethicam Christianam, što ga je autor dovršio u Vukovaru 1820. godine. Nakon bibliografskog opisa u prvom dijelu, Čevapovićev se autograf analizira s tematskog i problematskog stanovišta i identificira kao djelo iz moralne teologije. Utvrđuje se da ono nije tradicionalnog skolastičkog usmjerenja nego da je pisano u modernofilozofijskom, kantovskom duhu. Čevapović usvaja Kantov praktični um, »ratio practica«, kao ishodište moralne teologije koja se, po Čevapoviću, treba izgraditi kao pravi sistem, odijeljen od ostalih teologijskih disciplina. Usvojivši princip moralnog djelovanja iz slobode koja jest princip moderne, posebno Kantove filozofije, Čevapović hoće moralnu teologiju kao filozofijsku teologiju morala. To je pravi smisao naslova »ethica christiana«. U posljednjem se dijelu Čevapovićevo filozofskoteološko djelo razmatra u kontekstu novije hrvatske filozofije i smještava u onu struju koja, unutar (neo)skolastike, usvaja moderni (u skolastičkoj ortodoksiji negativno kritički kvalificiran kao »modernistički«) princip subjektivizma, odnosno »samosvijesti« (mladi Franjo Rački). Čevapovićeva recepcija moderne filozofije, posebno kantovskog principa autonomnog moralnog djelovanja iz slobode, nije iznimka nego je izraz one struje koja je srodna i srođena s hrvatskim narodnopreporodnim duhom koji se, kao princip moderne hrvatske političke subjektivnosti, prepoznatljivo javlja ranih 1810-tih godina. Kao filozofsko-teološki pisac modernističkog nagnuća, Grga Čevapović je misaono očitovanje duha vremena u kojem filozofija i u Hrvatskoj sve više počinje funkcionirati kao sveprožimajući ferment one ideje slobode pojedinca i naroda, čiji plod je hrvatski narodnopreporodni duh kojim je zahvaćen i Grga Čevapović.

ZBORNIK RADOVA O FRA GRGURU ĆEVAPOVIĆU
(Znanstveni skup; Slavonska Požega, 20. i 21. svibnja 1987),
str. 95—104, Osijek, 1990.

Saopćenje na Znanstvenom skupu
UDK 82-291.1"18"=862
Rad primljen 17. XI. 1988.

NIKOLA BATUŠIĆ, *Zagreb*

DRAMSKA STRUKTURA ČEVAPOVIĆEVA *JOSIPA, SINA JAKOBA PATRIARKE*

Potpuni naslov drame Grge Čevapovića tiskane u Budimu 1820. godine glasi: *Josip, sin Jakoba Patriarke; u narodnoj igri prikazan od učenika vukovarski.* Njime pisac nedvoumno upućuje i na scensku sudbinu djela, čitatelja obavještava tko su mu bili interpreti, te djelomice ukazuje i na obilježja njegove strukture, odnosno vrste. A struktura i poneka žanrovska uporišta mogla bi nas kasnije uputiti prema otkrivanju i ocjeni izvornosti Čevapovićeve »narodne igre«.

Bez obzira na vrijeme nastanka drame, Čevapović ju je zamislio kao jasni scenski predložak .Izvedena je, pak, kao prigodnica u čast »crkvenoga pohoda« Vukovaru »prisvitloga i pripoštovanoga« gospodina Emerika Karla Raffaja, biskupa đakovačkoga i srijemskog. Njemu, kaže pisac, »na poštenje ova igra od narodni učenika vukovarski prikazana bijaše«. U pjevanom *Uvodu* drame stoji da je godina biskupske vizitacije 1819, ali pisac ne govori ništa pobliže o danu posjete, odnosno o uvjetima u kojima je drama izvedena. Popis osoba bilježi trideset i troje izvođača, među kojima je bilo i nekoliko djevojaka! Toj iznimnoj sastavnici *scenske slike* ove drame vratit ćemo se kasnije.

Zahvaljujući *Kronici franjevačkog samostana* u Vukovaru[1] otkrivamo neke, do sada nepoznate, pojedinosti o nastanku, te prikazivanju Čevapovićeve drame. Tako, ponajprije, doznajemo kako je godine 1816. Grga Čevapović predavač sv. bogoslovlja, diskret, zamjenik ravnatelja studija, magistar klerika i ceremonija, voditelj kazusa i blagajnik Provincije.[2] Za nas je u ovom kontekstu nadasve bitno kako je Čevapović, između niza ostalih dužnosti, vo-

1 *Kronika Franjevačkoga samostana u Vukovaru*, sv. I (1731—1825). Kronika je u izvorniku pisana latinskim jezikom. U daljnjim bilješkama navodit ćemo samo njen skraćeni naslov s oznakom broja stranice.

Ugodna mi je dužnost zahvaliti na ovom mjestu o. Vatroslavu Frkinu koji mi je, nakon naših razgovora o mogućim izvorima za poznavanje scenske sudbine Čevapovićeve drame, pribavio izvode iz franjevačke *Kronike*. Pokušaj analize *Josipa, sina Jakoba patriarke* kao i aspekti njegova izvođenja, bili bi bez ovih važnih podataka iz meni prethodno nepoznata izvora nepotpuni.

2 *Kronika*, nav. dj. str. 476.

dio brigu i o ceremonijama, što je očito pretpostavljalo i svojevrsni »redateljski« te organizacijski nadzor, pa možda i posebnu izradbu scenarija za razne crkvene svečanosti. Takvom »magistru« crkvenih ceremonija, te iskusnom aranžeru njihova odvijanja unutar samostanskoga i javno-crkvenoga života, nije jamačno bio stran niti organizacijski aspekt izvedbe vlastite drame. O tome saznajemo iz spomenute *Kronike* i ovo: »Dana 19. srpnja 1819. su vukovarski studenti bogoslovlja u samostanskoj dvorani izvodili dramu o Josipu Egipatskom koga su njegova braća prodala; drama je bila sastavljena u hrvatskim stihovima, a o. Grga ju je napisao već kao predavač bogoslovlja u Brodu, a bila je prikazana 18. ovoga mjeseca u nedjelju u 5 sati poslije podne. Presvijetli gospodin biskup se dovezao s drugim uglednijim gostima, veliko mnoštvo naroda ga je dočekalo pljeskom; dvorana je bila puna. Presvijetli je ovdje s gostima bio na večeri, a nakon toga je otišao«.[3] Ovi zapisi samostanskoga kroničara otkrivaju niz zanimljivih pojedinosti o Čevapovićevu *Josipu.* Nastao je, dakle, za vrijeme autorova boravka u Slavonskom Brodu, kamo je — prema istoj *Kronici,* otputovao 6. studenoga 1811, jer je, odlukom Vijeća, teološko učilište bilo iz Vukovara prenijeto u taj grad. Zajedno s Grgom Čevapovićem iz Vukovara u Brod otputovao je i o. Lovro Turocy te sedmorica studenata.[4] Autor je, prema tome, na prigodu upozorenja svoga djela morao čekati nekoliko godina, ili točnije: kazališno-praktične snage u Brodu nisu više bile tako jake da bi im Čevapović mogao povjeriti prikazivanje svoga zahtjevnog scenskog predloška. Jer niz izvora za hrvatsku kazališnu povijest bilježi kazališne predstave u brodskoj franjevačkoj gimnaziji u posljednjim desetljećima 18. stoljeća.

Našavši se ponovno u Vukovaru, Čevapović strpljivo čeka prigodu za izvođenje svoga *Josipa* koju nalazi u danima biskupova dolaska. Biskup Raffay je u to vrijeme bio i generalni sindik franjevačkoga reda,[5] pa je razloga za posebnu počast, a tako i predstavu, bilo u izobilju. Naša *Kronika* bilježi kako je u dane biskupova boravka u Vukovaru Čevapovićev *Josip* izveden dva puta: svečana premijera bila je u nedjelju poslije podne, a repriza dan kasnije, jamačno s razlogom što svi nisu mogli vidjeti prvu izvedbu na koju je, prema protokolu, bilo pozvano i mnogo eksternih gostiju. Ali vukovarski kazališni život, što ga je tako uspješno potaknuo Grga Čevapović, i dalje iznenađuje novim aspektima. Odjek izvedbe u gradu bijaše jamačno takav da je bilo potrebno prirediti novu predstavu. Jer revni kroničar piše: »Na zahtjev i želju Vukovaraca danas je ponovno (22. srpnja 1819), pošto su u nagovorima i pjesmama provedene neke izmjene koje su imale u vidu Presvijetloga Biskupa, spomenuta drama ponovno izvedena, a kratkotrajna je kiša prouzročila malu zabunu za vrijeme III. čina, ali je IV. čin ipak nesmetano izveden. Dječaci (predstavljači) su toga dana primili 27 forinta dobrovoljnih darova. O. Marijan Jaić — učitelj i predavači bogoslovlja su roditeljima i drugim uzvanicima zajedno s devetnaestoricom izvođača priredili obilnu večeru. Sve je popraćeno velikim odobravanjem, a događaj se neće tako lako zaboraviti«.[6]

Iz ovih bilježaka doznajemo da su predstave 18. i 19. srpnja održane u jednom, a ona treća, za roditelje i građane, u drugom i drugačijem scenskom prostoru. Biskup je očito predstavu gledao u dvorani, što *Kronika* jasno bilježi, dok su je Vukovarci, tri dana kasnije, promatrali pod vedrim nebom, kada je »kratkotrajna kiša« prouzročila malu zabunu tijekom njena odvija-

3 *Kronika,* nav. dj. str. 515.

4 *Kronika,* nav. dj. str. 427.

5 Ivan Scherzer: »*Josip, sin Jakoba* od G. Čevapovića«, *Nastavni vjesnik,* IV, str. 151—158; Zagreb, 1895—1896.

6 *Kronika,* nav. dj. str. 515.

nja. Eventualna scenska oprema i kulisa bili su, dakle, lako prenosivi, a spretni samostanski »scenski radnici« adaptirali su dvorište u novi kazališni prostor!

Nismo, međutim, sigurni koliko je izvođača nastupilo u spomenute tri predstave. U prvom slučaju (dvije izvedbe u dvorani) *Kronika* ne bilježi njihov broj, dok ih u drugom spominje devetnaest. No Čevapovićev tiskani tekst drame iz 1820. nabraja *prikazaoce igre,* a njih punim imenom i prezimenom ima čak *trideset i troje!* Od toga su četiri bile djevojke (dvije *Priložnice, Gospoja* i *Aseneth).* Očito da to nije »ansambl« prvih izvedaba *Josipa,* jer u njemu nije moglo biti djevojčica kada se iz kroničareva bilježenja pouzdano doznaje kako su predstavljači bili dječaci. Možda se netko od mladića preodjenuo u ženski lik, ili su prizori s Gospojom i Aseneth izostavljeni. Tako ne možemo zaključiti koja je verzija Čevapovićeva teksta prikazana pred biskupom na praizvedbi drame. Podaci iz *Kronike* govore kako je u trećoj predstavi, onoj s devetnaest glumaca, tekst djelomice promijenjen. Izostavljena su prigodna mjesta što su se odnosila na Raffajevu ličnost. Njih Čevapović ne uvrštava niti u konačnu, tiskanu verziju budimskoga izdanja. Da li je izvedba 22. srpnja 1919. godine s devetnaest mladića mogla predočiti integralnoga *Josipa,* nećemo jamačno više moći doznati.

No scenska sudbina ove »igre« ipak nije bila okončana izvedbama u dane Raffajeva boravka u Vukovaru. Grga Čevapović postao je 29. srpnja 1820, dakle godinu dana nakon biskupove vizitacije, gvardijan vukovarskoga samostana. U toj je novoj funkciji još jednom potakao gradsku mladež na izvedbu vlastita djela. Negdašnji majstor ceremonija, a znamo i redatelj iz prethodne godine (tâ tko bi to drugi u somastanu i mogao biti?), uspijeva u svom organizatorskom pothvatu, jer nas *Kronika* izvješćuje o slijedećem: »Pošto je 10. kolovoza 1820. podignuta pozornica u samostanskom dvorištu okrenuta prema crkvenom svetištu, uz veliko je odobravanje školska mladež izvela V, VI. i VII. čin povijesti o Josipu Egipatskom. Prisustvovao je presvijetli gospodin župan s kćerkom i uglednici te dvije generalice iz Vinkovaca i mnogi strani gosti. I ovo valja napomenuti, da su roditelji djece koja su izvodila dramu, dali im načiniti i skrojiti odjeću prema istočnjačkom načinu odijevanja, kako je odgovaralo pojedinim licima i osobama. Putifarova žena Aseneth i suložnica, djevojčice koje su ih predstavljale, bijahu vrlo bogato odjevene na istočnjački način. Predstava je počela u 5 sati popodne, a završena je poslije 7 sati«.[7] Nastavak je uslijedio dva dana kasnije. Kroničar piše: »Napokon je 12. kolovoza 1820. izveden VIII, IX. i X. čin. Pohvaliti treba i okolnost što djeca, dok su dramu izvodila, nisu imala nikakva šaptača, nego su sve govorila napamet i pratila prikladnim gestama. Najboje su predstavjali Josip, a bio je to Vaso Dimitrijević, dječak jedanaest godina star, a zatim Putifar«.[8] Franjevačka *Kronika,* nakon ove, ne bilježi više niti jednu vukovarsku kazališnu zgodu. Istina, bit će u njoj još riječi o Grgi Čevapoviću, ali samo kao o gvardijanu. Tada će se, umjesto režijom predstava, naš pisac morati baviti poslovima oko svinja ili voditi istrage zbog međusobnih zavada subraće. Vukovarski samostanski ljetopisac spomenut će i Radni provincijski kapitul na kome je otac Grga »jednoglasno izabran za provincijala«. U toj funkciji Čevapović očito više nije imao vremena za kazalište.[9]

Njegov *Josip, sin Jakoba patriarke* dopro je do nas u konačnoj, budimskoj tiskanoj verziji iz 1820. godine, No, kazališno-scenska sudbina ove drame nadasve je zanimljiva. Pet predstava u razdoblju od trinaest mjeseci

---

7 *Kronika,* nav. dj. str. 529.
8 *Kronika,* nav. dj. str. 529.
9 *Kronika,* nav. dj. str. 532. i passim.

impozantna je brojka za onodobne prilike našega amaterskoga i školskog kazališta, pa se bez sustezanja može tvrditi kako je riječ o pravom repertoarnom uspjehu!

Iz citiranih vrela proizlazi kako se i Čevapovićev »ansambl« mijenjao nekoliko puta. Ne znamo tko su bili predstavljači na prve dvije izvedbe, niti im znamo broja. Treću je prikazalo devetnaest gojenaca franjevačkoga samostana, dok je u četvrtoj i petoj predstavi (kada, prema izvorima, ipak nisu publici pokazana prva četiri čina drame), nastupilo preko trideset glumaca-amatera, i to dječaka i djevojčica iz Vukovara. A oni su, sudeći prema imenima i prezimenima, bili katoličke i pravoslavne vjeroispovjedi. Upravo u toj činjenici okupljanja muških i ženskih interpreta različitih vjera pa i naroda, vidimo snagu Čevapovićeva animatorskoga poleta kao i njegove redateljsko-organizacijske sposobnosti. Jedino se moramo upitati zbog čega pisac nije uvježbao, u prigodama koje spominju kroničari, prve činove *Josipa*. No samostanski anali, kao i svi slični spisi drugih redova koji nas izvješćuju o kazališnim zbivanjima unutar pojednih škola ili kolegija, gotovo uvijek samo registriraju, a ne komentiraju zbivanja, pa željeni odgovor nećemo moći dobiti. Tako ne znamo kada i kojom zgodom je prikazan *integralna* verzija drame. A očito je kako je jamačno došlo i do takve izvedbe, jer inače Čevapović u tiskanoj verziji svoga djela ne bi izrijekom spomenuo sve vukovarske učenike — »prikazaoce igre«.

Bjelodano je kako je radoznali kazališno-praktični duh Grge Čevapovića uspio u Vukovaru sustavnim radom pokrenuti živu kazališnu djelatnost. I to ne samo unutar samostana, što bi s obzirom na tradiciju slavonskoga franjevačkog kazališta bilo razumljivo, već i među svjetovnjacima. Njegov redateljski rad mora biti promotren i prosuđen u kompleksnijem sociologijskom kontekstu, jer je za nastup na pozornici valjalo pridobiti i roditelje djevojaka, što očito nije bilo nimalo lako! A on je uspio u svom naumu i realzirao jedinstveni tip školskoga kazališta u hrvatskoj glumišnoj povijesti.

U analima raznih tipova hrvatskoga školskog kazališta koje se od prvih godina 17. stoljeća, dakle od dolaska isusovaca u Zagreb, pa sve do prestanka djelovanja Sjemenišnog teatra na zagrebačkom Kaptolu 1834, afirmira kao jedina nacionalna scenska konstanta u tom dijelu hrvatske kulture, vukovarski je slučaj i primjer jedinstven. Isusovačke predstave u Zagrebu, Varaždinu, Osijeku, Požegi te Rijeci, a potom pavlinske kao i franjevačke scenske priredbe nemaju drugih interpreta do gimnazijskih učenika odnosno samostanskih gojenaca. Nastupaju, dakle, samo muškarci, premda izvedena dramska djela imaju ženskih uloga koje interpretiraju preodjeveni mladići. Zagrebačko, pak, Sjemenišno kazalište na Kaptolu i ono u Plemićkom konviktu na Griču (scenski prostori hrvatske kajkavske drame) isključivo su maskulinoga karaktera. I to ne samo strukturom interpreta — što je logično i razrmljivo, već i rasporedom osoba unutar dramskoga teksta. Bilo u prijevodima, preradbama, adaptacijama, lokalizacijama ili izvornim djelima (sjetimo se samo Jandrića ili najvećega među izvornim piscima Brezovačkoga!), nema na pozornici ženskih osoba.[10] Budućim bogoslovima, kao i učenicima koji su kao svjetovnjaci bili smješteni u gradačkom Konviktu, nije bilo dopušteno prerušavanje u žene, kao što su to nepisani kazališno-scenski zakoni omogućavali polaznicima isusovačkih gimnazija. No, Čevapovićevo kazalište u Vukovaru ne haje niti za konvencije niti za scenska pravila minuloga vremena. Naš pisac u završnoj fazi svoje animatorsko-redateljske djelatnosti povjerava ženske uloge djevojčicama iz Vukovara, očito stremeći prema *relitetu* scenskoga zbivanja. Putnik koji je mogao vidjeti i svjetovno kazalište, Čevapović želi iskoristiti jedinstvenu prigodu uprizorenja vlastita teksta,

10 Usp. Nikola Batušić: *Povijest hrvatskoga kazališta*, str. 169—206; Školska knjiga, Zagreb, 1978.

a predstavu *redateljski* vidi isključivo kao stvarni scenski događaj, u kome *privid* lažnoga prerušavanja može samo štetiti inicijalnoj namjeni mimesisa. I postaje tako, niti sam ne sluteći zamašnost svoje zamisli, prvi hrvatski redatelj koji na pozornicu dovodi glumicu! Jer sve Držićeve Tirene, Petrunjele, Laure i Hekube, Gundulićeve mitološke junakinje, vile i pastijerice, gospođe i godišnjice naših komedija 17. stoljeća, sve one — gotovo posve sigurno, bijahu preodjeveni mladići!

Nakon analize teatrologijskoga aspekta kazališnih vijesti iz vukovarske franjevačke *Kronike* nužno se postavlja zanimljivo pitanje o Čevapovićevim dramskim, pa i kazališno-izvedbenim uzorima. Dramaturška struktura i pretpostavljena scenska slika njegova *Josipa*, te svojevrsna utilitarnost prikazivačke namjere, ukazuju na mogućnost uglédanja prema elementima isusovačke drame posebnih namjena. Jer među nekoliko stotina isusovačkih predstava u hrvatskim jezuitskim školskim kazalištima nalazimo i one koje su priređivane u posebne svrhe. U njima prevladava tipična barokna scenska slika s mnoštvom izvođača, glazbom, zborovima i po mogućnosti raskošnim scenskim aparatom koji svjedoči kako su isusovački profesori, zaduženi za redateljsku i scenografsku stranu izvedbe, dobro poznavali tipična obilježja baroknoga izgleda pozornice. Osvrnemo li se, pak, na žanrovske značajke ovih »namjenskih« isusovačkih predstava, onda bi nam primjeri iz Zagreba najbolje mogli osvijetliti i scensku stranu vukovarske izvedbe. U Zagrebu tako bilježimo 1619. godine jedan pravi barokni *trionfo*, 1649. alegorijske prizore u slavu banova dolaska, 1693. žive slike za vrijeme svečanoga objeda u refektoriju kolegija ,a 1752. »gostuju« đaci isusovačke gimnazije s predstavom posebne, prigodne namjene u zagrebačkom biskupskom dvoru.[11]

Ove i slične repertoarne pojedinosti iz sjevernohrvatskih školskih kazališta poznate su u našoj kazališnoj povijesti i teatrografiji. No ovdje naglašavamo sociološki značaj Čevapovićeva pothvata s namjerom osvjetljavanja njegove *scenske* nakane. Drama mu je izvedena, doduše, u počast određenoj *prigodi*, ali nije klasična *prigodnica*. Tiskani njen tekst — osim u pojedinim dijelovima uvodnih didaskalija, ne govori o posjetu biskupa Raffaja Vukovaru i kazališnim svečanostima u njegovu čast. Čevapović je, dakle, redigirao svoju »narodnu igru«, eliminiravši sva obilježja izrazite scenske prigodnosti, tako da je u konačnu obliku drama o *Josipu, sinu Jakoba patriarke* iskazala sva obilježja religiozno-poučne školske drame. Ona se, očito, scenskom slikom i dramaturškom strukturom jasno naslanja na isusovačku dramu sjevernohrvatskih kolegijskih i gimnazijskih kazališta. Ima i ponešto dodirnih točaka s franjevačkim scenskim tvorbama uže slavonske školsko-kazališne sredine, ali je unutrašnjim rasporedom ipak sličnija jezuitskim scenskim predlošcima. Pisac spominjane *Kronike* bilježi kako su u kasnijim, repriznim izvedbama, pojedini »namjenski« dijelovi drame izostavljeni, pa je očito pred biskupom bila prikazana njena skraćena verzija. Ona je jamačno iskazivala i pretpostavljena prigodničarska obilježja. Kasnije je *Josip* poprimio normalni oblik i strukturu isusovačke drame, o kojoj je Čevapović mogao štošta doznati i iz franjevačke teatarske prakse koja je, primjerice u Osijeku, naslijedila isusovačko školsko kazalište nakon ukinuća reda. Jasne preinake u strukturi *Josipovoj* podvlače autorovu dramaturšku, pa i redateljsku umješnost, spretnost i okretnost. Vlastio je djelo znao prilagoditi točno određenom trenutku, imajući uvijek pred očima *publiku* kojoj se časovito obraća. Upravo spomenuta sastavnica *publike* — jednom biskup s crkvenim i drugim odličnicima, drugi puta visoki vojni i civilni dostojanstvenici, a potom, pak, vukovarski građani, svjedoči o Čevapovićevu os-

11 Usp. Franjo Fancev: *Građa za povijest školskog i književnog rada isusovačkog kolegija u Zagrebu* (1606—1772), *Starine*, knj. XXXVII. i knj. XXXVIII; JAZU, Zagreb, 1934. i 1937.

jećaju sociološkoga prostora vlastita djela, odnosno nekih njegovih posebnih segmenata, što u hrvatskoj kazališnoj povijesti onoga vremena nije česta, a još je manje uobičajena pojava.

U analizi pretpostavljene scenske slike *Josipa* (o kojoj iz poznatih izvora doznajemo malo, a Čevapovićeva škrta didaskalija ne daje dovoljno uputa za njenu vjerodostojniju rekonstrukciju), jasni su utjecaji isusovačke i franjevačke drame. Posebno valja upozoriti na drame Ivana Velikanovića: *Sveta Margarita iz Kortone* — 1780, *Sveta Suzana* — 1783. i *Sveta Terezija divica* — 1803, te slobodni prijevod Metastasijeva oratorija *Giuseppe riconosciuto* iz pera Aleksandra Tomikovića pod naslovom *Josip poznan od svoje braće* — 1791. Sve četiri nastale su unutar franjevačkoga reda i Čevapović ih je posve sigurno dobro poznavao. No naš je pisac kazališno stvarniji od svoje subraće. Premda u dramama Velikanovića i Tomikovića nalazimo niz uputa za njihovu scensku realizaciju,[12] ne znamo kada i gdje su prikazane. Njihove su didaskalije mjestimice nezgrapne i pokazuju kako im autori i nisu bili posebni scenski stručnjaci već jamačno tek prigodni dramatičari. Premda Čevapović piše tek jedno scensko djelo, on je, ne samo prema izvorima za poznavanje scenske sudbine *Josipove* već i njegovom strukturom, pravi znalac pozornice i tadašnjih njenih zakonitosti u, ipak, omeđenom okružju školskoga kazališta. Tomiković i Velikanović poznaju dramaturška i scenska načela barokne drame (i oni su se osvrtali prema isusovačkim ostvarenjima!), rabe kao dramaturško sredstvo zborove sa »skladnopivaocima« i neke druge efekte koje u izvedbenom smislu možemo smatrati pravim topičkim uporištem onodobne scenske slike, ali im očito nedostaje iskustva i redateljsko-animatorske snage za jasniji pristup pozornici.

Grga Čevapović je, kako smo to iz spomenute *Kronike* doznali, boravio u Brodu i tamo se zacijelo mogao osvjedočiti o snažnoj i zanimljivoj scenskoj tradiciji. U tom su gradu franjevci u svojoj gimnaziji izveli 1770. godine dramu o *Juditi, pobjednici nad Holofernom*, gdje se javljaju zanimljive međuigre u kojima nastupaju Hanswurst i Kolumbina.[13] Taj lakrdijaški intermezzo pokazuje utjecaj i bečke pučke komike i talijanske improvizirane komedije na ovu izvedbu koja bi naslovom mogla uputiti isključivo prema poznatoj biblijskoj temi. Premda znamo samo za ovu brodsku kazališnu zanimljivost pred kraj 18. stoljeća, možemo pretpostaviti da nije bila i jedina. Za vrijeme svoga boravka u gradu, Čevapović se jamačno upoznao ili čak susreo sa scenskom tradicijom tamošnje subraće, a poznavajući djela Velikanovića i Tomikovića, mogao je svoga *Josipa* koncipirati u duhu tematsko-dramaturške tradicije vlastita reda, isusovačke scenske literature, europskih kazališnih uzora svjetovnoga tipa i prema odjecima scenske prakse vlastite sredine.

Čini se da je na tematsku i dramaturšku strukturu Čevapovićeva *Josipa, sina Jakoba patriarke* najsnažnije utjecala isusovačka drama. Nju obilježava veliki broj osoba, gotovo linearna dramaturgijska konstrukcija koja uglavnom vjerno reproducira biblijski predložak (ukoliko je njen izvor Stari, rjeđe Novi Zavjet), te tipična barokna scenska slika s alegorijskim prizorima, pastoralnim elementima i standardnim rekvizitarijem (krune, plaštevi, oružje, prijestolja). Toj je drami zaplet gotovo nepoznata dramaturgijska kategorija, pa agonsku napetost iskazuje suprotstavljanjem ideologijskih pretpostavaka ili čak oprečnih vjerskih opredjeljenja. Na pozornici se nikada — barem u pojedinačnim nastupima, ne pojavljuju više od tri ili četiri osobe, a činovi obično završavaju zborovima koji se pjevaju.

---

12 Usp. Nikola Batušić, nav. dj. str. 186—187.

13 Usp. Tomo Matić: *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji do Preporoda*, JAZU, Zagreb, 1945. i Nikola Batušić, nav. dj. str. 187—188.

Dramska struktura Čevapovićeva *Josipa* iskazuje prema isusovačkom, odnosno franjevačkom dramsko-kazališnom predlošku određena nova obilježja. Umjesto čestoga , ali ne i obvezatnoga prologa (isusovački dramatičari latinskoga jezika pišu na početku svojih drama kratke sadržaje s naznakama biblijskih ili povijesnih izvora za predočeni dramski tekst), Čevapović objavljuje popis osoba te imena glumaca, a potom slijedi. *Uvod.* On je već prije Hrvatskoga narodnog preporoda jasno »ilirski« intoniran, ali o toj sastavnici Čevapovićeva ideologijska opredjeljenja ne bismo ovdje raspravljali. Odmah nakon uvodnih rečenica introdukcije, koje isključivo objašnjavaju i ne služe izvođenju na pozornici, autor započinje zborom *prikazaoca* u »allegro« tempu. Tu se pjeva dvadeset deseteračkih rimovanih distiha u kojima se, kao što je to već višekratno isticano, tematski jasno najavljuje kasnija Gajeva programatska »Horvatov sloga i zjedinjenje«. Slijede još dva glazbena broja — to su pjesme *Dalmatinka* (andante solo) i *Srimka* (moderato solo) u drugačijem metričkom sustavu. Obje su prema piščevim bilješkama u drami, napisane kao prisjećanja s putovanja 1817. godine po Lici, Krbavi te Istri, kamo je Čevapović krenuo na svojoj stazi koja ga je vodila i do Mletaka. Tek nakon ova tri glazbena broja, slijedi *Pridgovor* u kome se prema spomenutoj tradiciji ispisuju svi bitni događaji u drami i čitatelju u bilješkama daju upute za identifikaciju autorove priče s biblijskim tekstom.

Nakon ovih opširnih uvoda, objašnjenja i didaskalija (od čega su za gledatelja jedino bitne glazbeno-pjevane sekvence), Čevapović prelazi na dramsko strukturiranje priče. Ona je podijeljena na deset *ulaza*, tj. činova. Početak svakoga od njih obično je obilježen didaskalijom koja je istodobno scensko-prostornoga i naratorskoga obilježja. Indicira položaj glumaca na pozornici, ali i najavljuje što će se u pojedinom *ulazu* zbivati. Tako za *ulaz* prvi stoji: »Sinovi Jakobovi marvu pasuć na stanovi side, i razgovor mišaju od Josipa svog brata poradi osobite dragosti s kojom ocu omili . . .«.[14] Slijedi zbor (adagio tutti) u tri osmeračke kvartine i tek tada započinje dramski tekst koji je tijekom čitave drame, s iznimkom pjevanih dijelova, dosljedno pisan rimovanim desetercem. Svaki *ulaz* osim početnoga sadrži još jedan glazbeni broj unutar svoje mikrostrukture, tako da Čevapovićev *Josip* ima dvadeset i tri pjevana umetka, raspoređenih među zbor i sole.

Dramaturška konstrukcija Čevapovićeve drame vrlo je jednostavna. Pripovijedanje biblijskih događaja važnije je od bilo kakvih sukoba ili zapleta. Pojedini »solistički« nastupi glavnih junaka posebice Josipa broje i do više desetaka stihova. Jasno je da se u takvom dramaturškom rasporedu i nije išlo za drugim do za što preciznijim iskazivanjem sadržaja. A on je već prema tradiciji ovoga tipa kazališta poticajan u vjerskom i moralizatorskom smislu, s jasnim didaktičkim primislima u gotovo svim prizorima.

Deset činova dvadeset i tri glazbena broja, mnoštvo glumaca i mogućnost raznovrsne scenske slike u pojedinim *ulazima* (dakako uz pretpostavku spretnosti vukovarskih scenografa!) čine temelj dramskoj strukturi koja se očito oslanja na isusovačke modele. Franjevci su u svojim dramama bili skromnijih zahtjeva, premda i kod njih zborovi imaju važnu scensku zadaću, posebice kada je riječ o našem prepjevu Metastasija. No isusovački *trionfi* — za razliku od historijske jezuitske drame ili scenske igre nacionalno-povijesnih obilježja, uvijek pretpostavljaju obilje interpreta i raskoš scenskoga prostora, što je i sadržano u svim predočenim elementima Čevapovićeva djela. Pitanje je kako su to njegovi mladi glumci u Vukovaru mogli ostvariti, ali predložak je očito upućivao na elemente scenskoga baroka. Dakle, vjerski sadržaj, nužna moralizatorska didaktika namjenskoga djela te jasna barokna scenska slika kao osnovna pretpostavka za život Čevapovićeva djela na pozornici.

---

14 Grga Čevapović: *Josip, sin Jakoba patriarke,* str. 22; Budim, 1820.

Izvornost glazbenih brojeva te njihovu svezu s nekim europskim opernim uzorima,[15] morat će točno utvrditi stručnjaci za povijest glazbe. Mi bismo tek uzgred pripomenuli da sumnjamo u Scherzerove pretpostavke,[16] prema kojima je naš pisac poticaj za glazbene umetke, između ostaloga, pronašao i u operi francuskoga skladatelja E. N. Méhula *Josip u Egiptu* (1807), djelu maskuline tematske strukture[17] i ubrzo goleme europske popularnosti. Čevapović je mogao znati za postojanje opere ovoga sadržaja, mogao je čuti i neke njene glazbene brojeve, ali je *dramaturški* uzor za inkrustaciju glazbenih dijelova u dramski tekst (prema načelima tipične barokne melodrame), pronašao u nizu isusovačkih i franjevačkih dramsko-kazališnih predložaka. Opera *Joseph en Egypte* nije mogla biti isključivim razlogom umetanja glazbe u vlastiti dramski materijal. Jasna fiksacija notnoga pisma, pregledno oblikovanje svakoga od dvadeset i tri broja svjedoči o zamjernom Čevapovićevu glazbenom obrazovanju koje je spretno stavio u službu vlastita dramskoga stvaralaštva i redateljske umješnosti.

Tematsku je strukturu drame Čevapović mogao koncipirati prema nekoliko poznatih hrvatskih predložaka. Sumnjamo da je prema rukopisima poznavao Vetranovićevo prikazanje *Kako bratja prodaše Jozefa* kao i prijevod Timoteja Gleđa Metastasijeva dramskog oratorija *Giuseppe riconosciuto* iz 1756. godine. Možda se mogao osvrnuti u tematskom smislu i na prikazanje *Skazanje od Osiba sina Jakova patriarke.* Ono je doduše tiskom objelodanjeno tek 1893,[18] ali Čevapović je do neke rukopisne verzije mogao doći u Rijeci 1817, gdje je po vlastitu svjedočenju »miseca kolovoza mnoge naučne ilirične retke iz rukopisa istrianskog i dalmatinskog pripisao«.[19]

Naše je skazanje očito talijanske provencijencije i tematski je nešto drugačije strukturirano od Čevapovićeve drame. Starija hrvatska drama pisana je, dakako, rimovanim osmercima i pretpostavlja simultanu srednjovjekovnu pozornicu, pa i nije podijeljena na činove. U njoj se i raspored biblijskih osoba tijekom zbivanja znatnije razlikuje od Čevapovićeva djela koje iskazuje tek jedno zajedničko obilježje s *Osibom:* izvorište u Bibliji.

Čevapović je, međutim, mogao poznavati i dramu Kazimira Bedekovića *Joseph,* tiskanu u Beču 1778. godine na latinskom jeziku. Bedeković 1727—1782)[20] je bio dugogodišnji profesor zagrebačkoga isusovačkog kolegija; kasnije je kao svjetovni svećenik postao zagrebačkim kanonikom, a od 1778. pa do smrti na dužnosti je rektora Hrvatskoga kolegija u Beču. Bio je očito povezan sa zagrebačkim kolegijskim i kasnijim sjemenišnim kazališnim životom,[21] a u Beču je objelodanio tri dramska teksta. Uz spomenuta *Josepha* to su *Sanctus Bernardus* i *Sanctus Iustinus* (Vindobonae, s.a; 1778. ili 1780?), od kojih je kasnije Josip Vračan preveo *Svetoga Bernarda* (Zagreb, 1815), »iz dijachkoga na horvatzko«.[22] Sve tri Bedekovićeve drame iskazuju tipičan isusovački scensko-dramaturški model. Religijsko su moralizatorskoga obilježja, poučne u namjeni i standardne u zahtjevnosti prema scenskoj slici svojega kazališnog znakovlja. Bedekovićev *Joseph,* koji je mogao poslužiti Čevapoviću kao predložak,[23] ima samo šest glavnih osoba: to su Faraon, Josip, dva Putifara, Aseneth i Amasis uz niz grupa plemića, mladića, vojnika i svećenika. Te velike skupine (koje u isusovačkoj drami obično nastupaju kao

---

15 Usp. Ivan Scherzer, nav. dj. str. 155—156.

16 Usp. Ivan Scherzer, nav. dj. str. 155.

17 Josip Andreis: *Historija muzike,* sv. II. str. 162; Zagreb, 1952.

18 Usp. *Stari pisci hrvatski,* knj. XX; JAZU, Zagreb, 1893.

19 Usp. Grga Čevapović, nav. dj. str. 13. Čevapovićevu grafiju prilagodili smo kao i ranije današnjim oblicima.

20 Usp. *Hrvatski biografski leksikon,* sv. I, str. 581—582; Zagreb, 1983.

21 Usp. Nikola Batušić, nav. dj. str. 190—191.

22 NSB, R-II-D 80-70

23 NSB, R-II-F 80-1956.

zborovi s posebnim glazbenim umecima) tipične su za kasno jezuitsko kazalište i Bedeković ih je očito koristio na temelju vlastita poznavanja tadašnjih scenskih zakonitosti školske teatarske prakse. Didaskalije u drami su neznatne, a instrukcije o rekvizitima i kostimima svode se tek na najnužnije upute (»supervenit veste indutus viatoria«, »abeunt milites« i dr.). Drama je podijeljena u tri čina; prozni diskurs u njima iskazuje tipičnu isusovačku dramsku retoričnost, a šesteračke ili osmeračke strofe na kraju svakoga čina služe očito kao moguća osnovica nekom pjevanom dodatku. Osim u određenim tematskim dodirima, Čevapovićeva drama nema dokazivu izravnu svezu s Bedekovićevim *Josephom*. No, naš je pisac zacijelo poznavao dramu bivšega isusovca, jer je kao budući dramatičar i kazališni djelatnik zasigurno čitao kazališne tekstove, posebice one koji su potekli iz pera hrvatskih autora.

I napokon Tomikovićev *Josip poznan od svoje braće* iz 1791. godine koji je slobodan prijevod Metastasijeva oratorija *Giuseppe riconosciuto*.[24] I ovu je dramu Čevapović sigurno poznavao, jer ju je napisao franjevac iz iste provincije. No Tomiković je, kao i Metastasio, ograničen samo na jednu epizodu iz Josipova života, dramatizira, dakle, samo dio priče iz knjige Postanka. Njegova je drama u dvostruko rimovanom dvanaestercu i dijaloški je dinamičnija od Čevapovićeve.

Mogli bismo zaključiti kako je, poznavajući tematske prethodnike, upoznat i sa školskom dramom isusovačkoga tipa, Grga Čevapović stvorio djelo koje prelazi okvire namjenske scenske igre. Ono zanimljivom strukturom recitativne naracije s pjevanim umecima predstavlja zreli domet završne faze sjevernohrvatske školske drame i zaključuje onu razvojnu etapu hrvatskoga glumišta koja je početkom 17. stoljeća započela u zagrebačkom isusovačkom kolegiju.

SAŽETAK

Dramska struktura Čevapovićeve drame *Josip, sin Jakoba Patriarke* tipična je za hrvatsku školsku dramu isusovačkoga pa i franjevačkoga tipa. Zanimljivo je da se ovo djelo, prema navodima iz *Kronike* franjevačkoga samostana u Vukovaru, izvodilo nekoliko puta, a ne samo kao prigodnica u čast posjete biskupa Raffaja godine 1819. Scenska slika ove drame nadasve je zanimljiva zbog niza glazbenih umetaka, a podaci o njenu prikazivanju svjedoče o kazališno-praktičnoj umješnosti Grge Čevapovića. Tako smo u topografsku sliku sjevernohrvatskih školskih kazališta, nakon Zagreba, Varaždina, Osijeka, Požege i Broda, mogli uvrstiti i Vukovar, gdje se čak i djevojke kao glumice-amaterke pojavljuju na pozornici, što je jedinstveni primjer u hrvatskoj kazališnoj povijesti onoga vremena.

Dramaturški model Čevapovićeve drame odaje poznavanje sličnih tematskih predložaka hrvatske drame (možda rukopis jednoga srednjevjekovnog prikazanja, ali zasigurno Bedekovićeve latinske drame *Joseph* i Tomikovićeva prijevoda Metastasijeva oratorija), no iskazuje i samosvojnost koja se očituje prvenstveno zanimljivim pjesničkim slikama, deseteračkim stihom te podjelom na deset *ulaza* (činova). Namjena drame i biblijski pred-

24 Usp. Nikola Batušić, nav. dj. str. 186—189. i Slobodan Prosperov Novak: *Hrvatska drama do narodnog preporoda*, sv. II, str. 291—292; Split, 1984.

ložak svrstavaju Čevapovićevo djelo u tipično ostvarenje hrvatskoga školskog kazališta utilitarnoga tipa, koje je izvan konteksta kajkavske komedije nastojalo religiozno-poučnu tematiku prikazati na pozornici uz što veći ulog osobnoga autorskoga htijenja za samosvojnim literarnim izrazom.

ZBORNIK RADOVA O FRA GRGURU ČEVAPOVIĆU
(Znanstveni skup; Slavonska Požega, 20. i 21. svibnja 1987),
str. 105—134, Osijek, 1990.

Saopćenje na Znanstvenom skupu
UDK 82-251/792.5"18"=862
Rad primljen 17. XI. 1988.

LOVRO ŽUPANOVIĆ, *Zagreb*

GLAZBENA KOMPONENTA U »NARODNOJ IGRI« GRGE ČEVAPOVIĆA *JOSIP, SIN JAKOBA PATRIARKE*

Iscrpnije razmatranje isključivo glazbene komponente u »narodnoj igri« Grge Čevapovića *Josip, sin Jakoba Patriarke*, sastojeće od 23 jednoglasna notna primjera, predstavlja prvi pokušaj takve vrste u dosadašnjoj literaturi o autoru i o tom njegovu djelu. Dosad višekratno doticana, informativno i jednostrano, ta glazbena komponenta u ovom se radu razmatra analitički, dakako, sukladno dostupnim pomagalima nužnim, naročito za ispitivanje podrijetla notnih predložaka u *Josipu* ... Njemu prethodi osvrt na objavljene tekstove ranijih autora, a slijedi pokušaj davanja iole prihvatljivog objašnjenja na neka pitanja što se odnose, bilo na tehničku stranu glazbene komponente bilo na autora tog djela.

Rezultati do kojih se došlo nipošto nisu spektakularni, ali ih u ovom trenutku — tj. zasad — valja smatrati jedino mogućima. Oni mogu pomoći sveobuhvatnijem spoznavanju stvaralačke imaginacije Grge Čevapovića, posebice u kontekstu regije kojoj je bio namijenio svoj glazbeno-scenski unikat.

I. *Pregled dosadašnje objavljene literature o temi*

1. Koliko je za ovu priliku bilo moguće istražiti, prvi tiskani napis o glazbenoj komponenti u Čevapovićevoj »narodnoj igri« *Josip, sin Jakoba Patriarke* objavio je 1879. godine Franjo Ksaver KUHAČ. Učinio je to, premda usputno i utilitaristički, u drugoj knjizi svoje tetraloške zbirke: *Južno-slovjenske narodne popievke* na str. 197, i to u obliku komentara narodnom napjevu iz Osijeka — *Da je kome stati pa gledati* (br. 653), koji nakon prethodnoga — *Mila moja, gdi si sinoć bila?* (br. 652) stoji kao njegova inačica. U svom komentaru, napisanom u svrhu pobijanja mišljenja da je napjev *Mila moja*... uvezena češka polka, Kuhač se — nakon najosnovnijih podataka o Čevapoviću i o broju melodija u njegovu *Josipu*... (23) — zaustavlja jedino na prvoj melodiji iz Uvoda — *Na hiljadu i osam stotina*..., donosi njezin notni tekst te nastavlja: »Pisac drame kaže u predgovoru da mu je u pomoć bio vrli drug P. O. Ivo Vuičić Retkovački, i da su tu dramu zgotovili god. 1817.[1] Po

1 Tu se Kuhač zabunio, jer Čevapović ne spominje Vuičića u Pridgovoru (u kome daje opširan opis događanja s Josipom prema Knjizi Postanka), već u bilješci na str. 11 Uvoda.

tom je dakle naša melodija (tj. *Mila moja* ..., op. L.Ž.) više od 20 godina prije napisana bila, nego što se je češka polka prvi put javno plesala, a budući da su melodije za dramu Čevapovićevu *iz naroda uzete* (potcrt. L. Ž.), vjerojatno je, da je ta melodija bar još jedno 50 godina starija. Nemože dakle melodija ova (tj. *Mila moja* ..., op. L. Ž.) poticati od stare češke polke, kao što njeki ljudi, osobito pako češki glazbenici, misle.«[2]

To Kuhačevo mišljenje o Čevapovićevu melouzoru za prvu melodiju u *Josipu*..., a time o starosti i hrvatskom podrijetlu napjeva *Mila moja*..., naći će svoje mjesto u nekim kasnijim domaćim glazbeno-povijesnim publikacijama. Ujedno će se navoditi i Kuhačeva teza o domaćem podrijetlu s v i h melodija iz *Josipa*..., iako će u međuvremenu biti objavljena i tri teksta u kojima će njihovi autori argumentirano pobijati to mišljenje.

Opisano Kuhačevo usputno bavljenje Čevapovićevim *Josipom*... nije u radu tog vrlo značajnog hrvatskog etnomuzikologa bilo i prvo. On se, naime, neusporedivo sustavnije i stručno utemeljenije pozabavio glazbenom komponentom u tom djelu već 1867. godine i o tome ostavio rukopis (čistopis) ovećeg formata s naslovom: »Josip sin Jakoba patriarke« (kroatisches Drama) (religiösen Inhalts) mit Gesängen... Taj se — danas sačuvan u dijelu Kuhačeve ostavštine, pohranjene u Arhivu Hrvatske (Zagreb) — sastoji od 12 stranica uvodnog (literarnog) i 56 stranica notnog teksta. U uvodnom tekstu — koji na kraju ima dataciju »U Osieku dne 1. kolovoza 1867.« i potpis »Franjo Šaverio Kuhač« — Kuhač piše o drami i napjevima. Od njegovih misli najzanimljivije su ove dvije: prva, da su napjevi dvostrukog podrijetla (narodnog i kozmopolitskog, njemačkog; među njima da je i melodija o hajduku Rinaldiniju) i druga, da je Čevapović mogući autor nekih, među kojima i prvog (napjeva) *Na hiljadu i osam stotina*..., koji da je potom narod — modificirajući ga — posvojio. Notni dio sadrži Kuhačeve harmonizacije svih napjeva, i to — zavisno od njihova karaktera — za zbor (muški, mješoviti) bez pratnje i za solo glas uz pratnju glasovira, učinjenu u duhu Kuhačeva vremena.

Danas je, bar potpisanome, nemoguće decidirano odgovoriti na pitanje zašto Kuhač u objavljenom komentaru napjeva br. 653 iz II. knjige, prije spomenute zbirke, nije uzeo u obzir taj svoj rukopis. Moguće da ga je previdio, a možda je to učinio i svjesno. Ako je ovom posljednjem bio razlog Kuhačevo (u međuvremenu) drukčije spoznavanje genetičnosti napjevâ iz *Josipa*..., onda je sebi učinio medveđu uslugu; ne samo što je pružio priliku drugima da rješavaju već po njemu riješeno, nego i da ga smatraju uskogrudnim odnosno neznanstvenim proučavateljem glazbene problematike ovakve vrste.

2. Devet godina nakon objavljenog Kuhačeva komentara (1888), osječki profesor Josip FORKO tiskao je u *Programmu* [!] *kralj. velike realke* četvrti dio svojih *Crtica iz slavonske književnosti* s podnaslovom *Dramatici i njihova djela*.[3] U njemu je — uz fra Ivana Velikanovića i fra Aleksandra Tomikovića — dao dolično mjesto Čevapoviću i njegovu *Josipu*... Iako mu je težište bilo na opsežnom prepričavanju sadržaja, Forko — dakako — nije mimoišao ni glazbenu komponentu u tom djelu. Ne upuštajući se, kao neglazbenik, u bilo kakvo stručno razmatranje nje, on je to učinio tako da je prepričavanje sadržaja potkrepljivo donošenjem potpunih tekstova pjesama melodijâ s naznakom rednog broja pojedine, a na kraju (str. 59—67) priložio i note svih njih.[4] Time je svrsishodno, i kao prvi javnosti pružio priliku

---

2 Usp. nav. dj. str. 197.

3 Nav. dj. str. 3—67.

4 Njih mu je prepisao Gjuro Rožić, učitelj »opće pučke škole u tvrđi osječkoj«. Učinio je to s nekoliko prepisivačkih grešaka, od kojih posebno navodimo pisanje predznaka u svim primjerima pisanim u G-duru, umjesto na petoj, na četvrtoj crti te zamjenu oznake *Tutti* sa *Solo* u primjeru br. 21 *(Ej Israel...)*.

za cjeloviti uvid u glazbenu izričajnost melodijâ. Ujedno je u svom uvodnom (pristupnom) tekstu o Čevapoviću i njegovu djelu napisao rečenicu: »Djelo je neka vrst melodrame, jer ima i pjesama koje su se pjevale, a napjeve im složio sam Čevapović.«[5] Njome je ukazao na jednu od mogućih klasifikacija djela (melodrama!) i na ulogu Čevapovića kao mogućeg ishititelja (da ne kažemo skladatelja) svih melodija.

3. Tekst trećeg i posljednjeg proučavatelja Čevapovićeva djela u 19. stoljeću, dr. Ivana SCHERZERA *»Josip, sin Jakoba«* [!] *od G. Čevapovića* iz 1896. godine,[6] koliko je bio logičan nastavak na objavljene radove Kuhača i Forka, toliko je na svoj način bio i miljokaz daljnjim razmatranjima prvenstveno glazbene problematike. Premda u njemu Scherzer ne spominje svoje prethodnike, on načinom izlaganja, a dijelom i upotrebljenim rječnikom, ukazuje na poznavanje Forkova rada, a nepoznavanje Kuhačeva tiskanog komentara. To posljednje očituje u inače hvalevrijednom pokušaju da se pozabavi i podrijetlom melodijâ. Istaknuvši, naime, da »Popijevke su jedne narodne, druge umjetne«,[7] čime je ustvari načeo Kuhačevu tezu iz tiskanog komentara o domaćem podrijetlu s v i h melodija, on za prvu navodi natuknicu da je »narodna« i »jako slična jednoj vrsti 'kola'.«[8] To potkrepljuje i notnim primjerom iste, podmetnuvši joj — međutim — drugi a ne prvi dvostih.

Što se tiče podrijetla onih »umjetnih« melodija, Scherzer ističe dva moguća izvora za koje smatra da se Čevapović njima mogao poslužiti. To su opera u 3 čina *Joseph* (1807) francuskog skladatelja Étiennea—Nicolasa Méhula (1763—1817) i muzikalna drama *Rinaldo* Bartola Feindla.[9] Potvrdu za drugu mogućnost Scherzer je našao u melodiji iz *Josipa...* br. 4 *(Od stvorenja tavnog Svita):* donosi njezin notni tekst te dodaje da se i u našim krajevima pjevala s njemačkim tekstom od koga navodi jedino kiticu s početnim stihom *Rinaldini, rief sie schmeichelnd.*

Zažalivši što bolje ne poznaje glazbenu literaturu, Scherzer je taj drugi dio svog teksta završio pozivom »našim glazbenicima« da te »stare popijevke (...) pretresu.«[10]

I dok će Scherzerovo navođenje ona dva moguća izvora potaknuti, nakon četrdesetak godina, dva autora da se njima podrobnije pozabave, njegov poziv na proučavanje podrijetla melodijâ ostat će dvostruko duže vremena bez odjeka.

4. A tako nije moralo biti. Jer da je Scherzerov tekst dvadesetak godina poslije bio poznat Božidaru ŠIROLI, tada tek promoviranom doktoru (etno)muzikologije a slijedećoj osobi koja se okrznula o Čevapovića, možda bi on kao zaista kvalificirani glazbenik bio i reagirao na taj poziv. Ovako se, pišući inače prvi *Pregled povijesti hrvatske muzike*,[11] zadovoljio isključivo uvidom u Kuhačev tiskani komentar i iz njega (prilično neprecizno) ispabirčio osnovne podatke.[12] Međutim, napisao je i ovu misao: »Jedan je [od napje-

---

5 Usp. nav. dj. str. 40.

6 Usp. »Nastavni vjxsnik« knj. IV, Zagreb 1896, str. 151—158.

7 Nav. dj. str. 155—156.

8 Nav. dj. str. 156.

9 Bartol Feindl (1678—1721) samo je autor libreta za spjevoigru (Singspiel) s navedenim naslovom. Autor glazbe je za današnjicu nepoznati skladatelj Greflinger. — Usp. *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* (MGG), Band 4, Kassel-Basel 1955, str. 8—11.

10 Nav. dj, str. 156.

11 Objavljen je u Zagrebu 1922. god. Tekst o Čevapoviću je na str. 144—145.

12 Za naslov je, na primjer, naveo formulaciju *Josip sin Patriarke.*

vâ] napjev poznate slavonske pučke popijevke 'Mila moja, gdje si sinoć bila'. Čevapović je napjevu *podmetnuo* (potcrt. L. Ž.) tekst 'Na hiljadu i osam stotina devetnaestak temu [!] godina'.[13] Njome je ukazao na Čevapovićev stvarni postupak u slučajevima kad se on poslužio s melodijskim predlošcima tuđeg podrijetla.

Premda se, zaista, samo okrznuo o Čevapovića, Širola je zaslužan što ga je uveo u povijest hrvatske glazbe.

5. Tekst srednjoškolskog profesora i svojedobnog suurednika pa urednika »Vienca« (1896—99) Bartola INHOFA: *Jedna njemačka melodija u Čevapovićevu »Josipu«* iz 1934. godine[14] slijedeći je, i nakon Kuhačeva tiskanog komentara prvi isključivo glazbene sadržajnosti. U njemu autor, potaknut posebno onim ulomkom iz komentara o domaćem podrijetlu s v i h melodija u *Josipu* . . . , ustvari podupire ranije Scherzerovo načinjanje te misli. Naime, ne spominjući potonjega, on za podrijetlo melodije br. 4 *(Od stvorenja . . .)*, kojoj je Scherzer ukazao moguće ishodište iz spjevoigre *Rinaldo* Feindla—Greflingera, navodi izvor u njemačkoj melodiji o hajduku Rinaldiniju, glavnom licu romana Ch. Augusta Vulpiusa (1793). Nju je Inhofu pjevala njegova majka koja je — došavši kao dijete u Vinkovce — »valjda u Vinkovcima i naučila tu pjesmu.«[15] Donoseći tu melodiju, prema (za tu priliku načinjenom) zapisa B. Širole, i priloživši joj dvije kitice teksta,[16] Inhof upozorava kako se ona »gotovo posvema slaže s napjevom *In des Waldes finstern Gründen* iz pjesmarice *Erk's Deutscher Liederschatz* te prilaže i taj notni tekst. Usput upozorava »i na neku sličnost sa Beethovenovom popijevkom« *Die Himmel des Ewigen Ehre.*[16a]

Izražavajući sumnju u Čevapovićevo poznavanje opere *Joseph* Méhula, a proširujući Kuhačevo dokazivanje narodnog podrijetla melodijâ iz *Josipa* . . . iskljućivo verbalnim upućivanjem na još dva slučaja (br. 10: *Ranni kopje mladoga Junaka* i br. 21: *Ej! Israel xeljna Kruno),* Inhof podvlači da su druge melodije ili »jednostavno uzete iz njemačkog ili su složene posve u duhu onoga vremena, a taj nema ništa zajedničko s našom pučkom popijevkom.«[17] Ne ističući poput Forka Čevapovića kao mogućeg »složitelja« tih drugih melodija (a Forkov mu je rad bio poznat), on završava tekst svojevrsnom porukom da »Očito nije to jedina melodija koju je Čevapović presadio iz tuđine na naše tlo.«[18]

6. Utemeljenost posljednje Inhofove misli, ali vjerojatno ne poznavajući njegov tekst, dokazao je dvije godine poslije (1936) dr. Stjepan PELC u članku *Sudbina jednog njemačkog pučkog napjeva.*[19] Započevši ga ukazivanjem na neodrživost Scherzerovih misli o Čevapovićevu poznavanju Méhulove opere *Joseph*[20] i o vezi melodije *Od stvorenja tavnog Svita* s jednom iz

---

13 Nav. dj. str. 144—145.

14 Usp. »Sv. Cecilija« 23/1934, sv. 3, str. 70—72.

15 Nav. dj. str. 71.

16 Zanimljivo je da se prva od te dvije kitice, koju je donio i Scherzer, mjestimično razlikuje od zapisa potonjega.

16a To je četvrta od 6 pjesama koje je Beethoven napisao početkom 1802. Potpuni joj naslov glasi *Die Ehre Gottes aus der Natur,* a početni stih *Die Himmel rühmen / des Ewigen Ehre* (Podatak dra J. Bezića, na kojem mu hvala.)

17 Nav. dj. str. 71.

18 Nav. dj. str. 72.

19 Usp. Zbornik arheološkog kluba »Mursa«, Osijek 1936, str. 56—57.

20 U tu svrhu Pelc je nabavio glasovirski izvadak te opere i, usporedivši s njim sve melodije iz *Josipa* . . . , napisao kako se je »mogao samo uvjeriti da odavle Čevapović nije preuzeo nijednog motiva.« (str. 56). — (Do iste je tvrdnje, uvidom u notni tekst, došao i potpisani).

Feindl—Greflingerova *Rinalda*,[21] Pelc je glavninu članka posvetio dokazivanju gotovo doslovne sličnosti Josipove melodije br. 8 *Lipo ti e od Hebrona Gorom Zelenom* s njemačkim napjevom *Es war ein jung Schwartsclossergessell.* Dokazivanje je izvršeno minucioznošću, čak u tolikoj mjeri, da je Pelc ukazao i na tri naše narodne pjesme koje su se u slavonskoj regiji pjevale na približno sličnu melodiju.[22]

7. Nedvojbeno pod dojmom Inhofova članka u »Sv. Ceciliji« (s vlastitim zapisom melodije o Rinaldiniju!), B. ŠIROLA je u svojoj knjižici *Hrvatska narodna glazba* (1940) utoliko dopunio svoj tekst o Čevapoviću iz 1922. god. što je ubacio rečenicu da je Čevapović »upleo uz mnoge strane popijevke i jednu slavonsku.«[23] Podvukao je Čevapovićevo podmetanje teksta toj slavonskoj popijevci (tj. *Mila moja...*), a naziv djela je sveo na dvije riječi: *Josip Patrijarka.*

8. Odraz Širolina pisanja o glazbenoj komponenti u *Josipu...*, i to onog iz 1922. godine, prisutan je u svim tekstovima Josipa ANDREISA o razvojnom tijeku hrvatske glazbe, iako je u svima citiran (jedino) Scherzerov rad.[24] Osnovna tvrdnja da »u tom djelu su i 23 napjeva u narodnom duhu« stoji neizmijenjena u vremenskom rasponu od 20 godina, kako u piščevim edicijama na hrvatskom tako i na engleskom jeziku.[25] Jedino je misao da je »jedan od njih [tj. napjevâ u narodnom duhu, op. L. Ž.] slavonska popijevka 'Mila moja, gdje si sinoć bila', a drugi je narodni napjev 'Smilj, smilj, Smiljaniću'«, prisutna samo u prvoj ediciji, dok je u ostalima ispuštena. Zanimljivo je Andreisovo spominjanje napjeva *Smilj, smilj, Smiljaniću* bez upućivanja na koju bi se melodiju iz *Josipa...* on mogao odnositi.[26]

9. Posljednji doticatelj glazbene komponente u Čevapovićevu *Josipu...* u vremenskom slijedu od gotovo punih 100 godina jest autor ovog rada. Pripremajući svojedobno (1977), za obilježavanje 750. obljetnice spominjanja Slavonske Požege, tekst: *Razvoj glazbenog života u Slavonskoj Požegi od najranijeg vremena do osnivanja HPD »Vijenac«*,[27] on je melodijama iz *Josipa...* prišao usputno radi uvida u njihovu glazbenu izričajnost. A ona se — kako su dobro primijetili Scherzer, Inhof i Pelc (korekturno i Širola 1940, u rukopisu i Kuhač), a intuitivno i Forko — iskazivala u svojoj višeslojevitoj genetičnosti. Nakon za tu priliku usputno provedene etnomuzikološke analize, potpisani je zaključio »da svega 3 [melodije] izlaze kao doslovno

---

21 Dokazivanje te tvrdnje Pelc nije izvršio na temelju uvida u notni tekst *Rinalda* (a pitanje je je li ga moguće i danas dobiti ukoliko je uopće tiskan), već na temelju uspoređivanja tekstova njemačke pjesme o (hajduku) Rinaldiniju i stihova iz Tassova epa *Oslobođeni Jeruzalem* koji se odnose na osobnost viteza Rinaldija (Pelc Feindl-Greflingerovo djelo zove *Rinaldini*).

22 To su: *Gdje ptičice miloglasnim glasom pjevaju* (Sl. Požega), *Vino pije Dojčih Petar* (Osijek) i *Djevojka je ružu brala* (tiskana u *Zbirci 50 izabranih hrvatskih popjevaka* za citaru, Zagreb, b.g.). Pelc dodaje kako se dvije posljednje pjesme pjevaju »i po čisto narodnim melodijama.« (str. 57).

23 Usp. nav. dj. str. 18.

24 Između tekstova Širole iz 1940. godine i Andreisa iz 1962. stoji studija Tome Matića: *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*, JAZU, knj. XLI, Zagreb 1945. U njemu autor sasvim usputno, i za naše razmatranje potpuno nevažno, spominje (u *Josipu...*) i »pjevanje« zbora, a u bilješci br. 9 navodi tekstove Inhofa i Pelca.

25 To su: J. Andreis — D. Cvetko — St. Đurić — Klajn, *Historijski razvoj mužičke kulture u Jugoslaviji*, Zagreb 1962, str. 108; J. Andreis, *Povijest glazbe*, knj. 4, *Povijest hrvatske glazbe*, Zagreb 1974, str. 180; isti, *Music in Croatia*, Zagreb 1974. str. 143 (»23 tunes in the folk spirit«); 1982[2], str. 125 (isti tekst).

26 Kao oznaku za Čevapovićevo djelo Andreis upotrebljava (kao i Matić) termin »biblijska drama«.

27 Taj tekst objavljen je nešto kasnije u časopisu »Sv. Cecilija« 51/1981, br. 2, str. 42—44; br. 3, str. 62—64; br. 4, str. 87—89; 52/1982, br. 1, str. 7—9.

preuzeti narodni napjevi (tzv. citati), 6 odaju prisutnost narodne izričajnosti (tj. ostvareni su u narodnom duhu), a preostalih 14 pripadaju evropskoj glazbenoj tradiciji onoga vremena (Mozart, Haydn).«[28]

Ta usputna analiza koja je, sažeto, navedena i u monografiji potpisanoga — *Stoljeća hrvatske glazbe*,[29] poslužila je kao osnovica za ponovnu (sadašnju) detaljnu analizu. Manje dopune, do kojih se došlo, izložit će se u slijedećem poglavlju.

10. *Iz iznesenoga proizlaze ovi zaključci:*

a) klasifikacija Čevapovićeva *Josipa...* dosad je izražavana terminima *narodna igra* (autor, potpisani), *drama* (najčešće; Pelc neizravno: školska drama; Matić i Andreis: biblijska drama, Kuhač u rukopisu: hrvatska drama religioznog sadržaja), *crkveno prikazanje* (Inhof), *melodrama* (Forko), *operi slično djelo* (Scherzer, pored: drama);

b) glazbeno izvorište melodijâ naznačavano je kao *isključivo narodno* (Kuhač u tiskanom komentaru, premda na osnovi jednog uočenog slučaja; Širola 1922; Andreis 1962—82), kao *narodno* i *umjetno* (prvi Scherzer, potom Inhof, Pelc, Širola 1940, Kuhač u rukopisu: narodno i kozmopolitsko), kao *narodno* (citati), *u duhu narodnog melosa* i *iz evropske glazbene tradicije* (potpisani);

c) za mogućeg autora melodijâ navođen je Čevapović (Forko, Kuhač u rukopisu), a jednom je ishitritelj izrečen opisno tj. impersonalno (Inhof);

d) notni tekstovi svih melodija objavljeni su samo jednom (Forko);

e) glazbenu komponentu na bilo koji način dodirnulo je 8 autora: 4 profesionalna glazbenika (Kuhač, Širola, Andreis, potpisani) i 4 literate koji su se manje ili ponešto više razumjeli i u glazbu (Forko, Scherzer, Inhof, Pelc);[30]

f) nitko se od tih autora nije analitički bavio ni melodijama iz *Josipa...* ni Čevapovićem kao mogućim glazbenikom, što znači da još uvijek nije napisan opsežniji rad isključivo glazbenoznanstvene naravi. Iznimku ne predstavlja ni navedeno usputno bavljenje potpisanoga melodijama o kojima je dosad bilo riječi.

II. *Melodije iz Josipa... u svjetlu suvremene muzikološke interpretacije*

Iz prikazanih tiskanih radova većine dosadašnjih autora o Čevapovićevu *Josipu...* — a iznimke su Kuhač, Forko i Andreis — vidljivo je njihovo zapažanje genetičke dvoslojevitosti melodijâ priloženih tom djelu: tzv. *narodne* i tzv. *umjetničke* (»umjetne« — kako napisâ Scherzer).[31] U prvom se

---

28 Na tom su mjestu u iscrpnoj bilješci navedeni stihovi počeci svake melodije, naznačeni su izvođači i uz nju — zavisno od njezine glazbene izričajnosti — dodane oznake (ili) *a* (= citat), (ili) *b* (= u nar. duhu), (ili) *c* (= u duhu evropske glazbene tradicije). — Za citat usp. posljednji nastavak u citiranom časopisu, str. 8.

29 Objavljena je u Zagrebu 1980. god. Bilješka o Čevapoviću (br. 17) je na str. 148.

30 U taj broj (opravdano) nije uključen Matić.

31 Podjela glazbe na narodnu i umjetničku terminološki nije sretna. Njome se, ne vodeći računa o pravom značenju riječi »umjetnički«, svojedobno željelo označiti glazbu kojoj je je stvaralac ili ostao anoniman (narodna glazba) ili je nominalno poznat (umjetnička gl.). Budući da je danas jasno da je pojam »umjetnički« prvenstveno *kvalitativnog* značenja, jer se upotrebljava za vrednovanje s v i h proizvoda ljudskog duha (dakle: i anonimnog i nominalno poznatog autora), valjalo bi, ili pronaći novi termin za označavanje (glazbenog) stvaralaštva druge kategorije, ili — poštujući uvriježenu tradicijsku podjelu — uz riječi *narodna* i *umjetnička* (glazba) upotrebljavati oznaku *tzv.*, kako je to učinjeno na ovom mjestu.

sloju, međutim, jasno očituju dvije podvrste, uvjetno nazvane *prava* (ili izravno) *narodna* (citati) i *polunarodna* (u duhu melosa), dok je drugi, (nazovimo ga kozmopolitski) sloj stilski cjelovit bez obzira na činjenicu što je njemu — na temelju dokazâ Inhofa i Pelca — moguće zapaziti (2) »ponarođene« melodije i one koje to nisu postale.

Na osnovi takve klasifikacije, ići će i naše daljnje razmatranje.[32]

1. a) Prvoj podvrsti prvog sloja nedvojbeno pripada melodija br. 1,[33] a pripadništvo joj je — vidjeli smo — u tiskanom komentaru utvrdio i na njezin narodni prototip ukazao Kuhač. Da bi »mogla biti uzeta iz naroda« (...) i »posve jednostavna« melodija br. 21, spomenuo je — bez utvrđivanja prototipa — Inhof[34] Istog pripadništva potpisanome se (1977) učinila i melodija br. 11, iako joj nije mogao navesti njezin narodni predložak.

Situacija u pogledu ukazivanja na narodne predloške tih dviju melodija ni danas za potpisanoga drukčija. Zbog toga mu preostaje uteći se ispitivanju svake posebno, u čemu mu, u slučaju melodije br. 11, može pomoći melodija br. 1.

Njih dvije, naime, izlaze prilično bliske: gotovo identične su im izričajnost i pripadnost tonskom rodu (dur), a i dorečenost formalne im strukture ukazuje na stanovitu asocijativnost. Tako se melodija br. 1 sastoji od dvije, tonskom građom različite, male glazbene rečenice (iako s jednakim završetkom) koje se, in modro grosso, s obzirom na tempo (Allegro) mogu doživjeti kao jedna velika glazbena rečenica. Melodija br. 11 ostvarena je od — s minimalnom razlikom — ponovljene male glazbene rečenice koja se — opet in modo grosso — može shvatiti i kao tzv. mala perioda. Doda li se tome i doslovna istovjetnost 2. takta melodije br. 1 s 3. taktom melodije br. 11 te prilična sličnost 3. takta melodije br. 1 s 4. taktom melodije br. 11, može se reći kako druga melodija (br. 11) u karakteru kola stoji, zapravo, kao svojevrsni model za profinjeno dorečenu prvu (br. 1) koja nije bez poticajuće eksklamativnosti.

Melodija br. 21 je dijametralno suprotna upravo prikazanim melodijama, po čemu predstavlja slučaj za sebe. Ponajprije je to u osnovi škrtom tonskom građom: ona se sastoji od svega tri tona (trikord), ponavljanje kojih u više-manje identičnim ritamskim obrascima ispunja 11 taktova. Zatim je, s obzirom na jednoglasnu zabilježbu, to nediferenciranost tonskog roda: slušni i psihološki dojam mola ostvaruje se upornim inzistiranjem anonimnog autora na tonu e^2, [35] dopunjavanim čas gornjom malom (f^2) čas donjom velikom sekundom (d^2) kojom melodija i završava. Konačno je to forma koju je, s obzirom na javljanje tonske građe, najbolje iskazati na ovaj način:

— brojčani slijed taktova:	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
— slijed taktova po tonskoj građi:	1	2	3	1	2	1	2	3	1	2	1

Radi se, zapravo, o osebujnoj primjeni tehnike arhetipskog tzv. litanijskog niza, po čemu — kao i po ostalim značajkama — ta melodija izlazi neusporedivo starija od dviju prethodnih (br. 1, 11). Fiksiramo li — prema formalnoj dorečenosti u okviru precizne primjene tzv. tvorbenih elemenata — vrijeme njihova nastanka u drugu polovicu 18. stoljeća, onda je melodija br. 21 suvremenica trajanja Slavonije pod turskim ropstvom.

---

32 Melodije su tako i grupirane na kraju ovog rada (reprint iz tiskanog izvornika).

33 Numeracija melodijâ preuzeta je od Forkova prepisivača Rožića koji ih je obilježio brojevima 1—23.

34 Nav. dj, str. 71. — Inhof je u istu grupu i s istom formulacijom svrstao i melodiju br. 10, koju potpisani smatra polunarodnom.

35 Možemo ga shvatiti kao »crvenu nit« (idée fixe)) melodije.

Sve tri melodije ostvarene su u dvodobnoj mjeri.

Provjeravanje vjernosti Čevapovićevih zapisâ narodnih predložaka (do kojih je moralo doći već zbog objavljivanja djela, 1820) moguće je — vidjeli smo — samo u slučaju melodije br. 1: zapisivanje nije doslovno već sa stanovitim pojednostavljanjem izvornika koje je, međutim, moglo biti prisutno u njemu (izvorniku) u vrijeme Čevapovićeva bavljenja njime. Takvo se tumačenje, per analogiam, može protegnuti i na preostale dvije melodije.

Što se, pak, tiče Čevapovićeva podmetanja novog teksta svim trima melodijama, kontrafaktura je rezultirala nejednakim učinkom: najprimjerenija je u melodiji br. 1, inače izvanrednoj Čevapovićevoj *glazbenoj* ubikaciji svog djela u *slavonsku* regiju tehnikom »in medias res«; manje je primjerenija u melodiji br. 11 (karakter kola ne odgovara u potpunosti tekstu); najneprimjerenija je u inače glazbeno najosebujnijem primjeru: tekst je kliktajući a (jednoglasno zapisani) napjev melodije br. 21 je sljepačko-naricateljske karakternosti.

b) Drugoj podvrsti prvog sloja pripada 6 melodija. One se, s obzirom na tvorbu njihove (u pravilu) druge polovice, očituju na dva načina: u oba prva polovica jasno izniče ili iz korištenja stanovitog narodnog motiva ili iz motivike bliske našem narodnom melosu, dok se u drugoj polovici taj osnovni ugođaj ili potpuno rasplinjava ili doživljava svoju potpunu negaciju. U prvom slučaju melodija u osnovi djeluje stilski kompaktno, a u drugom heterogeno. Rasplinjavanje je ostvareno suviše rigoroznom primjenom stanovitih tvorbenih postupaka tipičnih za onodobnu evropsku glazbenu situaciju (osobito u završecima), a negiranje donošenjem glazbene građe izrazito kozmopolitske izričajnosti. Značajke prvog načina prisutne su u melodijama br. 5, 6 i 10[36], a drugog u melodijama br. 2, 3 i 7. U melodijama br. 2 i 3 znakovita je i primjena modulacije u tonalitet dominante, u kojem melodija br. 2 i završava. Sve, kao i melodije br. 1 i 11 iz prve podvrste, pripadaju durskom tonskom rodu.

Glazbena građa prve polovice navedenih melodija je ili slavonske (br. 5, 6, 10), ili srijemske (br. 3), ili mediteranske ugođajnosti (br. 2, 7), dok im se oblik iskazuje ili više-manje dorečenom dvodijelnošću (br. 2, 3, 10) ili raznolikim nizanjem taktovnih sklopova (višetaktovâ) (br. 5: 2+1+2+[2]+2+2 br. 6: 4+2 + 2+2).

Od tih melodija pet su u dvodobnoj (br. 3, 5, 6, 7, 10), a jedna je u trodobnoj mjeri (br. 2).

Sve u svemu tih 9 melodija, što odišu bilo izravno bilo neizravno značajkama hrvatskog narodnog melosa, predstavljaju gotovo polovicu glazbene građe u *Josipu...* U vremenu u kojem se javlja, ta pojava svojom bogodanom asinhronošću i u inozemnim razmjerima kao da na našem tlu pripravlja glazbeno nastojanje ne samo Karla Katinelija[37] i M. Jaića[38] već i naših preporoditelja s Lisinskim na čelu, čije će stvaralaštvo jednim dijelom označiti temelj skladanja u (hrvatskom) narodnom duhu. U tome je i neosporna važnost tog dijela glazbene komponente u Čevapovićevu *Josipu...*, a time i samog autora djela za hrvatsku glazbenu kulturu u širem značenju pojma.

---

36 Tu posljednju (br. 10) Inhof je (prema klasifikaciji potpisanoga) bio svrstao u prvu podvrstu (Usp. bilj. br. 34).

37 Karlo Catinelli Bevilaqua-Obradić (Obradović, 1807—1864): *Južno slavjanske pučke pêsme (Südslawische Volks-Lieder), 1. Pêsme iz Slavonie*, Beč [1849], s 25 narodnih napjeva zabilježenih u Slavonskoj Požegi i okolici 1847. god.

38 Marijan Jaić (1795—1858): *Napivi bogoljubnih crkvenih pismah*, Budim 1850.

2. Drugi (kozmopolitski) sloj tvori 14 stilski kompaktnih melodija. Glazbene značajke najvećeg broja njih (13) ukazuju na njihovo iznicanje iz druge polovice 18. stoljeća s markantnostima ili kasnog baroka (6: br. 9, 12, 13, 16, 17, 23) ili umjetnosti mozartovske odnosno haydnovske profiliranosti (7: br. 4, 8, 14, 18, 19, 20, 22), dok svega jednu (br. 15) možemo doživjeti kao tvorevinu prvog desetljeća 19. stoljeća. Sve su beziznimno ostvarene u durskom tonskom rodu, zbog čega — na primjer — u četiri slučaja dolazi do očigledne kolizije između njih i sadržaja podmetnutog im teksta (br. 4, 9, 17 [doloroso!], 22). Četiri melodije (br. 4, 8, 9, 15) su isključivo dijatonske, devet ih je s ponekim usputno alteriranim tonom (br. 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 22, 23), a svega jedna (br. 20) u prvoj polovici završava modulacijom u tonalitet dominante. S tog stajališta, između onih 9 melodija posebno je zanimljiva ona br. 22; najveći joj je dio u (F-) duru, a završetak (Tutti) sniženjem terce (a^1) skreće u istoimeni mol.[39]

Formalna im se rješenja kreću:

— u okviru tvorbenih elemenata (11 slučajeva: br. 8, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23),

— dorečenog oblika male dvodijelne pjesme, s

(a) nepotpunim prvim dijelom (br. 4: 6+8 taktova),

(b) ponovljenim drugim dijelom (br. 9),

(c) proširenjem (2 takta) zbog učvršćivanja kadence (br. 20).

Neke melodije od onih 11, sastavljene od tri građom različite male glazbene rečenice, mogu se objasniti i u okviru tzv. mikrotrodijelnosti tipa a — b — c (br. 13, 14, 15), a jedna (br. 10) sa 4 građom različite male glazbene rečenice i u okviru (uobičajene) dvodijelnosti. Prilično osebujno je među njima oblikovana melodija br. 22; ona se može shvatiti i kao mala dvodijelna pjesma od 17 taktova s posljednja 4 takta drugog joj dijela u funkciji refrena odnosno kode kojom — zbog završnog tona (c^2) — nakon zadnjeg izvođenja melodija ostaje bez uvjerljivog kraja. Jedanaest njih svojom melodijskom spontanošću i formalnom dorečenošću odaju da ih je napisala iskusna skladateljska ruka, dok se tri (br. 12, 17, 23) doimlju kao nedotjerana ostvarenja. Nijednoj od njih nije naveden autor.

Tri melodije napisane su u dvodobnoj (br. 12, 17, 19), pet u trodobnoj (br. 9, 13, 14, 16, 18), četiri u četverodobnoj (br. 4, 15, 20, 23) i dvije u šesterodobnoj mjeri. (br. 8, 22).[39a]

Dvije od tih melodija (br. 4, 8) sretnim su slučajem (Inhof, Pelc) identificirane kao »ponarođene«, što — dakako — nije pridonijelo otkrivanju i njihova (njihovih) autora. Scherzerov pokušaj nepotpunog identificiranja autora prve melodije (br. 4) u osobi B. Feindla (a trebalo je navesti i Greflingera), i to na temelju njihova djela iz 1715. godine, valja odbaciti, ne toliko zbog razloga što ih je (1936) naveo Pelc već zbog činjenice da se u njoj (t. 11 — 12 s predtaktom) javlja doslovno preuzeti početni dvotakt *Marseljeze*, skladane (24 | 25. 04) 1792. godine,[40] kojim — iako s manjom modifikacijom — zapo-

Izvlačiti iz toga neke zaključke o mogućem autoru francuskog podrijetla tih dviju melodija — a taj, vidjeli smo, nipošto nije Méhul[41] — predstavlja jednaku suvišnost kao i eventualna težnja za identificiranjem (bar

---

39 Iako se terca (a^1) u Tutti-ulomku javlja u 14. i 16. taktu, predznak za sniženje napisan je samo u 14. taktu. Zbog toga nije jasno je li slučajno ili svjesno izostavljen i u 18. taktu, što utječe na učinak tog skretanja. Potpisani je sklon smatrati da se radi o slučaju, pa je manjkajući predznak dodao (3x) iznad dotične note.

39a Izbor je mjera kudikamo raznolikiji i bogatiji nego u prvom sloju.

40 Autor joj je Claude Joseph Rouget de Lisle (L'Isle 1760—1836).
činje i melodija br. 20!

41 Usp. bilj. br. 20.

nekih) autora kozmopolitskih melodija iz *Josipa*... Rezultat, naime, ne bi bio ni približno adekvatan uloženom mukotrpnom trudu, a vjerovati je da ne bi ni bitno pridonio novom osvjetljavanju prikazanih melodija.

Iz kruga tih melodija, međutim, potpisani smatra da valja izdvojiti one tri nedotjerane melodije (br. 12, 17, 23) i vratiti im se u kontekstu razmatranja Čevapovićeva glazbenog profila.

III. *Razmatranje još nekih pitanja*

Iz proučavanja strukturalnosti melodijâ u *Josipu*... te ispitivanja podrijetla njihove glazbene izričajnosti, nužno izrastaju neka pitanja koja se odnose na (uvjetno nazvanu) tehničku stranu prvih. Ujedno se nameće preciznije određivanje vrste djela s obzirom na ulogu glazbene komponente u njemu, te razmatranja stupnja glazbenog profila Grge Čevapovića. O tome se u dosadašnjoj objavljenoj literaturi, što je doticala glazbenu stranu *Josipa*..., nije utemeljeno razglabalo, pa je ovo prilika da se i tu pokuša unijeti bar malo svjetla.

Razmotrimo najprije prvi krug pitanja, vezanih uz melodije iz Čevapovićeva djela.

1. Poznato je da je Čevapović sve melodije donio u G-ključu, jednoglasno, bez pratnje (a cappella), s oznakama tempa i načina izvođenja (tutti, solo) i bez oznakâ dinamike. Ponegdje je upotrebljavao neke oznake za artikulaciju (legato, staccato, staccatissimo), koristio je korone, a jednom se poslužio i dopunskom oznakom *doloroso* zbog plastičnijeg označavanja ugođajnosti melodije (br. 17).

Izneseni opis nameće ova pitanja:

a) zašto je Čevapović donio sve melodije isključivo u G-ključu, jednoglasno i bez pratnje?

b) jesu li se i melodije, namijenjene ili velikom (vokalnom) sastavu (tutti u funkciji zbora)[42] ili manjim (komornim) skupinama[43], također, izvodile jednoglasno?

c) kakva je vrsta glasova izvođača koji nastupaju samostalno?[44]

d) jesu li se sve melodije zaista izvodile bez pratnje?

e) jesu li, s obzirom na tehničku zahtjevnost nekih melodija, njih zaista izvodili glumci bez glazbeno-pjevačke naobrazbe?

Utemeljene odgovore na ta pitanja omogućio bi jedino uvid u izvorni Čevapovićev rukopis glazbenog dijela iz *Josipa*..., ukoliko je — dakako — bio potpun. Pošto je, ako je i sačuvan, u ovom trenutku potpisanome nedostupan, preostaje uteći se posrednom razmišljanju. U njemu potpisani, polazeći od dokazane kulture važnosti franjevačkih samostana za mjesta u kojima su postojali, u vukovarskome — u kome je Čevapović neko vrijeme bio gvardijan — vidi važno uporište. U svim tim samostanima, poznato je, postojale su bogate knjižnice u kojima se nalazio i priličan broj muzikalija. Među njima je bilo kako vrijednih teoretskih djela tako i partitura mnogih skladbi[45] pa tako (od druge polovice 18. st.) i simfonija. Premda upravo ta-

---

42 To su melodije br. 1, 4, 5 i 11.

43 To su melodije br. 7 (2 prileţnice), br. 12 (Madianci), br. 19 (sinovi) i br. 21 (braća). O melodiji br. 22 bit će posebno govora.

44 To su (redom javljanja) vile (Dalmatinka pa Srimka) te Jakob, Josip, Ruben, Glas otajni, Telar, Simeon i Asenet.

45 Popis muzikalija u slavonskopožeškom samostanu, u kojem ih ima u stanovitom broju i iz samostana u Velikoj, vidi u radu potpisanoga navedenom u bilj. br. 27. Nalazi se u drugom nastavku.

kva djela u nekim samostanima (još) nisu pronađena, u vukovarskome je Kuhač — četrdesetak godina nakon praizvedbe *Josipa*... — pronašao prijepis partiture *Simfonije u C-duru* za 2 trublje i gudače Amanda Ivančića, skladatelja hrvatskog podrijetla iz druge polovice 18. stoljeća. A kad je u njoj bilo takvih djela, što nisu inače tražila veliki izvođački (instrumentalni) sastav, onda se može pretpostaviti da je i među osobljem samostana moglo biti i onih koji su ih izvodili. To dovodi do spoznaje o mogućnosti postojanja makar i manjeg sastava, možda i s cembalom, onakvog kakvog je početkom 19. stoljeća bilo moguće nalaziti i drugdje u našim krajevima. Agensi takvog sastava bili su orguljaši, osobe s primjerenom stručnom spremom. U našem slučaju orguljaš u samostanskoj crkvi (u Vukovaru) mogao je biti već spomenuti (o.) Marijan Jaić.[45a]

U kontekstu iznesenoga, pokušajmo odgovoriti na prije postavljena pitanja.

— Najpreciznije se pa prema tome i utemeljeno, može odgovoriti na posljednje pitanje. Naime, pođe li se od tehničke zahtjevnosti melodijâ — a one se mogu razvrstati na lake,[46] srednje teške[47] i teške[48] — onda odgovor glasi: Većina solističkih melodija pisana je za pjevaki odgojene glasove, osobito aku su bile izdvojene u navedenim ljestvicama i bez pratnje. To znači da su melodije označene kao srednje teške i teške morale 1819. godine izvoditi osobe vične lijepom pjevanju. Daljnji zaključak jest da ih je ondašnja vukovarska sredina mogla imati, i to podjednako muške i ženske — te prema tome primjereno odgovoriti tom autorovu zahtjevu.

— Već istaknuto iznicanje glazbenog podrijetla većine melodija u *Josipu*... iz glazbene prakse druge polovice 18. stoljeća te činjenice o njihovoj tehničkoj zahtjevnosti, dovodi do spoznaje o njihovu nužnom izvođenju uz pratnju, a time i do mogućeg odgovora na pretposljednje pitanje. Od sporednog je značenja je li ona bila izrađena za manji (gudački) sastav ili samo za cembalo, pa ju je svirač na tom glazbalu — a prema praksi (kasnog) baroka — improvizirao na osnovi jednoglasne dionice šifriranog basa (tzv. basso continuo). Ne odbacujući prvu moućnost (postojanje pratnje za manj sastav), ali iz praktičnih razloga prianjajući više uz pretpostavku o izvođenju melodijâ isključivo uz cembalo, potpisani pratnju nužno uključuje zbog još jednog razloga: melodije bez nje zvuče prazno, što naročito dolazi do izražaja u višekratnom njihovu ponavljanju zavisno od broja kitica uz svaku[48a]

— Premda je danas skupno pjevanje narodnog podrijetla u Slavoniji uglavnom višeglasno, u vrijeme izvođenja *Josipa*... bilo je podosta i jednoglasno. Ta činjenica, koju nam valja primijeniti u traženju odgovora na drugo pitanje, ne dopušta jednostrani odgovor već otvara dvije mogućnosti reagiranja, zavisne od karaktera melodijâ za skupno pjevanje u funkciji zbora odnosno za manje skupine. Potpisani smatra da se »zborska« melodija br. 4 pjevala jednoglasno,[49] a one br. 1, 5 i 11 u ad hoc narodski improviziranom dvoglasju sa završecima drugoga glasa na kvinti (br. 1), unisono ili oktavi

---

45a On se (inače) nekoliko puta spominje u *Kronici franjevačkog samostana u Vukovaru*, posebice uz izvedbe Čevapovićeve drame 1819. godine (18, 19. i 22. 07.) — Usp. nav. dj., sv. I (1735—1825). (Na tom podatku potpisani zahvaljuje o. Vatroslavu Frkinu.)

46 To su melodije br. 2, 6, 8, 10.

47 To su melodije br. 3, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 23.

48 To je melodija br. 9.

48a Prema mišljenju zaslužnog povjesničara franjevačkog reda (u Slavoniji) o. Paškala Cvekana, izrečenom u usmenom razgovoru s potpisanim, autora pratnje (bar) za cembalo možda bi valjalo tražiti upravo u osobi prije spomenutog Jaića.

49 To je, vidjeli smo, preuzeti napjev o hajduku Rinaldiniju.

(br. 5) i na tonici (br. 11). Njima možemo dodati i melodiju br. 21 (prvu melodiju braće) sa završetkom kao i u slučaju melodije br. 1.[50] Za melodije Madianaca i prileţnicâ potpisani je sklon prettpostavci o njihovu jednoglasnom izvođenju. Ovoj kategorizaciji izmiče melodija br. 22, jer nju očito najprije izvode braća jednoglasno (1. kitica), potom svaki od njih solo do (u literarnom tekstu postojeće oznake) »Skupa«, a onda njezin posljednji melodijski redak svi jednoglasno.

— Takvo tumačenje izvođenja većem ili manjem kolektivu namijenjenih melodija, uz drugo o što praktičnijem načinu objavljivanja djela, moglo je Čevapovića dovesti do onakvog donošenja notnih tekstova kakvo nam je danas dostupno. Isključivo bilježenje svih jednoglasno i u G-ključu te izostavljanje još jedne dionice (za basso continuo), ne samo što je izlazilo ekonomično i praktično već i (stručno) najkomunikativnije. A izostavljanje dionice za sugerirajuću pratnju na cembalu moglo se, ukoliko je dolazilo do izvođenja djela i u drugim mjestima, rješavati prepisivanjem iz rukopisnog unikata.

— Nakon mogućih odgovora na drugo pa prvo pitanje, preostaje odgovoriti na ono o vrsti glasova izvođača koji nastupaju samostalno. Izvesti ga jedino na osnovi tiskanih notnih zapisa značilo bi olako se odlučiti za glasove visokog timbra, a ispustiti iz vida psihološku komkonentu svakog od tih lica koja izniče iz cjelovitosti njegove uloge proizlazeće iz integralnog joj teksta, a ne jedino iz stihova namijenjenih pjevanju.

U svjetlu takvog gledanja Jakob, svakako Glas otajni, Ruben i Simeon trebali bi biti baritoni, a Josip i Telar tenori. Asenet je (kao jedini izvođač) i zapisom fiksirana u opsegu mezzosoprana, a to se može — s obzirom na vrstu glasa — reći i za obje vile iz Uvoda.[50a]

Takvo tumačenje nameće nužnost primjene transponiranja postojećih (tiskanih) zapisa do čega je, potpisani smatra, i dolazilo. Fiksiranje svih u G-ključu Čevapoviću je, po svemu sudeći, sugerirala spoznaja o već spomenutoj ekonomičnosti i lakšoj komunikativnosti i tako objavljenih notnih tekstova.

2. Drugi krug pitanja svodi se na ova dva:

a) kakvoj vrsti, s obzirom na prisutnost glazbene komponente u njemu, pripada Čevapovićevo djelo?

b) kakav je bio Čevapovićev odnos prema glazbi, a u svezi s tim i stupanj njegova glazbenog obrazovanja?

Ad a) Da nema notnih primjera, *Josip*... bi izričito pripadao tipu tzv. školske drame kakva se u to vrijeme njegovala u jednakim odgojnim ustanovama. Međutim, činjenica da je promišljeno protkan prilično brojnim (iako jednoglasno objavljenim) melodijama, premda navođenima dosta shematizirano (3+2x10), uzdiže ga na razinu kazališnog djela sa scenskom glazbom. Njezina, pak, uloga u takvim ostvarenjima mogla je varirati od usputnosti (2 do 3 broja) do gotovo podjednake važnosti s literarnim predloškom. U posljedjem slučaju moglo se raditi i o spjevoigri (Singspielu).

Promatrana sa stručnog stajališta, glazbena komponenta u *Josipu* ... izmiče obim kategorijama. Premda se, naime, kao brojčano prilično markantna, u prvi mah doima organski povezana s tijekom radnje, glazba u *Josipu*...

---

50 Sada se — u odnosu prema ranije navedenoj *jednoglasnoj* neizdiferenciranosti tonskog rada — može govoriti o (C-) duru.

50a Što se tiče solističkih nastupa, Josip i Glas otajni pjevaju po 3 puta, Asenet 2 puta, a ostali po jedamput. — Na ovom je mjestu primjereno upozoriti na Kuhačevu harmonizaciju svih napjeva, a time i na njegov prijedlog za izvođenje istih. Usp. kutiju LIII, 3—6 Kuhačeve ostavštine u Arhivu Hrvatske (Zagreb).

više je u funkciji predaha u monotoniji za koju je Čevapović ispravno osjetio da bi mogla nastati isključivim govorenjem teksta. Očitujući time stvaralačku promišljenost, Čevapović je glazbenoj komponenti u svom djelu — prema potpisanome — namijenio psihološku funkciju, ali ne u značenju organskog izrastanja iz zbivanja odnosno njihova zvučnog dopunjavanja, već zbog toga da bude variatio koja osvježava. Učinio je to isključivo kontabilnošću bez recitativnih odsjeka, o značajkama koje je prozboreno u drugom poglavlju ovog teksta.

Usprkos tome, a u svjetlu svih zbivanja kako (parcijalno) u slavonskoj tako i (u totalu) u hrvatskoj ondašnjoj stvarnosti, *Josipa...* valja shvatiti više kao spjevoigru (Singspiel) ili — kako se kod nas u prošlom stoljeću govorilo — komad s pjevanjem, i to u doslovnom značenju pojma, nego kao kazališno djelo s usputnom scenskom glazbom. U tom smislu Forkovo obilježavanje terminom »melodrama« bliže je od Scherzerove sintagme »operi slično djelo«. A ako je pjevanje, u što potpisani vjeruje, bilo dopunjavano pratnjom makar i isključivo s cembala, onda izrečena kategorizacija stoji još znakovitije. Ali i takvo jest, tj. bez pratnje, ono je kao prvo i jedino takve vrste u vremenu kad je nastalo (1817) pa prikazano (1819) u našoj sredini i potom tiskano (1820), jedinstvenost vrijedna pozornosti ne samo u slavonskoj regiji već i u okvirima tada razjedinjene Hrvatske. Drugim riječima: ono je Čevapovićevo osebujno i sredini, u kojoj je dotad manjkalo, primjereno presađivanje spjevoigre (Singspiela).

Ad b) Poznato je da je u naukovnom sustavu Čevapovićeva vremena glazbena komponenta bila sastavni dio općeg humanističkog obrazovanja, dakako, u onolikom opsegu u kolikom je stečeno znanje — ustreba li — moglo poslužiti kao osnovica za udovoljavanjem najosnovnijim zahtjevima u kasnijem djelovanju pojedinca. Istodobno je moglo poslužiti i kao temelj na kojem se — zavisno od pojedinca — moglo dalje nadograđivati.

Na osnovi iznesenih zapažanja o glazbenoj komponenti u *Josipu...*, s više se aspekata može zaključiti da je Čevapović dobivenu osnovicu nadograđivao. Prilike za to imao je za svog boravka u Budimu, gradu s bujnim i znakovitim glazbenim životom te istaknutim njegovim protagonistima. Možda je upravo u djelovanju i djelima onodobnih madžarskih glazbenika Franca Veseghyja (1757 — 1822),[51] Adama Palózsija Horvatha (1760 — 1820)[52] i Gábora Mátraya (1795 — 1875) našao izravni poticaj za ostvarivanje glazbene komponente u *Josipu...*[53]

Polazeći od svog u biti prakticističkog poimanja glazbe, Čevapović ju je, u skladu s intencijama reda kome je pripadao, očito shvaćao kao pomagalo koje može korisno poslužiti u promicanju stanovitih izvanglazbenih ideja bilo duhovne bilo svjetovne provencijencije. Dok za prvo područje njegova stvaralaštva nemamo potvrdu, drugo nam je markantno prisutno u *Josipu...*

Ostvarivanje glazbene komponente, Čevapović je u *Josipu...* prišao u prvom redu kao p o d m e t a t e l j novog teksta postojećim melodijama. Širola je to podmetanje najprije (1922) izričito locirao na područje narodnog melosa, a potom (1940) i na »mnoge strane popijevke«, dok su Scherzer, Inhof i (osobito) Pelc to podmetanje dokazali na dva »ponarođena« napjeva njemačkog jezičnog kruga. U tom poslu, s obzirom na preuzimani melodijski

---

51 Bio je književnik i skladatelj te izdavač zbirki austrijskih i madžarskih pjesama, zalažući se kao glazbenik za zapadnjačku orijentaciju te promičući djela Haydna i Mozarta.

52 On se zalagao za narodni smjer, dokazujući to i sakupljanjem narodnih napjeva.

53 Možda bi u opusu navedenih glazbenika trebalo potražiti i Čevapovićev mogući izvor za neku melodiju kozmopolitske izričajnosti u *Josipu...*

predložak, Čevapović nije uvijek bio jednako sretne ruke. Podmetanje mu je najbolje uspjelo u predlošcima narodne provenijencije, dok je u onima br. 6, 8, 9, 13, 15, 20, 22 i 23 izašlo izrazito loše. To se očituje na nekoliko načina, od kojih je jedan nepoklapanje naglaska riječi i tona, a drugi nepoklapanje broja slogova riječi s brojem nota u određenom taktu.

Takva osnovna Čevapovićeva intervencija mogla ga je dovesti do p r i l a g o đ a v a n j a istih tekstu. Takve je slučajeve u pomanjkanju izvornika nemoguće utvrditi. Moguće je, međutim, ukazati na možebiti takav postupak u slučajevima onih 6 melodija u duhu narodne ugođajnosti te u Čevapoviću gledati autora njihove druge polovice.

Ta njegova moguća intervencija koja je — bez obzira na tekstovno podmetanje — nedvojbeno prisutna u *Josipu...*, dovodi do razmatranja Forkove a u rukopisu i Kuhačeve formulacije o Čevapoviću kao mogućem autoru napjevâ. Budući da — bar za potpisanoga — zasad ne postoji nikakav iole sigurniji (izravni ili neizravni) putokaz za razmatranje pa izričito potvrđivanje (ili odbacivanje) te u osnovi primamljive misli, ostaje pretpostavka o mogućnosti i takvog Čevapovićeva udjela, i to u stvaranju onih triju nedotjeranih melodija (br. 12, 17, 23). Mogao je to učiniti na način kako su nešto kasnije — u prvoj fazi hrvatskog narodnog preporoda — to radili mnogi naši ishitritelji melodija rodoljubnih tekstova, tvoreći svoje pod većim ili manjim utjecajem njima poznate glazbene literature (npr. J. Runjanin, F. Rusan i dr.). A iz melodijâ u *Josipu...* razvidno je Čevapovićevo poznavanje stanovite glazbene literature njegova vremena. Od sporednog su značenja njezin opseg i umjetnička joj vrijednost. U okviru takve literature, a s glazbenim obrazovanjem o kome su iznesene osnovne pretpostavke, Čevapović je mogao izraditi i dionicu cembala (tzv. šifrirani bas) za pratnju melodijâ u svom dijelu. Takve su stvari radile i osobe skromnije glazbene spreme, budući da je taj dio posla bio više-manje shematiziran.[54]

Ali je zato nešto drugo prilično sigurno. Uzimajući za *Josipa...* neke melodije ili osnovnu im tematiku iz naroda, Čevapović ih je morao zapisati. Svojim glazbenim obrazovanjem to je — poput nekih drugih svojih suvremenika (npr. M. Jaića) — zaista mogao uraditi. Po tome on izlazi kao m e l o g r a f, što nipošto nije neznatna glazbena kvalifikacija. O tome kako je to mogao obaviti, bilo je već govora.

Manje ili više spretan *podmetatelj* novih tekstova postojećim melodijama, *prilagođavač* nekih melodijâ upravo zbog tog razloga, mogući *ishitritelj* onih triju, vjerojatni *autor pratnje* za sve melodije i, svakako, *melograf* — takav izlazi Čevapović s glazbene strane. Jednostavnije, iako u prvi mah možda preduzetije rečeno: u kontekstu prilika u kojima je živio i stvarno izlazi i kao — glazbenik.

— — —

Potpisanome je jasno da mu je razmatranje bilo suviše protkano pretpostavkama, premda su one uvijek rezultirale iz spoznavanja zakonitosti onovremenske stvarnosti sredine u kojoj je Čevapovićevo djelo nastalo. S obzirom na postojeću građu, posebice glazbene naravi, to izlaganje nije ni moglo biti drukčije.

Usprkos tome, potpisani smatra da je Čevapović svojim umjetnički skromnim *Josipom...*, a na vlastito udjelom jednoglasno tiskane glazbe u njemu, u našim razmjerima stvorio ne samo zamašno djelo nego i stajao na pragu domaće spjevoigre (Singspiela). Posebna mu zasluga ide zbog onih 9 narodski intoniranih melodija, na čije je povijesno značenje već ukazano.

---

54 Ta pretpostavka nipošto nije u koliziji s onom izrečenom u bilješci br. 48a.

Okarakteriziran kao zalagatelj »prije Gaja (...) za uvođenje jedinstvenog pravopisa u školske knjige u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji«,[55] Čevapović je s *Josipom...* čvrsta završna karika pretpreporodnih nastojanja, iniciranih akcijom Vrhovca (1813), brošurom Mihanovića (1815) i gospodarskim pokušajima Šporera (1818). Po tome ne samo što je, kao i oni, nezaobilazna osobnost u općoj nego u jednakoj mjeri i u glazbenoj kulturi hrvatskog naroda.

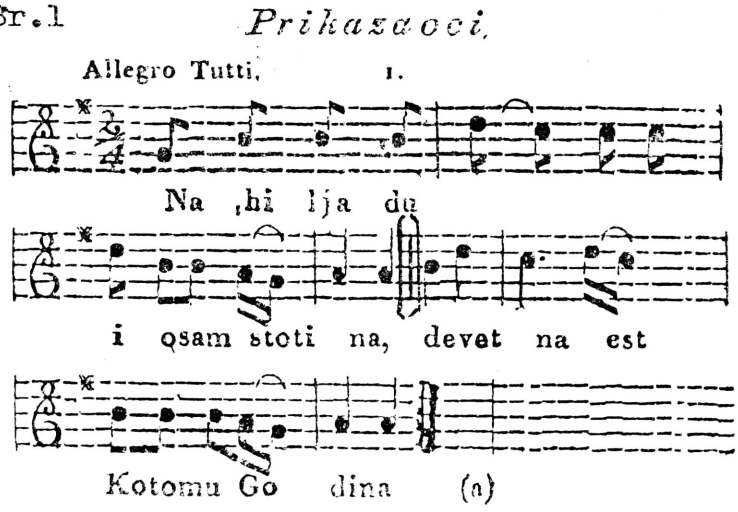

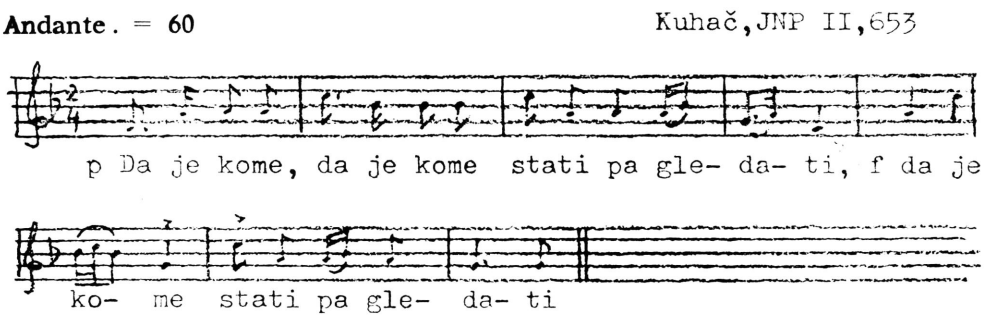

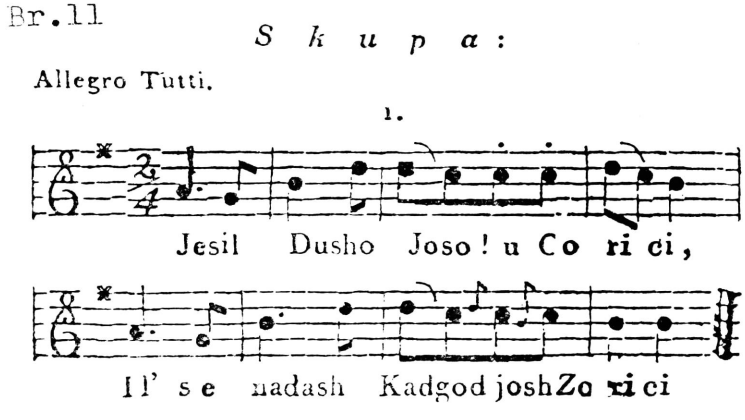

55 Usp. J. Andreis, *Povijest glazbe*, knj. 4, *Povijest hrvatske glazbe*, Zagreb 1974, str. 180.

Br.21 *Bratja:*

Moderato Tutti. 1.

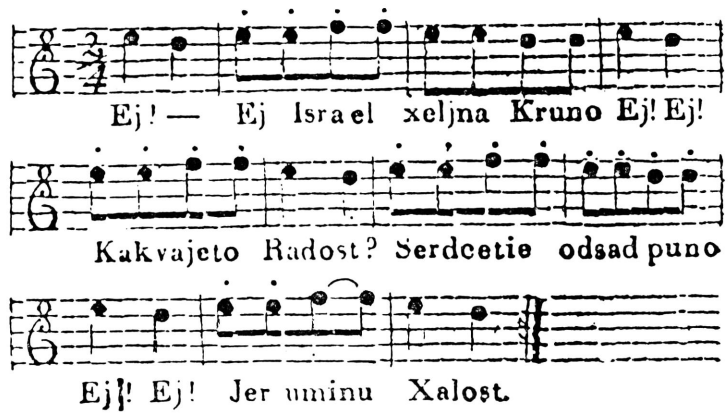

Br.5 *Skupaj:*

Allegro Tutti. 1.

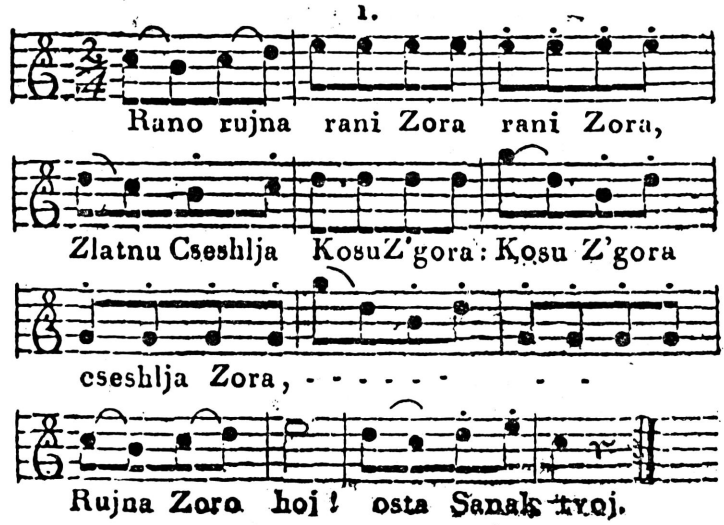

Br.6 *Jakob*

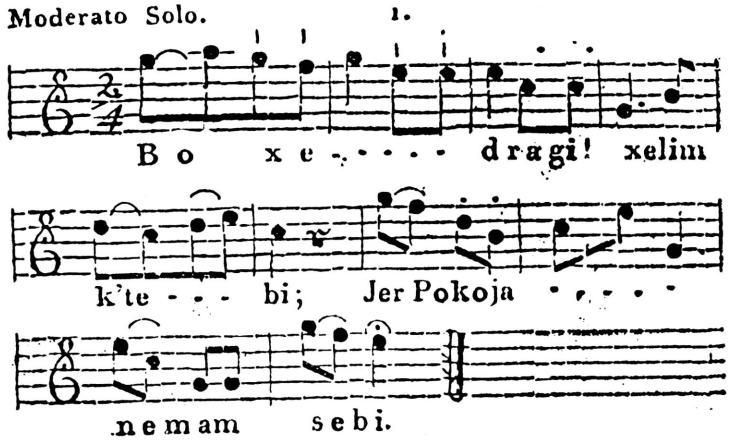

Br.lo

Glas otajni:

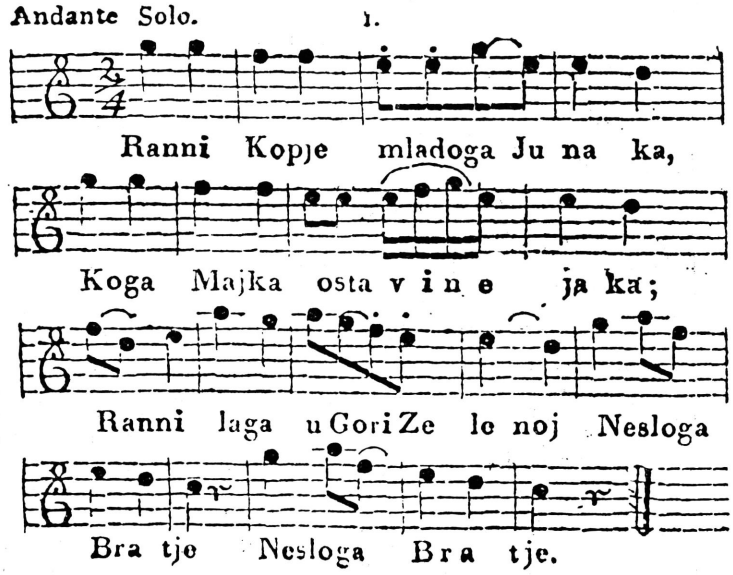

Br. 2 *Dalmatinka.*

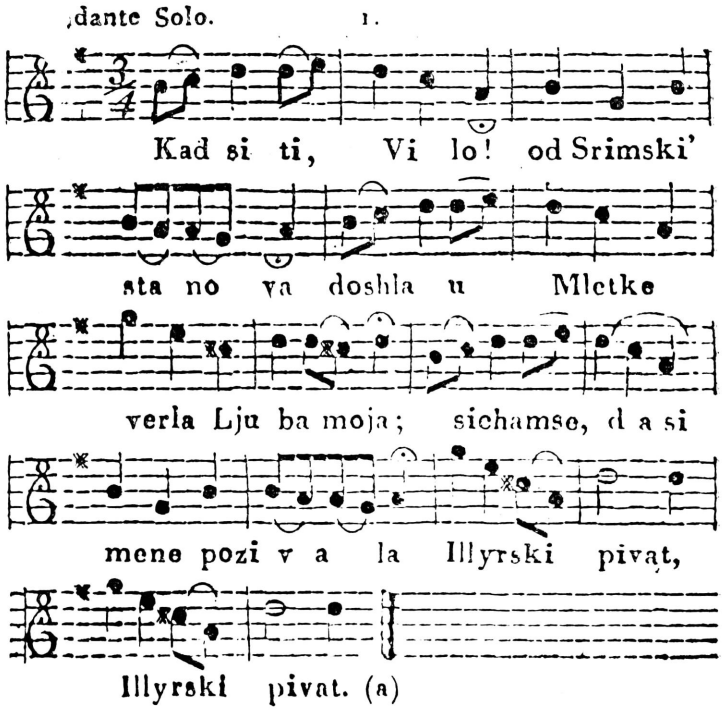

Br. 3 *Srimka.*

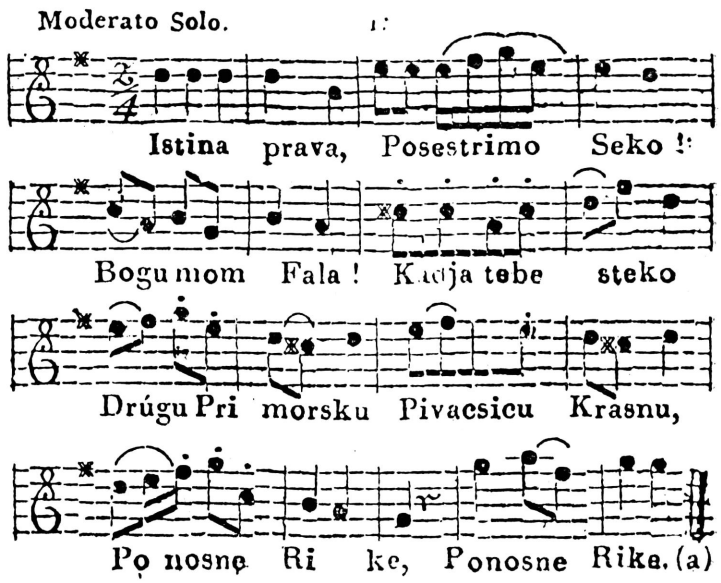

Br.7 *P r i l o x n i c e :*

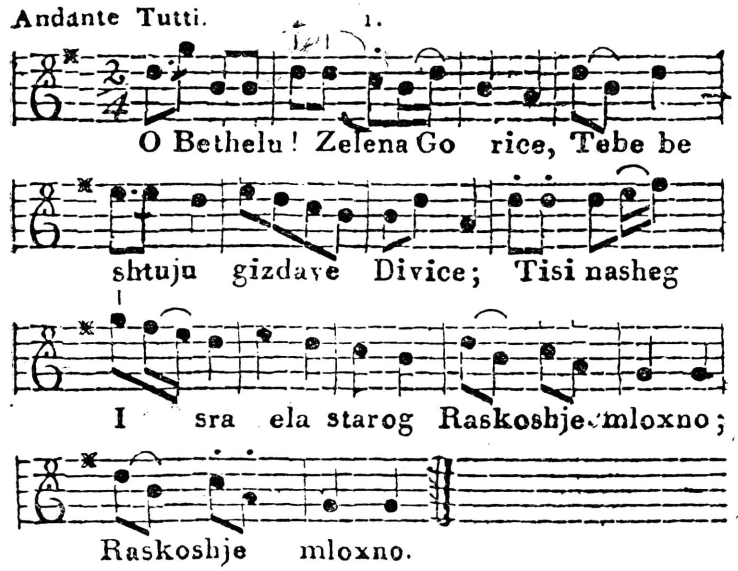

Br.9 *R u b e n :*

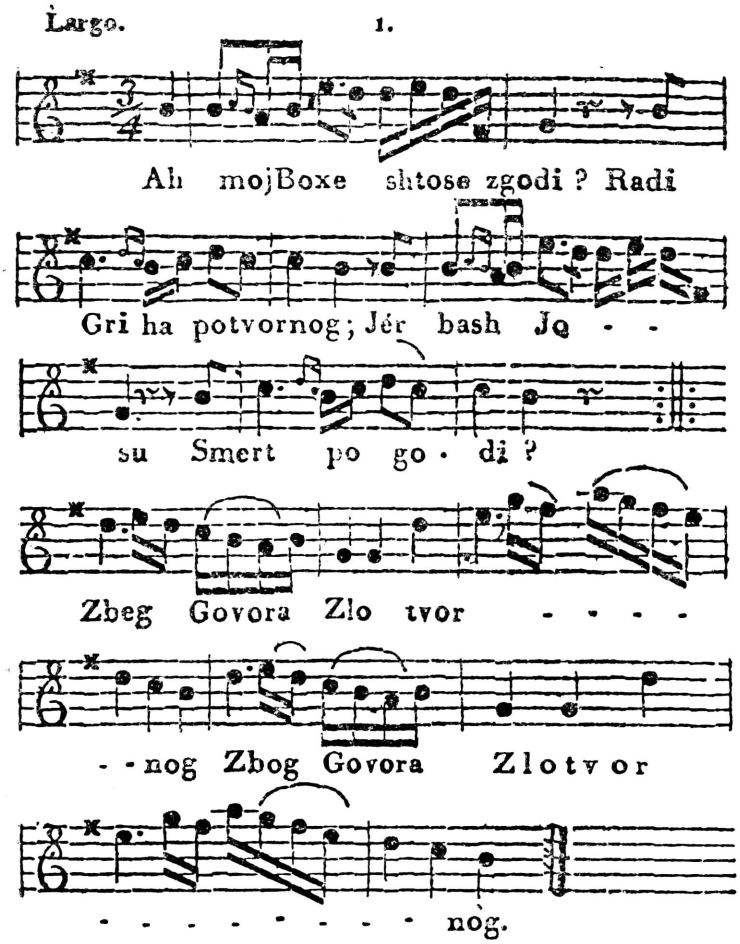

Br.12

Madianci:

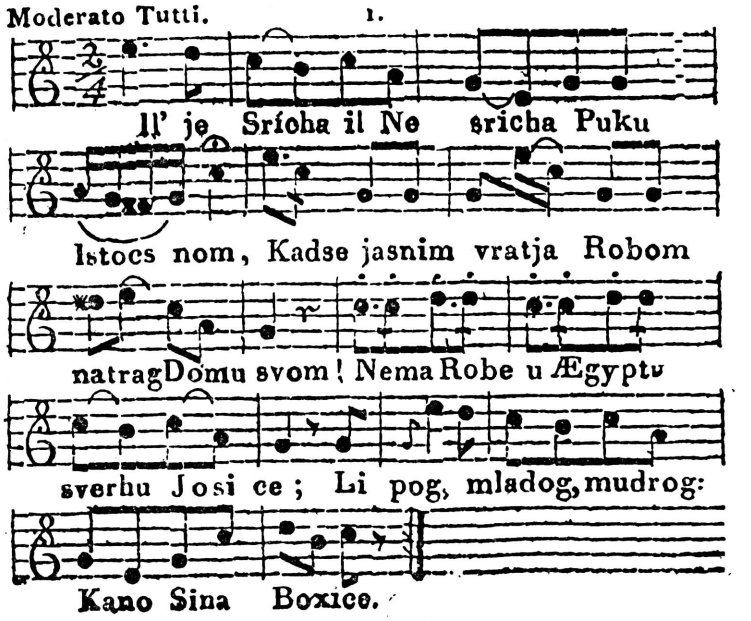

Br.13 *Josip*

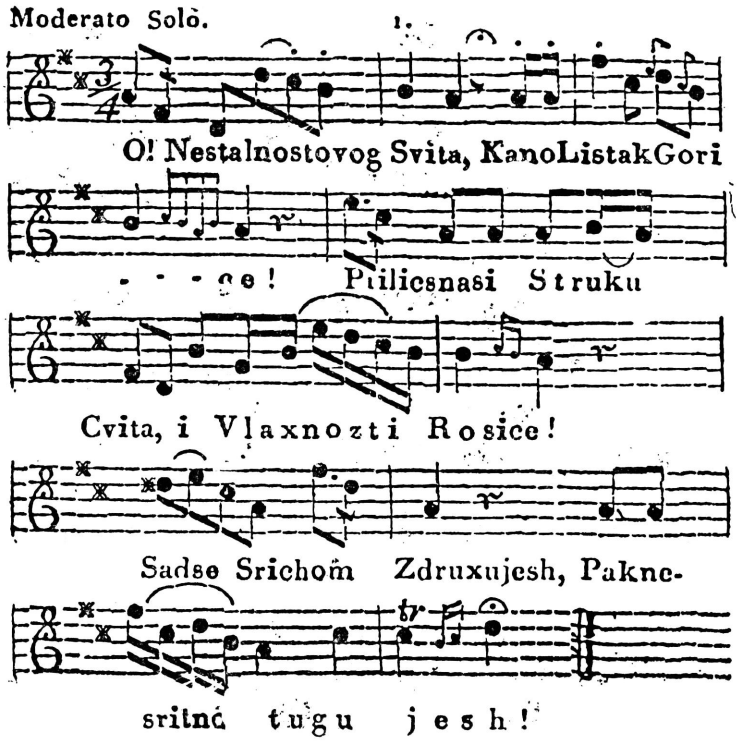

Br.16 *Aseneth :*

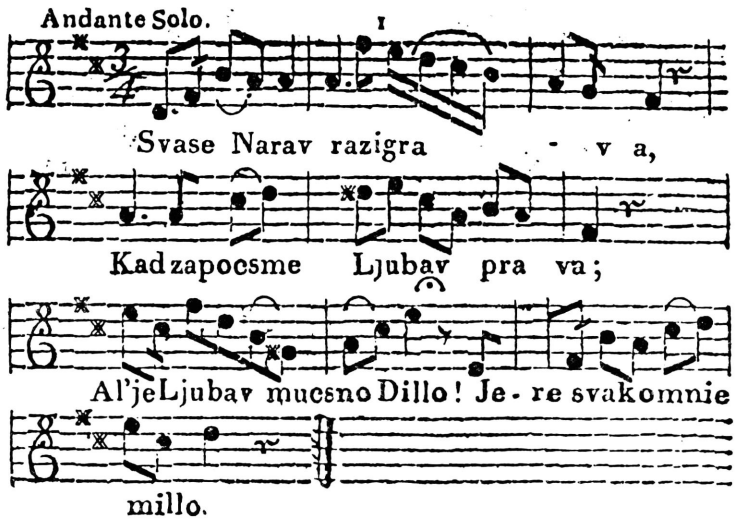

Br.17 *Simeon:*

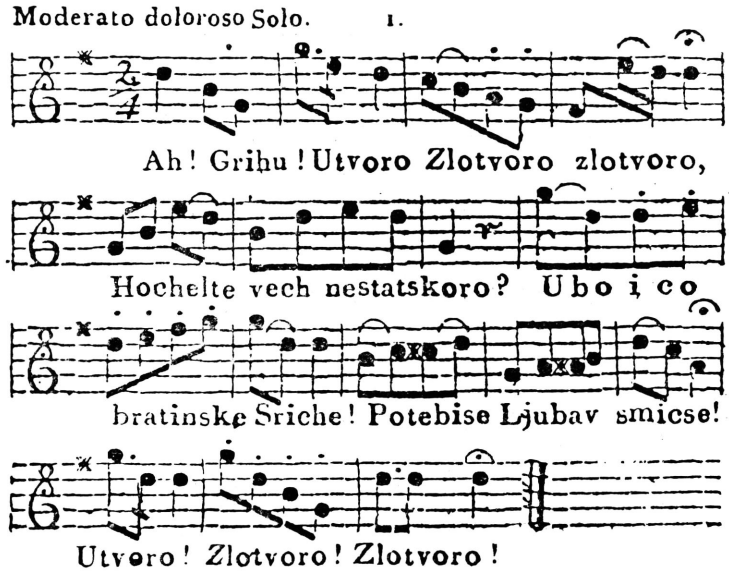

Br.23 *Aseneth:*

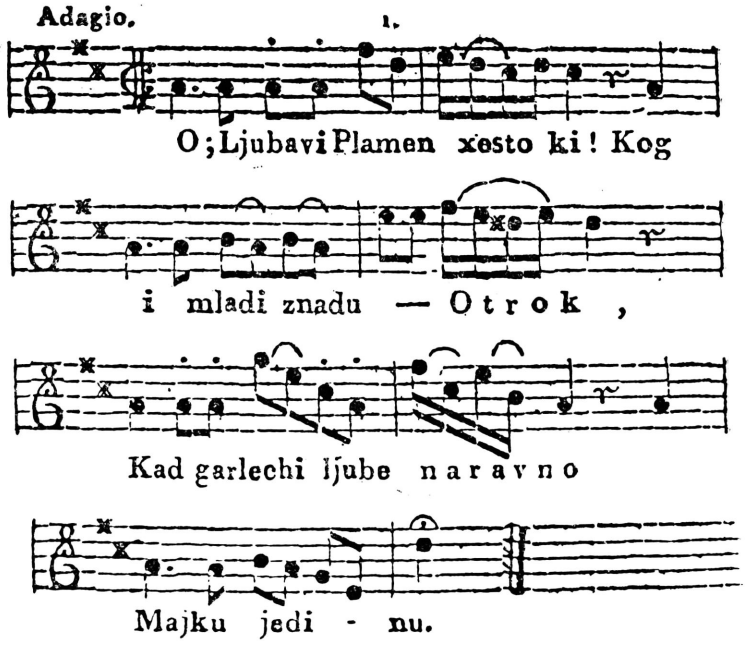

Br.14 *Glas otajni:*

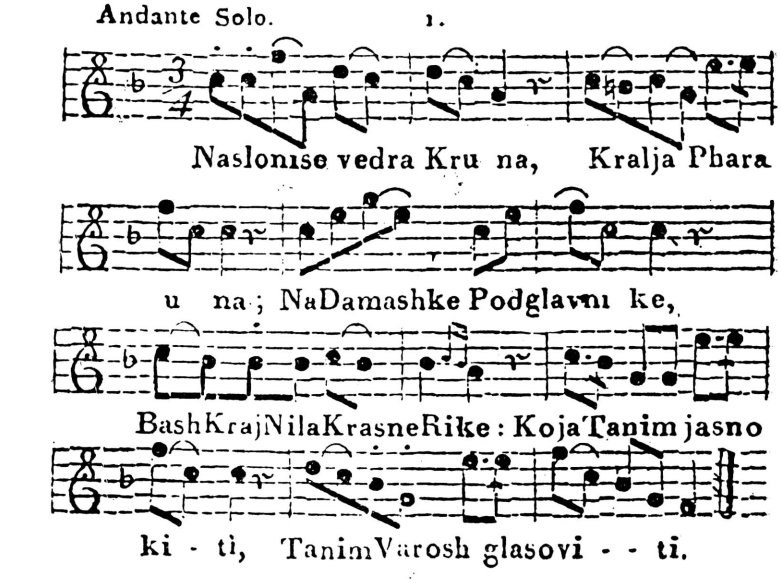

Br.18 *Glas otajni:*

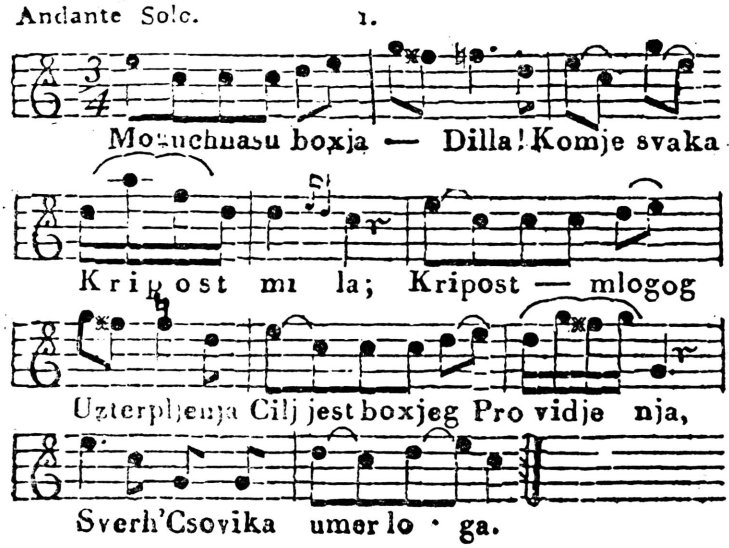

Br.19 *Sinovi:*

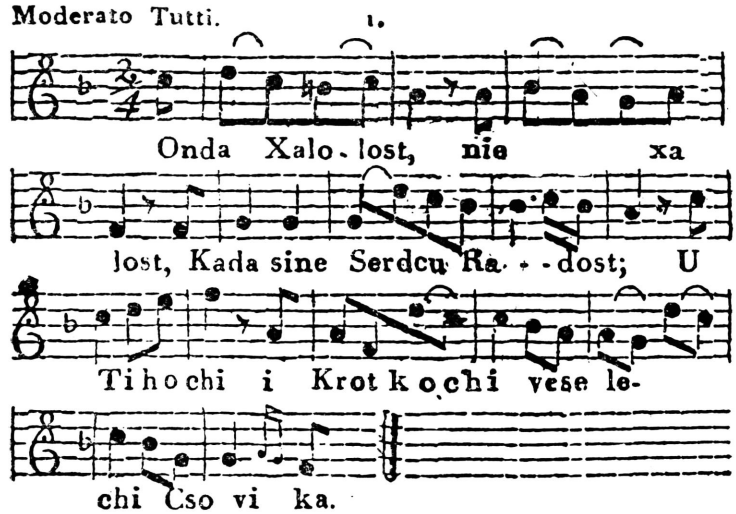

Br.20

Josip;

Andante Solo.

Vese - lise Zemljo! kraasnog Roda

Xe - - ljo! Sverhu novog Go

sta bash Ja koba pro - sta; On'je

Otac m Pri biva - - - oc

tvoj, Sin Isaa Ka starog Dide i z a bra

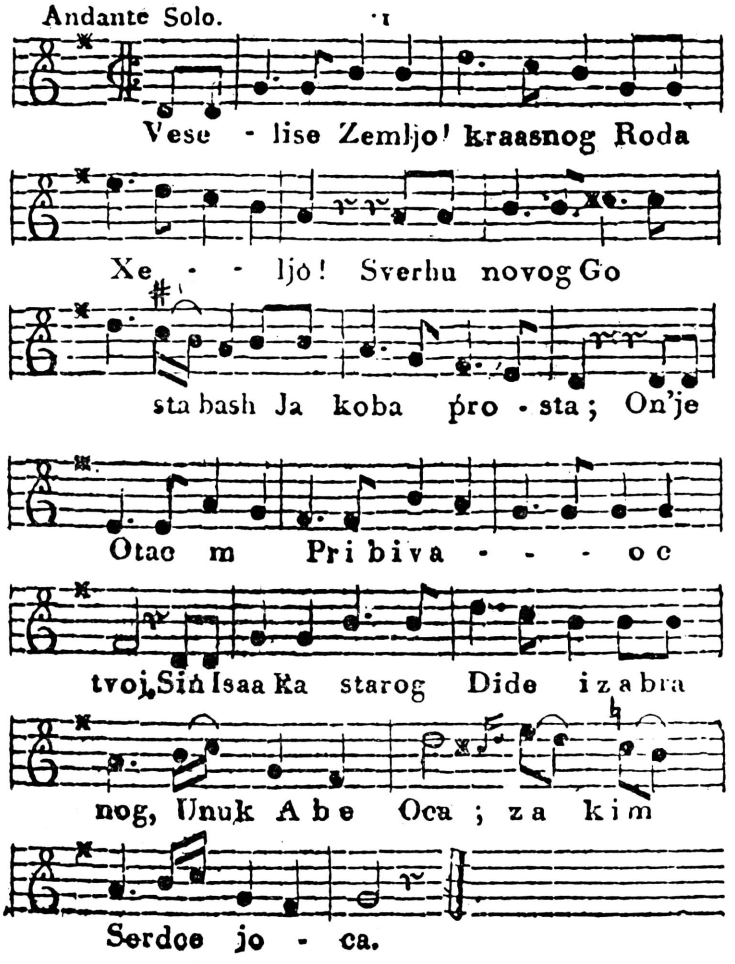

nog, Unuk A b e Oca ; z a k i m

Serdce jo - ca.

Br. 22

Bratja:

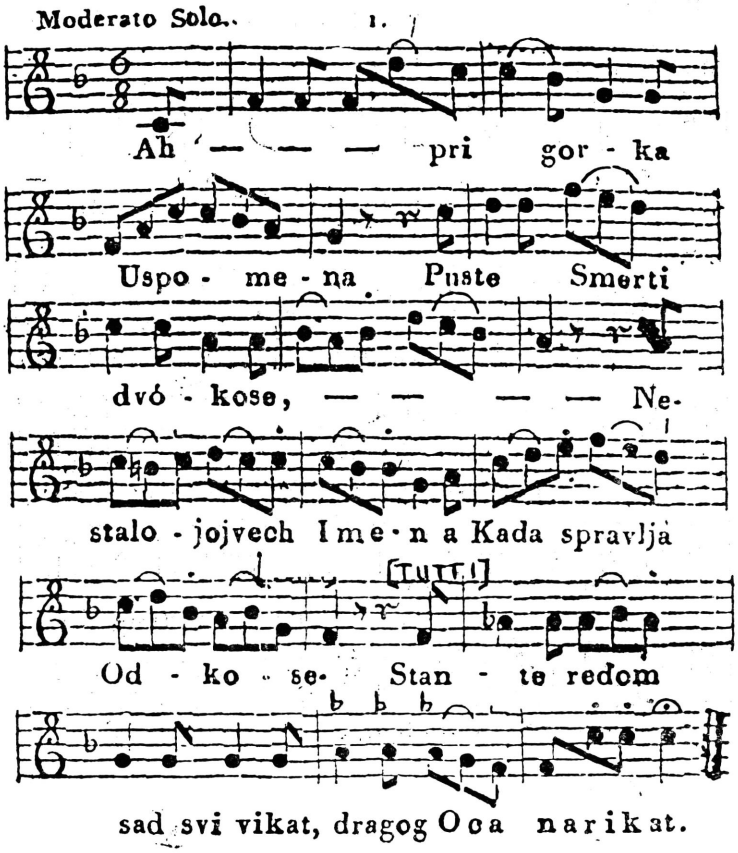
Moderato Solo.
1.
Ah — — — pri gor - ka
Uspo - me - na Puste Smerti
dvó - kose, — — — — Ne-
stalo - jovech Ime - na Kada spravlja
[TUTTI]
Od - ko - se- Stan - te redom
sad svi vikat, dragog Oca narikat.

Br. 15

Telar:

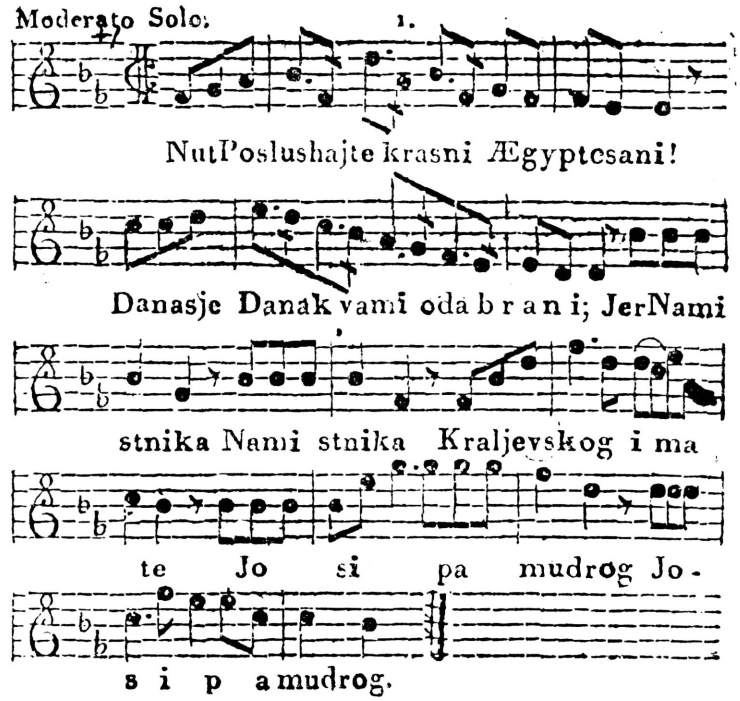

* Obilježavanje sniženja note e¹ u es¹.

Br.4

S k u p a:

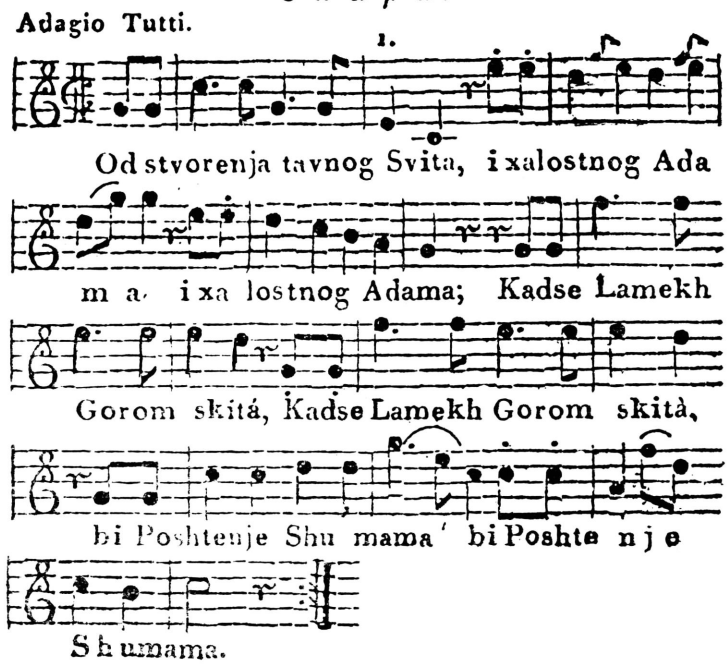

Zapis B. Širole prema pjevanju Inhofa

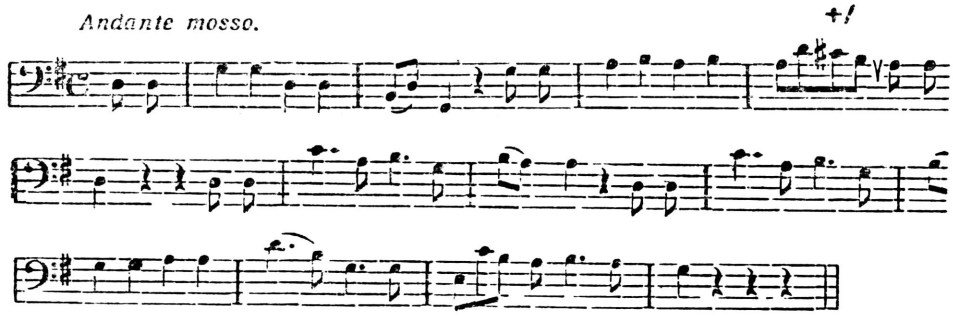

* U tom taktu nedostaje 3. doba (vjerojatno četvrtinka *a).*

Br.8 *J o s i p :*

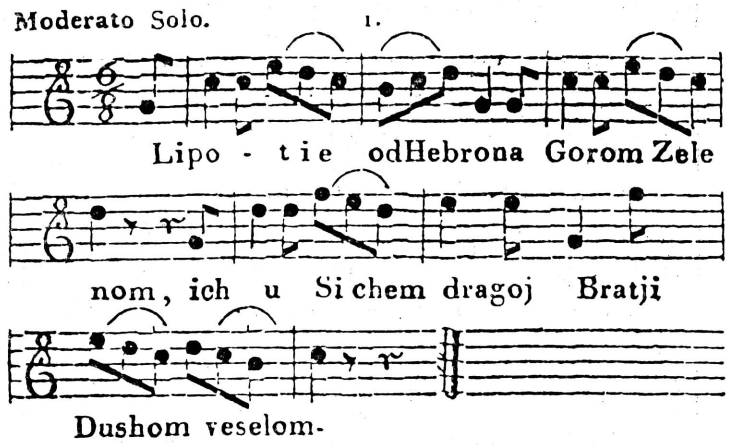

Pelc, nav.dj.

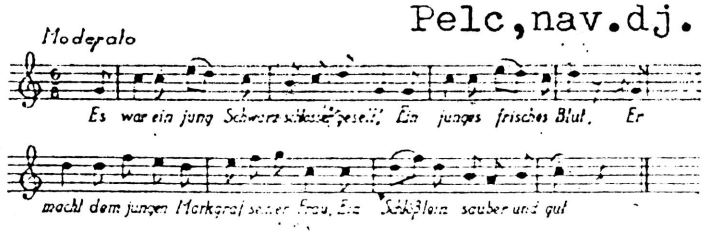

SAŽETAK

Među dosadašnjim proučavateljima »narodne igre« Grge Čevapovića — *Josip, sin Jakoba Patriarke* (Budim 1820) osmorica su dotakli i glazbenu komponentu u tom djelu, sastojeći se od 23 jednoglasne i a cappella melodije s tekstom. Četvorica su bili literate (Forko, 1888; Scherzer, 1896; Inhof, 1934. i Pelc, 1936), a četvorica glazbenici (Kuhač, 1867. (rukopisi), 1879. (tiskani tekst); Širola, 1922, 1940; Andreis, 1962, 1974. i potpisani, 1977). Budući da su to uradili sasvim informativno, iscrpnije stručno razmatranje nametnulo se samo od sebe.

Rad je podijeljen na tri poglavlja s notnim prilogom na kraju.

U prvom su poglavlju, nakon prikaza svakog od 9 dosadašnjih tekstova (8 objavljenih, 1 u rukopisu) u vremenskom slijedu od 1867 (Kuhač) do 1977. god. (potpisani), njihove bitnosti sažeto formulirane ovim zaključcima:

a) Klasifikacija Čevapovićeva *Josipa...* dosad je izražavana terminima: *narodna igra* (Čevapović, potpisani), *drama,* (najčešće; Pelc neizravno: školska drama; [Matić i] Andreis: biblijska drama, Kuhač u rukopisu: hrvatska drama religioznog sadržaja), *crkveno prikazanje* (Inhof), *melodrama* (Forko), *operi slično djelo* (Scherzer, pored: drama);

b) Glazbeno izvorište melodija naznačavano je kao *isključivo narodno* (Kuhač u tiskanom komentaru, premda na osnovi jednog uočenog slučaja; Širola, 1922; Andreis 1962 — 74), kao *narodno* i *umjetno* (prvi Scherzer, potom Inhof, Pelc, Širola 1940, Kuhač u rukopisu: narodno i kozmopolitsko, kao *narodno* (citati), *u duhu narodnog melosa i iz evproske glazbene tradicije* (potpisani);

c) Za mogućeg autora melodija navođen je Čevapović (Forko, Kuhač u rukopisu), a jednom je ishitritelj izražen opisno, tj. impersonalno (Inhof);

d) Notni tekstovi svih melodija objavljeni su samo jednom (Forko);

e) Glazbenu komponentu na bilo koji način dodirnulo je 8 autora;

f) Nitko se od njih nije analitički bavio ni melodijama iz *Josipa...* ni Čevapovićem kao mogućim glazbenikom.

Drugo je poglavlje posvećeno autorovoj interpretaciji melodijâ sa stajališta suvremene (etno) muzikologije. S obzirom na njihovu genetičnost, istaknuta su pa iscrpno obrađena njihova dva sloja: *narodni* i *kozmopolitski,* prvi s dvije podvrste *(izravnom* [citati] i *polunarodnom* u duhu hrv. nar. melosa), a drugi stilski cjelovit s izvorištem u drugoj polovici 18. st. kasni barok; umjetnost Haydna i Mozarta). Utvrđeno je da prvom sloju pripada 9 melodija (3+6: br. 1, 11, 21; br. 5, 6, 10, 2, 3, 7), a drugom (ostalih) 14. Za jednu od tih (br. 4) Inhof (potom i Pelc, a prije njih Kuhač u rukopisu) je utvrdio njezinu povezanost s romanom o hajduku Rinaldiniju Ch. A. Vulpiusa (1793), a za onu br. 8 Pelc je dokazao njezino trajanje u krugu njemačkih (pronađenih) napjeva.

U tekstu je zatim razmatrano tonalno pripadništvo melodija (isključivo dursko uz jednu iznimku: br. 21) kao i njihova formalna strukturalnost s osebujnostima u prvom i pravilnom rigoroznošću u drugom sloju. Njih 11 iz drugog sloja svojom melodijskom spontanošću i formalnom dorečenošću odaju da ih je napisala iskusna skladateljska ruka, dok se tri (br. 12, 17, 23) doimlju kao nedotjerana ostvarenja. Ni jednoj od njih nije naveden autor.

U trećem poglavlju autor najprije nastoji objasniti neka tehnička pitanja, proistekla iz jednoglasno i a cappella objavljenih melodija, dajući na njih moguće (pretpostavljajuće) odgovore. Potom ukazuje da se u slučaju ovog Čevapovićeva djela može govoriti o uvođenju svojevrsne spjevoigre (sing-

spiela) u našu sredinu, u kojoj taj oblik dotad nije postojao. Zatim (potpisani) ispituje stupanj Čevapovićeva glazbenog obrazovanja i zaključuje da je bio dovoljan da se autor u svom djelu dokaže kao više-manje uspješni *podmetatelj* novih tekstova postojećim melodijama, *prilagođavač* nekih melodija upravo zbog tog razloga, mogući *ishitritelj* onih triju nedotjeranih (br. 12, 17, 23), vjerojatni *autor pratnje* za sve melodije i *melograf* onih triju izravno narodnih kao i osnovne narodne tematike onih polunarodnih.

Okarakteriziran kao zalagatelj »prije Gaja (...) za uvođenje jedinstvenog pravopisa u školske knjige u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji« (Andreis), Čevapović je s *Josipom*... čvrsta završna karika pretpreporodnih nastojanja, iniciranih akcijom Vrhovca (1813), brošurom Mihanovića (1815) i gospodarskim pokušajima Šporera (1818). Po tome ne samo što je, kao i oni, nezaobilazna osobnost u općoj, nego u jednakoj mjeri i u glazbenoj kulturi hrvatskog naroda.

ZBORNIK RADOVA O FRA GRGURU ČEVAPOVIĆU
(Znanstveni skup; Slavonska Požega, 20. i 21. svibnja 1987),
str. 135—145, Osijek, 1990.

Saopćenje na Znanstvenom skupu
UDK 82 Čevapović 7.08:800.853(497.13-18)"18"=862
Rad primljen 17. XI. 1988.

STJEPAN BABIĆ, *Zagreb*

JEZIK I STIL GRGE ČEVAPOVIĆA

(prema djelu Josip, sin Jakoba patriarke)

Kad treba progovoriti o ovoj temi, onda se po prvoj riječi u naslovu može očekivati da ću najprije opisati jezik: glasovno, gramatički i leksički. Međutim ja ću od toga odustati. Ne samo zato što mi je ograničeno vrijeme i prostor i što to za ovaj skup ne bi bilo baš zanimljivo nego i zato što se to do neke mjere zna. Tomo Maretić je opisao jezik slavonskih pisaca[1] pa i Grge Čevapovića. U popisu pisaca i knjiga upotrijebljenih za svoju radnju ima istu knjigu koja je i meni poslužila kao građa za ovu studiju.

Dakako, s Maretićevim opisom danas ne možemo biti zadovoljni jer je previše rascjepkan, djelomičan i bez potrebnih objašnjenja, ali ne bi imalo pravoga smisla da ga ovdje dopunjujemo. Ipak, neke su dopune potrebne zbog osnovne slike, a potrebno je reći koju riječ i o grafiji.

U navođenju primjera ja sam Čevapovićev tekst pisao današnjom grafijom i fonološkim pravopisom jer za ono što sam htio reći njegova grafija i pravopis nisu s jedne strane važni, a s druge strane to sam mogao lako učiniti bez ikakve štete za tekst jer se Čevapovićev tekst može jednoznačno čitati pa i transkribirati, glavninom čak i obratno.

Grafija mu je slavonska, uglavnom dosljedna, ali je ipak potrebno reći nekoliko riječi o dvojakostima.

Glas j piše i ne piše, već prema prilikama *(ochiu, prie, zmia; pojdi, znojak, tvoje*[2], ali tako da nema gotovo nikakvih problema u čitanju.

Glas đ piše na dva načina, obično sa *dj* i rjeđe sa *gj* kao što pokazuje primjer:

Mi terpimo Zimu, Glad, Xedju,
Vodech Marvu csak na tugju Megju (42),

1 Tomo Maretić, Jezik slavonskijeh pisaca, Rad JAZU, 180, Zagreb, 1910, str. 146—233.

2 Zanimljivo bi to bilo razmotriti prema Škarićevu gledanju iznesenom u članku Slovo, glas i fonem j, Jezik, 32, Zagreb, 1985, str. 131—138.

ali zabune ne može biti jer u cijelom tekstu nisam našao ni jedne riječi sa *dž*.

I glas *ć* piše dvojako, sa *ch* i *tj*. Ta dvostrukost potječe odatle što je Grga Čevapović pisao morfonološki pa se u njega stvorio jak osjećaj za osnovni morfem (korijen) i gdje je u osnovi bio ili on mislio da je *t*, pisao je sa *tj*, a inače ima *ch*. Mislim da do nesporazuma teško može doći jer iza oba načina stoji glas *ć*, kao što misli i T. Maretić.[3]

Tako na str. 50. piše *Batja*, a na str. 99. *Bacha*, što će oba puta biti poznato slavonsko baća.[4] Da je tako, to potvrđuju i stihovi u kojima srokovi pokazuju da je *ć:*

Svi jednaka mismo Jose Bratja;
Pak se ipak zlo rad njega vratja. (43)
Dnevom, Nochom tebi poslovachu,
Trudichuse; niti istjem Platju. (66)

Što se jezika tiče, može se reći da je dosljedno ikavski govor: *dite, dilo, beside, lip, utvrdit...* Samo iznimno ima koji ikavski lik, i to uglavnom u nekim preuzetim riječima (iz dubrovačkoga, kajkavskoga) koje nije poznavao u ikavskom liku: *pjesnik* (5, 11), *celiva* (110), *celivat* (113), *celivam* (116), *pokolenjem* (111), *povedajuć* (130), a jednom i ime i radi sroka:

Kakva vam je igra u pameti?
Neće l 'ta stvar štogod zla doneti? (107)

To je potrebno spomenuti jer T. Maretić kaže da slavonski pisci imaju katkada *e, je* i *ije* (pisano *ie*), a to ne objašnjava.

Što se tiče glasa *h*, T. Maretić u svom radu kaže:

»Nijedan slav. pisac ne upotrebljava slovo h pravilno. To je dokaz da ga nijesu ni izgovarali; što su ga ipak pisali, to će biti ugledavanje u dalmatinske i bosanske pisce.«[5]

To već govori o povezanosti hrvatskih pisaca raznih krajeva i izrazitoj težnji za prelaženjem mjesnoga govora te možemo s pravom govoriti o težnji za standardizacijom, što je na primjeru Grge Čevapovića očito. I za njega je vjerojatno da glas *h* nije imao u svome govoru, ali ga upotrebljava, većinom gdje mu je po etimologiji mjesto, očito pod utjecajem pisane književnosti. Tako u njega nalazimo sasvim obično:

htismo (28), *hotio* (29), *htila* (98), *hoće* (84), *hoda* (33), *hrana* (56, 76, 91), *hitim* (41), *hatar* (45), *ohol* (62), *hasna* (47), *smih, smiha* (28), *tiho* (28), *Hole Jele i Jablani! Verhom spuzite* (41), *holost* (99), *cedri holi* (59), *himbenost* (71), *pohite* (78), *Hop!, ehe ho! opsa ho!* (107).

Ima i primjera bez *h*, rijetko na početku riječi ili iza/prefiksalne granice kao *aljina* (51), *aljinica* (35), *lad* (31), *sarani* (20), češće na kraju riječi (u gen. mn. pridjeva, kondicionalu i aoristu): *kraljevski robova* (28), *poče* (ja, 16), *Tu napi se ja vode studene* (58). Rjeđe su zamjene sa v: *u suv bunar* (40), *uvode* (uhode, 18, 89). Umjesto *hvaliti* ima *faliti (falim*, 35), a *fala* (hvala, 67).

Katkada piše *h* i tamo gdje je očito da je trebalo *j*. Piše samo *grih, griha, grihom,* ali na jednom mjestu srok pokazuje da treba čitati *grije:*

---

3 »Današnje imenice cvijeće, ganuće, piće, milosrđe pišu slav. pisci obično sa tj i dj, dakle cvitje, ganutje, pitje, milosrđe. Ako su oni te riječi možda tako i izgovarali pod utjecajem pisma, ali je narod po Slavoniji u tim i sličnim riječma za cijelo govorio ć, đ...« N. dj., str. 153.

4 Inače je rijetko da istu riječ piše različito. Bit će to jedini primjer.

5 N. dj., str. 152.

Radi Rakhel Majke; a ne Lie
Kermeljive: Bogmi prosti Grihe. (45)

Padeže upotrebljava starije gdje se razlikuje DLI množine, ali se u to ovdje nije potrebno upuštati, spomenuo bih samo da katkada ima vokativ jednak nominativu:

Dragi otac! vidim, da me ljubiš (121)
Men' oprosti, otac dragi (126).

Kao posebnu slavonsku osobinu ima objektni genitiv kao što pokazuju primjeri: *Odkad stvori Bog ovoga svita* (24), *jer prodaste vi jeptino takvoga ploda* (62), *zabranjuje strašno griha toga* (68).

Upotrebljava aorist i imperfekt, katkada ima i tzv. aorist imperfektivnih glagola, ali značenje toga ne može se odrediti bez posebnoga proučavanja.

Često upotrebljava participe prezente i perfekta: *Ugledavši i poznavši dolamu Josipovu Jakob, razdri na sebi odiću svoju...* (15), *Bivši pak Josip lipoga obličja, kroz opaku želju gospoje Putifarke upade u napast jer videći ona, da s ispraznom ljubavjom ništa kod njega opraviti ne more, našavši ga jedanput samog u sobi, poče ga silom na pogrdno dilo za plašt vući: on pak istrgnuvši se ostavi plašt, i pobiže. Videći ona, da ni tako ne more ispuniti želju, okrenu ljubav...* (15), *Obećanja mloga učinivši, /Pak izlazka volju navistivši* (73), *Ko siroče ovdi tugujući, /I sa sužnji gorko drugujući* (75).

Nepovratne zamjenice često upotrebljava i tamo gdje bismo očekivali povratne kao što pokazuju primjeri:

Dok blagujem sa sinčićem mojim (35)
Ljubav tvoju sada meni vrati! (64)
Uvriditi neću Boga moga (68)
Kad mudrace oko tebe imaš (80).

Kako takvih primjera dovoljno nalazimo i u suvremenih pisaca, sve pokazuje da bi današnju upotrebu trebalo razmotriti i u povijesnoj dimenziji.[6]

Što se tvorbe riječi tiče, T. Maretić kaže: »Obradio sam glasove, oblike i sintaksu; tvorbu sam riječi izostavio, jer se za nju ne nalazi ništa osobito u slav. pisaca.«[7] Tu Maretić nema pravo jer kod Grge Čevapovića ima veoma zanimljivih podataka s toga gledišta. Kako se u to ne možemo ovdje potanje upuštati, samo osvjetljenja radi mogu spomenuti da ima zanimljivih tvorbenih pojava. Tako zbog sroka s *pustoš (i)* tvori imenicu *gustoš (i)* (41), zbog *majka* tvori imenicu ž. roda *babajka.*

Ima zanimljivih tvorba i kad nije posrijedi srok. Ima *faraunac* 'podanik Farauna' (63), uz *Sikimac* (115) 'stanovnik Sikhema', (57 i dr.) vidi se prodor sufiksa *—čanin* jer ima i *Sikhimčanin* (57, 122, 126), pa tako piše i *AEgyptcsani* (83) što s jedne strane može biti kolebanje u pisanju *ć/č*, to bi bio jedini primjer u G. Čevapovića, ali je vjerojatno da je u podsvijesti bio sufiks — *čanin* jer bi inače napisao *AEgyptjanin*, kao što na str. 20. ima *AEgyptianci.*

Značajan je i podatak da u tvorbi pridjeva kad osnova završava na *n* ima sufiks *-eni* pa uz *prikazanja sanena* (73) ima i *čokot vineni* (72).

---

6 V. S. Babić, Povratne zamjenice s gledišta rečeničnih dijelova, Filologija, 14 (u tisku).

7 N. dj., str. 149.

Složenica gotovo da i nema osim pridjeva, koje često piše kao polusloženice: *u odiću vrsno-bojnog konca* (35), *sličnoričnе retke* (5), *slatko-lubkima ričma, slatkoljubkom razgovoru* (112), *bilokostnim* (27), *vole bilo-rože* (66), *oštro-vidni ljudi* (88).

Zanimljiva je i tvorba umanjenice i hipokoristike, ali o tome će biti riječi kasnije.

Sve to pokazuje da bi jezik Grge Čevapovića bilo vrijedno proučiti potanje sa svakoga gledišta, ali i bez toga proučavanja njegov jezik kazuje da to nije govor jednoga kraja, izrazito mjesni govor u pisanom obilku, nego je to već izgrađen jezik kojim se glatko i okretno izriče ono što se želi reći o jednoj općoj temi.

Važno je naglasiti da se sam Čevapović određuje prema jeziku na kojem će pjevati. U početku kaže: »Prikazaoci igre Josipove narodne pjesnike slidiți žele u pivanju«, a u povijesti naše književnosti odjeknuli su njegovi stihovi:

Iliričkі prosto zapivajte;
Mi za članke ne marimo, znajte! (8).

To znači da se ne kani držati stranoga metra, heksametra, ali iz svega jasno proizlazi da on ne kani u potpunosti pjevati ni pučki, jezikom usmenoga pjesništva jer je poznavao i dubrovačke i ostale »iliričke« pjesnike. Sam spominje pjesnike čija je djela imao u rukama:

Baraković, Juraj Dalmatin, Kačić, Knezović, Kanižlić, Reljković, Bošnjaković, Katančić, Protić, Mihaljević, Dorotić, Lanosović, Tomiković, Stojanović, Peštalić, Pavić, Mihalić, a na kraju dodaje i »etc«.

Jasno je da to nije moglo ostati bez utjecaja na njegov jezik, da je to izoštravalo i njegov jezični osjećaj i izražajnu moć, jer osim njihova utjecaja vidi se da je i sam »um narodnoga jezika iskušavao« pa se po svemu može zaključiti da to nije bio samo mjesni jezik čovjeka gdje su »i onako domorodci moji svi pivači i od naravi pjesnici«, kako reče Reljković, nego jezik čovjeka izgrađene opće i jezične kulture.

Koliko sam govorio o Čevapovićevu jeziku, njegovim izvorima i utjecajima na nj, rekao sam samo u najkraćim crtama ono što je bilo najnužnije radi opće slike, a težište stavljam na drugi dio koji je u naslovu izražen riječju stil. I to ne toliko da govorim o njegovu stilu kao o svim mogućim izborima i vrednovanju Čevapovićeva izbora u okviru sinonima, istoznačnica i bliskoznačnica i sličnih razmatranja jer je u vezanom i rimovanom stihu — desetercu i osmercu, kako je kod Čevapovića — katkada teško odrediti pravu stilsku vrijednost. U pjesmi je pojedina riječ ili oblik često uvjetovan potrebom stiha i sroka, ali uz to može imati i svoju posebnu stilsku vrijednost koju bi imao da i nije određen stihom i srokom, jer je zahtjevima stiha i sroka autor mogao i drugačije zadovoljiti, ali je sve to ipak teško ocijeniti jer su to gole pretpostavke. Meni je više stalo da pokažem kakav je to bio jezik u svojoj izražajnoj strani.

Ma kako dobro opisali jezik glasovno, gramatički i leksički, nismo ništa rekli o tom jeziku kao komunikacijskom sredstvu, o njemu kao dobrom ili lošem sredstvu. A to je ovdje veoma važno.

Kao prva i velika raznolikost uočava se tvorba i iskorištavanje hipokoristika i umanjenica.

Imena oca Jakoba i 12 njegovih sinova većinom upotrebljava u osnovnom liku kako ih ima napisano u popisu glumaca (prikazaoca igre), a posebno imena *Ruben, Juda, Gad, Aser, Nephtali, Dan, Levi, Benjamin* jer ih je i teško varirati a osim toga većinom ih u samom tekstu i rijetko upotrebljava.

Ime *Simeon* ima u liku *Simo, Zabulon* u *Zabul*, a *Issakhar* u *Isso.*

Ime oca Jakoba katkada upotrebljava u hipokorističnom liku Jako:

Obveseli Jaku starca moga (23),
I blagoslov oca našeg Jake
U Bethelu, baš brez varke svake (29)
Ne ludite, dragog Jake sinci! (98)

Najviše varira ime glavnoga lica Josipa: *Josip, Joso, Jozo, Josica.*

Čista je hipokoristična, odmila upotreba kad se otac Jakob obraća sinu:

Ti ćeš, Joso! s ocem užinati (36)
Sine Joso! spravljaj mi se sada (37)

Isto je tako kad Juda žali od pomisli da bi mogli Josipa ubiti:

Izraela mi smo krvi jasne:
Ako bratca našeg umorimo
Malog Josu smrćom oborimo (47).

Hipokorističnost je veoma slaba u odnosu na Nephtalija kad govori što Josip znači ocu, ali je jaka u odnosu prema ocu Jakobu, iako je kraći oblik potreban i radi stiha:

Jakob Josu radi Rakhel ljubi... (25).

Hipokoristik je upotrebljen i kad Simeon govori o Josipovoj mladosti i nevinosti:

Joso ne zna, što je zlo il' dobro (25).

Nalazimo i primjer za pomiješanu vrijednost, lažnu hipokorističnost jer braća govore lijepo o mladom bratu, ali sa svrhom da ga zavaraju. Svi skupa pjevaju:

Ej! rumena ti zorice!
Jer pritrže san Josice?
San Josice, ti zorice! (27)

Uz to je i očit utjecaj narodnoga pjesništva, vidljiva je i potreba stiha, što već pokazuje velike mogućnosti u iskorištavanju dosegnutih vrijednosti.

Lik *Joso* upotrijebljen je očito porugljivo u stihovima

Jer je Joso trun očiju moji,
Licumirac roditelja svoji (42).

I osnovni lik nabijen je stilskom vrijednosti kad se kontekstom izriče da je riječ o mladoj osobi, ali s očitim prezrivim odnosom prema njoj:

Jer bo zbilja Josip taj balavac (26).

Taj je kontrast pojačan u primjeru:

Mlado dite Josipe balavče. (30).

Mnogo hipokoristike i umanjenica ima od riječi *brat.*

Umanjenica *bratac* upotrijebljena je zbog sroka:

Da je Josip naš mlađani bratac
Kad staroga oca grdni lažac. (24).
Da se vrlo ljubi Josip bratac
Koga Jakob rodi veće starac... (24)

Likovi *brajo* i *baća* imaju hipokoristično značenje u stihovima:

Ti si, Aser brajo! pogodio (24).
Hoćeš, baća! ići k ocu smiti? (50)

A tako i *brajen* iako u nešto oštrijem tonu:

Ne budali, moj brajane Danu! (25)

Na kraju kad Josip oprašta braći, str. 98. i 99., ima uz lik *brat* (3x) i četiri različita hipokoristika upotrijebljena pet puta: *bajo* (2x), *braco, bratac, baća,* sve u odmilnom značenju.

Slično je uz neutralno *sin* (35), *sinovi* (34), blaže hipokoristično *sinko* (37), *sinci* (od sinak, 24) i hipkoristično-deminutivno *sinčić* (35,36).

Vile naziva *posestrime* (9), ali upotrebljava i hipokoristike *seja, seka* radi iskazivanja prisnijeg odnosa:

Nećeš li, sejo! štogod pripivati? (9)
Ne boj se, seko! učila sam pivat (10)
Draga si meni, Dalmatinka seko! (12)

pa hipokoristik dodaje imenici posestrima:

Istina prava, posestrimo seko! (11)

Neutralnu riječ *sestre* ima na 45. strani.

Ima i drugih umanjenica koje su upotrijebljene uglavnom kao hipokoristici, često zbog stiha ili sroka, zbog utjecaja kliširanih izraza narodnoga pjesništva, ali i tu ima zanimljivih primjera kao što je onaj u kojem Josip priča kako je sanjao, a otac mu Jakob govori:

Ne budali, drago dite moje!
Zar ćeš kraljić biti braće tvoje? (35)

Tu bi previše bilo *kralj* pa Jakob upotrebljava umanjenicu da umanji Josipovo nevjerojatno uzdignuće nad braćom.

Izražajno je i kad je umanjenica *vatrica* upotrijebljena u porugljivom smislu jer se kaže: *Vatrica mu opalila pleća!* (26), a misli se: dobrano nastradao.

Hipokoristik *goso* upotrijebljen je normalno u stihu

Tebe pako goso svrh ključara (74)

jer je u istom pozitivnom smislu na istoj strani upotrijebljen i lik gospodar:

Al' te molim, gospodaru krasni!,

ali je hipokoristik *goso* upotrijebljen porugljivo u stihu:

Po taj način ti nas činiš krivce,
Koji će se u tebi priklanjati,
Kano sužnji gosu pozdravljati? (30)

Veliku raznolikost pokazuju i atributi. Katkada je isti atribut uz različite imenice, često iste imenice imaju različite atribute, a najčešće pojedine imenice imaju pojedinačne atribute koji izražavaju njezinu specifičnost i to u takvoj raznolikosti, posebnosti da se ne može reći kako je to osobina samo narodnoga govora i usmene književnosti, iako je Čevapović i odatle uzimao, nego i izraz njegova stvaralaštva pa već to pokazuje bogatstvo njegova jezika i Čevapovićeve izražajne moći. Bilo bi to zanimljivo posebno istražiti što za ovu priliku nije bilo moguće pa ću samo navesti po nekoliko primjera da to pokažem u osnovnim crtama:

plačni glas (19), *suzni vapaj* (103), *jadan sužanj* (65), *luda pamet* (63), *sužanj krasni* (63), *gospodaru krasni* (74), *krasna vilo* (10), *narodu krasnom* (10), *Egipat dični* (109), *načelniče slavni* (62), *smrti nemila* (59), *zvir nemila* (59), *ptica lipa* (53), *ptica ljuta* (53), *ljuti vuci* (59), *ljuta smrt* (43), *grišna zemlja* (77), *svit tavni lažljivi* (71), *nestali svit* (65), *jasni cedri* (41), *cedri holt* (59), *grih ružan* (25), *grdni lažac* (24), *grdno dilo* (41), *grdni krivci* (90), *svitle zrake gizdavog sunašca* (36)...

Sve to pokazuje bogatstvo Čevapovićeva jezika no mislim da to najviše pokazuju frazeološki, idiomatski izrazi, prenesena značenja, personifikacije, ustaljeni i novi izrazi koji nisu obični u svakidašnjem govoru, bar ne u takvim značenjima i u takvoj izražajnosti koja je odraz književnojezične nadgradnje. Nešto svojim podrijetlom dolazi i iz drugih jezika, drugih kultura, ali se udomaćilo i u hrvatskom kao izraz za određene prilike, u određenom značenju.

Ja ovdje ne mogu istraživati podrijetlo svakoga Čevapovićeva izraza jer bi to prešlo zadane okvire, ne mogu ni zato što bi to tražilo prevelik trud, ali mogu upozoriti na mnoge uspješne i inventivne upotrebe, navesti primjere koji već sami za sebe i bez posebna tumačenja pokazuju kakvo je i u tom pogledu bogatstvo Čevapovićeva izraza, što je često, sigurno je, njegovo obogaćenje čitanjem dotadašnje hrvatske književnosti, ali i njegov originalni izraz.

Tako nam je iz Sv. pisma dobro poznat izraz kad Krist moli oca da ga poštedi muke:

»Oče moj! Ako je moguće, neka me mimoiđe ova čaša«.[8]

Taj figurativni izraz potječe iz Sv. pisma, a upotrebljava se u izricanju posebno teških prilika koje ima tko da podnese. U Čevapovićeva ga nalazimo u nekoliko varijacija.

Kad Josip moli braću da mu poštede život, moli kao Krist Boga oca:

Roneć suze molim srca vaša!
Nek me projde gorka ova čaša. (46)

Pošto je Ruben rekao ocu da je Josip stradao kod zdenca, Jakob proklinje zdenac ovako:

Otrovna ti voda vazda bila,
Koja god bi usta tebe pila;
Jer se tebe sinak moj napio,
Pak je smrtnu čašu tu popio. (60)

Kad Josip kuša braću i kad kaže da će ih baciti u tamnicu, on to izriče ovako:

---

8 Duda—Fućak, Novi zavjet, Zagreb, 1973, str. 63. Za AR nisu ispisivani lekcionari pa je teško utvrditi tradiciju. J. Fućak kaže da najstariji tekstovi imaju *čaša*, da je *kalež* došao kasnije, Katančić ima *kupa*, Škarić *čaša* a Šarić, zagrebačka Biblija i Rupčić imaju *kalež*.

Zato hoću danas razviditi,
U tavnicu redom vas hititi;
Dok spoznadem istinitost vašu
Donle ćete piti gorku čašu... (90)

Ruben, koji nije dao Josipa ubiti, nego je predložio da ga bace u suh zdenac, braću ovako kori:

Vražji jednoč dogovori vaši,
Uzrok daše ovoj gorkoj čaši. (90)

Kad Putifar odluči kazniti Josipa nakon Putifarkine objede, on kaže:

Ljubav virne Putifarke moje
Naplatit ćeš čašom smrti tvoje... (70)

Simeon i Levi mole:

Ne spominjaj, Joso! zloću našu,
Nit gorčine novu pružaj čašu... (132)

Štap je pomoć u starosti pa se to prenosi na djecu, koja su isto tako pomoć u starosti, i Čevapović ima dva puta tu poredbu:

Nitko hoda, čujem, prid šatorom;
Mislim, ide Josip našim dvorom?
Ako bude sinak moj ljubezni,
Štap starosti oca svoga desni... (33)
Vičnji Bože mog oca Isaaka!
Ti baš uze Josipa nejaka?
On štap biše u starosti mojoj... (59)

Veliku ljubav, ljubavnu čežnju izriče objektnom vezom *gubiti srce, dušu:*

Jer ga otac sasma vrlo ljubi,
I za njime dušu svoju gubi. (24)
Jakob Josu radi Rakhel ljubi;
Za kojom on svoje srce gubi. (25)
Putifara tol'ko ja ne ljubim,
Kol'ko srce sad za tobom gubim. (67)
Dragi otac! vidim, da me ljubiš,
Za unuci tvoj'ma srce gubiš (121).

U djelu se mnogo govori o predsmrtnoj borbi i o smrti pa to Čevapović izriče na različite načine.

Uz riječ smrt ima više raznovrsnih atributa: *nenadna smrt* (39), *ljuta smrt* (43), *smrt nemila* (59), *gorka smrt* (130).

Predsmrtni čas i borbu opisuje veoma raznoliko:

... ositivši nastajuću smrt... (20)
Ositivši, da se vrime od priminuće približa... (20)
Kako strašno ječi na ložnici?
Baš kanda je u smrtnoj groznici... (119)
Nisi li nam smrtno obolio? (120)
Jerbo starca smrtna bolest steže... (120)
Sad će meni biti smrćom boja... (120)
Slušajte me smrćom vojtujućeg (122)
Nut! kako je potavnilo
Svitlo lice Jakoba?
Rumenilo prominilo!
To smrt sčini hudoba. (127)
Da me stisne smrtna sad nevolja. (137)
Jer mi duša već na jezik sila (139, sjela)
Dok na smrtnoj ja ložnici sidim (137).

Uz glagole *umrijeti, umirati* (46, 47, 57, 116) ima i druge glagole u tom značenju danas sasvim obične: *smaknuti* (14), *klati* (43), *zaklati* (115), *umoriti* (47), *priminuti* (112, preminuti), *poginuti* (19), *ubiti* (99, 133), *pogubiti* (131), *izdahnuti* (116, 136) *nestati* (136).

Osim toga ima mnogo i drugih izraza. Tri su već spomenuta u vezi s čašom, a evo i ostalih:

... puknut će od žalosti ... (19)
Pak nenadnu smrt on sebi najde (39)
Da životom gursus rastavi se (43)
Jer baš Josu smrt pogodi? (46)
Malog Jozu smrćom oborimo (47)
Smrtnim žalcom jest ga tu ranila (58)
Život smrćom nemilom promini (59)
Zato sniću za njim u grobove (60)
Jer ću volit život svoj izgubit (66)
Ja bi prije život izgubio (68)
I ropkinju na smrt otpravljala (68)
Da se u grob smrćom on otpravi (68)
Zanimit će starost našeg oca (97)
Niti smijem ružni svidok biti
Gorke smrti koju će on piti. (97)
Grdne smrti našo si me krivca (99)
Ti si, Aser! načine smislio
Kakvom bi me smrćom razdililo? (99)
Jer si reko: da ćeš za njim plakat
Čak do groba ... (105)
Za porodom drugi život minja (115)
Kad na svitu živit već pristanem (116)
Skoro mu je duša zanimila (120)
Ali, oče! prije neg duh pustiš (122)
Kad se tavnim svitom ja odlučim (123)
Da smrt s kosom sve minja (126)
Ideš, babo! ti u tmine (129)
Ipak gorkoj smrti podloži se (130)
Da se zgodi meni ta nevolja;
S kojom gubim dragog oca moga (130)
Zar srdašce misliš umoriti?
Il' Josicu milog oborit? (136)
Prije, neg u tmine baš utečem (137)
Ja pravedan u njem smrt ne kuša (137)
Vičnjim mirom, evo već počivam (140)

Osim toga ima mnogo i drugih veoma uspjelih poredaba i idiomatskih izraza.

Kao što je veoma izražajno kad za predsmrtni čas kaže

Jer mi duša već na jezik sila (sjela),

tako je isto izražajno kad se po sličnom uzorku kazuje što priložnice namjeravaju reći:

Rič nam jedna na jeziku sidi (53).

Izražajno je kad Jakob proriče djeci što će biti pa za Nephtalija kaže da će biti pjesnik:

Sad bojazljiv lipe riči sadi (123).

Snažna je i personifikacija:

Eto! sama aljina govori. (51)

Ili poredba:

Jer robovi na mene se tuže
Kad nam dvore crnim licem ruže
Faraunce dimnjačare neću! (62)

Za Putifarkinu putenu želju Čevapović je našao veoma snažnu poredbu:

Jer put moju plamen pali jaki (67).

Savjest peče, grize, a Čevapović se izražava veoma slikovito:

Sanjke uzrok jest nemirna krvca
Ili imaš ti na svisti crvca? (28)

Stilistička tumačenja još bi jače istakla vrijednost takvih i sličnih Čevapovićevih izraza, a pogotovu kad bismo pokazali koliko je on u njima originalan. Tako npr. u Akademijinu rječniku s. v. *čaša* nema toliko idiomatskih izraza koliko ih ima Čevapović, a u Matešićevu Frazeološkom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika, koji je rađen na bogatoj literaturi i građi, nema mnogih Čevapovićevih fraza.

Sve to govori kako je Čevapovićev jezik i stil izgrađen, lagan i okretan, ne vidi se nikakva teškoća u izrazu, kako on lako nalazi prikladan izraz, često veoma osebujan, a uvijek izražajan.

Ne mogu, a da, ilustracije radi, ne navedem još neke, po mojem mišljenju Čevapovićeve veoma uspjele idiomatske izraze:

... kroz opaku želju gospoje Putifarke upade u napast (15), *Glad koji se većma i većma uzmložavaše, pritisnu isti vilaest* (18), *U grihu smo prid Josipom rasli* (25), *Jer grihota to je baš do Boga* (25), *Jer oskoči veće bila zora* (25), *Zlo od dobra tanko razlučuje* (26), *Čujte, braćo! to je glas Josipa / Koji jeku po šumi prosipa? / Poćutite! da ga bolje čujem; / Jer u srcu već mu ime psujem.* (41), *Veselje vam nigda ne svanulo* (59), *Al Bog sveti, vičnji, svemogući/ Zna čovika milošćom obući* (65), *U nesriću po tom uvali se* (69), *Koje sjajne prilipe kriposti / Razlio je po teb' Duh milosti.* (116).

Kao zaključak možemo reći da Grga Čevapović piše prirodno, glatko, leksički i rafzeološki bujnim jezikom u kojem nema mucavosti ni ukočenosti. Oslanac mu je jezik narodnoga pjesništva, ali to nije jednostavan pučki jezik, već obogaćen utjecajima drugih hrvatskih pisaca pa to nije govor jednoga kraja, već izgrađen književni jezik, vidljivo njegovanoga stila i jake izražajne osebujnosti. Osim naslijeđenih i preuzetih osobina tom je jeziku i Čevapović pridodao i svoj koji je zavrijedio posebnu pozornost, ne samo ovoga referata i ovoga skupa. Još je ostalo dovoljno mjesta i za daljnja proučavanja do potpunije slike. Kad se to učini, Čevapović će dobiti istaknutije mjesto, ako ne u povijesti hrvatske književnosti, a ono u povijesti hrvatskoga književnog jezika jer je zavrijedio više od usputnih napomena po kojima je dosad bio poznat.

S A Ž E T A K

Kad se jezik i stil Grge Čevapovića preciznije proučava i ocjenjuje, tada se može reći da pred sobom imamo pisca koji se doduše služi govorom svoga kraja, ali se ipak ne može reći da je to pokrajinski jezik jer on preuzima crte i književnih dostignuća pisaca svoga kraja i pisaca iz drugih hrvatskih krajeva pa se vidi izrazita težnja da se nadiđe mjesni govor i jasan put prema standardizaciji.

Sve to pokazuje da je jezik Grge Čevapovića već izgrađen jezik kojim on glatko i okretno izriče ono što želi reći o jednoj općoj temi. Posebno to vrijedi kad se promotre i stilske vrijednosti njegova jezika.

ZBORNIK RADOVA O FRA GRGURU ČEVAPOVIĆU
(Znanstveni skup; Slavonska Požega, 20. i 21. svibnja 1987),
str. 147—153, Osijek, 1990.

Saopćenje na Znanstvenom skupu
UDK 162.6:801:808.62"18"=862
Rad primljen 17. XI. 1988.

MIJO LONČARIĆ, *Zagreb*

ČEVAPOVIĆEV JEZIK I POŽEŠKI GOVOR

U ovom prilogu bit će govora o odnosu jezika u djelima Grge Čevapovića i požeškoga govora. Izraz *požeški govor* ovdje se upotrebljava za oznaku govora u okolici Slavonske Požege, u užem smislu, a u širem značenju odnosi se na govorno stanje u Požeškoj kotlini. Posebno se, dakle, ne odnosi izravno samo na govor same Požege, već se na nj odnosi kao na jedan od govora toga kraja.

Kako će ovdje biti riječ o jeziku književnih djela s početka 19. stoljeća (koji, po Brozoviću, ulazi u 2. fazu IV. razdoblja u razvitku hrvatskoga književnog jezika), nas ovdje zanima ne samo današnje stanje požeškoga govora već, možda i više, i stanje govora u požeškom kraju u Čevapovićevo vrijeme. Jer ti su govori, ili jedan od njih, mogli, a i jesu, više ili manje, utjecati na Čevapovićev jezik. Naravno, radi zaokruženosti prikaza trebalo bi nešto reći i o tome kakvo je bilo jezično stanje u Požeškoj kotlini još ranije, s obzirom na velike migracije od 16. stoljeća dalje, koje su bile uzrokovane dolaskom Turaka, ratova s njima i njihovim odlaskom. Međutim, pitanje je koliko se starija stanja tu mogu rekonstruirati, koliko se vjerojatne pretpostavke mogu o tome donijeti. Dok nam današnje stanje služi da bismo utvrdili koliko Čevapović u svoj jezik unosi svoj materinski govor, a koliko je preuzeo iz pisane tradicije slavonskoga književnog jezika, s jedne strane — isto nam tako njegov jezik može služiti za utvrđivanje govora u njegovo vrijeme, s druge strane.

Navedene analize mogle bi se dosta egzaktno napraviti kada bismo imali valjan prikaz slavonskoga jezika prije Čevapovića. Maretićeva studija jezika slavonskih pisaca ne omogućava donošenje spomenutih pretpostavaka. Pisana je problemski, ali komulativno s obzirom na pisce i vrijeme, u njoj se ne vidi razvoj jezika, pojedinih jezičnih osobina. Posebno je pak obrađen jezik samo dvaju slavonskih pisaca. (Radomir Aleksić prikazao je Reljkovićev a Josip Vončina Kanižlićev jezik.) Isto tako, do sada nismo imali ni analize Čevapovićeva jezika, koju je sada dao, kratku, ali relevantnu, Stjepan Babić, koja utvrđuje najvažnije osobine toga jezika. (Ja sam se pri pisanju svojega referata već mogao poslužiti rezultatima toga prikaza, pa prof. Babiću i ovdje zahvaljujem na susretljivosti.) Kako nema potrebnih

predradnji da bi se u potpunosti odgovorilo na pitanja koja se postavljaju pri obradi teme, u ovom referatu mogla su se ona samo djelomično obraditi.

Najprije ću ukratko iznijeti kakvo je stanje govora u požeškom kraju danas. Čevapović je rođen ovdje, u Bertelovcima, koji gravitiraju, kao svojem centru, većem selu na istoku, Jakšiću, u kojem im je župa i škola. S druge strane, na zapadu, također veća mjesta Treštanovci i Eminovci. Čevapović je prvu školu polazio u Požegi, druge tamo tada nije ni bilo.

Kako nisam osobno istraživao Požešku kotlinu, morao sam se poslužiti postojećom literaturom o njezinim govorima. Međutim, u literaturi se nalaze različiti podaci o istim osobinama i istim mjestima, izoglose su različito provučene od autora do autora. Na primjer, Josip Matešić najveći, srednji dio Kotline označuje i navodi kao ikavski, dok Stjepan Sekereš iznosi nešto drukčije podatke. Kako je Sekereš istraživao osobno požešku okolicu, a Matešić je istraživao sjevernije područje, tj. za požeški kraj držao se ranije literature, Ivšića i Pavičića, a što je još važnije, Sekereševi podaci s vlastitih istraživanja obično su točni — mislim da njegovi podaci s terena kao noviji odgovaraju stvarnosti. Osim toga, Sekereševi podaci vjerojatniji su također s obzirom na podatke o kretanju stanovništva. Zbog toga ću se u prikazu današnjeg dijalektnog pejzaža držati njegovih podataka. U njihovu pouzdanost uvjerio sam se i sam, istina samo s nekoliko provjera.

Cijelo je to područje danas zahvaćeno novoštokavskom akcentuacijom, koja je donošena ovamo od 16. stoljeća dalje iz njezina centra u istočnoj Hercegovini ekstralingvističkim putem, tj. dolaskom govornika novoštokavaca, a nije se njezin val, njezin izoglosa širio prirodnim putem, kako se inače jezične osobine šire u prostoru i vremenu. Međutim, s obzirom na drugi važni kriterij štokavštine, zapravo novoštokavštine — jat, stanje tu nije jedinstveno. Grad Požega i jakšićko područje, sjeveroistočno od Požege, i Bertelovaca jekavski su.

Područje istočno od Požege, s Bertelovcima, kao i veći dio Kotline, da nas je ikavsko-jekavsko, i to u dugom slogu na mjestu jata stoji *i*, a u kratkom slogu *je* (npr. *dite — djeteta).* Zapadno od Požege, na manjem ograničenom području govori se ikavski. Veće je takvo zemljište na sjeveru Kotline, oko Velike, Kaptola i Kutjeva, te zatim oko i sjeverno od Pleternice.

S obzirom na treći kriterij pri klasifikaciji štokavštine, tj. po sudbini starih skupova *stj* i *skj*, ti su govori šćakavski — imaju *šć* i *žđ* na njihovu mjestu, ali se danas sve više širi *št* i *žd*. Na primjer, većinom je *ogńišće* i *šćuka*, prema *ogńište* i *štuka**, što je rjeđe.

Sada bih preskočio Čevapovićevo doba i isto tako ukratko rekao nešto o tome što se pretpostavlja o govoru u Požeškoj kotlini prije migracija. Pokazao sam ranije (1987) da je u Posavini i uopće u južnom dijelu Slavonije do Pakraca, odnosno Požeškoga gorja, sigurno dolazila kajkavština, i tc kajkavski govori u najužem smislu te riječi, tj. s osnovnim tipičnim kajkavskim osobinama. To znači da su prije migracija na tom području bili izjednačene kontinuante *o* i *l*. Najprije je stražnji nazal prešao tu u zatvoreno *o*, a kasnije mu se, do 15. stoljeća pridružio i *l*. Međutim ,tako je bilo u Slavoniji i dalje na istok. To dokazuju brojne potvrde gdje se na mjestu tih dvaju starih vokala piše sad *u*, sad *o*, od kojih navodim samo neke iz Požeške županije. Na primjer, 1413. i 1499. zapisano je *Doboka* a 1470. i 1488. *Zahomya*. Kod Levanjske Varoši jedan je lokalitet zapisan tri puta, i to dvaput s *o* i jedanput u zapisu koji govori za *u:* 1422. *Vokanincz*, 1428,

* Primjeri govora uzeti su iz *Sekereš* 1976.

Wkonymcz i 1506. *Wokoyewcz*. Do spomenutog zemljišta oko Pakraca poluglas i jat izjednačili su se. Na sjeveru se kajkavština pružala, opet uz Požeško gorje dalje na istok, vjerojatno do područja oko Valpova i Donjega Miholjca, dokle i danas nalazimo tragove kajkavske akcentuacije. Takvo se prostiranje očito poklapa sa starom ranosrednjovjekovnom Slavonijom, koja je također sezala na istoku do tih granica, dok je dalje zemljište politički bilo neorganizirano. Kasnije je to, više-manje, granica Križevačke županije i Zagrebačke biskupije na istoku. Tc je poklapanje na sjeveru u Podravini manje jer ta dva teritorija, politički i crkveni, ne sežu toliko na istok.

U prirodnom jezičnom kontinuumu bliskosrodnih i djelomično sličnih kao i djelomično različitih jezičnih konkretnih sustava, jezične granice nisu oštre, izoglose nisu u snopovima nego teku paralelno, ako se ne sijeku, ako nema nekih jačih nejezičnih granica. U Slavoniji su na jugu dvije takve granice: prirodna, geografska — Požeško gorje, i politička. Na sjeveru je bila samo politička granica, koja u Slavoniji u jezičnim odnosima nije mogla mnogo značiti. Zbog toga nakon granice do koje je na istok sezala kajkavština, nije bilo, kao što to ni obično nije, odmah posve nešto drugo, posve drukčiji idiom, već su se nastavljali prijelazni kajkavsko — (zapadno) štokavski, odnosno šćakavski govori. Oni su na zapadu bili više kajkavski a što se ide dalje na istok bili su sve više i više štokavski. Na sjeveru je taj prijelazni pojas mogao biti širi, odnosno sjever je nakon kajkavštine daleko na istok imao prijelazni karakter, dok je taj prijelaz na jugu bio jače izražen, oštriji, što odgovara reljefu zemljišta, tj. taj jači prijelaz, koji ovdje možemo zvati graničom, bio je posljedica Požeškoga gorja. Međutim, ni na jugu te razlike nisu bile previše velike. Već je rečeno da je jednačenje kontinuanata *ę* i *ǫ* u zatvorenom *ǫ* sezalo daleko na istok, zahvaćajući cijelu Slavoniju. Dalje, kontinuante jata i poluglasa u Slavoniji dugo čuvaju posebnu fonološku vrijednost, prva u zatvorenom *ę* ili dvoglasu s tim elementom, a druga vjerojatno u glasu *šva* (*ə*). Kontinuanta jata čuva se, koliko je dosad poznato, još i danas na dva područja u Slavoniji — na jugu u Gradištu kod Županje, i na sjeveru oko Našica u više sela. Čuva se posebnan fonem kao kontinuanta jata s vrijednošću zatvorenoga *ę* (Finka-Šojat, Sekereš). Za poluglas posebna vrijednost utvrđena je po zapisima toponima. Na primjer, današnji Dubočac kod Slavonskoga Broda zapisan je 1316. kao *Dobachaz*, 1470. kao *Dobowchecz*, i još 1528. kao *Dobotztz*. Kod Morovića zapisan je lokalitet 1427. kao *Draginotz*, 1478. *Draginytz* a 1487. kao *Draganec* (Lončarić 1985).

Kao dalji primjer može se uzeti leksem 'kruška' koji u je Slavoniji imao također kajkavski razvoj, tj. s početnom sekvencijom *hr-*. Na primjer, današnje Ruševo u dolini Londže više puta je u 15. stoljeću napisano kao *Hrusewa, Hrwssewa i Hrwsowa*. Današnja Ruščica kod Slavonskoga Broda zapisana je 1428. u liku *Hrusticza et alia Hrusticza, 1448. Hruštycza alia Hrusticza et tertia Hrusthycza.*

Leksem za 'joha' imao je tamo također lik karakterističan za kajkavštinu, tj. sa sekvencijom *jal-*. Kod Nove Gradiške zabilježeno je 1396. *Jalsouclia*, a 1422. kod Broda *Jalsawyk* i *Jalsawycha*.

Na jugu u Slavoniji, barem zasad, nisu pronađeni tragovi kajkavske akcentuacije kao ni tragovi drugih važnijih kajkavskih osobina.

Kada su počele migracije, dio starinačkoga stanovništva Požeške kotline, kao i Slavonije uopće, nije izbjegao pred Turcima već dolazi u kontakt i miješa se s novoštokavcima, ikavcima i ijekavcima, koji dolaze s Turcima s jugoistoka. Pod tim utjecajem razvoj kreće u novoštokavskom smjeru. Kao prvo, kontinuanta poluglasa izjednačuje se, prelazi u *a*. U akcentuaciji negdje dolazi do pomicanja siline sa posljednjeg ili središnjeg sloga pa se

na prethodnom slogu dobijaju novi uzlazni akcenti, kratki i dugi, npr. *nòga, dúša* od *nogà, dūšà*. Taj proces teče različito u pojedinim krajevima i mjestima Slavonije, već prema tome kakav je bio odnos starosjedilaca i novoštokavaca. Kontinuanta jata doživljava također različite sudbine. On se možda manjim dijelom negdje već prije migracija izjednačio s *i*. Negdje je vjerojatno prešlo u *i* samo u dugom slogu dok je u kratkom još čuvana posebna vrijednost. U tih je govora zatim samostalno ili pod utjecajem (i)jekavskih govora u kratkom slogu jat mogao prijeći u *je*. Utjecaj ijekavskih govora, novih na tom zemljištu, pretpostavlja i Sekereš, ali ne objašnjava na koji se to način moglo dogoditi.

S obzirom na samostalan razvoj ikavsko-jekavskih govora, Ivšić je smatrao da se *i* u dugom slogu, prema *je* u kratkom *(dite — djeteta)* razvilo iz ranijega *ije*. Mislim da nije moguće pretpostavljati takav razvoj, već je on morao teći drukčije. Samostalan ikavsko-jekavski razvoj moguće je protumačiti ako se polazi od ranije diftonške vrijednosti, koja je mogla biti *je ili ie*, najvjerojatniji je razvoj iz drugog, ravnog diftonga. Drugi se dio mogao još više zatvoriti, kao što to imamo danas u Đurđu kod Ludbrega: (tamo se s jatom, naravno i s poluglasom izjednačilo i osnovno dugo kajkavsko *e)*, gdje se danas može čuti trostruki izgovor, kojima je zajedničko zatvaranje *e*, tako da je to danas zapravo otvoreno *i*. Imamo monoftonško dugo *i* ili dva diftonška izgovora, gdje uz *i*, prije ili iza njega, dolazi također obično i, dakle *ii* ili *ii* npr. *di:te, diite diite*. U Slavoniji se onda takav zatvoreni diftong *ie* pa *ii* mogao lako izjednačiti s *i (díte)*. U kratkom slogu ravni dvoglas prelazi u uzlazni, s time da se drugi dio otvara, izjednačuje se s *e*, a prvi se dio, preko poluvokalske vrijednosti, osamostaljuje, umjesto monofonemskog diftonga dobiva se bifonemska vrijednost. To je moguće zbog toga što se prvi dio izgovara poluvokalski a počinje se izgovarati u nekim primjerima sa šumom, konzonantski, kakav je izgovor i fonema *j* koji od ranije postoji u sustavu. Na primjer, *diete* prelazi u *djete*.

U odnosu materinskog govora slavonskoga pisca i književnoga jezika u Slavoniji već je pronađen zanimljiv primjer — Reljković. U književnim djelima jezik mu je novotšokavski, a to čini se, važi i za njihov akcenat, međutim u Gramatiku Reljković unosi staroštokavske naglaske. Moglo bi se pomisliti da je akcentuacija u Reljkovićevo vrijeme u njegovu rodnu mjestu u procesu prijelaza iz stare u novu, no ja sam utvrdio da naglasci u njegovoj Gramatici uglavnom odgovaraju današnjoj akcentuaciji njegova rodnog mjesta. Takav Reljkovićev postupak u Gramatici u skladu je s općelingvističkim načelom da se pri promjeni koda, jezika ili dijalekta, prozodijski sustav posljednji napušta, iako se prvi počinje nametati.

Čevapović piše svoja djela pri kraju 2. faze IV. razdoblja u razvitku hrvatskoga književnoga jezika, kada se u Slavoniji može govoriti »o jednom standardnom novoštokavskom jeziku u nastajanju«, gdje se razvija »u praksi uporabna norma, iako još nema kodifikacije, što opet ne znači da nije bilo ni pokušaja« (Brozović 1978). U toj fazi prevedena je cijela Biblija na hrvatski jezik slavonskoga tipa (Katančić) i objavljeno je nekoliko gramatika toga jezika. Čevapovićev jezik uklapa se u potpunosti u glavnu struju književnoga jezika, on je, osim toga, priredio spomenuti prijevod *Svetoga pisma* za tisak. Prema tome, teško je očekivati da ćemo kod njega naći mnogo crta njegova materinskog govora, osim ako se ne poklapaju s već gotovo izgrađenim književnim jezikom. To potvrđuju i činjenice. Jezik je u njegovim djelima ikavski, s rijetkim izuzecima, a u njegovu rodnu mjestu govori se danas ikavsko-jekavski. Isti govor, s obzirom na tu osobinu, treba pretpostaviti za Bertelovce i za kraj 18. stoljeća.

Dalje, dok prema starim skupovima *stj* i *skj* u Požeškoj kotlini i danas imamo *šć*, iako ga *št* sve više potiskuje, Čevapović ima samo *št*. Glas *h* postoji i danas u požeškim govorima, ali samo u nekim pozicijama (iza prefi-

ksalne granice, npr. *prohtilo se)* dok je u Čevapovićeva mnogo češći. Tu je moguće pretpostaviti takav razvoj, tj. gubljenje *h* u govorima od 18. stoljeća do danas.

Ipak se materinski Čevapovićev govor ogleda u njegovu jeziku, i to, što je zanimljivo, kao i kod Reljkovića, posebno u akcentu.

Čevapović upotrebljava imperfekt i aorist (taj i od nesvršenih glagola), dok u Požeškoj kotlini danas te kategorije ne žive — aorist se upotrebljava reliktno samo od nekih glagola. U posavskim pak govorima aorist je normalna glagolska kategorija i mislim da treba pretpostaviti da je tako bilo u Čevapovićevo vrijeme i oko Požege. Imperfekta nema ni u Posavini, osim glagola *biti* i u pjesmama. Ta su vremena upotrebljavali i drugi slavonski pisci i nalazimo ih u slavonskim gramatikama. Josip Vončina nakon analize Kanižlićeva jezika zaključuje: »Cio niz pokazanih Kanižlićevih promašaja u tvorbi imperfekta upućuje na zaključak da to nije bio glagolski oblik njegova govora, već ga je poprimio književnim utjecajem.« (Vončina, 112) S obzirom na duljinu u 3. licu množine imperfekta *(čuvaù)*, koje inače nemaju ni klasični štokavski govori koji su bili osnova jeziku Vuka Stefanovića Karadžića, za Čevapovića bi trebalo reći da je imperfekt postojao ili u njegovu rodnu govoru ili u drugim slavonskim govorima koje je mogao čuti ili se imperfekt učio kao osobina slavonskoga književnog jezika, koja je, a što je manje vjerojatno, prenesena iz Hercegovine.

Čevapović bilježi uglavnom duljinu ultime (ili), npr. u gen. množ. *(Mletàkà, učenikà, kravà)*, u prezentu *(slušâ)*, aoristu *(vezá, plaká)* i imperfektu, što je već spomenuto. Iako se u Slavoniji danas iza silaznih naglasaka duljina izgubila, vjerojatno je u Čevapovićevo doba još postojala i on ju je imao u svojem govoru, jer je inače ne bi tako dobro bilježio. Da je prozodijska obilježja (dobro) zapažao pokazuje njegovo bilježenje naglaska prenesenog na proklitiku (npr. *ò sebi).*

Osim duljine Čevapović je bilježio i kratki naglašeni slog, posebno brzi naglasak, i to udvajanjem idućeg suglasnika *(uffam, zrakke, vrillo, rannila, putt* 'tijelo').

Čevapovićev se rodni govor u njegovu pisanju ogleda također u *-l* na kraju riječi, u pridjeva i imenica *(vesel* 106), u kontrakciji kod glagola *(osvano* 43, *metno* 121), iako se neki takvi primjeri mogu tumačiti i potrebom stiha, kako to čini Maretić.

LITERATURA

1. ALEKSIĆ, R. — 1931: *Jezik Matije Antuna Reljkovića.* Beograd.
2. BABIĆ, S. — 1968: Jezik starih hrvatskih pisaca u Slavoniji. *Godišnjak* Matice hrvatske, Vinkovci.
3. BELIĆ, A. — 1960: *Istorija srpskohrvatskog jezika.* I. Fonetika, Beograd.
4. BÖSENDORFER, J. — 1910: *Crtice iz slavonske povijesti.* Osijek.
5. BROZOVIĆ, D. — 1963: O rekonstrukciji predmigracionog mozaika hrvatskosrpskih dijalekata. *Filologija* IV, 45—55.
   — 1970: Dijalekatska slika hrvatskosrpskoga jezičnog prostora. *Radovi Filozofskog fakulteta,* Zadar. 8 (5), 5—32.
   — 1978: Hrvatski jezik i njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti. *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu.* Zagreb, 9—83.
6. BUTURAC, J. — 1977: *Crkveno-kulturna povijest Požege i okolice.* Zagreb.

7. CVEKAN, P. — 1983: *Franjevci u Požegi.* Slavonska Požega.
8. ČEVAPOVIĆ, G. — 1820: Josip, sin Jakoba patrijarke, Budim.
— 1831: »Prigovor« u »Svetom pismu« Katančićevu.
9. FINKA, B., ŠOJAT, A. — 1974: Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca. *Radovi Centra za znanstveni rad JAZU u Vinkovcima.* III, 1—131.
10. GEORGIJEVIĆ, K. — 1969: *Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni.* Zagreb.
11. GOPIĆ, J. — 1908-11: Članci o slavonskom akcentu. *Nastavni vjesnik* XVI—XX.
12. HELIER, G. — 1975: *Comitatus Poseganensis.* Die historischen Ortsnamen von Ungarn III. München.
13. HORVAT, R. — 1936: Slavonija I, Zagreb.
14. HRASTE, M. — 1951: Karta dijalekata hrvatskoga ili srpskoga jezika. *Hrvatski dijalektološki zbornik* I.
15. IVIĆ, P. — 1955: O nekim problemima naše istoriske dijalektologije. *Južnoslovenski filolog* XX, 97—129.
— 1958: *Serbokroatische Dialekte.* Haag.
16. IVŠIĆ, S. — 1911: Prilog za slavenski akcenat. *Rad JAZU,* CXLVII.
— 1913: Današnji posavski govor. *Rad JAZU,* CXCVI, 9—138.
— 1912: Akcenat u Gramatici Matije Antuna Relkovića. *Rad JAZU,* CXCIV, 1—60.
17. HAMM, J. — 1934: *Matija Petar Katančić, njegova djela i njegov dijalekat.* Zagreb (dizertacija, rukopis).
18. JAGIĆ, V. — 1910: *Istorija slavjanskoj filologiji.* Sanktpeterburg.
19. KATANČIĆ, M. P. — 1831: *Sveto pismo,* Budim.
20. KATIČIĆ, R. — 1971a: Opseg povijesti hrvatskog jezika. *Hrvatski znanstveni zbornik,* I. Zagreb.
— 1971b: *Slavonski pabirci. Kritika,* XVII,
21. KOMBOL, M. — 1945: *Povijest hrvatske književnosti do preporoda.* Zagreb (1961²)
22. KUNA, H. — 1974: Istorija literarnog (književnog) jezika — standardni jezik, njegova istorija i predstandardni idiomi. *Izraz* (Sarajevo), XXXVI, 421—438.
— 1975: Historijska podloga varijantskih razlika srpskohrvatskog standardnog jezika. *Književnost i jezik* (Sarajevo), IV, 19—33.
23. LONČARIĆ, M. — 1985a: Govor Lanosovićeva rodnog kraja. *Zbornik radova o Marijanu Lanosoviću.* Osijek, 193—198.
— 1985: Toponimi u osvjetljivanju predmigracijskog jezičnog stanja u Slavoniji. *Zbornik referata i materijala V jugoslovenske onomastičke konferencije.* Sarajevo, 95—101.
24. MALIĆ, D. — 1980/81: Pravci razvoja književnog jezika do ilirskog razdoblja. *Rasprave Zavoda za jezik* VI—VII, 141—161.
25. MAHNEKEN, I., MATEŠIĆ, J. — 1970: Akzentopositionen in den serbokroatischen Dialekten. Zum 5-Akzentsystem der slawonischen. Mundart des Štokavischen. *Prossedings of the Sixth International Congress of Phonetic Sciences, Prague 1967.* Praha.
26. MARETIĆ, T. — 1910: Jezik slavonskijeh pisaca. *Rad JAZU* CIXXX 146-233.
27. MATIĆ, T. — 1945: *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda.*
28. MATEŠIĆ, J. — 1963: Proučavanje govora u Požeškoj kotlini. *Ljetopis JAZU* 67, 273—276.
— 1977: *Govor.* Požega 1227—1977. Slavonska Požega.
29. MOGUŠ, M. — 1971: *Fonološki razvoj hrvatskog jezika,* Zagreb.
30. PAVIČIĆ, S. — 1920: O govoru u Slavoniji do ratova s Turcima i velikih seoba u 16. i 17. stoljeću. *Rad JAZU* CCXXII, 194—269.
— 1953: *Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji.* Zagreb, 356.
31. PECO, A. — 1978: *Pregled srpskohrvatskih dijalekata.* Beograd.
— 1964: Govor istočne Hercegovine. *Srpski dijalektološki zbornik* 68—69.
32. POPOVIĆ, I. — 1960: *Geschichte der serbokroatischen Sprache.* Wiesbaden.

33. REŠETAR, M. — 1907: *Der štokavische Dialekt.* Wien.

34. SEKEREŠ, S. — 1957: Klasifikacija slavonskih govora. *Zbornik za filologiju i folkloristiku,* X, 133—145.

— 1976: Govor Požeške kotline. *Zbornik za fil. i folk.* XIX/1, 173—248.

— 1977: Akcenatske zone slavonskoga dijalekta. *Zbornik za fil. i fol.* XX/1, 179—203.

— 1982: Govori s nezamijenjenim jatom u našičkom kraju. *Hrvatski dijalektološki zbornik* VI, 497—501.

35. ŠIŠIĆ, F. — 1962: *Pregled povijesti hrvatskoga naroda.* Zagreb.

36. ŠOJAT, A. — v. Finka, Šojat.

37. VINCE, Z. — 1978: *Putovima hrvatskoga književnog jezika.* Zagreb.

38. VONČINA, J. — 1975: Jezik Antuna Kanižlića. *Rad JAZU* 368, 5—172.

39. ZNIKA, M. — 1973: O standardnosti jezika u Urbaru za Slavoniju. *Filologija* VII, 239—246.

SAŽETAK

Čevapović piše jednim od dvaju hrvatskih književnih jezika, svojeg vremena, onim kojemu je osnova štokavština, i to slavonskim, ikavskim tipom toga jezika, uz koji postoji još i ijekavski tip. Djeluje pri kraju 2. faze četvrtoga razdoblja u razvoju hrvatskoga književnoga jezika, pri kraju procesa njegove standardizacije, prije kodifikacije. Piše onim hrvatskim književnim jezikom koji će uskoro postati zajednički (književni) jezik svih Hrvata, ako se apstrahira jet, jer to je postao upravo drugi štokavski, ijekavski tip. Stoga je odraz, uloga dijalektne osnove njegova jezika, njegova rodnoga govora, slična ulozi dijalektne osnove današnjih pisaca, tj. nešto je ipak veća. Taj je utjecaj u Čevapovića posebno izražen na prozodijskoj razini, kao i kod Reljkovića, što je u skladu s općelingvističkim načelom da najdulje čuvamo upravo suprasegmentne osobine svojega prvog idioma i najteže prihvaćamo prozodijske elemente drugog sustava ili norme.

ZBORNIK RADOVA O FRA GRGURU ČEVAPOVIĆU
(Znanstveni skup; Slavonska Požega, 20. i 21. svibnja 1987),
str. 155—171, Osijek, 1990.

Saopćenje na Znanstvenom skupu
UDK 801.11:808.62(003.344)"18"=862
Rad primljen 17. XI. 1988.

JOSIP VONČINA, *Zagreb*

ČEVAPOVIĆEVE ZAMISLI O REFORMI HRVATSKE LATINICE

U kritično doba hrvatske prilagodbe latinice (uoči korjenitog prijeloma među mozaičnom praksom pretpreporodnoga doba i temeljitom reformom koju su — uvođenjem dijakritikâ — ponudili preporoditelji na čelu s Ljudevitom Gajem) Katančićev učenik Grgur Čevapović nalazio se na pozicijama umjerenih slavonskih tradicionalista. Ali njegovi pogledi, izraženi u raspravi s Tomom Košćakom, mnogočim su nagovijestili latinicu kakvom danas pišemo.

1.

Za Čevapovićev udio u pokušajima da se sredi i ujednači hrvatska latinica važna je rasprava koju je on s Tomom Košćakom vodio godine 1816—1817, tj. pred nastup naših preporoditelja: nepun decenij i pol prije Gajeve *Kratke osnove horvatsko-slavenskoga pravopisanja* (1830) i oko dva decenija prije nego što će ilirci u »Danici« (1835) provesti latinicu reformiranu uz pomoć dijakritičkih znakova.

Spomenuta nam je rasprava poznata iz Jelenićeva priloga (1930), koji (osim uvodnog teksta) sadrži sa svake strane po tri latinska pisma što su između 25. srpnja 1816. i 30. travnja 1817. putovala iz Zagreba (gdje je bio Košćak) u Vukovar (gdje se nalazio Čevapović) i obrnuto.[1] Ton tih pisama veoma je blag; korespondenti se međusobno neobično poštuju, ne unoseći

1 Dr. fra Julijan Jelenić, *Pravopisna rasprava između dra. Tome Košćaka i dra. fra Grge Čevapovića*, Prilog povijesti hrvatskoga pravopisa, prigodom stogodišnjice Čevapovićeve smrti, Zagreb 1930. — Ta pisma navodim rimskim brojkama, i to: I = Košćak Čevapoviću 25. srpnja 1816; II = Čevapović Košćaku 22. kolovoza 1816; III = Košćak Čevapoviću 3. rujna 1816; IV = Čevapović Košćaku 17. veljače 1817; V = Košćak Čevapoviću 4. travnja 1817; VI = Čevapović Košćaku 30. travnja 1817.

polemičkih žalaca, pa se njihova prepiska svodi na prijateljsko i argumentirano uvjeravanje o nekim tada vrlo aktualnim pitanjima. Iako ju Jelenić vidi tek »pravopisnom raspravom«, ona ipak dotiče probleme širokog raspona: od koncepcije književnog jezika do grafijskih pojedinosti.

Objavljivanjem dokumenata nipošto se nije iscrpla sva problematika koja je u njima sadržana, pa to priznaje i sam Jelenić završnim dijelom svojeg uvoda:

»Da li je Čevapović prihvaćeno djelo doista konačno preveo te, ako ga je preveo, koja je sudbina toga prijevoda bila; da li se na ńegov savjet doista održala anketa o reformi hrvatskoga pravopisa, sve mi je to zasada nepoznato. Ostale pak probleme pripuštam našim filolozima, naročito, da li i ukoliko je dr. Čevapović uplivao na dra. Košćaka, kada je dr. Košćak isprav ao i prevađao knige te kada je 'pri tom nastojao da zbliži i u sklad dovede pravopis hrvatski i slavonski.' Slijedeća rasprava pruža i za to pouzdanu bazu.«[2]

Mada je tako, »pouzdana baza« (tj. građa) nikada nije sustavno obrađena. Iz nje su se, naprotiv, uzimale pojedinosti, pa su se na temelju njih velike zasluge pripisivale ovom ili onom od dvaju korespondenata. Na primjer, već Fancev zna da je »god. 1816—1818 Košćak u svojim nastojanjima oko ujedinjenja hrvatskokajkavske i slavonskoštokavske pismenosti u jednom jeziku i u jednom pravopisu išao ispred svojih suvremenika«,[3] odnosno da je njegovom zaslugom »god. 1817 bilo ... doista provedeno jedinstvo hrvatsko-slavonskog pravopisa«.[4] Matić iznosi tu istu konstataciju, dodajući neke pojedinosti, naime kako se Čevapović opirao Košćakovim zahtjevima: da se piše *h* gdje mu je po etimologiji mjesto i da se (iz kajkavske grafijske prakse) preuzmu digrami *dy, gy, ly, ny*.[5] U tome smislu cio problem shvaća i Vince.[6] Moglo bi se, dakle, pričiniti kako je Košćak zamislio cio pothvat, a Čevapoviću prepustio tek da ga provede u život.

Nešto drugačije gleda Kombol: Košćakovo i Čevapovićevo nastojanje dovodeći u vezu sa stavom Šime Starčevića, koji se zalagao za to da se ustanovi jedinstven latinički sustav za sve hrvatske pokrajine koje se tim pismom služe (za Dubrovnik, Dalmaciju, Slavoniju i »Horvacku«, tj. za kajkavsko područje) te za Bosnu.[7]

2.

Da bi se dobro razumjela sva pitanja što ih je pokrenula rasprava Košćak — Čevapović, valjalo bi bar u glavnim crtama poznavati bar dvoje: prvo, stanje književnog jezika (i s time povezanu temeljnu terminologiju) u onom dijelu prostora među Savom i Dravom koji je pripadao feudalnoj Hrvatskoj; drugo, stanje što je nastalo nakon izgona Turaka iz Slavonije.

Za vrijeme pred turskom najezdom (nakon mohačke bitke 1526) nemamo čvrstih informacija ni s kajkavske, ni sa slavonskoštokavske strane. Kajkavski se pisci potpuno potvrđuju knjigama izdavanim od godine 1574. na-

---

2 Jelenić, *n. dj.*, str. 15.

3 *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790—1832)*, Skupio i uvodom popratio dr. Franjo Fancev, *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knj. XII, JAZU, Zagreb 1933, str. XXXVII.

4 Fancev, *ibidem*.

5 Dr. Tomo Matić, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*, *Djela HAZU*, knj. XLI, Zagreb 1945, str. 136—137.

6 Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora, SNL, Zagreb 1978, str. 187.

7 Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, II izdanje, priredili Milan Ratković i Jakša Ravlić, MH, Zagreb 1961, str. 401.

dalje (od tiskanja Pergošićeva *Dekretuma* u Nedelišću); za slavonsku književnu djelatnost u predtursko vrijeme postoje samo svjedočanstva legendi nalik, poput onoga Reljkovićeva: »... imala si knjige i nauke / od Cirila i Metoda ruke, / i joštere svetog Jerolima / Slavonija dosta knjiga ima, / koji papu rimskog molili su / da slavonski vam govore misu / i časove slavonski pivaju; / Dalmatinci tog i sad imaju«.[8]

Oskudica hrvatskim jezikom pisanih spomenika (na kajkavskoj i na slavonskoj strani) iz predturskoga vremena prijeći nam da o tome išta potanje kažemo. Stoga ćemo se obratiti (tanahnom, doduše, ali ipak važnom) posrednome svjedočanstvu. A ono potječe iz opće historiografije i seže čak do 13. stoljeća.

Radi efikasnije uprave u južnim zemljama što su pripadale ugarskoj kruni, Arpadovići u 13. st. ovako postupiše:

> »Hrvatsko kraljevstvo razdvojiše u dvie banovine: u h r v a t s k u (banatus Chroatiae et Dalmatiae) i s l o v i n s k u (banatus Sclavoniae)...«[9]

Dakako, »banatus Sclavoniae« zaprema, uglavnom, c i j e l o savsko-dravsko međuriječje, a faktično mu se prostranstvo (zbog turskih osvajanja na tome prostoru u toku 16. st.) smanjuje na krajeve u kojima se govori kajkavski.

Ipak, hrvatski kajkavski pisci do kraja 17. st. (ali još i duboko u 18. st.) uvijek su pomišljali na ono prostranstvo što ga je Slavonija (prvobitno zvana *Sclavonia [Slovinci]*, a kasnije — na kajkavski način — *slovenski orsag)* zapremala prije mohačke bitke 1526. Stoga npr. kajkavski leksikograf Andrija Jambrešić ima na umu dvojako shvaćanje Slavonije u njegovu vremenu:

> »Slāvŏnĭa, ae, f. Geogr. *Szlovenſzko kralyeſztvo.* Das Königreich Slavonien in Illyrico. *Tót-orſzág.* Slavoniae nomine ſcriptores ſaepe accipiunt, quidquid terrarum a Dravo amne âd Adriaticum mare protenditur. At ſpeciatim *Slavonia* eſt ea regio, quae Savô & Dravô clauditur. Coronae Hungaricae, eodem, quo Croatia & Dalmatia, tempore acceſſit. In superiorem & inferiorem dividitur. Illa hodie nomine Croatiae venit; Haec *Neo-aquiſticorum* (ut vocant) jure regitur. Caput ſuperioris eſt *Zagrabia;* Inferioris *Poſega* aut potius *Eſekinum* ...«[10]

Pa da skratim:

Jambrešić nam daje pouzdanu povijesnu sliku. Neposredno pred njegovo vrijeme povijesna se *Slavonija* rascijepila nadvoje, i to tako da je njezin zapadni dio (kajkavski) poprimio ime *Croatia (Horvatska),* a tradicionalni se naziv *(Slavonia)* zadržao za istočni dio; prema Reljkoviću:

> »od istoka Dunaj voda pliva, / od zapada studena Ilova, / od ponoći Drava voda miče, / kod Almaša u Dunaj utiče, / a od podne Sava voda teče / i u Dunaj'o Biograd češe«.[11]

---

8 Matija Antun Reljković, *Satir iliti divji čovik,* drugo izdanje, Osijek 1779; v. u knjizi: Andrija Kačić Miošić, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* — Matija Antun Reljković, *Satir iliti divji čovik,* priredio Josip Vončina, Biblioteka Temelji, knjiga četvrta, SNL, Zagreb 1988, str. 887—888.

9 Vjekoslav Klaić, *Atlas za hrvatsku povjestnicu,* Zagreb 1888, str. 10.

10 Andrija Jambrešić, *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples,* Zagreb 1742, str. 925, s. v.

11 *Reljković, n. dj.,* str. 883.

God. 1813. zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac na latinskom je izdao poznati proglas.[12] Na njegovu početku kaže se da se *ilirski jezik (lingua illyrica)*, doduše, dijeli na mnoge dijalekte, ali da su mu glavni »horvatski« *(dialectus croatica)* i »slavonski« *(dialectus sclavonica)*. Na tim je dvama dijalektima već nastao znatan književni rad, pa su »horvatskim« dijalektom stvarali Habdelić, Belostenec i Jambrešić, a »slavonskim« Došen, Kanižlić i Ivanošić. Riječ je, dakako, o kajkavskome književnom jeziku u banskoj Hrvatskoj i o štokavskoikavskome u Slavoniji.

Rečena dvojnost nije tada postojala samo u Vrhovčevu shvaćanju i u književnom radu dviju historijskih hrvatskih pokrajina savsko-dravskoga međuriječja. Naprotiv, odražavala se i u osnovnome školstvu: s obzirom na jezik prešutno, a u pogledu latiničkoga pisma jasnim propisima. Tako je *Naputčenjem* ... (Budim 1779) bilo određeno da se u školama kajkavske Hrvatske obvezatno upotrebljava latinički sustav koji se temelji na mađarskim rješenjima (a koji su primjenjivali također kajkavski pisci). Za Slavoniju je, naprotiv, bilo izdano *Uputjenje* ... (Budim 1810), koje je tamošnjemu školstvu nalagalo drugačiji latinički sustav, onaj kojim su se u toku 18. st. služili naši pisci u Slavoniji.

U tome smislu lako je razumjeti zašto se Tomo Košćak (u funkciji školskog nadzornika za Hrvatsku i Slavoniju)[13] obratio Grguru Čevapoviću. Naime, jedan dio školske knjige *Zweiter Thail des Lesebuches zum gebrauche der nationalschulen*[14] valjalo je prevesti na hrvatski, i to tako da prijevod bude (i po književnojezičnom tipu, i po grafijskom sustavu) prikladan za upotrebu u osnovnom školstvu Slavonije.

Iz kojih je razloga Košćak za taj posao izabrao Čevapovića — teško je reći.[15] O njemu je zacijelo imao dobrih informacija, kad ga već u prvome svojem pismu oslovljava »Pater Professor, et Doctor« (I, str. 16).

Od Čevapovića je posao bio naručen uz precizne uvjete i s jasnim uputama. Košćak (predstavnik prosvjetnih vlasti) ovako mu ih je odredio:

»1.° Quamquam totum Libellum hunc versum in slavonicum idioma cupiam habere, quia tamen versio totius libelli plus temporis exigeret; hinc ut pars pro aggressis conditionis Pube magis necessaria quo citius typis excudi, et procurari possit, non gravetur partem quintam pagina 79 sub titulo: V.

2.° In slavonica versione placeat adhibere orthographiam quae pro scholis slavonicis praescripta est juxta normalem libellum orthographiae slavonicae jam typis vulgatum, et ad scholas introductum:[16] unica illa cum exceptione.

3.° Ut quaelibet substantiva more germanico majusculis litteris incipiant, quocumque constructionis loco sita. Hanc enim germanicae orthographiae regulam ex identicis rationibus tam in slavonica, quam et croatica orthographia adhibendam existimavi.«[17]

---

12 Vince, *n. dj.*, str. 167—168.

13 Fancev, *n. dj.*, str. XXXIV.

14 Jelenić, *n. dj.*, str. 16.

15 Jelenić, *n. dj.*, str. 16.

16 Riječ je o knjižici kojom se (tiskanom u Budimu) za kajkavsko područje propisuje zaseban, na tamošnjoj višestoljetnoj praksi ustaljen latinički sustav: *Kratki navuk za pravopisanje horvatsko za potrebnost narodnih škol;* prvi put je objavljena 1779, a pod izmijenjenim naslovima ponovo 1780. (i kasnije: 1830).

17 Jelenić, *n. dj.*, str. 16—17; spac. J. V.

Prvobitan je Košćakov zahtjev Čevapoviću, dakle, da načini prijevod »slavonskim jezikom« (tj. ikavskom štokavštinom) i »slavonskom ortografijom«.[18] Propis pak o velikim početnim slovima u svim imenicama (što je od kraja 18. st. postao uzus naših kajkavskih pisaca) valja poštovati u obje verzije: »slavonica (orthographia)« i »croatica orthographia«.

Iz toga bi se mjesta vrlo teško moglo zaključiti da su Košćakove početne intencije bile onakve kao što ih vidi Fancev: jedinstven (štokavskoikavski) jezik i ujednačena (slavonska) grafija za cijelu sjevernu Hrvatsku.

3.

Već u odgovoru na to pismo Čevapović (II, str. 18) potpuno zanemaruje Košćakov par termina (npr.: »slavonica« — »croatica orthographia«) te izriče kako mu je stalo do toga da prijevod bude u skladu »cum proprietate linguae Illyricae«. U odgovoru na to Košćak napominje:

> »Licet enim Dialectus illyrica mihi haud ignota foret; nam mea materna est, quam in Banali Confinio militari natio loquitur, que proinde longe magis ad Illyricam, quam Croaticam accedit, nihilominus omnem, eamque peritiorem philologiam ejus non possideo« (III, str. 19)

Košćak, dakle, priznaje da nije osobito vješt filologiji. Ali s tim u vezi nije naodmet uočiti koliko je vremena bilo potrebno pojedinom korespondentu da odgovori na primljeni dopis. Između Košćakova prvog pisma (I) i Čevapovićeva odgovora na nj (II) prošao je nepun mjesec dana; Košćak je otpovrnuo (III) za samo dva tjedna. A onda je došao najveći zastoj: Čevapović je svoj odgovor (IV) poslao tek nakon pet i pol mjeseci. Između pisama IV i V, pa V i VI pauze su se skratile.

Do drugoga Košćakova pisma (III) u korespondenciji nema potanjih razmatranja o jeziku (osim njegova imena) i o grafijskom sustavu. Naprotiv, nakon Košćakova priznanja da je nevješt filologiji stade se Čevapović pozivati na izvore, tj. na starije hrvatske gramatike (npr. na Reljkovićevu; IV, str. 23 i 24), na Katančića (IV, str. 23 i 24) i na rječnike (Mikaljin, Della Bella, Stullijev; IV, str. 24), a i potanje raspravljati o važnim grafijskim pitanjima. Dobivši pismo, Košćak je u svojemu sugovorniku naslutio veoma spremna stručnjaka, pa konačan sud o njegovim prijedlozima nije htio sam donijeti, nego je pregledao navedene knjige i posavjetovao se sa znalcima:

> »Philologicas observationes circa Etymologiam, et ortographiam illyricarum vocum erudite ac eleganter deductas non solum cum citatis libris combinavi, sed etiam cum eruditis Viris hic loci contuli, quod cum ob diversa impedimenta tardius exequutus fuissem, tardius etiam respondeo« (V, str. 25)

To mjesto dopušta nam izvesti dva zaključka: prvo, da se Košćak u pitanjima etimologije i ortografije doista nije osjećao ravan Čevapoviću; drugo, da je iz Košćakova razgovora »cum eruditis Viris« zagrebačka sredina (pogotovu njezin učeni dio) već u travnju 1817. saznala za ideje i prijedloge Grgura Čevapovića.

---

18 Ta je pak bila propisana za Slavoniju: *Uputjenje k slavonskomu pravopisanju za potrebu narodnih učionah u Kraljestvu Slavonskome* (Budim 1810)

19 Antun Šojat, »Pravopis stare kajkavske književnosti«, *Filologija*, 6, JAZU, Odjel za filologiju, Zagreb 1970, str. 265—282; usp. str. 267.

4.

Po njima se Čevapović doista razlikovao od Košćaka. Dok je školski nadzornik pošao od zahtjeva da se priredi »slavonski« prijevod spomenute školske knjige, Čevapović je već u odgovoru na drugo Košćakovo pismo uveo termine kao što su »Dictionaria *Illyrica*«, »Dialectus *Illyrica*«, »*Illyrica* versio«, »lingua *Illyrica*« (IV, str. 21). Idući dopis (Košćakov, 4. travnja 1817) ustraje pri staroj terminologiji (»*slavonica* versio«, »Libellus in *slavonicam* vertendus«; V, str. 25), ali se pomalo privikava paralelnoj upotrebi pokrajinskoga i općega imena: »Ut voces slavonicae ad naturam dialecti *illyricae* potius, quam germanicae reducantur, et adcommodentur ...« (V, str. 26).

Ali Košćaku je ipak na pameti ponajprije trojednica. Za nju bi — misli — valjalo uvesti u prvom redu jedinstven grafijski sustav (»cum orthographia tali, qualem communem Slavonitis, Croatis, et Dalmatis esse oportere dixi«; V, str. 30).[20] U raznim krajevima trojednice govori se različitim dijalektima, ali »in libris tamen pro scholis omnium Confiniorum praescriptis adoptata est dialectus slavonica« (V, str. 30). Uzimajući za primjer Njemačku i Italiju, ističe da se u svakoj od njh govore različiti dijalekti, ali da su se ondje pisci složili u »ortografiji«. Košćak se pita:

> »Cur igitur Slavones, Croate, et Dalmate idem non facerent? quorum Dialecti pro facto nec tantum discrepant, quantum Ittalorum inter se, vel Germanorum invicem« (V, str. 30)

Košćaku se čini da naziv »ilirski jezik« nije prikladan. Naime, stanovnici raznih pokrajina, svaki za sebe, nazivaju svoj dijalekt ilirskim (tako: »Ragusini«; »Dalmate«; »Accolae Littoralis olim Hungarici circa Flumen, et Buccarim«; »Confiniorum militarium Incolae«; »Serviani«; »Carnioli«; »Rasciani«; V, 32),[21] pa se napokon ne zna što je to ilirski jezik. Prema Košćakovu sudu, on je mati svima navedenim dijalektima, kao što je slavenski jezik mati ilirskome (V, str. 32). Po tome se čini da Košćak shvaća ilirski jezik kao mozaik dijalekata.

Odgovarajući mu, Čevapović iznosi mišljenje da se slavenski jezik dijeli na dva dijalekta: ruski i ilirski. Prvi čine: poljski, češki, moravski, slovački i ostali sjeverni; drugi se (ilirski) dijeli »in Bulgaricam, Bosnensem, Croaticam, Dalmaticam, Carniolicam« (VI, str. 34). Čevapović je nedosljedan, jer na drugome mjestu u istom pismu spominje »Illyrios [seu Dalmatas, seu Croatas, seu Carnos, seu Slavonios, seu Rascios]« (VI, str. 35), tj. ispušta Bugare i Bosance, a dodaje Slavonce i Srbe. Ipak, drži da bi cio kulturni napor (osobito unapređenje književnosti) trebalo izvesti »pro regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, reliquisque Illyricae linguae Populis« (VI, str. 33).

Naprotiv, Čevapovićeva koncepcija snažno se odrazila na drugo razdoblje preporoda (1836—1841).[22] U versificiranom obliku iznio ju je u drami *Josip, sin Jakoba patriarke* (Budim 1820):

---

20 U tome pogledu treba korigirati Fanceva, koji tvrdi da se Košćak (pa i Čevapović) zalagao za grafijsko ujednačenje samo u kajkavskoj Hrvatskoj i u Slavoniji (Fancev, *n. dj.*, str. XXXVII). — Zanimljivo je napomenuti da su ilirci također prednost davali ujednačenju grafije; usp. Milan Moguš, »Odnos iliraca prema kontinuitetu hrvatskoga književnog jezika«, VII međunarodni kongres slavista, Warszawa, *Prilozi*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 1973, str. 99—102.

21 Košćak brka govor i pismo tvrdeći: »sicut et nostri Rasciani suam tam glagoliticam, quam Cyril(l)iacam dialectum passim nominent illyricam« (V, str. 32).

22 Prema periodizaciji u knjizi: *Riznica ilirska 1835—1985*, priredio prof. dr Miroslav Šicel, Cankarjeva založba — Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb — Ljubljana 1985, str. 7.

7.

Pisat smide Inostranac niki,
Za uskratit Illyricskoj Diki:

8.

Da nash Narod nema Slašt Slovjenja;
Niti ima s t a r o g Govorenja.

9.

Nebudali, Pobratime ucsni!
Užeo si na se Poso mucsni;

10.

Jer ako to od I l l y r à recsesh,
Sram Neznanja starog neutecsesh.

11.

Dalmatinci, Kranjci, Istrianci,
Cerno-gorci, glasni Servianci;

12.

K'tom Horvati, stari Muro-dravci,
Josh Bosnjaci, Bunjci-podunavci:

13.

Katarcsani, Srimci, i Slavonci,
Od svakoga Stanja csestni Momci;

14.

Nisul bili u Starini g l a s n i?
Pismom, Ricsjom, Macsem, Virom jasni?[23]

Te su stihove ilirci objavili u svojemu književnom glasilu.[24] Čevapovićev pak nazor o »ilirskom« dijalektu slavenskoga jezika izravno se odrazio u naslovu prve gramatike preporodnoga doba: *Osnova slovnice s l a v j a n s k e n a r ě č j a i l i r s k o g a uredjenu V ě k o s l ä v o m B a b u k i ć e m.*[25] Od iliraca prepravljen Čevapovićev katalog »ilirskih« naroda odražava se i u

---

23 *Josip, sin Jakoba patriarke:* u narodnoj igri prikazan: od ucseniká vukovarski. Po Gergi Csevapovichu ..., U Budimu ... 1820, str. 6—7.

24 *G. Čevapović*, Ilir iz Slavonie, »Poziv i odziv«, *Danica ilirska*, tečaj II, br. 50, Dana 10. Prosinca 1836, str. 197. — Urednici *Danice* dopustili su sebi slobodu da u Čevapovićevu tekstu načine dosta preinaka. Dakako, primijenili su svoj grafijski sustav: Čevapovićeve digrame *cs, nj, sh* zamijenili su grafijskim rješenjima *č, nj, š;* Čevapovićev ikavizam zatrli su slovom *e (smide* [7] — *smẽde);* uveli su karakteristično *-ah (Illyrȁ* [10] — *Ilirah).* Te su preinake (gledajući sa stajališta iliraca) posve opravdane. To se pak ne može reći za bitne intervencije u Čevapovićevu tekstu. Evo kako su pojedini Čevapovićevi distisi bitno izmijenjeni: [11] »D a l m a t i n c i, Kranjci, Istrianci, / Cerno-gorci, g l a s i Servianci« — *»G o r i č a n i, Krajnci, Istrianci, / Cernogorci, s l a v n i Serbianci«;* [12] »K t o m Horvati, s t a r i Muro-dravci, / J o s h Bosnjaci, B u n j c i - podunavci« — »I *Horvati, Š t i r c i, Murodravci / K tom Bosnjaci i j o š Podunavci«;* [13] »Katarcsani, Srimci i Slavonci, / Od svakoga Stanja csestni Momci« — »*I Bugari, stari Kotorčani, / Hercegovci, mudri Dubrovčani, / Dalmatinci, Srẽmci i Slavonci / Od svakoga stanja čestni momci«;* [14] »Nisul bili u Starini g l a s n i? / Pismom, Ricsjom, Macsem, Virom jasni?« — »Nisu l' bili *složni* u starini / *Jedne majke Ilirie* sini? / Nisu l' bili *jedan narod* glasi, / Pismom, rẽčjom, mačem, vẽrom jasni«. Dakako, te preinake pokazuju da su ilirci Čevapovićev tekst zapravo posve prekrojili.

25 *Danica ilirska*, tečaj II, br. 10—15, Dana 15. Ožujka — 9. Travna 1836, str. 37—56; citat na str. 37.

Babukićevoj gramatici: »Mi *Iliri* (Serblji, Horvati, Slavonci, Bosanci, Cernogorci, Hercegovci, Dalmatinci, Dubrovčani, Bugari, Istrianci, Štajerci, Krajnci i Korušci) . . .«[26]

5.

Oslanjajući se na slavonsku štokavštinu[27] i na praksu pisaca u Slavoniji 18. stoljeća,[28] Čevapović nije imao pravog osjećaja za suglasnik *h*, nego je mislio da je njegovo bilježenje u »ilirskom« jeziku samo pravopisna manira te se s tim u vezi pozvao na Kvintilijanove riječi: »Hic enim est usus litterarum, ut custodiant voces et velut depositum reddant legentibus; itaque id exprimere debent quod dicturi sumus« (IV, str. 21—22).

Suglasnik *h* smatrajući tek razlikovnim elementom pisanog jezika (bez ikakve fonološke vrijednosti), mislio je da se taj suglasnik (zapravo: to slovo) može zamijeniti kojim nadslovnim znakom. Tako bi se pisanje *Oviuh Ljudih* nadomjestilo pisanjem *oviú ljudí* (IV, str. 22), a puna bi se razlikovnost ostvarila ovako: nominativ mn. *ovi ljudi* — genitiv mn. *oviú ljudí* — ablativ mn. *oviù ljudì* (IV, str. 23). U prilog svojoj tezi navodi Čevapović fonološku adaptaciju tuđica: grčko ΘΕΜΈλιον prenosi se kao *Temelj*, a ne kao *Themelj* (IV, str. 23). Dozivajući pak u pomoć njemački jezik, dopušta da se *h* izgovara na početku riječi *(hitan)*, ali nipošto na kraju *(kruh, prah, grah, ah* [= *kru, pra, gra, a*]; IV, str. 23); jednako u primjerima: *nepazih, smetah, sluxah, udarih, zatvorih* (IV str. 24). Za svjedoke uzima Katančića i Reljkovića.

Odgovarajući Čevapoviću, Košćak (u točki »3.0«; V, str. 26—27) postavlja zahtjev da se suglasnik *h* piše i izgovara u ovim slučajevima:

a) na kraju riječi, osobito imenica *(kruh, grah* itd.) te da se pridrži u cijeloj deklinaciji *(kruha, kruhu. kruhi, kruhom);*

b) u genitivima mn. kao što je *»oviuh* vel *ovih ljudih*[29] — et non *oviu,* vel *ovì ljudì«*;[30]

---

26 Babukić, *n. dj.*, str. 37. — Od iliraca prepravljen Čevapovićev katalog ilirskih naroda odražava se i u Babukićevoj gramatici. U Babukića su ispušteni ovi Čevapovićevi: *Muro-dravci, Bunjci-podunavci, Katarcsani, Srimci;* dodani su ovi (kojih Čevapović nema): *Hercegovci, Dubrovčani, Bugari, Štajerci, Korušci.*

27 Stjepan Ivšić, »Današnji posavski govor«, *Rad JAZU,* knj. 196, Zagreb 1913, str. 124—254; knj. 197, Zagreb 1913, str. 9—138.

28 Dr. T. Maretić, »Jezik slavonskijeh pisaca«, *Rad JAZU,* knj. 180, Zagreb 1910, str. 146—233 (usp. str. 152); *Djela Matije Antuna Relkovića,* priredio za štampu i uvod napisao T. Matić, SPH XXIII, JAZU, Zagreb 1916, str. XXXV—XXXVI; *Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića,* priredio za štampu i uvod napisao T. Matić, SPH XXVI, JAZU, Zagreb 1940, str. XCIII—XCIV.

29 Načelno se i dosljedno zalažući da se napisano *h* izgovara, Košćak bilježi gen. mn. *ljudih.* Od Čevapovića upozoren na knjige hrvatske pisane baštine, on je konzultirao također Reljkovića i Lanosovića, pa je započeo onu interpretaciju pisanoga jezika slavonskih književnika koja će — preko Babukićeve gramatike iz godine 1836. — dovesti do toga da se za genitiv množine imenica propišu nastavci *-ah, -ih,* po čemu su ilirci bili podrugljivo prozvani »ahavcima«.

30 Košćak upozorava da su gramatičari Reljković i Lanosović pogrešno identificirali ablativ s prijedlogom *od,* a to je zapravo genitiv. Dobro je što Lanosović ablativom smatra onaj s prijedlogom *u.* S tim u vezi upozorava da *u* može stajati i s genitivom, pa valja lučiti: dobro (»U mestra ima lipih knyigah« | »u Bunaru ima dosta vode«) od lošega (»U mestru ima lipih knyigah« | »u bunara ima dosta vode«). — Veza »lipih knyigah« izvanredan je primjer za Košćakovu novu orijentaciju: ikavizmom *(lipih)* i gramatičkim morfemom za genitiv množine imenica *-ah (knyigah)* odmakao se od kajkavskoga književnog jezika (u kojem je bilo: *lepeh knyig).* Ali grafijskom pojedinošću ny = ń *(knyigah)* odrazio je onu pojedinost (pomoćni grafem *y)* kojom je mislio — kao što će se vidjeti — da bi se morao redigirati slavonski grafijski sustav kako bi postao općeprihvatljivim.

c) u prvom licu jednine imperfekta (valja dodati: ili aorista) *nektih, nepazih, smetah, sluxah* itd., koje ne valja brkati s 2. i 3. licem jd.;

d) na početku riječi i sloga *(haljina, hodim, hasna, kuhacs,*[31] *hrana* itd.), ali ga nije dobro pisati gdje mu po etimologiji nema mjesta; zato su od Reljkovićevih primjera *hodicha, hodilo (= odicha, odilo)* bolji Lanosovićevi: *odijenye, oditi;*

e) u tome stavku Košćak izlazi iz razmatranja o suglasniku *h* te piše: »Alioquin ch, cs, et sh secundum stabilitam orthographicam regulam observandum esse intelligitur; sed ex superfluum videtur«;

f) vraćajući se predmetu, Košćak misli da je u nekim drugim riječima, izvedenim, korjenitim ili iz drugih jezika preuzetim, izlišno pisati suglasnik *h;* zato je bolje *temely* nego *themely.*

Nastavljajući raspravu, Čevapović priznaje da ima opravdanja za suglasnik *h* na kraju jednosložnih riječi i u primjerima kao što su *hraniti, hititi* (IV, str. 33). Ali u genitivima poput *ovih Ljudih* te u imperfektima (aoristima) *stanovah, nektih, nepazih* itd., misli Čevapović, *h* se ne izgovara, pa »mihi videtur parilis esse serbicae litterae ъ , jer, quae, fatentibus Serblorum Eruditis, in pronunciatione nullum sonum necessarium habet« (IV, str. 35). Tako je unatoč činjenici da se suglasnik *h* u kajkavaca (»Croatarum«) čuje u narodnom govoru.

Ilirci su pošli za Košćakom. Čevapovića (rođenog u Bertelovcima kraj Požege) ne slijedi njegov zemljak Babukić (Požežanin), već svojom gramatikom 1836. u fonološki sustav »ilirskoga« književnog jezika uključuje suglasnik *h,* koji treba bilježiti i izgovarati gdje mu je god po etimologiji mjesto (pa čak i više od toga: u genitivnim nastavcima *-ah, -ih).*[32]

6.

Jezična i grafijska neujednačenost kajkavske Hrvatske i Slavonije bile su velikim preprekama za njihovo živo međusobno komuniciranje. Kad je riječ o pismu, teškoće ne možemo shvatiti ne uđemo li u grafijske pojedinosti.

Da bih to pokazao, poslužit ću se primjerom književnika Antuna Kanižlića, Požežanina.

U drugoj polovici 18. i na početku 19. stoljeća ime se njegovu rodnom gradu neujednačeno pisalo: u Slavoniji *Poxega,* u kajkavskoj Hrvatskoj *Poſſega.* Svaka je sredina mogla zapis one druge čitati u skladu sa svojim glasovnim vrijednostima grafema. Slavonsko *Poxega* moglo se u kajkavaca (zbog sporadičnoga x = *kš: jaxi, vexi)* realizirati **Pokšega;* naprotiv, bilo bi moguće da se kajkavsko *Poſſega* u Slavonaca (zbog ſ , ſſ = *s)* shvati kao **Posega.* Na sličan je način dvojaku realizaciju imao svaki od grafijskih likova u kojima se pojavljivalo ime gradu u kajkavskoj Hrvatskoj: *Varaxdin Varaſdin.*

Naprotiv, razlike među književnojezičnim tipovima nisu se isticale, ako su i bile znatne.

U jednoj od svojih ranih knjižica (u molitveniku *Primogući i srdce nadvladajući uzroci,* Zagreb 1760) Kanižlić je objavio predgovor, koji u svojemu najvažnijem dijelu sadrži zapravo filološku raspravu o jezičnim i grafijskim pitanjima. Kao i ostali naši stari pisci, Kanižlić također bogatstvo i izra-

31 Citirajući Slavonce, Košćak tu ne provodi grafiju *ly,* nego *lj (haljina),* ali i *s (= s), cs (= č)* mjesto kajkavskoga *sz, ch.*

32 Babukić, *n. dj.,* str. 44, 46—48.

žajnu sposobnost jezika vidi u leksičkom obilju. Znajući da će u njegovoj knjižici pojedine riječi neki osjetiti kao nove i izmišljene, on tvrdi da nisu takve (iako se nisu udomaćile kod svih), već da »nahode bo se u različitih knigah ilirskih«.[33] Što su neki drugi narodi (misli pritom ponajprije na Čehe) razvili svoj leksik, imajući za isti pojam po tri i po četiri sinonima, to je — misli Kanižlić — stoga jer »uživaju blago naše«,[34] tj. naš leksik. Pa tvrdi: »Ilirički iliti slovinski jezik jest bogata i vele plodna mati toliko jezika, kojima druga kralestva govore.«[35] Ako se drugi narodi služe našim blagom, Kanižlić se pita zašto se ne bismo i mi.

Poput Reljkovića zalažući se za čišćenje pisanog jezika od turcizama, Kanižlić se odriče težnje da pridonese uređenju latinice, ali izrijekom kaže:

> »Drugo. Slidio sam oni od uredna pisańa način, koji se nahodi u Abecevici, po Požegi i selih požeških razdi}enoj. Ne ću se ja ovde inaditi, ovim li se ili onim načinom rič koja piše, budući da nisu još utemeljene od skladnopisja iliti slovosložja iliričkoga naredbe. Ja ovi način slideći imam moj uzrok, a drugomu ne prigovaram.«[36]

Teškoću što ne postoje »od skladnopisja iliti slovosložja iliričkoga naredbe« osjetio je Kanižlić u pojedinim životnim situacijama. Dokument o njegovu krštenju bilježi da mu je otac bio »Franciscus Canixanacz«.[37] Obiteljsko prezime izvodi se od imena posavskome selu *(Kaniža)*,[38] iz kojeg mu roditelji dođoše u Požegu: na turski pridjev *(Kanižli* = iz Kaniže) dodaje se hrvatski sufiks *-ić (Kanižlić)*.

Kada se pak mladi čovjek god. 1714. nađe u Zagrebu (nastavivši školovanje i stupivši u isusovački red), slavonski grafijski lik njegova prezimena *(Kanixlich)* okreće se u kajkavski *(Kanislich)*, pa je tako taj pisac uveden u sve spise svojega reda, a tim likom prezimena potpisuje se i na nizu svojih knjiga. Još i posmrtno mu objavljena *Sveta Rožalija* (Beč 1780) na naslovnoj strani nosi zapis »PO ANTUNU KANISLICHU POXEXANINU«. Navikli na svoje grafijske uzuse (*ž* = x [npr. »POXEXANINU«], *s* = s [npr. »SVETA«]), njegovi ga sugrađani smatraju svojim (tj. Požežaninom), ali mu prezime mogu pročitati jedino »Kanislić«.[39]

Neprilika što ju je Kanižlić osjetio na vlastitu prezimenu još se povećala kada je, afirmiravši se kao čovjek od pera, zavolio knjige potekle s juga: iz Dubrovnika. Zna se da je osobito pažljivo čitao Đurđevićeve *Uzdahe*

---

33 Tomo Matić, »Život i rad Antuna Kanižlića«, u knjizi: SPH XXVI, *n. dj.*, str. XIII—XLI; navod na str. XXV; spac. J. V. — Sam je Kanižlić marljivo čitao Ignjata Đurđevića i Ardelija Della Bellu; pripremajući svoju gramatiku, M. A. Reljković pregledao je rječnike »horvatske« (tj. kajkavske) i »dalmatinske«, poimence spominjući Fausta Vrančića.

34 Matić, SPH XXVI, *ibidem.*

35 Matić, SPH XXVI, *ibidem.* — I. Košćak veli: »Meo judicio illyrica lingua omnium istarum Mater dicenda est ...« (V, str. 32), tj. mati južnoslavenskih dijalekata.

36 Matić, SPH XXVI, *ibidem.*

37 Matić, SPH XXVI, *n. dj.*, str. XIII. — Na samom kraju 17. stoljeća (kada latinica u Slavoniji još nije dobila konačan oblik, koji će steći od sredine idućega stoljeća; usp. Vince, *n. dj.*, str. 78—81) u Požegi je, dakle, načinjen zapis *Canixanacz*, koji pokazuje dvojake utjecaje: južne (x = ž) i sjeverne (cz = c).

38 Franjo Fancev, »Kanislich = Kanižlić«, *Ljetopis JAZU*, sv. 37, Zagreb 1923, str. 102—104.

39 Jednake su peripetije mogli doživljavati i kajkavci došavši u Slavoniju. Kada je npr. autor Matijaša Grabancijaša dijaka boravio u Ruševu kod Požege (Krešimir Georgijević, *Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, MH, Zagreb 1969, str. 283), njegovo ime i prezime (npr. »PO TITUSSU BREZOVATSKY«, *Djela Tituša Brezovačkoga*, priredio Milan Ratković, SPH 29, JAZU, Zagreb 1951, tabla VI iza str. 48) Slavonci su svakako čitali »Titus Brezovacki«, a ne kao što treba: »Tituš Brezovački«.

Mandalijene pokornice i zagledao u Della Bellin *Dizionario italiano, latino, illirico.* U njima pak nije zatjecao slovna rješenja ni slavonska, ni kajkavska, nego nešto treće i četvrto (naime, Đurđevićeva i Della Bellina latinica međusobno se znatno razlikuju). U svojih dubrovačkih uzora nalazio je Kanižlić pojedine grafije što ih nije znao korektno ozvučiti. Budući da se suglasnik *č* bilježi znakom »c — u 31 pisca (1495—1826., među kojima nema Kajkavaca ni Slavonaca)«,[40] Đurđevićev i Della Bellin zapis *fenice* nije Kanižlić pročitao kao što treba *(feniče)*, nego kako piše, pa je stvorio rimu:

> Kâo' ptica *fenice,* kada stárost stìgne,
> i pérjato *lìce k ótcu sùncu dignè* . . .[41]

Kanižlićev životni put i književne veze naveli su toga pisca da postane svjestan o mozaičnom stanju latiničkoga pisma u trokutu Slavonija — kajkavsko područje — Dubrovnik, pa je on i morao kao nevolju osjetiti da »nisu još utemeljene od skladnopisja iliti slovosložja iliričkoga naredbe, tj. ujednačen latinički grafijski sustav koji bi vrijedio u svim našim pokrajinama.

Na samome kraju 18. stoljeća, poslije Kanižlićeve smrti, slavonski je tip latinice doživio važnu afirmaciju. Povezana je ona s pripremama za izdavanje Stullijeva rječnika, a peripetije u vezi s time dovoljno su opisane u postojećoj literaturi.[42] Jednostavno rečeno: u potrazi za izdavačem Stulli je morao odustati od prvobitne namjere da rječnik objavi dubrovačkim latiničkim sustavom te je napokon pristao na slavonski.

7.

Prvi se put obrativši Čevapoviću, nije Košćak ni pomislio na to da bi se mogla činiti kakva jezično-grafijska ujednačenja među kajkavskom Hrvatskom i Slavonijom; naprotiv, on Čevapoviću nalaže da naručeni prijevod školske knjige mora biti »in slavonicum idioma« (I, str. 16) te da valja prihvatiti »orthographiam quae pro scholis slavonicis praescripta est« (I, str. 17).

Rasprava o slovima započela je Čevapovićevom napomenom o teškoćama što ih, prevodeći, ima s pojedinim njemačkim riječima kojima valja pronaći »ilirske« adekvate. Za primjer uzima: »E i n e B a u e r n f r a u est vox in germanico communis rus incolenti, in Illyrico autem: J e d n a t e x a c s k a x e n a, praeter sensum restringitur ad a r a t o r i s l ỹ mulierem: cum tamen mulierem rus incolentem nos vocitamus S e l j a n k a« (IV, str. 21).

Nadalje Čevapović predlaže:

> »Item unum adhuc, quod exili eo sensu ex orthographia Dialecti Illyricianae eliminatum urgerem est illud ỹ,[43] ex breviter expeditis sequentibus argumentis: a) Illyri cum j consona id in pronunciatione exprimunt, quod cum y, etiamsi derivata cum g. l. n. spectentur . . .« (IV, str. 24).

---

40 Dr. T. Maretić, *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima, Djela JAZU,* knj. IX, Zagreb 1889, str. 349.

41 Kanižlić, *n. dj.* (SPH XXVI), str. 80, st. 1399—1400.

42 Jelenić, *n. dj.,* str. 11—12; Matić, *Prosvjetni . . ., n. dj.,* str. 136; Milan Moguš i Josip Vončina, »Latinica u Hrvata«, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju,* sv. 11, Zagreb 1969, str. 61—81 (v. str. 75); Vince, *n. dj.,* str. 82—83.

43 Zanimljivo je da i Ljudevit Gaj godine 1830. prijedlog za korjenitu reformu latinice (u *Kratkoj osnovi)* započinje ističući da nama nije potrebno slovo *y;* usp.: *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja,* poleg mudrolubneh, narodneh i prigospodarneh temelov i zrokov. Od L. o. G. Vu Budimu, iz tiskarnice Kralevskoga Vseučilišča. 1830. Cymelia croatica, izdanja Međunarodnog slavističkog centra SR Hrvatske, Biblioteka pretisaka, sv. 1, Zagreb 1983, str. 8.

Odgovarajući Čevapoviću, Košćak piše:

> »2.0 Ut voces slavonicae ad naturam dialecti illyricae potius, quam germanicae reducantur, et adcommodentur, recte statuit, ubicumque sensus vocis, vel constructionis germanicae admittit. Hinc fundate in versionem normalis libelli alphabetici animadvertit, ubi e i n e b a u e r n f r a u, j e d n a t e x a c s k a x e n a legitur; melioremque substituit versionem per s e l ÿ a n k a; quamquam haec slavonica vox generalior esset, quam illa germanica; nam b a u e r n f r a u stricte significat Heram rusticae familiae, s e l j a n k a vero quamlibet e pago mulierem. Forte rectius diceretur: G a z d a r i c z a s e l s k a, vel m u x a c s k a: quo non obstante haud displicet mihi s e l j a n k a. In eodem libello alphabetico complura corrigenda occurunt« (V, str. 26)

Od nedoumice o što točnijem prevođenju njemačkih izraza »ilirskima« Košćak se odjednom odvraća te punu pažnju posvećuje pitanju o najopravdanijem načinu pisanja ovih posljednjih. Decidirano kaže:

> »4.0 Mea opinione in orthographiam slavonicam introducendum esset y, penes litteras d, g, l, n, ad exprimendum illum mollem tonum Slavonitis aeque ac Croatis, et ipsis Dalmatis communem, Latinis vero, et germanis prorsus alienum, et ideo scribendum foret: r o d y e n pro r o d j e n; G ŷ u b r e pro g j u b r e; l y u b i m pro l j u b i m; n ŷ e g o v pro n j e g o v« (V, str. 28).

Košćak dalje (V, str. 28) ističe da slovo y ne upotrebljavaju samo Hrvati i Mađari nego također Niemci, Francuzi i Englezi, i to u svojim vlastitim riječima, iako im je slovo *y* strano. S tih je razloga i »slavonica orthographia« prihvatila slovo *x*, iako je ono također strano. Zašto se, dakle, u toj ortografiji stranim smatra samo jedno latinsko slovo, a ne i sva ostala što su ih Slavonci poprimili? Košćak smatra da je potrebno razlikovati nesliveno *dj* (u primjerima: *odjashim* < *od* + *jashim; odjedem* < *od* + *jedem)* i sliveni glas koji se javlja u riječi *rodyen* (bolje nego: *rodjen).* Nadodaje da od veza *pisan ja* (scriptus ego), *vesel ja* (laetus ego), *znan ja* (notus ego) valja razlikovati oblike *pisanja* (scriptiones), *znanja* (scientiae), *veselja* (letitiae). Da bi se te riječi mogle dobro pročitati, valja u njih (mjesto *j)* uvesti *ÿ:*

> »Tandem ÿ pro j penes d. g. l. n. scribendo obtinemus id, ut, dum in unum tonum liquescunt, ad hanc liquescentiam per y. citius, et facilius in legendo reflectamus, cum y. in aliis casibus nullibi adhibeatur, neque in vocibus unquam proprio aliquo tono pronuncietur; cujus contrarium apud j. obtinet« (V, str. 28)

Pitajući se kako treba pisati *okotjen, uputjen, pregÿa, jecsek, ocsak, Macsar, bitje,* Košćak odmah odgovara: *okotchen, uputchen, predÿa, jedyek, ogyak, Magyar, bitche* (V, str. 29), a to nije u suprotnosti s pravilima Reljkovićevim i Lanosovićevim. To brani ovim razlozima:

1. *okotchen, uputchen* stoga jer postaje od *okotiti, uputiti,* a u navedenim participima jasno se razaznaje slog *chen;*

2. *predya i jedyek*[44] jer se izvode od *predem* i *jedem;*

3. *ogyak i Magyar* jer u svojem korijenu imaju isti glas kao što ga ima *dÿ.*[45]

---

44 Košćak potpuno zanemaruje da je riječ *jedžek* turcizam; usp. Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku,* Svjetlost, Sarajevo 1965, str. 367.

45 Nije potpuno jasno zašto onda Košćak ne predlaže pisanje: *odyak, Madyar.*

Pita se Košćak: Zašto se treba bojati skupine *dy* u *rodyen* ako se nje ne bojimo u *ogyak* ili u *Magyar?* Naprotiv:

> »Unde suppono cx[46] in slavonico prorsus superfluum esse« (V, str. 29)[47]

Preporučujući da se općenito prihvati bilježenje veznika slovom *y* (»ja y ti«), Košćak »et cuperem, ut Slavonitas imitarentur Croatae in compluribus« (V, str. 29).

Naprotiv, »Croatae« (tj. kajkavci) morali bi u pogledu »c, s et x, slavonicam orthographiam adoptare«, pa pisati *selo* (a ne: *szelo); stup, skup, spim* (ne: *ztup, zkup, zpim);* za fonem *š* preuzimajući digram *sh,* morali bi ga dosljedno primjenjivati: ne samo u primjerima kao što je *shala,* nego i u ovima: *shkanyecz,*[48] *shpan, shtakor* (a ne: *skanyecz, span, stakor).* Bolje bi bilo pisati *c* nego *cz: cel, cvet* (a ne: *czel, czvet).*

Napokon dodaje:

> »Pari modalitate reprobanda est dalmatica orthographia, quae italicam in plurimis sapit, et ideo mihi videtur absurdior quam ipsa Croatica. Cur istae tres dialecti, linguae slavicae seu Illyricae in vocalibus aeque ac pronunciatione sibi adeo affines, et uniformes eandem orthographiam non adoptarent, cum idem alphabetum jam adoptaverint?« (V, str. 29—30)

Dalmatinska grafija (»orthographia«) čini se Košćaku, dakako, još besmislenijom nego što je hrvatska (tj. kajkavska); to pak znači kako najboljom smatra slavonsku. Razlike među dijalektima Hrvatske, Slavonije i Dalmacije male su, pa bi trebalo da se te pokrajine ujedine u zajedničkome sustavu latinice, kad su to pismo ionako prihvatile sve tri.

U Košćakovoj viziji zajedničke latinice zapravo je kajkavski grafijski sustav redigiran uz pomoć dobrih slavonskih rješenja. Zajednička bi abeceda ovako obilježivala glasove oko pisanja kojih su postojale razlike:

Fonem	*c*	*č/ć*	*ǵ*	*đ*	*i*	*j*	*ļ*	*ń*	*s*	*š*	*ž*
Grafija	c	ch[49]	—[50]	dy, gy	i (y)	j	ly	ny	s	sh	x

8

U svojemu posljednjem, opširnom dopisu (VI, od 30. travnja 1817) Čevapović se ograničava na nekoliko pitanja. Kaže da mu je stalo do toga »quo unitis Eruditorum Nostratum viribus, aliarum nationum exemplo, constans,

---

46 Tj. *dž (ǧ);* nap. J. V.

47 Košćakova rješenja s pomoćnim grafemom *y* pripadala su stoljećima dugoj kajkavskoj tradiciji (pod mađarskim utjecajem). S obzirom na njih ništa se bitno nije promijenilo ni u *Danici* 1835: kao pomoćni grafem za tvorbu digrama (za slova: *d, g, l, n)* Gaj je uveo posebno markirano *y* (u članku »Pravopisz«, *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka,* techaj I, br. 10—12, Dana 14. Szushcza — 28. Szushcza 1835, str. 38—40, 41—43, 46—48; v. str. 47), a to je tek formalna zamjena za *y.* — Košćakovu shvaćanju odgovara i to što ilirci ne prepoznaju fonema *ǧ (= dž),* pa ga ne uvodi Gaj ni 1830. u *Kratkoj osnovi (n. dj.,* str. 14, 16), ni 1835. u članku *Pravopisz (n. dj.,* str. 47), a ni Babukić 1836. u gramatici *(n. dj.,* str. 38). Ipak, već 1835. u praksu je ušao digram *dž,* i to u malenom rječniku *Sbirka nekojih rečih, koje su ili u gornjoj ili u dolnjoj Ilirii pomanje poznane;* primmjeri u popisu turcizama: *Džigerica, Pendžer, Sindžir, Uzendžia* (str. 22).

48 Već u idućem pasusu Košćak se protivi i digramu *cz.*

49 Košćak ne spominje napose suglasnik *č,* pa vjerojatno za nj predviđa isto rješenje kao za *ć:* digram *ch* (na kajkavski način).

50 Usp. bilj. 47.

et accurata pro regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, reliquisque Illyricae linguae Populis, Litteratura Normalis excuderetur, nec non Publica authoritate restabiliretur« (VI, str. 33). Napose želi dokazati kako je slovo *h* izlišno jer se u mnogim govorima ne čuje, pa se Čevapoviću čini: »Certe, pro hoc casu saepefata littera h. mihi videtur parilis esse serbicae litterae Ъ . jer. quae. fatentibus Serblorum Eruditis, in pronunciatione nullum sonum necessarium habet« (VI, str. 35). Tvrdi da većina kao pomoćni grafem u digramima ne piše *y*, nego *j* (VI, str. 46). Zalaže se za čuvanje grafijskih skupina *tj* | | *tch*, kako bi se razlikovalo *Pitje* 'potus' i *on pitche* 'ille bibet' (VI, str. 47). Također brani grafijska rješenja: x (= *ž*), cx (= *ǵ*), cs (=*č*). Ističe da geminirana slova imaju razlikovnu funkciju, ali da bi se mogla zamijeniti odnosom: vokal bez akcenatskoga znaka i s njim *(pitam* 'nutrio' : *pìtam* 'interogo'; VI, str. 51). Napokon predlaže da se grafijski sustav za koji se sam zalaže ne zove *slavonski*, nego *ilirički* (»Illyrica orthographia'; VI, str. 52—53). Svoj dopis završava veoma učtivo.

9.

Trećim Čevapovićevim pismom od 30. travnja 1817. bez ikakvih se vidljivih rezultata dovršava njegova rasprava s Tomom Košćakom o slovima. Nije naodmet istaći da su, vodeći je na latinskom jeziku, izbjegli teškoće koje bi se odmah javile da se svaki od te dvojice služio u korespondenciji po jednim tipom književnog jezika i po jednim grafijskim sustavom: Košćak kajkavskim, a Čevapović slavonskoštokavskim. Valja istaći da su se dva ugledna čovjeka (unatoč za školstvo službeno propisanoj dvojnosti latiničke grafije) ozbiljno bavila mišlju o njezinu ujednačivanju ponajprije za kajkavski dio Hrvatske i za Slavoniju, a onda i za cio južnoslavenski prostor.

Vrijeme je to općenitih nastojanja da se u pisanju na tome prostoru postignu značajna ujednačenja. Za ćirilicu su to učinili Sava Mrkalj i Vuk Stefanović Karadžić, oslanjajući se ne samo na zamisli Dositeja Obradovića nego i na neka konkretna grafijska rješenja što su ih oko sredine 18. st. za ćirilicu predložili Andrija Jambrešić i Matija Antun Reljković.[51]

U Slovenaca je poznati »abecedni boj« počeo u trećem deceniju 19. stoljeća, kada su (nastojeći potisnuti »bohoričicu«, koja se upotrebljavala od kraja 16. st.) bila predložena dva latinička grafijska sustava: god. 1824. »dajnčica« (prema knjizi P. Dajnka *Lehrbuch der windischen Sprache)* i god. 1825. »metelčica« (prema knjizi F. S. Metelka *Lehrgebäude der slowenischen Sprache).* Možda i stoga što prvaci slovenskoga preporoda nisu grafijskim pitanjima posvetili osobite pažnje (već su se kolebali među tri nedovoljno funkcionalna rješenja: tradicionalnim Bohoričevim i novim Dajnkovim, odnosno Metelkovim), Slovenci su se napokon odlučili za »gajicu«, »sprejeli pa so jo pod konec prve polovice 19. stoletja«.[52]

Košćakova i Čevapovićeva rasprava o slovima (1816—1817) pada u ono razdoblje u kojem je (počevši od 1809) Josip Završnik maštao o tome kako bi se (uglavnom prema poljskom uzoru) uz pomoć dijakritikâ uveo ujednačen grafijski sustav za sve hrvatske pokrajine.[53] Malo nakon rasprave Košćak — Čevapović, kajkavac Antun Mihanović (koji će se kasnije pridružiti

51 Josip Vončina, »Kačić i Reljković na razmeđi epoha«, u knjizi: Kačić — Reljković, *n. dj.*, str. 7—107; v. str 91—95.

52 Jože Toporišič, *Slovenski knjižni jezik*, 2, Založba Obzorja, Maribor 1966, str. 61.

53 Waclaw Twardzik, »Malo poznati preteča Ljudevita Gaja«, *Croatica*, prinosi proučavanju hrvatske književnosti, god. XVI, sv. 22/23, Zagreb 1985, str. 7—22.

preporoditeljima) u oglasu za planirano i neostvareno izdanje Gundulićeva *Osmana* (1818) odustat će od kajkavske grafije i prikloniti se »iliričkoj« (zapravo: slavonskoj).[54]

Završnikov primjer pokazuje da su u doba rasprave Košćak — Čevapović razmišljanja o konačnom rješenju latinice bila vrlo aktualna. Mihanovićev pak primjer svjedoči da je tada u kajkavskoj sredini bilo ljudi od pera spremnih da — za volju prevladavanja višestoljetnoga grafijskog šarenila — prihvate slavonski način pisanja.

Historiograf najbolje čini ako događaje u prošlosti iznosi objektivno, onako kao što su se zbili. Ipak, valja požaliti što se mogući dogovor između Košćaka i Čevapovića razbio o sitnicama. Da su ta dvojica prihvatila ma koje od kompromisnih rješenja (tj. da su, drugim riječima, u praksi [potanje: u š k o l s k i m k n j i g a m a!] provela ma kakav zajednički slovni red), ne bi se dvojnost (i čak: šarenilo) u hrvatskoj latinici nastavila u kritičnih petnaestak godina prije punog nastupa iliraca (1820—1835). Evo kako tih godina (s obzirom na grafijsko obilježavanje kritičnih fonema) postupaju pisci u Slavoniji na jednoj strani i pisci kajkavci na drugoj (a za primjer mogu se dodati i Dubrovčani na trećoj):[55]

Fonem		*c*	*č*	*ć*	*ǵ*	*đ*	*i*	*j*	*ĺ*	*ń*	*s*	*š*	*ž*
Grafija	Slavonci (Čevapović, Pavić, Horvat, Jaić)	[c] cz[56]	cs	ch tj	cx[57]	gj dj	[i]	j ∅	lj	nj	[s]	sh s	x
	Kajkavci (Mikloušić, Vračan, Lovrenčić, Kristijanović)	cz		ch tch		dy gy	i v[58]	j ∅	ly	ny	sz z	sh s z	s
	Dubrovnik (Marković)	z	cj c	chj ch tj tchj tch	gj g	ghj gh dj	i j ji	j ∅	glj gl	gn	[s]	scj sc	ʃcj ʃc

Izuzevši dvije od navedenih knjiga (Kristijanovićevu iz god. 1830, Jaićevu iz god. 1833), sve ostale (izdane 1820—1826) vremenski prethode Gajevoj *Kratkoj osnovi horvatsko-slavenskoga pravopisanja* (Budim 1830), a sve zajedno predstavljaju grafijski mozaik kajkavsko-slavonsko-dubrovački.

Pa dopustimo sebi malo mašte!

Da je dogovor Košćak — Čevapović uspio, vjerojatno bi već 1818. mogla izaći školska knjiga — prijevod njemačke: *Zweiter Thail des Lesebuches zum gebrauche der nationalschulen.* Ako je Košćak doista nastojao »oko ujedinjenja hrvatskokajkavske i slavonskoštokavske pismenosti u jednom jeziku i u jednom pravopisu«[59] (i ako su postojale mogućnosti: slavonskoštokavski ikavski [ili pak: dubrovački jekavski] tip književnog jezika i grafijski sustav

54 Josip Vončina, »Rani tekstovi Antuna Mihanovića«, *Croatica*, god. XVIII, sv. 26/27/28, Zagreb 1987, str. 261—270.

55 Prema podacima u Maretića, *Istorija ...*, *n. dj.*, str. 319—347.

56 Ima samo Horvat.

57 Nema u Čevapovića.

58 Samo kao veznik.

59 Fancev, *n. dj.*, str. XXXVII.

s glavnim rješenjima: *c* = c, *č* = cs, *ć* = ch || tj, *ǵ* = cx, *đ* = gj || dj, *ĺ* = lj, *ń* = nj, *š* = sh, *ž* = x), onda se moglo dogoditi da Ljudevit Gaj npr. god. 1818, u svojoj devetoj životnoj godini, već za svojega početnog školovanja u Krapini (»Pučkoškolsko znanje stekao je u rodnoj kući«[60]) ili najkasnije za svojih gimnazijskih dana (Krapina — Varaždin — Karlovac)[61] bude jezično i pravopisno formiran upravo onako kao što je baš godine 1818. (u proglasu za *Osmana)* odrazio Mihanović.

Kad se dogovor Košćak — Čevapović nije ostvario, Gaj se god. 1830. našao pred rečenim grafijskim šarenilom kajkavsko-slavonsko-dubrovačkim. Pa je onda, privremeno poražen, morao krenuti otpočetka. U članku *Pravopisz* 1835. on predlaže jednoslove *č, ž, š, ć,* i digrame *dj́, gj́, lj́, nj́,* tj. grafijski sustav koji nakon stanovitih modifikacija (napuštanje pomoćnoga slova *j́* i skupine *gj́;* uvođenje slova *đ* i digrama *dž)* vrijedi i danas.

Poučne su Jagićeve riječi:

> »Da su naši djedovi u jednom od prijašnjih stoljeća imali isti smisao za književno jedinstvo, što su ga ljudima četrdesetih godina[62] konačno ulile ideje našega vremena, pisali bismo mjesto *č* možda *cs* ili *ch* ili *cz*,[63] a bilo bi preuzetno tvrditi, da književnost s takvom grafikom ne bi bila mogla isto tako napredovati kao što je napredovala sa č.«[64]

Da su rečeni smisao godine 1816—1817. (u osvit preporoda) pokazali Košćak i Čevapović, doista bi se bile u potpunosti ostvarile mudre riječi znamenitoga slavista Vatroslava Jagića.

SAŽETAK

Kao što je poznato, hrvatsku latinicu konačno je reformirao Ljudevit Gaj, i to u dvije etape. Njegova knjižica *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja* (Budim 1830) polazila je od fonološkoga stanja u kajkavskome književnom jeziku te je za sve latinskom jeziku nepoznate foneme ponudila grafijska rješenja uz pomoć dijakritika: *c̃ d̃ g̃ l̃ ñ s̃ z̃.* Budući da taj prijedlog nije bio prihvaćen, Gaj je pet godina kasnije (u članku »Pravopisz«, *Danica* 1835) svoj prijedlog znatno modificirao uvodeći: grafeme *č ž š* (prema češkom uzoru); grafem *ć* (preuzet iz poljske latinice sa svrhom da se obilježi štokavski fonem); digrame *dj́, gj́, lj́, nj́* (na temelju pisane prakse u Slavoniji od početka 18. st. do Gajeva vremena; posebna markacija [*j́*] unesena je da se tome grafemu obilježi pomoćna uloga u digramima). Nakon nekih modifikacija u toku 19. stoljeća (napuštanje razlikovanoga znaka na slovu *j́;* uvođenje slova *đ* i digrama *dž)* konačno je oblikovan grafijski sustav koji primjenjuju Južni Slaveni ako se služe latinicom.

---

60 Antun Barac, *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije,* knj. I, Književnost ilirizma, JAZU, Zagreb 1954, str. 164.

61 Barac, *ibidem.*

62 Devetnaestoga stoljeća; nap. J. V.

63 Tj. slavonski *(cs),* kajkavski *(ch)* ili čak poljski *(cz);* nap. J. V.

64 Vatroslav Jagić, »Istorija hrvatskoga pravopisa latinskim slovima. Napisao dr. T. Maretić. U Zagrebu 1889. (Archiv XII. 1890)«, u knjizi: Vatroslav Jagić, *Izabrani kraći spisi,* uredio i članke sa stranih jezika preveo Mihovil Kombol, MH, Zagreb 1948, str. 485—491; citat na str. 487.

Zbog općeprihvaćene reforme u sjeni ostaju pokušaji koji su joj prethodili. Tako je s Gajevim značajnim prethodnikom Vitezovićem, ali i s manje poznatima (npr. Završnikom). Danas je gotovo zaboravljeno da se (decenij i pol ili dva prije Gajevih nastupa) god. 1816—1817. vodila o slovima rasprava između Tome Košćaka i Grgura Čevapovića. Košćak (koji je bio nadzornik školstva za tadašnju Hrvatsku i Slavoniju) došao je na ideju da se (unatoč službenoj, u školstvu provedenoj dvojnosti latiničkoga pisma u tim dvjema od triju sastavnica trojednice) pokuša stvoriti zajednički grafijski sustav, koji bi pripremio put prihvaćanju jedinstvenoga književnojezičnog tipa. Čevapović je Košćaku bio blagim, ali odlučnim oponentom s obzirom na konkretna rješenja. Zalažući se za prihvaćanje u Slavoniji uobičajenih slovnih kombinacija (npr.: da pri stvaranju digrama ne sudjeluje kajkavsko, od Mađara preuzeto *y*, nego slavonsko *j*) i fonoloških osobina (npr.: da se uvede digram *cx* za *ǵ*; da se ne učvrsti pisanje suglasnika *h*), Čevapović je uvelike pridonio da Košćakov prijedlog ne donese plodova. Grafijska se reforma morala odgoditi, doduše, za kratko, ali dragocjeno vrijeme. Kad je provedena, nije dosljedno primijenila princip »jedan glas — jedno slovo«, pa tako i danas pišemo digrame *dž, lj, nj*.

ZBORNIK RADOVA O FRA GRGURU ĆEVAPOVIĆU
(Znanstveni skup; Slavonska Požega, 20. i 21. svibnja 1987),
str. 173—185, Osijek, 1990.

Saopćenje na Znanstvenom skupu
UDK 82(091):911:3"18"=862
Rad primljen 17. XI. 1988.

RAFO BOGIŠIĆ, *Zagreb*

GRGUR ČEVAPOVIĆ KAO KNJIŽEVNI HISTORIČAR

1.

U okviru naglašenog jačanja zanimanja za prošlost do kojega je došlo u 18. stoljeću istovremeo jača i zanimaje za kulturne pojave, pa tako i za književna zbivanja. U tom pogledu u 18. st. traju i produžuju se i stari oblici uočavanja i registriranja, pa se i u ovom stoljeću oblikuju različiti povijesni spisi (kronike i memoari), prepisuju se i skupljaju stare rijetke knjige i zapisi, oblikuju se knjižnice, a nastavlja se i sa starom praksom pisanja biografija. Sad se, međutim, u stoljeću vidne prevlasti učenosti i kritičnog odnosa, svi ti oblici kvalitetno mijenjaju i usavršavaju. Posebno jača sklonost pisanju biografija i bibliografija, očito zbog uvjerenja kako su ta dva oblika najprikladnija da pruže stvarnu informaciju o stanovitom kulturno-književnom djelu i djelovanju. Ima u tim sastavima i starih metodoloških postupaka, kao što je pojava suvišnog i sekundarnog u nizanju, odnosno pojava nekritičnosti, ali će ipak u ovom stoljeću prevladavati zanimanje za književno djelo, za tiskanje knjiga, za rukopise i autorov stvarni životopis.

U 18. stoljeću u ovom pogledu dolazi u Hrvatskoj do nekoliko velikih i značajnih biografsko-bibliografskih pothvata. Javljali su se u raznim hrvatskim krajevima. Tako su u Dubrovniku u tom pogledu poznati prinosi Ignjata Đurđevića (1675—1737),[1] Sara Crijevića (1686—1759),[2] Đura Bašića (1695—1765)[3] i Saba Dolcija Slade (1699—1777).[4] Sličan kulturno historijski proces imamo i u Slavoniji, odnosno u sjevernoj Hrvatskoj. Nakon oslobo-

1 Ignjat Đurđević poznat je u prvom redu kao autor zbornika biografija pod naslovom »Vitae illustrium Rhacusinorum« (Vitae et carmina nonnullorum illustrium civium Rhacusinorum), nastalog u vrijeme 1707– 1716. Zbornik je objavio Petar Kolendić u knjizi Biografska dela Ignjata Đurđevića. Beograd, 1935.

2 Serafin Crijević poznat je u prvom redu po svom opsežnom zborniku biografija »Bibliotheca ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur«, nastalog u razdoblju 1740—1742. Djelo je objavljeno u Zagrebu 1980. JAZU. Priredio Stjepan Krasić.

3 Đuro Bašić je autor biografskog zbornika »Elogia Jesuitarum Ragusinorum qui usque ad annum 1764, obiere«. Djelo je objavio Dragoljub Pavlović. Zagreb, 1933.

4 Knjiga biografija Sebastijana Dolci Slade pod naslovom »Fasti litterario-ragusini« tiskana je u Mlecima 1767.

đenja od Turaka Slavonija je brzim koracima sustizala opći hrvatski kulturni tijek. To se događalo i s obzirom na književnu historiografiju, pa u sjevernim hrvatskim krajevima u 18. stoljeću imamo zbornike književnih biografija Adamo Baltazara Krčelića (1715—1778)[5] i Josipa Jakošića (u. 1804).[6]

Napredak i snažan korak do kojega je došlo u 18. stoljeću nastavit će se i u prvim decenijama 19. stoljeća. U decenijama prije Ilirskog pokreta zanimanje za kulturnu prošlost i kulturno stanje općenito trajat će i očitovat će se u tradicionalnim i već afirmiranim oblicima, ali će se javljati i potreba na novim i širim vizijama. Biografija i iscrpan zapis o nekom djelu, onaj koji želi pružiti sveobuhvatniji pogled na kulturne i književne pojave, onaj koji želi pratiti njihov tijek u dužem vremenu i razdoblju. U ovo vrijeme doći će tako i do prvih zaokruženih pogleda i monografskih sinteza kakva je n.pr. ona u Franja Marije Appendinija koji je želio pružiti sliku ne samo povijesti nego i cjelokupnog kulturno-književnog života staroga Dubrovnika,[7] ili književno-teorijska sinteza Matije Petra Katančića ostvarena u »Knjizi o ilirskoj poeziji«.[8]

U sjevernoj Hrvatskoj već u 18. stoljeću, a sad u prvim decenijama 19. stoljeća u većoj mjeri došlo je do pojave jednog osobitog kulturnog i književno-historijskog oblika, neke vrste interžanrovske kombinacije između biografije, bibliografije i kronike. Začeci toga mogu se uočiti već u prošlim stoljećima u raznim »historijama« i »Dijarijima« sjevernohrvatskih samostana, a koji spisi su rađeni na temelju bogativ samostansko-školskih arhiva. Ove »historije« i »dijariji« nisu pisani za javnost, ali se u sklopu velikog zanimanja za prošlost, koje ovo stoljeće inicira i podržava, polako prešlo i na oblikovanje i tiskanje ovog posebnog kulturno-historijskog historiografskog oblika.[9]

Već u prošlom stoljeću na takvu poslu istakao se franjevac Emerik Pavić koji 1776. u Budimu tiska latinski pisanu svojevrsnu kroniku svoga Reda,[10] a nedugo poslije Pavića slično postupa i Josip Pavišević koji svoju kroniku tiska u Osijeku 1783.[11] U 19. stoljeću taj rad nastavlja Grgur Čevapović (1786—1829), pa u svojim knjigama na temelju ozbiljnog uvida u biblioteke i arhive, ali i u suvremenu literaturu, daje značajan doprinos kulturnoj i književnoj historiografiji. »Kako je Čevapović i sam bio književnik posve je razumljivo, da je mnogo pažnje posvetio također kulturnom i književnom radu franjevaca svoje provincije, pa tako u njega ima obilno bilježaka i o franjevačkim hrvatskim piscima iz Slavonije«.[12] S obzirom na književni poticaj i metodološki postupak Čevapovićeva djela mogu se u stano-

---

5 Scriptorum e Regno Sclavoniae a saeculo XIV. usquead XVII. inclusive collectio. Varaždin 1774.

6 Josip Jakošić: Scriptores Interamniae vel Pannoniae Saviae nunc Slavoniae dictae, anno 1795. conscripti (cum continuatione a. 1830). Objavio M. Šrepel u Građi II. Zagreb, 1899.

7 F. M. Appendini: Notizie istorico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei. Dubrovnik. Knj. I. 1802, knj. II. 1803.

8 M. Petar Katančić: De poesi illyrica libellus ad leges aestheticae exactus. Knjiga pripremljena za tisak datirana je u Budimu 1817., ali je zajedno s prijevodom objavljena tek 1984. u Osijeku. Tekst priredio i preveo Stjepan Sršen.

9 Isp. Tomo Matić: Književni i kulturni rad u Slavoniji prije Preporoda. Zgb, 1945. Str. 125 i d.

10 Ramus viridantis olivae in arcana militantis ecclesiae relatus seu paraphrastica et topographica descriptio provinciae nuper Bosnae Argenitinae jam vero S. Joannis a Capistrano nuncupatae. Budin 1766.

11 Recensio conventuum inuxta antiquitatem eorumdem provinciae s. Joannis Capistranensis ... e veteribus manuscriptis collecta. Osijek 1783.

12 T. Matić, cit. dj. 126.

vitom smislu dovesti u blizinu Mikloušićeva kajkavskog »Izbora dugovanj vsakovrstneh«,[13] premda je Mikloušićeva knjiga ima i drukčiji karakter. Povezuje ih zajednička sklonost sintezi i zajedničko novo obzorje kulturno-književne djelatnosti i književnih potreba.

Čevapovićev doprinos može nas zanimati na dvije razine: 1. Koliko kulturno-književnog zanimanja ima u Čevapovićevim knjigama i što sve zapisuje ovaj autor, i 2. Kakav je kvalitet toga zanimanja s obzirom na znanstveno-istraživačke rezultate i razvoj znanosti jednog vremena. Čevapovićev doprinos zanima nas dakle s obzirom na kvantitet i kvalitet posla. To u Čevapovića, dakako, nije iznimno. Slične zahtjeve postavljamo i u drugih istraživača i historičara. Međutim, kao i u drugih, ova dva aspekta posla jednog historiačra često se međusobno dodiruju i isprepliću. Često se, naime, kvantite jednoga zanimanja neposredno reflektira na kvalitet autorova od nosa prema pojavi što se nužno mora promatrati u korealaciji sa stanjem suvremene historiografije. Treba dakle na autorov doprinos gledati ipak kao na jedno cjelovito djelo i cjeloviti pothvat. Dakako, poseban aspekt promatranja je onaj koji stanovito djelo i stanoviti doprinos promatra s našeg današnjeg gledišta i odstojanja. Kako se taj aspekt nužno »približava« pitanju odnosa stanovitog historiografskog čina prema svom vremenu, to se cijeli problem ukazuje u jedinstvenoj vizuri jedne historijske činjenice.

Književno-historiografske rezultate Grgura Čevapovića treba prilagoditi ne samo vremenu i okolnostima u kojima su nastali nego, osobito, namjeni i karakteru Čevapovićevih knjiga. Te knjige su prvenstveno ono što jesu i zašto su tiskane, a književno-historiografski njihov doprinos zapravo je sekundarna pojava u njima. Čevapović je bio veoma učen čovjek i sasvim je dobro shvaćao kulturnu važnost i znančenje knjige (književnosti i znanosti), i o tom u svojim knjigama govori s osobitom pažnjnom, ali ipak u prvom planu Čevapović je želio prikazati život i povijest franjevačke provincije. Kulturno-književni rad važan je dio djelatnosti članova Provincije, ali ipak taj rad nije prva ni jedina briga ni smisao postojanja reda ni pisanja Grgura Čevapovića.

Ova podjela međutim ne može se dublje koncipirati. Mi smo je ovdje spomenuli, uvjetno metodološki, samo zato da bismo shvatili kakav je nužno morao biti kvalitet Čevapovićeva posla i kakav je s tim u skladu Čevapovićev doprinos. To je trebalo naglasiti da bi se uočila fundamentalna metodološka i stvarna razlika između Čevapovića s jedne strane i Krčelićeva ili Jakošićeva biografskog zbornika s druge strane. Sigurna kulturno-historiografska svijest vodi i Čevapovića, ali u potragu za ostvarenjem te svijesti mi moramo ući u jednu složenu zgradu u kojoj je književna djelatnost samo jedna osobita boja ili jedno osobito osvjetljenje.

Imajući sve ovo na umu, treba s obzirom na Čevapovića objasniti i upotrebu termina *historiografija* i sintagme *književna historiografija*, odnosno *historiograf* i sintagmu *književni historiograf*. Čevapovićevo pisanje, kao što se u naslovu njegovih knjiga vidi, nije imao namjeru da o stanovitim temama i pojavama piše historiju, ali je ipak pri pisanju očitovao, a zatim djelomično i ostvarivao, historijske, zaokružene vizure. Obrađujući pojedine teme i pojave imao je namjeru da pruži cjelovitu sliku, pa zato njegova djela iako prvenstveno podatak i prikladan materijal za historiju predstavljaju istovremeno i historiografska djela. Svoje pisanje općenito, a tako i obradu pojedinih kulturno-književnih pojava, Čevapović redovito prožima vlastitim emotivnim stavom i odnosom što je, također, siguran i neophodan

13 Tomaš Mikloušić: Izbor dugovanj vsakovrstneh za hasen i razveselenje služećih. Vu Zagrebu pri Novoselu 1821.

historiografski kvalitet. Podatke i činjenice ne niže hladno i nezainteresirano, sve što iznosi stavlja u kontekst stanovite svoje teze i obzorja prateći sve to uvijek snažnim osobnim stavom i odnosom.

U stilu i u skladu s tendencijama svog vremena Čevapović nije lučio ni posebno govorio o književnom radu. Književnost je smatrao dijelom općeg kulturno-historijskog djelovanja, pa je književne pojave redovito dovodio u blizinu i smatrao ih jedinstvenom cjelinom s nekim drugim djelatnostima, n.pr. s povijesti, geografijom, filologijom, etnografijom. U obzorju Čevapovićeva kulturno-historijskog zanimanja nalaze se razne discipline. U opći historijski okvir smješta cjelokupno kulturno zanimanje i djelovanje ne samo fratara nejgove provincije nego i cjelokupni spektar kulturnog djelovanja i zanimanja njegova vremena. Onaj sklop i spektar koji je Matija Petar Katančić obuhvatio i predstavio u svom kulturno-književnom i znanstvenom zanimanju i djelu prihvatio je u svom konceptu i Čevapović.

Po svom opsegu i zahvatu u prvi mah mogao bi se Čevapovićev doprinos na neki način uporediti s onim u dubrovačkih biografa, koji su u obzir uzimali samo pripadnike jednoga crkvenog reda. Čevapović je historičar franjevačkog reda, ali u njegovim zapisima ima informacija i o drugima. To je zbog toga što svojim temama želi dati širi historijski okvir, pa onda nužno odlazi u prošlost i u širinu.

2.

Pred nama su dvije Čevapovićeve knjige koje nas s obzirom na temu o kojoj je riječ zanimaju. To su »Synoptico-memorialis Catalogus observantis minorum Provinciae s. Ioannis a Capistrano«, koju ćemo kraće nazivati Katalog[14] i »Recennsio observantis minonrum Provinciae s. Ioannis Capistrano« koju ćemo kraće nazivati »Recenzija«.[15] U tim dvjema knjigama Čevapović je donio zapaženi broj književnih podataka, opisa, prikaza, ocjena i činjenica. U tim knjigama visoki funkcioner Provincije[16] želio je pružiti sliku historije, života i trajanja svoje Provincije,[17] ali je pri tome dao i stanovitu sliku kulturno-književnog doprinosa svoga Reda u Slavoniji, a time i stanovitu povijest kulturno-književnog života u tom kraju općenito.

Katalog je Čevapović podijelio u tri dijela, tri sekcije. U prvom dijelu prikazao je povijest Provincije od osnutka franjevačkog reda i dolaska franjevaca u naše krajeve u 13. stoljeću pa sve do najnovijih vremena, do svoje suvremenosti. U drugoj sekciji govori o članovima Provincije koji su se tijekom stoljeća na razne načine istakli, a u trećem dijelu, koji je i najkraći, i bez posebne tekstualne obrade, nalaze se samo popisi, odnosno brojčani pregled članova i aktualnog stanja po samostanima.

---

14 Puni naslov Kataloga glasi: Synoptico-memorialis CATALOGUS observantis Minorum Provinciae S. Joannsi a Capistrano, olim Bosnae Argentinae, a dimidio saeculi XIII, usque recentem aetatem, ex archivio et chronicis eiusdem recesus. Budae, Typis Regiae Universitatis Hungaricae. 1823.

15 Puni naslov Recenzije glasi: Recensio Observantis Minorum Provinciae S. Ionnis A. Capistrano per Hung. Austr. et Slavon. extensae,: commentariis ethnol. philol. statist. geograf. hist. illustrata. Cum adnexa ad calcem mappa calcogr. prov. Pro anno Dom. 1830. Budae, Typis Reg. Scient. Vniv. Hungaricae.

16 Grgur Čevapović (1786—1830) bio je veoma učen čovjek i kao takav među najuglednijim članovima Reda u Provinciji. Bio je doktor filozofije i teologije i, kako piše u Brevis memoria Prov. Capistr. 41, »doctrina non minus quam zelo regularis disciplinae clarus«. Provincijal je bio 1821—1824 i zatim opet 1827—1830.

17 G. 1757. od prvotne franjevačke Provincije Bosne Srebrene odvojeni su samostani u Ugarskoj, Srijemu i Slavoniji. Nova Provincija nazvana je »Provincija sv. Ivana Kapistrana«.

Već po načinu kako je svoju knjigu organizirao, jasna je autorova namjera. Želio je pružiti zaokruženu sliku i povijest svoje Provincije, prikazati njezin život u cijelosti, njezino trajanje kroz stoljeća, ali pri tome posebno naglasiti doprinos onih članova koji su se tijekom stoljeća na bilo koji način istakli.

Ova Čevapovićeva namjera pokazuje i očituje u pogledu metodologije dvostruki pravac autora. Želio je postupati analitički pa govoriti o pojedinim vremenima i aspektima djelatnosti, a zatim i sintetički: nizom pojedinosti i pojedinih aspekata dobiti i iskazati sliku teme u cijelosti. Knjiga je zapravo na svoj način prezentirana povijest života Provincije od početka do Čevapovićeva vremena.

S obzirom na temu koja je pred nama mogu nas zanimati sve tri sekcije, tj. knjiga u cijelosti. Život i djelovanje franjevnaca u našim krajevima ne može se odijeliti od kulturnog života i trajanja općenito. Posebno to vrijedi za škole o kojima se govori u 14. poglavlju druge sekcije. Bez nastave, škola i biblioteka teško je zamisliti bilo kakav književni život. Tu se spominju i prve »gramatičke« škole koje su se počele otvarati u Slavoniji (n.pr. Našice 1708), a zatim i veće škole u većim središtima (n.pr. u Osijeku 1735). Ipak, u ovom trenutku u prvom redu zanimaju nas ona poglavlja druge sekcije u kojima se neposredno govori o književnom djelovanju i književnom doprinosu franjevaca. To su dva poglavlja, jedanaesto u kojemu se govori o onima koji su se istakli učenošću i tako stekli osobite zasluge, i dvanaesto, u kojemu se govori posebno o onima koji su svoja djela tiskali i tako svoju želju da javno koriste iskazali na najbolji način.

Na početku poglavlja o učenim ljudima Čevapović iznosi misao kako se njihov doprinos može shvatiti i ocijeniti jedino ako se usporedi vrijeme koje im je prethodilo s onim što imamo danas i ako se imaju na umu kvaliteti i osobine koje su ti ljudi posjedovali i očitovali da bi postigli rezultate koje su postigli. U kratkom pregledu spominje zatim pojedince koji su sudjelovali u znanstvenom radu. Govoreći o mrtvima uz manje poznate spominje Stjepana Vilova, Emerika Pavića, Ivana Velikanovića, Josipa Pavišević, Josipa Jakošića, Marijana Lanosovića i Antuna Mandića. Među živima najvažniji mu je, dakako, Matija Petar Katančić, prvak u mnogim znanostima, zatim Aleksandar Tomiković i niz drugih. Dakako, Čevapović uzima u obzir cijelu provinciju pa se na popisu javljaju i pripadnici drugih naroda a ne samo oni koji spadaju u hrvatsku kulturnu sferu.

Motiviran željom da o stanovitim ljudima pruži što iscrpniju informaciju i da ih tako stavi u prvi plan Čevapović o njima u popratnim bilješkama donosi dodatne argumente-citate. Tako o Ivanu Velikanoviću donosi opširan izvod iz cirkularnog pisma koje je povodom Velikanovićeve smrti 1803. g. objavio »doctissimus Prov. Cap. Ministr Josephus Jakosics«. Nakon što je prikazao Velikanovićev životni put i školovanje i funkcije u Redu, Jakošić se u svojoj okružnici osvrće i na Velikanovićev književni rad zadržavši se, međutim, pri tome samo na Velikanovićevu prijevodu Katehetskih institucija Franje Amata Pougeta na hrvatski jezik (Osijek, 1787) i na Velikanovićevoj drami o svetoj Tereziji (Osijek, 1803).[18] Slično postupa i s obzirom na Josipa Pavišević za kojega kaže da je bio veoma vješt u pjesničkoj umjetnosti (arte poetica versatissimus) i da je održavao prijateljske veze s talijanskim književnicima. I za Pavišević donosi opširan izvod iz Ja-

18 Inter continuos labores per decursum vitae suae eruditionis amantissimus, vir navus, et industrius, plura opuscula fugientia typis exscripsit, et publico donavit, Latino partim Illyrico idiomate, inter quae celeberrimi Poguet Institutiones Catecheticae in Illyricum versae plausum tulerunt. Edidit et novissimo vitae suae anno D. Theresiae laudes versu illyrico. (Catalogus, 308).

košićeve okružnice napisane, također, 1803. povodom Paviševićeve smrti do koje je došlo svega tri mjeseca nakon smrti Velikanovića. Kao i u slučaju Velikanovića Jakošićev tekst o Paviševiću zapravo je iscrpna biografija ovog značajnog kulturno-književnog djelatnika. Književni Paviševićev doprinos spomenut će Jakošić na kraju biografije u jednoj rečenici,[19] a kad je spomenuo Jakošića koji je, kaže, bio »historiarum ac politices facie peritissimus« (312) Čevapović je opširnom dokumentacijom potvrdio o kakvu je čovjeku riječ. U tu svrhu najprije je citirao što o Jakošiću kaže Franc. Schams (Opere 1822, pag. 376), a zatim donosi opširan tekst cirkularnog pisma koje je povodom Jakošićeve smrti (13. II 1804) uputio »Ioannes Chryso. Spath ex minister Provincialis senior«. Kao i u slučaju Velikanovića i Paviševića i ovdje je riječ o opširno prikazanom životnom putu preminulog člana Reda s posebnim naglaskom na funkcije koje je preminuli obavljao. Bilješku o Jakošiću završio je vlastitom primjedbom, kako navedena enciklika o Jakošiću služi kao prvorazredni i jedini izvor za Jakošićevu biografiju, a zatim kaže da se sam pobrinuo da u Nekrologiju u Budimu bude o Jakošiću napisano ne samo golo ime nego da uz ime bude navedeno sve što je taj čovjek bio i značio.[20]

Nakon što je istakao one koji su se istakli učenošću Čevapović u posebnom poglavlju spominje one koji su svoju učenost iskazali u tiskanim knjigama. Nalaze se tu dakako mnogi iz prethodnog poglavlja ali se sad u kratkom pregledu govori samo o doprinosu objavljivanjem knjiga. Ovo poglavlje moglo bi se tako shvatiti kao svojevrsna bibliografija objavljenih knjiga članova Provincije. To se ipak ne može reći, jer je Čevapović više išao za tim da pruži što iscrpniji spisak pojedinaca koji su bili i »scriptores«, nego da pruži cjeloviti prikaz svega što je objavljeno. Zbog toga su i bilješke o svakom autoru kratke i mahom se općenito kaže o čemu je odnosni autor pisao, a rijetko se pri tom navodi i točan naslov djela. Čevapovićeva informacija ipak je veoma značajna. To je prva sinteza stanovitog književno-znanstvenog doprinosa, prvi pokušaj da se pruži slika stanovite književne proizvodnje i djelatnosti.

Čevapović nije jednaku pažnju pridao svima koji su se istakli svojim tiskanim knjigama. Neke samo spominje, a o nekima ipak pruža opširniju informaciju. Tamo gdje je to bilo potrebno, napose spominje ono što je napisano na narodnom jeziku (illyrice) a napose ono što je napisano latinski. Tako npr. postupa u slučaju Emerika Pavića i Ivana Velikanovića, dok u slučaju Rapića, Marijana Lanosovića i Josipa Jakošića donosi jedinstvene bibliografske bilješke.

Daleko najveću važnost pridao je opusu Matije Petra Katančića. Katančićeva djela podijelio je u dva dijela pa napose navodi djela koja su tiskana, a napose ona koja su ostala u rukopisu. I jedne i druge naslove Čevapović citira u cijelosti po čemu se vidi da je svoju bibliografsku informaciju temeljito pripremio.

I ovo poglavlje, ovaj svoj bibliografski uvid u objavljene knjige članova Provincije Čevapović je popratio s nekoliko bilježaka koje treba da dokumentiraju stanovite navode. Tako npr. o Paviševiću kaže kako je upravo njegovom brigom knjižnica u Požegi bila došla do zavidnog bogatstva knjiga i zbirki, ali je mnogo toga nepažnjom i nemarom u posljednje vrije-

---

19 Vobis id in propatulo est, quae in bonum commune Provinciae egit, et perfecit, et vos nosse arbitror, quo ingenio et amore litterarum flagrabat, pro quarum subsidio, et usu Fratrum congestis undique libris Bibliothecam in Conventu s. Spiritus Possegae indefesso labore, et favore amicorum poslimnio struxerit aeternum monumentum ingenuis. (Cat. 312).

20 Lector Theologus, iterato Diffinitor, tertium electus Provincialis, et Ven. Consistorii Archi-Dioecesis Strigon. Consistorialis, Historiarum ac Politices facile peritissimus; cui Provincia debet, etc. (Cat. 318).

me propalo.[21] O biblioteci u Budimu za koju je u mnogome zaslužan i Josip Jakošić (kao i niz drugih slavonskih franjnevaca) Čevapović citira bilješku Franc. Schams-a (Descript. Urb. Budens. 1822. pag. 323).[22] Čevapović ima i posebnu bilješku o Katančiću. Zaključujući nabrajanje Katančićevih djela Čevapović daje informaciju o sadašnjem aktualnom stanju Katančićevu. Ugledni književnik i učenjak već godinama ne izlazi iz svoje sobe, živi uz knjigu i rad. Mnogi suvremeni znanstvenici smatraju ga vrhunskim filologom i historiografom. On, Čevapović, popis Katančićevih književno-znanstvenih radova donosi uz pomoć direktora Kraljevske kancelarije Ivana Latinovića s kojim i inače surađuje. Donosi popratnu bilješku spomenutog Latinovića u kojoj se izražava želja i nada da Katančić i dalje djeluje punom snagom na korist Domovine, pa sam dodaje »Quod abinde praestitit omnino, praestatque hodiedum«.[23]

3.

Na samom početku svoje »Recenzije« utvrdivši za sebe da je Ilir, Čevapović koristi tu priliku da u opširnoj bilješci pruži znanstvenu informaciju o Ilirima, o spomenu ilirskog imena i o autorima koji su Ilire spominjali ili pisali o Ilirima. Pri tome, dakako, u zajednički sklop, kao i mnogi autori koje citira, uzima i druge narode koji su se s Ilirima susreli na istom prostoru i tu zajedno s njim živjeli (Slaveni, Panonci, Tračani, Dalmati i dr.).

Informacija o Ilirima može se u neku ruku smatrati i uvodnom raspravom u cjelokupni Čevapovićev kulturni i književno-historijski rad. Ta bilješka konceptualno i metodološki zanimljiva je i instruktivna. U njoj Čevapović pokazuje smisao za sintetičko uočavanje problema, što se najbolje može uočiti pogledom na literaturu kojom se služi. Čevapović pri tome izražava siguran ilirski koncept etničke i kulturne ilirske pripadnosti ne samo svoje nego i velikog dijela suvremene hrvatske kulturne i književne historiografije. U skladu sa svojim vremenom u središtu zanimanja je složeni interdisciplinarni koncept (poezija, filologija, geografija, etnologija, historija) kulturne historije, ali se ipak odvojeno uočava filološki aspekt zanimanja. Sve je to pak praćeno naglašenim ilirskim rodoljubljem bez potanjeg nastojanja da se uoče pojedine ilirske »jedinice«, iako su mu one u općoj vizuri bile jasne (n.pr. Dubrovčanin Dolci je Dalmata, i sl.).

Čevapovićev dosljedni i razvijeni ilirski koncept značajan je i važan ne samo zbog toga što je u skladu sa suvremenom hrvatskom književnom historiografijom i općenito sa stanjem kulture u decenijima prije ilirskog po-

---

21 P. Ioseph. Pavishevich, insignis Litterarum cultor, magno sane labore, atque litteratorum impensis percelebrem Bibliothecam (in Slavonia nemini secundam) facile 5000. voluminum Posegae erexit; accessit rara collectio Nimismaticas ac Mineralis, tum variarum picturarum Comple us. Custodum subinde incuria, vel potivus temeritate, multa deperiisse, partemque cum adnexo muro decidisse; plurimum dolui! (Cat. 326).

22 Catalogus, 327—328.

23 Virum hunc (P. Petrum Katancsich a Valpovo) unice pedum affectionibus laborantem, cetera vero sanum, ac rei Philologicae immersum, compluribus iam annis nemo extra cellam vidit. Ilum plures litterati viri, ceu insignem hac aetate Philologum et Historiographum suspiciunt; cuius amica conversatione, ac eruditis concertationibus (queis me plura didicisse numquam puduit) frequentius ipse delector. Eius litterariam, vita comite, operam Patriae dicatam, ex illius Operum quae eorum parata erant, elencho (quem non ita pridem denatus Ioannes Latinovics, eondam Ord. S. Steph. Eques, et ad E. Cons. R. Hung. Consiliarius Regius, eiusdemque Cancellariae Director, vir illustri prorsus memoria dignus, mecum liberaliter communicarat) excelso Consilio Regio dd. 30. Novemb. 1799. exhibito, clara arguas; ubi ita concludit: *Intera cum intergris corporis viribus polleat suplplicans, et summo in res Antiquarias ac Numismaticas, inprimis Patriam concernentes, feratur ardore; occurrent argumenta non pauca alia, in quibus elucubrandis operam suam in Patriae ornamentum locare queat* et. Quod abinde praestitit omnino, praestatque hodiedum. (Cat. 329. 330).

kreta, nego i zbog toga što će široki slavenski koncept prezentiran u ilirizmu ostati i kasnije trajan kvalitet hrvatske književne kulture. Živio je u hrvatskoj književnosti i kulturi tijekom stoljeća i prije Ilirizma pa će i poslije ilirske epizode, u vidu slavenstva i jugoslavenstva, ostati jedno od bitnih obilježja hrvatskog kulturnog bića. Zbog toga ilirsko obzorje u Čevapovića kao i u drugih preteča Ilirskog pokreta ima dublje značenje.

Nakon što je nabrojio neke spomene Ilira u antici i nakon što je istakao kako je »Illyria Gens« bila dobro poznata Grcima i Rimljankama, Čevapović spominje neke novije historičare kao što su Schlozerus, Thumann, Manertus, Ludovik Albert, Cromerus, Salagius, Hacqueet, Cassa, Breton, Carolus du Fresne i dr. Ovaj posljednji za Čevapovića je posebno vrijedan pažnje, jer se on uklapa u Čevapovićev aktualan i realan koncept ilirskog okvira. On naime u ilirski krug obuhvaća ne samo Ugarsku, Slavoniju, Hrvatsku i Dalmaciju nego i Srbiju, Bosnu i Bugarsku.[24] S posebnom pažnjom Čevapović spominje i prati niz autora čija su djela neposredno povezana s ilirsko-slavenskim nukleusom, u kojemu se i sam nalazi, odnosno s Čevapovićevom domovinom. To su Alberto Fortis, Mavro Orbin, Danijel Farlati, Ivan Lucijus, Pop Dukljanin, Marko Marulić, Toma Arciđakon, Miho Madijev, Stijepo Gradić, Josip Bedeković, Sebastijan Dolci, Juraj Ratkaj, Adam Baltazar Krčelić i Matija Petar Katančić. Sve ove autore Čevapović naziva »domaćim« autorima (patrii scriptores) pa ponesen rodoljubljem ističe doprinos svakoga od njih pružajući tako uvid u složeni ilirsko-slavenski mozaik koji su spomenuti autori stvarali i servirali kulturnoj i književnoj historiji i historiografiji prije Ilirskog pokreta, a koji će se već u Ilirskom pokretu realno izviti i kondenzirati u hrvatskom subjektu i atributu.[25]

Spominjući pojedinačne doprinose Čevapović u svojim komentarima zna razlikovati i ocijeniti, pohvaliti ili na bilo koji način, izraziti svoj stav i svoje mišljenje. Tako impresioniran pisanjem Alberta Fortisa tvrdi da ne treba sumnjati u njegovu autentičnost;[26] Mavro Orbin predstavlja dalmatinska i slavenska plemena (familias dalmaticas et slavonicas), ali nije jednaku pažnju posvetio i ostalim Ilirima;[27] studij Danijela Farlatija veoma je značajan (insigne prorsus), ali je i on uprkos svim spomenicima starih autora pogriješio ustvrdivši da su Iliri grčkog podrijetla![28]; za Ivana Lucijusa smatra da zaslužuje najveću pohvalu i poštovanje, ali primjećuje kako će se mnogima učiniti, da je više pažnje posvećivao historičarima i poveljama nego samoj povijesti;[29] Sebastijan Dolci u svojim spisima zapostavlja etnologiju

---

24 Str. 9.

25 Nije potrebno posebno naglašavati kako je Čevapović oblikujući svoj ilirski koncept imao ispred sebe veliki primjer u književno-znanstvenom opusu Matije Petra Katančića, isto kao što je u Katančićevu djelu vidio u praksi ostvaren koncept o interdisciplinarnoj vizuri postojanja i zanimanja za kulturno-znanstvene pojave.

26 »una peregrinatione Dalmatica ea in lingua ac moribus Gentis observavit indicia, ut autochtones adeserere non dobitarit« (8).

27 »non ita tamen res exposuit Illyricianas, ut ea, quae obscura atque perplexa esse videntur, e huius lectione cognosci possint« (Recensio 9).

28 Et quidem, insigne prorsus erat dostissimi Danielis Farlati in recensendo Illyrico Sacro studium, cui ob indefessam e publicis Tabulariis Ecclesiarum Illyrici notitiae operam plurimum gratulari licet: id unice dolendum! ab eo origines Illyriorum ad propaginem Graecanicam, expeditione Argonautica nixam referri, adversum omnia veterum monumenta. (10).

29 Inter hos Ioannes Lucius, qui etiam notas ad Diocleatis Reges Slavorum elucubravit, cum propter rerum antiquitatem tum propter veritatem diplomaticam imprimis notitiae Illyriciae amatoribus semet commendat, cuius quamvis ob Historiam diplomaticam summa sit in orbe erudito laus et aestimatio: desiderio tamen Publici vel e eo non potuit omni e parte satisfacere, quod Historiarum ac Diplomatum fragmenta magis congesisse, quam Historiam Dalmaticam secundum adcuratam temporum successionem conscripsisse, pluribus videatur. (11).

i filologiju, ali je zato veoma zaslužan za književnu povijest,[30] itd. Za Čevapovića je, dakako, među svim ilirskim historičarima najzaslužniji njegov Slavonac Matija Petar Katančić.[31] Svoju zaokruženu bilješku o Ilirima Čevapović je završio primjedbom koja na svoj način utvrđuje autorovu naglašenu historiografsku namjeru. Kaže da i sam želi produžiti kazivanje o Ilirima, a koliko će u tom uspjeti, ne zna. Želi produžiti domovinsko književno nastojanje koje treba da prija blagom ukusu učenih.[32]

Ilirski svoj koncept istakao je Čevapović i pri izvještaju o prvom samostanu koji spominje, onom u Našicama. Pod rubrikom »domovina« (patria) u popisu navodi kako Ilir u našičkom samostanu može biti iz Slavonije, iz Ugarske i Hrvatske, smatrajući ugarskim Ilirima one s jedne i druge strane Dunava (utraque Danubii latere). Kasnije u tekstu pod ilirskim jezikom naziva onaj jezik kojim govori narod u Dalmaciji, Istri, Kranjskoj, Hrvatskoj, Bosni, Srbiji, Bugarskoj Albaniji, Slavoniji i Donjoj Ugarskoj (Hungaria inferiore).[33] Ovim zajedničkim jezikom (hac dialecti universo), kaže zatim Čevapović, služe se i stanovnici Makedonije, Epira, Rumelije, Bugarske, Moldavije, i Vlaške, gdje se doduše ilirski izmiješao s jezicima novih naroda (Tračana, Panonaca, Misiraca, Dačana i dr.). Među svim ilirskim govorima čistoćom i elegancijom ističe se jezik kojim govore ljudi u Bosni, zatim, Dalmatinci, Iliri iz Ugarske Slavonije i Srbi.[34] Ilirsku zajednicu Čevapović obrađuje i u poglavlju u Osijeku. Kao i uvijek spominje i neke suvremene autore a među Ilirima, zajedno s ostalima (Illyrus Hungariae, Slavonita, Dalmata, Bulgarus, Bosnensis, Marittimolittoralis, Serblus) spominje i Bunjevce i Šokce (nomine Shokciorum Bunjevciorumque).[35]

Fiksirajući stanje u pojedinim samostanima Čevapović o svakom gradu daje sažet ali temeljit historijski i kulturno-historijski prikaz, pa u nizu opservacija ima, dakako, i onih koje se odnose na književni život. Na taj način spomen pojedinačnih kulturno-književnih djelatnika i doprinosa u Čevapo-

---

30. Sebastianus Dolci quidem de re Gentis litteraria non mediocriter meritus, cum esset Dalmata, primus rem penitius inspicere tentavit; sed legibus Ethnologiae ac Philologiae deficientibus, et ordine, et rebus, et populis permistis, lectorem incertum dubiumque relinquit. (12).

31 Unum quem adhuc e recentissimis Gentis Illyricianae Scriptoribus clarissimis hac plane aetate proferre libet, reperimus reconditae eruditionis historicae celebraissimum Virum Petrum Katancsich Pannonium, Ordinis ac. Provinciae nostrae Alumnum, olim in Archi-Gymnasio Zagrabiensi tum Essekiensi humaniorum Litterarum Professorem, dehinc in Regia Scientiarum Unoversitate Hung. Pestinensi Doct. publicum einusdemque Bibliothecae Custodem; cui aetate nostra post Severinum in Illyricis celeberrimo, antiquam Illyrici populi originem, Idioma, Sedesque priscas e monumentis communem cladem euadentibus, herculeo plane labore erutas omnino debemus: quam enim feliciter id praestiterit? celeberrima eius Opera, viris etiam sagacissimis probata, atque heic ad Conv. Essekin. recitanda, affatim loquuntur. (Recensio, 12—13).

32 Quantum denique nos hac recensionne, improbo sane conatu ac succisivis horis adornata, horsum contulerimus? nostrum singulare provehendae patriae Litterature intentum et amoenior Eruditorum gustus suo tempore prodent; memores interea celebratissimi ab Clemente Alexadrino Lib. I. Strom. Adserti: Nullam Scripturam (tanto minus huiusmodi Recensionem) ita fortunatam prodire, cui nullus omnino contradicat. (Recensio, 13).

33 Recensio, str. 52.

34 Atque hac dialecto universi qui illyrico veniunt nomine per Hungariam utroque Danubii latere, Slavoniam, Bosniam, Dalmatiam, Serviam, Macedoniam, Epirum, Rumeliam, Bulgariam, Moldaviam, Valachiam (Tracum scilicet, Pannoniorum, Mysorum, Dacorum, Getarumque posteri, advenis mixti) utuntur usque hodie; inter quos tamen Bosnenses, Dalmatae, Illyrii Hung. Slavonii et Serbli puritate ac elegantia eminent. Recensio, 56—57.

35 Recensio, str. 253.

vićevu konceptu nije samo dragocjen podatak nego i pojedinost jedne cjeline i jedne vizure. Isticanje doprinosa jednog književnika ili sam spomen postojanja jednog djela segment je cjelokupne slike koju autor želi dati, najprije o odnosnom samostanu, a zatim o cijeloj Provinciji. U Požegi spominje Antuna Kanižlića, koji se istakao učenim djelima i s pravom se smatra ravnim latinskom pjesniku Vergiliju, a to prvenstveno zbog toga što je na svom narodnom jeziku napisao »Svetu Rožaliju« i tiskao je u Beču 1780. Kanižlić je, kaže Čevapović, Slavljen od drugih pjesnika, posebno od Katančića.[36] Za Paviševića kaže da je bio osnivač biblioteke u Požegi.[37] U Osijeku spominje dva slavna muža, Aleksandra Tomikovića i Matiju Petra Katančića, »unum pietate alterum eruditione clarum«. (312) Ovom prigodom Čevapović daje prikaz Katančićeva književnog i znastvenog rada. Nakon sažetih biografskih podataka daje o Katančiću i opću ocjenu. U mnogim disciplinama (povijest, filologija, geografija, topografija, numizmatika, epigrafika, arheologija) Katančić je bio prvi.[38] Čevapović zatim nabraja Katančićeva djela nižući najprije ona koja su tiskana, a zatim ona koja su ostala u rukopisu navodeći svaki naslov u njegovu cjelovitom obliku. Na kraju navodi neka suvremena mišljenja o Katančiću, da završi kratkom napomenom »Eius manibus bene precemur«.

U poglavlju o Slavonskom Brodu, a govoreći o historiji Slavonije i Vojne Krajine spominje i razne junačke podvige, pa se sjeća i Andrije Kačića Miošića koji pjeva o domaćim junacima. Citira pri tome nekoliko stihova Kačićeve pjesme o Maruli djevojci iz Livna koja je u boju pokazala junaštvo kao najbolji ratnik,[39] a donosi i opširan zapis-izvještaj o Luki Ibrišimoviću — Sokolu koji se proslavio pri oslobođenju Požege.[40] Citira i Krčelića koji u svojim »Notizijama« govori o borbama s Turcima, a o natpisima u Slavoniji izvještava da se time bavio i Katančić u svom »Specimenu Philologiae«.

Čevapović sa zanimanjem i pažnjom govori o starim narodnim običajima koji se i danas čuvaju i žive, razglaba o njima pa ih pokušava i objasniti. Posebno se osvrnuo na pučko vjerovanje u božanstvo Lado kojemu su djevojke nekoć, izvješćuje Čevapović, za vrijeme ljetnog solsticija oko vatre pjevale pjesmu, a danas ga slave i pjevaju mu obavljajući različite ljetne pos-

---

36 Antonius Kanislich e Soc. Iesu evoluto Sec. eruditissimis Operibus patriis inclarescens ac Virgil. Illyr. iure nuncupatus; ob Rosaleidem metro Illyr. deductum, et an. 1780. Viannae reimpressum, ab Archi-Gymn. Sapient. Romae. Diploma emeruit: celebratus a scriptoribus, praesertim Katanc. Oper. de Istr. (Recensio, 229).

37 »ac percelebris Bibliothecae Poseg. auctor«. (Rec. 229).

38 »in Recensionibus Historicis, Philologicis, Geographicis, Topographicis, Numariis. Epigraphicis, Antiquariis, aliisque Scientiis Politicis hac aetate nemini secundus« (Rec. 316).

39 Poslušajte, mladići i starci
Dalmatini i mladi Ungarci!
Kada vidi Marula divojka
da joj više babo poginuo,
divojačke aljine odbaci,
svoga babe odoru oblači
pak pripasav sablju na ajdučku
u vojsku je udarila tursku,
britkom sabljom Turke prisicaše
i vojnike svoje slobođaše.
Bolji junak od babajka više,
viruj, pobre, to Sagredo piše.
Svih je ona slava divojaka,
ogledalo po svitu junaka. (Recensio, 454).

40 Recensio, 462—463.

love, prvenstveno u vrijeme žetve. Citira dvije takve pjesme: Lepi Ive trga rože, i Tri divojke žito žele. Prvu je našao u Bedekovića a drugu citira prema Katančiću.[41]

ZAKLJUČAK

Grgura Čevapovića treba ubrojiti među pionire novijeg razdoblja hrvatske književne historiografije. Izrastao iz prakse kulturnih i književnih istraživalačkih poticaja 18. stoljeća Čevapović pripada predilirskoj generaciji književnih historičara koji su poslije stare biografske prakse učinili i značajan korak unaprijed.

U čemu se taj korak očituje?

Čevapovićev stvarni metodološki doprinos može se promatrati na više razina. Kao prvo, Čevapović se rigorozno drži provjerenog arhivskog materijala, dnevnika, zapisa, enciklika i sl. pa iako ponesen željom da kulturne i književne djelatnike svog Reda što više istakne i uzveliča, podatke uvijek servira točno i doslovno. Emocija koju očituje u općoj ocjeni nimalo ne smeta pri korišćenju tih zapisa i materijala. Ono što je najvažnije to je činjenica, da je podatke savjesno crpio iz dostupnih mu izvora (arhiva i literature) i onda servirao odnosnu sliku i viziju.

U skladu s vremenom kad piše Čevapović je očitovao i izrazitu težnju da pruži zaokruženu sliku, sintezu. Istina, u prvotnom svom obzorju ta namjera nije čisto književnog karaktera. Čevapović prvenstveno ima namjeru da kaže sve što treba reći o svom Redu i o svojoj Provinciji. Ipak, u okviru te slike i te namjere nalazi se nekoliko cjelovitih prikaza relevantnih za kulturnu i književnu povijest, ili barem jasnih pokušaja da se taj i takav prikaz ostvari. To isto se može reći i za interdisciplinarni koncept u shvaćanju književne djelatnosti jednog vremena. Sve ovo je došlo do izražaja u prvom redu u »Katalogu«, gdje je već i formalno izdvojena namjera da se posebno zaokruže oni članovi Provincije koji su se istakli učenošću, odnosno koji su svoje knjige tiskali (Katalog II, 11 i 12).

Poseban oblik Čevapovićevih sintetičkih pokušaja je nastojanje da pruži temeljitu informaciju i prikaz nekog fenomena. To je učinio u objašnjenju ilirskog koncepta, a zatim servirajući bibliografiju radova svog velikog suvremenika Matije Petra Katančića ili uvid u tiskane knjige članova Provincije. Bez obzira koliko ovi, kao i svi Čevapovićevi prikazi koji imaju ambicije općenitosti i sinteze, bili podložni kasnijim nadopunama i korek-

---

41 Is Slavinis populis Lado (apò tê VLADA, potentia, inde hod. Croat. Ladanje) audit. Ad deos Superos, contra ac Fellerus Hist. Pol. Period. II. voluerat, relatus apud Straski Reip. Boh. cap. XX. et Publits pag. 207. In Ladonis memoriam, ex traditione maiorum apud Croatas, teste Bedekovicsh Nat. Sol. S. Hier. pag. 238. plebeius puellarum chorus tripudiis circa rogos aestivi solstitii tempore hos versus patria voce cantare solebat:

Lepi Ive trga rože,
Tebi, Lado, sveti Bože,
Lado, slušaj nas, Lado!
Pevke, Lado, pevamo ti,
Srca naša p'(o)klanjamo ti,
Lado, slučaj nas, Lado!

Nec i hod. Slavonia Pannoniorum nepotes Ladonis obliti sunt; puellae quippe in operibus aestivis, messe praesertim, cantilenis popularibus Ladonem saepenumero immischent, quin tamen ipsae sciant, quin sibi Lado velit? Ipse Katanc. l.c. pag 112. qua adolescens hoc carminis principium, in Slavonia se audisse meminit:

Tri divojke žito žele,
Lade, mi, Lade! mili Lade moj!
Jedna drugoj govorila:
Lade mi Lade, mili Lade moj! etc.

cijama, oni predstavljaju prvorazredan kulturno-historiografski čin. Organiziran na ozbiljnoj dokumentaciji taj čin zaslužuje punu pozornost i kao takav siguran je oslon i naših kasnijih zaključaka.

Poštujući sigurnost podatka Čevapović svoj rad zasniva na principu racionalizma i pozitivizma 18. stoljeća, ali se uvelike oslanja i na nove tendencije romantizma. Dosljedno je obojen rodoljubnim poticajem pa djelovanje književnika i kulturnih radnika o kojima piše redovito gleda u svjetlu koristi koju njihovo djelo ima za domovinu (Patria), odn. koliko im je djelo domovinski označeno (patrius, a, um). U stilu romantizma spominje pojedinosti iz junačke narodne prošlosti (n. pr. borbe s Turcima, citira i A. Kačića Miošića), a posjeduje i poseban smisao za narodni život i običaje. Osim junačkih citira i lirske narodne pjesme.

S obzirom na stvarni metodološki postupak Čevapovićev doprinos ima dvostruki aspekt utemeljenosti. Njegov rad postoji kao ozbiljan čin zasnovan na arhivskom podatku i suvremenoj literaturi, a zatim i s obzirom na izbor i tematiku i probleme taj se rad sigurno uključuje i traje u hrvatskoj književnoj historiografiji. Prikaz književnog rada franjevaca u Slavoniji u 18. stoljeću, hrvatski, slavenski i ilirski koncept u hrvatskoj kulturi tijekom stoljeća i posebno u atmosferi prije Preporoda, kulturni i književni život Slavonije u 18. stoljeću i posebno zaokružena bibliografska slika opusa Matije Petra Katančića, — sve su to problemi i teme koje se mogu označiti fundamentalnim kvalitetom historiografije Čevapovićeva vremena, ali i povijesti hrvatske kulture i hrvatske književnosti općenito.

Čevapovićev kulturno i književno-historiografski doprinos koji ima ambicije da pruži sliku cjeline, prožet je prirodnim univerzalizmom reda kojemu je Čevapović pripadao. Osjeća se pri tome, u organizaciji slike i svojevrsna zajednica s područjem koje nema hrvatski atribut, nego je stoljećima taj kvalitet bio uključen u atribut ugarski. Ipak, unatoč svemu, i zato tim vidljivije i značajnije, u svim tim profesionalnim, crkvenim i administrativnim okvirima Čevapović nijednog trenutka ne oklijeva da izrazi i naglasi ilirsko-slavensko-hrvatski karakter i individualnost kruga o kojemu piše. Državni okvir Provincije nijednog trenutka nije mu zasmetao da izrazi svijest vlastite narodne individualnosti. Potaknut i ponesen djelovanjem svog velikog suvremenika Matije Petra Katančića u decenijima pred Ilirski pokret, odnosno u vrijeme kad je Hrvatski narodni preporod već uvelike sazrijevao, Čevapović svoje pisanje jasno i otvoreno označava širokim ilirsko-slavenskim obzorjem i rodoljubljem, čime zajedno s Katančićem u nova vremena prenosi jedno od fundamentalnih obilježja koje je hrvatsko kulturno i narodno biće imalo već stoljećima.

SAŽETAK

Izrastao iz prakse kulturno i književno-istraživalačkih poticaja 18. stoljeća Grgur Čevapović pripada predilirskoj generaciji hrvatskih književnih historičara, koji su poslije običnih i jednostavnih biografija učinili i značajne korake naprijed. Rigorozno se držeći provjerenog arhivskog materijala (dnevnici, zapisi, pisma, enciklike) i onda, iako ponesen željom da istakne djelatnike svoga Reda, podatke servira točno i doslovno.

Držeći se rigorozno provjerenih arhivskih podataka i ostajući u okvirima svoga Reda Čevapović redovito očituje i izrazitu težnju da pruži zaokruženu sliku, sintezu. Želja za sintezom u Čevapovića je dvostruka: na jednom mjestu želi skupiti znanja o Redu, ali istovremeno iskazati i interdisiciplinarni karakter književne djelatnosti jednoga vremena. Poseban oblik Čevapovićevih sintetičkih pokušaja je nastojanje da objasni ilirski koncept, a zatim da pruži cjelovitu sliku doprinosa svog velikog suvremenika Matije Petra Katančića. U nastojanju da pruži točne podatke i u naglašenom rodoljubnom očitovanju Čevapović se ukazuje kao preteča ne samo racionalizma i pozitivizma nego i romantizma u hrvatskoj kulturnoj i znanstvenoj povijesti. Poznavajući i koristeći atribute hrvatski, slavenski i ilirski slijedi trag starih vremena, ali ujedno u mnogome najavljuje i hrvatske kulturne tokove i tendencije u 19. stoljeću.

ZBORNIK RADOVA O FRA GRGURU ČEVAPOVIĆU
(Znanstveni skup; Slavonska Požega, 20. i 21. svibnja 1987),
str. 187—193, Osijek, 1990.

Saopćenje na Znanstvenom skupu
UDK 22:82.03:655.525"18"=862
Rad primljen 17. XI. 1988.

JOSIP MAJDANDŽIĆ, *Osijek*

ČEVAPOVIĆEVO SUDJELOVANJE U IZDANJU KATANČIĆEVE *BIBLIJE*

Katančićev prijevod Biblije prvi je cjelovito tiskani hrvatski prijevod Biblije. Tiskan je u Budimu 1831. godine. U prvom dijelu ovog članka prikazan je ukratko Katančićev rad na prijevodu, potrebne sposobnosti prevoditelja, njegovo načelo u prevođenju, te jezik na koji prevodi. Drugi dio članka prikazuje Čevapovićev doprinos u pripremi prijevoda za tisak. Usporedbom tiskanog i rukopisnog Katančićevog prijevoda uočava se njegov doprinos. U prijevodu je načinio manje nebitne izmjene, preuredio Katančićeve predgovore u jedan i napisao svoj predgovor.

1. Katančićeva Biblija

Katančićev prijevod Svetog pisma, tiskan je daleke 1831. godine u Budimu, nedovoljno je poznat široj javnosti, pa je čar govoriti o njemu, jer se tako otkriva nedovoljno poznato. Prijevod se pojavio u šest svezaka: četiri sveska Starog Zakona i dva sveska Novog Zakona.[1] Prijevod se pojavio u dvojezičnom izdanju paralelno: latinskom i hrvatskom, po dva stupca na svakoj strani. Naslovi knjiga i poglavlja, te kratki sažeci ispod naslova su na hrvatskom. Prema crkvenim propisima prijevod je popraćen tumačenjima. Kako se dade vidjeti iz naslova prve knjige Starog Zakona, latinski je tekst Svetog pisma uzet iz Vulgate Sixta V, izdanog pod Klementom VIII. Prijevod je opremljen s dva predgovora. Jedan je Katančićev: *Pridgovor Prinašaoca Illyricskog*, I—XII. str, potpisan 6. travnja 1820; i drugi Čevapovićev: *Nastojanje u izdavanju Svetog Pisma Illyricskog*, XIII-XL. str, potpisan 18. listopada 1829. godine. Na kraju šeste knjige stavljena su tri ukazala. Treće ukazalo je leksikon imena i pojmova u Svetom pismu s naznačenim mjestima gdje se nalaze.

Prijevod je prevodilac posvetio svom hrvatskom-iliričkom narodu da u Pismu nađe korist za dušu i spasenje. Na početku nalazimo još jednu posvetu i to madžarskom prvostolniku kardinalu Aleksandru Rudnaju koji je dozvolio i potvrdio ovaj prijevod.

---

1 U rukopisu je Katančićev prijevod obuhvaćao pet svezaka kako se vidi kod G. Čevapovića u *Synoptico-memorialis catalogus*, Budae 1823. na str. 324—325.

U prijevod Svetog pisma s latinske Vulgate Katančić je uložio sedam godina rada (1809—1816). Nakon dovršenog rada dao je prijevod čitati ljudima vještim u hrvatskom jeziku.[2] Prijevod se negdje zametnuo da bi ga pronašao Matija Antun Marković, te isposlovao i dozvole za njegovo tiskanje. Prijevod je za tisak pripravio Grgur Čevapović, ali ni on ni Katančić nisu dočekali vidjeti tiskani prijevod jer su u međuvremenu umrli (Katančić 1825, a Čevapović 1830).[3] Za daljnji tisak pobrinuo se provincijal Josip Matzek.[4] Prevodeći Sveto pismo, Katančić je istovremeno napisao više knjiga komentara poznatih starih zemljopisa. Tako je napisao komentar na zemljopis Ptolemeja (1808—1811), Herodota (1809—1813), Strabona (1810—1813), Homera (1813—1814), Mojsija (1813—1817), te započeo rad na sastavljanju rječnika koji je nazvao *Pravoslovnik*, a kojeg je Čevapović nazvao: *Etymologicon Illyricum, ad leges Philologiae dialecto Bosnensi exactum.* Rječnik je ostao nedovršen.[5]

Iznenađuje ali i zadivljuje ogromna Katančićeva duhovna energija, kad je uz cjelokupno djelo prijevoda Svetog pisma uspio istovremeno napisati ove komentare zemljopisa koji u rukopisu obuhvaćaju oko 5.000 gusto pisanih rukopisnih strana bez započetog *Pravoslovnika.* Ovako velik posao mogao je započeti i dovršiti samo veliki znalac kakav je bio Katančić.

Zašto se Katančić dao na prevođenje Svetog pisma? Odgovor nam daje on sam u *Pridgovoru* Svetog pisma u kojem se vidi da ga boli što okolni narodi imaju svoj prijevod a hrvatski narod nema. Poznati su mu dosadašnji

---

2 O tome znademo iz Čevapovićevog *Nastojanja u izdavanju Svetog Pisma Illyricskog* na str. XXXIX. Usp. također HAMM J. *Etymologicon illyricum* u *Nastavni vjestnik* LI/1942—1943. Zagreb, str. 12—36.

3 U *Protocollumu Conventus Budae in Via Regia* I. K. 1778—1849. Tom II, na str. 285—286 nalazimo izvještaj o posljednjim Čevapovićevim danima. Prvog ožujka zapisano je: »Hodie Admodum Reverendus P. Provincialis Gregorius Csevapovich hora circites 5 (quinta) vespertina ex Taban redux ita se refrigeravit, quod aegre decubuerit, et subsequis diebus in febrem nervosam inciderit.« U prijevodu prof. Stjepana Šimete glasi: »Danas se preč. G. O. Gregorije Čevapović tako bio prehladio vrativši se uvečer oko 5 sati iz Taban-a da je jedva legao i slijedećih dana upao u jaku groznicu.« Mjesec dana kasnije, 1. travnja 1830. godine, nalazimo u istom *Protokolu* opis njegovih posljednjih trenutaka i smrti: »Mane hora circiter 4ta Admod. R. R. P. Gregorius Coevapovich omnibus praevie Sacramentis rite provisus religiosissime obdormivit in domino, et 23^{a} hora 9^{a} matutina per Illustrissimum Dominum Episcopum Georgium Haulik ad Excelsum. Consilium R. A. H. Consiliarium in Crypta nostra sepultus est. Vix prudentia et Religiositate conspicuus. Tertio post sepulturam die R. P. Dominicus Kirchmayer actualis Provinciae Secretarius Sigilla Provinciê Vienna mad Admodum Rev. Patrem Petrum Becker Seniorem et Ministrum Provincialem et actualem VConventus Guardianum deportavit, qui iisdem acceptis, Capitulum Radnae celebrandum in diem 24^{a} Mensis Iunii indixit.« U hrvatskom prijevodu Stjepana Šimete ovaj tekst glasi: »Ujutro oko četiri sata prečasni gospodin R. P. Grgur Čevapović, prethodno svečano proviđen svim sakramentima vrlo je pobožno preminuo u Gospodinu i u 23 sata, za jutarnje none, po presvijetlom gospodinu biskupu Georgiju Haulik na uzvišen savjet R. D. H. vijećnika u našoj kripti je pokopan. Jedva vidljiv razboritošću i pobožnošću. Treći dan poslije ukopa R.P. Dominik Kirchmayer, sadašnji tajnik provincije odnio je pečate provincije u Beč prečasnom gospodinu ocu Petru Becker starijemu i k provincijalnom ministru i tadašnjem gvardijanu VConventus, koji ih je primio i zakazao u Radni kapitul, koji bi se imao održati na dan 24. lipnja.«

4 U Protokolu na str. 256 zapisano je 24. lipnja 1830. godine ovo: Radnae in Hungaria Capitulum Provinciale celebratum fuit, in quo in Ministrum Provincialem electus fuit Admodum Reverendus P. Josephus Matzek Guardianus Vukovariensis, SS Theologiae Lector emeritus, Consultores facti sunt: Dominus Koch. Guardianus Essekiensis et Silvester Vinkovich Guardianus Cernekiensis.« U hrvatskom prijevodu Stjepana Šimete ovaj tekst glasi: »U Radni u Ugarskoj održan je Provincijalni Kapitul, na kom je za provincijalnog Ministra izabran Prečasni gospodin O. Josip Matzek, vukovarski gvardijan, umirovljeni lektor iz SS teologije. Konsultori su postali: Gospodin Koch, osječki gvardijan i Silvestar Vinković, gvardijan iz Cernika.«

5 Rukopisi ovih komentara starih zemljopisa te *Pravoslovnik* čuvaju se u Budimpešti u Egyetemi Könyvtàr.

pokušaji prevođenja Svetog pisma na hrvatski. Očekivao je kroz 40 godina, kako se bavio do tada znanošću, da će se pojaviti pojedinac ili grupa ljudi koji bi to djelo prevođenja izvršili, ali se to nije dogodilo. Budući da je dovršio namjeravane poslove, dao se sam na prevođenje. Kad se prihvatio posla, uvidio je da se tog posla ne može prihvatiti svaki čovjek koji se čini prikladnim, jer treba imati vremena, volje i »stalnu odluku«. Prevodilac mora biti filolog te poznavati i druge grane znanosti: govorništvo, pjesništvo, filozofiju, teologiju. Mora poznavati arheolgiju starih naroda: Hebreja, Grka, Rimljana, Hrvata; poznavati razne običaje kroz vrijeme, običaje društva i jezika. Nije ni čudo da se takav čovjek nije pojavio od vremena sv. Jeronima, jer mu je nedostajalo ili znanja, ili mudrosti, ili pjesništva, ili pak čednosti i obzirnosti.

U prevođenju se Katančić držao vrhovnog načela Jeronimovog pravila, da se u prevođenju poštuje »vlastitost i čednost« pojedinih riječi. Pod pojmom »čednosti« Katančić podrazumijeva »sud ušiju«, raspored riječi, što bi se moglo označiti dobrim stilom. Kad se Katančić prihvatio ovog pravila, odlučio se paziti na vlastitost riječi, a time se opredijelio i na prijevod na razini riječi, jer je sam primjetio da su se po njemu takozvani tumačeći prijevodi češće ogriješili o sveti tekst nego prijevodi od riječi do riječi. Sačuvavši tako vlastitost originala, žrtvovao je bolju književnu formu radi čega je doživio kritike svog prijevoda. Kako mu je vrhovno načelo u prevođenju ne samo paziti na vlastitost riječi nego i na stil, ne može mu se osporiti ljepota i genijalnost u prevođenju premda u starim književnim formama. Prevođenje na razini riječi bilo je uobičajeno u Katančićevo vrijeme, a uspio je prevesti Sveto pismo vjerno izvorniku. Katančić je bio veliki jezični i književni znalac, pa se očekivao od njega suvremeniji prijevod. Zašto to nije učinio? Primjedbe i prigovore, koje bi crkvena vlast dala na ovaj prijevod, imale bi odlučujući utjecaj, tako da bi cjelokupni prijevod i njegovo tiskanje moglo doći u pitanje, što je već bio slučaj u hrvatskoj prevodilačkoj svetopisamskoj povijesti, a što je autor htio izbjeći.[6]

Jezik na koji je preveo Sveto pismo s latinskog Katančić naziva »slavno-ilirički izgovora bosanskog«. Štokavsko-ikavski govor naziva bosanskim. Bosanska ikavština je bila potkraj 18. stoljeća, u neku ruku, koinè, književni jezik franjevaca ne samo u Bosni, nego i u Slavoniji i u drugim našim krajevima. Treba se podsjetiti da se franjevačka provincija Bosne Srebrene prostirala dugo vremena od mora do Budima.[7] Za njega je bosanski izgovor najpodobniji našem narodu.

Katančić je veoma dobro poznavao domaću literaturu i jezičnu rječničku baštinu, te se tako osposobio za veliko djelo prevođenja. Nije raskinuo ni s jezikom tadašnjih hrvatskih lekcionara, pa se obostrani utjecaji mogu uočiti.[8]

Očekivalo bi se da je ovaj prijevod kao prvi cjelovito tiskani hrvatski prijevod Svetog pisma imao veliki utjecaj. Nažalost, to se nije dogodilo. Zašto? U tome se slažem s mišljenjem prof. Vincea koji piše: »Katančićev se prijevod pojavio uoči preporoda, kada je napuštena najprije slavonska gra-

---

6 O tome je detaljno pisao Vojnović T. S. u svojoj doktorskoj disertaciji: *Prevođenje cjelovite Biblije u Hrvata do prve tiskane Biblije 1831. godine,* Zagreb 1977.

7 Usp. ROGOŠIĆ R., *Književni rad hrv. Franjevaca do XIX vijeka. Nova Revija* V/1926, str. 410—424.

8 Usp. JAGIĆ V., *Die serbokroatischen Übersetzungen der Bibel im Ganzen oder einzelner Teile derselben. Archiv für slavische Philologie,* Band XXXIV Berlin 1913, Sonderabdruck, str. 497—532.

fija kojom je bio prijevod tiskan. Zatim, u to vrijeme pomalo se napušta ikavština i, napokon, prevođenje na razini riječi novom je naraštaju ipak bilo ponešto tuđe.«[9]

2. Čevapovićev doprinos

Zasluga za tiskanje Katančićevog prijevoda Svetog pisma pripada svakako njegovu subratu franjevcu Grguru Čevapoviću čiju spomen ploču nalazimo u istoj budimskoj crkvi u kojoj i Katančićevu. Ni Čevapović kao ni Katančić nisu dočekali vidjeti cjelokupni prijevod tiskan, jer je Čevapović umro samo pet godina nakon Katančića dok je tekst bio u tisku. Ipak, glavni je posao priprema za izdavanje dovršio te se moglo, nakon njegove smrti, nastaviti s radom. Provincijal Matzek zadužio je Adalberta Horvata i Bazilija Katanovića da nastave rad na tiskanju prijevoda. Na knjigama nalazimo otisnutu 1831, premda je tisak završen u 1832. godine.

Katančićevom *Pridgovoru* u prvom svesku Svetog pisma Starog Zakona Čevapović je pridodao svoj poduži predgovor: *Nastojanje u izdavanju Svetog Pisma Illyricskog* započetog 1820. a potpisanog u Budimu 18. listopada 1829. godine. U ovom *Nastojanju* doznajemo iz prve ruke koji je Čevapovićev doprinos u cjelokupnom djelu. Prihvatio se pisanja ovoga predgovora po nalogu madžarskog prvostolnika kardinala Rudnaya. Osjećao se i sam prikladnim za ovaj posao, jer se kroz posljednjih dvadesetpet godina bavio znanošću i u ovom poslu temeljito obavijestio.[10] Osjeća se sposobnim za ovaj posao, obećava da će se držati Katančićevog pravopisa o kojem je pisano u točci br. 6 *Pridgovora*. Ovo je veoma važno zapaziti, jer ćemo kasnije naići da se tiskani tekst ne podudara u svemu s rukopisom.

Čevapoviću je na srcu prikazati koja je korist od ovog velikog truda prijevoda Svetog pisma, i tko će je najviše imati. Najveću korist imat će pastiri duša — svećenici za propovijedi, a pogotovo će korist imati oni koji se bave teološkim znanstvenim radom, jer prvi temelj svojih dokaza traže u Pismu.[11] S obzirom na puk, Čevapović pokazuje veliki oprez, jer puk se može koristiti prijevodom samo uz nužna tumačenja svetog teksta kako to traži i Tridentski sabor. Božja je riječ zastrta i pravi smisao treba otkrivati. Čitajući Sveto pismo, bez potrebnih tumačenja, neuki čovjek bi se mogao sablazniti jer u Pismu ima preko 180 protuslovlja. Evo nekih: »Na Priliku, sverhu I. shtiese u Izhod. XXXIII. 11: Govorashe pak Gospodin k' Moysesu licem k' licu, kako obicsaje govorit Csovik k' Priatelju svomu; a Red. 20: Nechesh moch viditi Lica mog, nechebo vidit mene Csovik i xivitche. Takojer Sudac. XIII. 4: Pazi dakle, da nepiesh Vina; a Cerkven. IX. 15: Vino novo Priatelj novi, staritche, i sa sladkostju pitcheshga.«[12]

Najviše truda pokazuje Čevapović u tome da bi prikazao potrebu ovih tumačenja. O Katančićevom prijevodu se izražava veoma pohvalno.[13] I pored, za njega, izvrsnog prijevoda ostaju neke mučnine, nejasnoće. Bez tumačenja teško bi se na tim mjestima snašlo. Tako donosi na str. XVII—XVIII pri-

---

9 Opširnije je o ovoj problematici pisao VINCE Z. u *Putovima hrvatskog književnog jezika*, SNL Zagreb 1978. na str. 147. Usporedi također njegov članak: *Grafijsko-pravopisna pitanja pretpreporodnog i preporodnog doba u Slavoniji. Zbornik radova Prvog znanstvenog sabora Slavonije i Baranje*, Osijek 1970. na str. 98.

10 Usp. ČEVAPOVIĆ G., *Nastojanje u izdavanju Svetog Pisma Illyricskog. Sveto Pismo Starog' zakona*. Budm 1831, svezak I, str. XIII.

11 ČEVAPOVIĆ G., *Nastojanje* XV.

12 ČEVAPOVIĆ G., *Nastojanje* XVI.

13 ČEVAPOVIĆ G., *Nastojanje* XVII.

mjere od kojih uzimam neke: U knjizi Poroda I. 5 stoji: »Ucsinise Vecserom i Jutrom Dan jedan; gdi razumitse ima: Dan pervi,buduch ondi Red. 8. slidi: Ucsinise Vecserom i Jutrom Dan drugi. U Cerkven. XLVII. 6. Dade ... uzvisit Rog Naroda svog; po kojoj ricsi Rog, Izgovorom Hebreiskim, S. Pismo Pozakon. XXXIII. 17. I. Kralj. II. 1. Pism. LXXXVIII. 17. Jerem. XLVIII. 25. Ezek. XXIX. 21. i drugdi, Jakost ili Moxnost razumi.«[14] Tumačenje uz prijevod potrebno je i radi različitosti značenja riječi u raznim jezicima; riječi imaju drugi smisao. Različitost je i u upotrebi veznika: i, ili, ali, indi, jer. Kod dvostrukih upotreba pojedinih riječi mijenja se i smisao i značenje, a to neuk i nepoučen čovjek ne zna. I Isusov primjer u razgovoru s učenicima na putu za Emaus, na kojem im je tumačio Pisma, ukazuje na potrebu tumačenja. Tridentski sabor zato traži da se prijevod mora popratiti tumačenjem. Isti je sabor na svojoj 4. sjednici 1546. odredio i broj svetih knjiga: 45 Starog zavjeta i 27 Novog zavjeta. Knjiga Tužaljki ne uzima se kao posebna knjiga nego je pridružena Jeremiji proroku. Danas se ova knjiga uzima kao posebna knjiga Starog zavjeta. Čevapović pokazuje da je i broj knjiga prema crkvenim propisima. Donosi i sadržaje pojedinih knjiga (XXIV—XXXVIII) što je i njihovo kratko tumačenje, ali ne i jedino jer se ispod tiskanog teksta, na kraju strana, nalaze tumačenja težih svetopisamskih tekstova.

Nakon ovih misli o korisnosti prijevoda i potrebi tumačenja uz prijevod, Čevapović se želi zahvaliti onima koji su pripomogli da Katančićev prijevod ne ostane u tmini zaborava. Prvi koji je zaslužan je spomenuti madžarski prvostolnik kardinal Aleksandar Rudnay koji je od strane crkvenih vlasti odobrio ovaj prijevod te naložio Čevapoviću pripremu prijevoda za tisak. Drugi među zaslužnima je vijećnik madžarske Mudroskupštine Matija Antun Marković koji je zametnuti prijevod pronašao te ishodio potrebne državne dozvole za tiskanje. Treći zaslužni pojedinac je cenzor Antun Nagy. On je Katančićev prijevod, na zahtjev samog prevodioca, čitao kroz pet godina te ga odobrio. Nakon što je pokazao da je ovaj prijevod i priprema za tisak prema crkvenim propisima, Čevapović čitav ovaj trud oko izdavanja Katančićeva prijevoda ponizno prepušta sudu crkve da ga odobri ili ne.

Čevapović je na jednom mjestu u svom predgovoru rekao da se drži Katančićevog pravopisa. Da li to znači da nije ništa mijenjao u Katančićevom prijevodu? Već je prof. Matić u *SPH* knj. XXVI. na str. LXXXVI—LXXXVII. pokazao da se tiskani tekst u svemu ne podudara s rukopisnim. To je pokazao na temelju psalama koji se u rukopisu čuvaju u Zagrebu u franjevačkom samostanu, a koje je Katančić preveo kao ogled za daljnji rad. Ove promjene nisu velike i bitno ne utječu na tekst, pa je moguće da ih je i sam Katančić prije prijepisa učinio.

Imao sam osobnu sreću da sam u franjevačkom samostanu u Budimu pronašao dva deblja svežnja rukopisnog prijevoda Katančićevog Svetog pisma. Usporedio sam tiskani i rukopisni tekst i ustanovio neznatne promjene. Tako na pr. u Ps 1,5 stoji u tiskanom tekstu: »niti grishnici *u* zboru pravednih«, a u rukopisu »niti grishnici *na* zboru pravednih«. Uočio sam da Katančić u pravilu izostavlja prvi redak psalma koji je uputa zborovođi u kojem napjevu treba pjevati i kojim glazbalom popratiti pjesmu. Zato se brojevi njegovih redaka u psalmima ne slažu s brojevima u tiskanom tekstu. Kod njega je jedan redak manje. Pokraj njegovih brojeva stavljeni su brojevi pisani olovkom koje su očito stavljali tiskari, jer se istim rukopisom kod Ps 7 nalazi olovkom napisana zabilješka: NB 16. pag. 241. U ovoj zabilješci broj 16 označuje tiskarski arak, a broj 241 stranicu što je vidljivo iz tiskanog teksta. I u psalmu 6,6 nalazimo malu promjenu. U tiskanom

14 ČEVAPOVIĆ G., *Nastojanje* XVII.

tekstu stoji: »Buduch *da nije na* smerti«, a u rukopisu »Buduch *da neima u* smerti.« U psalmu 4,1 u tiskanom tekstu stoji: »u *nevolji razprostraniosi* meni«, a u rukopisu »*u nevoljisi razprostranio* meni«.[15]

Kako se vidi promjene u tekstu nisu velike i bitno ne mijenjaju sadržaj. Da li su te promjene i jedine? Nisu. Najveće promjene učinjene su u posveti i Katančićevom predgovoru Svetom pismu. Katančić je donio ovu posvetu: »Piu VII Papi/ Jedne Svete Opchene/ i Apostolske Cerkve/ Poglavaru/ Svetog Petra Glave Apostolah/ Naslidniku/ Isukersta na zemlji/ Namistniku/ svegakolikog Poroda csovicsanskog/ Pravovirnih Otcu/«. Na slijedećoj strani Katančić je napisao velikim slovima tekst koji kasnije ne nalazimo u tiskanoj bibliji: »KNYIGE SVETOG PISMA/ IZ LATINSKOG SLOVOJAVNOG/ IZDATIA/ U SLOVINSKI JEZIK PRINESENE/ PONIZNI PISAOC/ JERONIMA SVOJE GORE LISTA/ IZSLED NASLIDUJUCHI/ KOLIKOM SE MOXE/ PONIZNOSTJU I SHTOVANJEM/ UVITUJE I PRIDAJE«.[16] Čevapović je Katančićevu posvetu unio i ugradio u Katančićev *Pridgovor*,[17] a dao tiskati posvetu madžarskom kardinalu Aleksandru Rudnayu. Osim toga proširio je Katančićev *Pridgovor* i podijelio na kraća poglavlja pred koja je stavio naslove. Od dva Katančićeva predgovora načinio je jedan. Katančić je prvi predgovor naslovio: »Otcse sveti« koji je očito upućen svetom ocu papi a u kojem govori o potrebi prevođenja na narodni jezik. Drugi predgovor naslovio je »Bogomilom i lyuboslovnom shtiocu P.« u kojem govori budućem čitatelju svetog teksta koju će korist čitatelj imati. Čevapović je promjenio i potpis na kraju *Pridgovora*. Katančić je napisao ovako: »Svetosti vashe, virni i bogomirni sinak fra Petar Katancsich.« Čevapović je umjesto ovako skomnog potpisa stavio sve titule koje Katančić ima.[18] U samom tekstu Čevapović je zamjenio neke riječi. Tako na str. VIII. nalazimo u tiskanom tekstu »Hebreiskih« a u rukopisu »Xudinskih«.

Na kraju svoga rukopisnog predgovora čitatelju, Katančić donosi broj svetih knjiga. Nakon broja svetih knjiga Katančić u rukopisu donosi njihovo kraće tumačenje. Kod ovih tumačenja nalazi se većih razlika između tiskanog i pisanog teksta. Ova tumačenja Čevapović je s pravom stavio u svoj predgovor, jer je učinio u njima veće izmjene. Pogledajmo na jednom primjeru: »II. Knjiga Izhoda (Lat. Exodus) takogjer od Moysesa pisana: Događaje kroz 145. Godinah ukazuje; osobito; nepodnosljivu Sinovah Israelskih Posluxbu, strashne protiv' Egyptu kashtige, Moysesa obranje, Puka Israelskog priko cerljenog mora i kroz Pustosh Putovanje, tad izdanu na planini Sinai Zapovid. Ovdi (po umu Rabbana) skoro svi pravovirne Cerkve Sakramenti slikujuse; tad' Providjenje Boga, Ljubioce svoje branecheg, ucsecheg, i kushajucheg, ocsitujese.« Ovako stoji u tiskanom tekstu a u rukopisu: »Druga u ovome komadu knjiga Grcim Exodus shtoje Latinim Exitus, nama *Izhod* recsena, derxi izashastje puka Israelskog iz Egipta, događaje od sto petdeset i shest godinah od smerti Josipa do sagrađenog u pustinyi pribivalishta i razloxechi od poenzah Egipta, deseterih otajstovnih i Boxanstovnih zapovidih.«[19] Očito je da je Čevapović unio dosta promjena u prvotni Katančićev tekst tumačenja biblijskih knjiga. Moramo biti zahvalni učenom Čevapoviću

---

15 Rukopisi Katančićevog prijevoda Svetog pisma čuvaju se u arhivu franjevačkog samostana u Budimu pod signaturom K VI 2 i K VI 3. Ovi se psalmi nalaze u drugom svežnju rukopisa prijevoda na str. 2. i 3. zbirke psalama.

16 Ove se posvete nalaze u prvom svežnju rukopisa prijevoda signatura K VI 2.

17 Usp. KATANČIĆ M. P., *Prigovor Prinashaoca Illyricskog* str. XII.

18 KATANČIĆ M. P., *Prigovor* XII.

19 Ovaj se tekst nalazi na 10. str. Katančićevog uvoda koji je ostao sačuvan u manuskriptima. Čuva se pod oznakom K VI 2. Tiskani se tekst nalazi u prvom svesku Starog Zakona na str. XXIV.

doraslost poslu, ali i pridodao svoj osobni doprinos. U sam prijevod nije unio bitne promjene, ali se zato usudio znatnije zahvatiti u *Pridgovor* i tumačenja da bi napisao i svoj predgovor: *Nastojanje u izdavanju Svetog Pisma Illyricskog.*

SAŽETAK

Katančićev prijevod Svetog pisma je prvi cjelovito tiskani hrvatski prijevod Svetog pisma. Ovaj je prijevod tiskan u Budimu 1831. godine, šest godina nakon prevoditeljeve smrti. Prijevod u tisku obuhvaća šest svezaka: 4 Starog i 2 Novog zavjeta. Tekst je paralelan: latinski i hrvatska ikavica. Katančić je prevodio Bibliju 7 godina (1809—1816). Kroz ovo vrijeme napisao je i komentare starih zemljopisa koji u rukopisu obuhvaćaju cca 5.000 stranica. U svojem predgovoru Katančić je objasnio samu korist njegova prijevoda, pravopis koji je upotrebljavao te jezik prijevoda.

O Čevapovićevom doprinosu u izdavanju Katančićeve Biblije saznajemo iz Čevapovićevog predgovora tiskane Biblije, a i po usporedbi tiskanog i rukopisnog teksta prijevoda. Čevapović se pobrinuo da se prijevod tiska prema crkvenim propisima. Ukazao je na korist komentara svetih knjiga te je iste i napisao. Čevapović je pripravio Katančićev tekst za tisak, a u samom tekstu učinio je samo manje redakcijske preinake, ali one ne mijenjaju bitno sam tekst prijevoda.

ZBORNIK RADOVA O FRA GRGURU ČEVAPOVIĆU
(Znanstveni skup; Slavonska Požega, 20. i 21. svibnja 1987),
(str. 195—199, Osijek, 1990.

Saopćenje na Znanstvenom skupu
UDK 92 Čevapović+014"18"=862
Rad primljen 17. XI. 1988.

JOSIP MATEŠIĆ, *Mannheim*

GRGA ČEVAPOVIĆ I PAVEL JOSEF ŠAFARIK

Četiri godine poslije smrti slovačkog slaviste (povjesničara, jezikoslovca, pjesnika, etnografa) Pavela Josefa Šafarika (1795—1861) izišla je knjiga: »Paul Jos. Šafarik's Geschichte der illirischen und kroatischen Literatur. Aus dessen handschriftlichem Nachlasse. Prag, 1865. Verlag von Friedrich Tempsky.«[1] Knjigu je za tisak priredio iz Šafarikove rukopisne ostavštine Josef Jireček provevši manje ortografske korekture rukopisa. U predgovoru Jireček navodi izvore koje je Šafarik koristio pri obradi svoje »Povijesti ilirske i hrvatske literature...«. Od izvora a) za ilirsku književnost slijede nazivi djela i njihovih autora — njih ukupno dvadeset;[2] na posljednjem mjestu unijet je podatak: »Gre Csevapovich Synoptico memorialis Catalogus obs. min. prov. S. Jos. C. olim Bosnae Arg. Budae 1823. 8. Besonders S. 319—350. Ej. Recensio obs. min. prov. S. Joannis a Capistr. Budae 1830. 8; b) za hrvatsku književnost navode se djela petorice autora.[3] Osim toga prema tvrdnji priređivača knjige Šafarik je dobio pismenim putem podatke od osam osoba. Između ostalih spominju se Ljudevit Gaj, Franjo Marija Appendini, Tomo Mikloušić. U predgovoru se ističe da Šafarikovo djelo pored vrijednih bibliografskih informacija sadrži »bogato vrelo znanstvenih saopćenja.[4]

1 Povijest ilirske i hrvatske literature od Pavela Josefa Šafarika. Iz njegove rukopisne ostavštine. Dalje cit.: Povijest ilirske i hrvatske literature...

2 U to vrijeme kao ni ranije nema ujednačenog imena za jezik. Nazivaju ga »horvatskim«, »bosanskim«, »slavonskim«, »ilirskim« i dr. To nije ni čudo ako znademo da taj »jezik po mnogih državah jest rastrkan«. Svi ovi nazivi djeluju kao neka vrst uvoda u jedno moguće ujedinjenje naroda, koji se prema jeziku naziva slovenskim, hrvatskim, ilirskim itd. Franjevačka redodržava pitanje jezičnog jedinstva u tijeku dvaju prošlih stoljeća smatra pitanjem svoga redodržavnog i vjerskog jedinstva. Za franjevce je »slovenstvo« geslo koje je privlačilo i vodilo k sjedinjenju južnih Slavena.

3 Josef Jireček, Paul Jos. Šafarik's Geschichte der illirischen und kroatischen Literatur. Prag 1865, str. II — VI.

4 »... das Werk Šafarik's bildet eine reiche Fundgrube des Wissenschaftswerthen. Hoch zu bedauern ist, dass Šafarik sich nicht entschlossen hatte, sein Werk gleich nach dessen Vollendung der Öffentlichkeit zu übergeben: welchen wesenttlichen Vorschub hätte er damit dem südslavischen Schrifttum geleistet! Aber auch jetzt, nach einem tricesimum premator in annum, sin wir überzeugt, wird es freundlich und nutzbar aufgenommen werden.« Cit. djelo, str. V.

Ime Grge Čevapovića, osim u tekstu bibliografske obavijesti u predgovoru, pojavljuje se u Šafarikovoj »Povijesti ilirske i hrvatske literature...« još na dva mjesta. U poglavlju »Redoslijed ilirskih pisaca« izvješćuje autor kratko o životu i stvaralaštu Čevapovićevu. Odrednica u prijevodu glasi: »Gèrgur Čevapović (1820) iz Bertelovaca u Požeškom kraju, rođen u god. 1786, 2[3]. travnja, studirao je na gimnaziji u Požegi; 1802 stupio je u franjevački minoritni red Kapistranske provincije; 1806 položio je redovničke zavjete; 1809 zaređen je za svećenika; konačno je bio 1821—1824 i po drugi puta 1827—1830 provincijal spomenutog reda, ali je umro već 21. travnja 1830 u Budimu, navršivši upravo 44 godine života. Ilirska književnost izgubila je u njemu revnog stvaraoca. Na latinskom je izdao: Synoptico-memorialis Catalogus observantis Minorum provinciae S. Joannis a Capistrano pro a. 1830, Budae 1830. 8. Također je tiskao: Leges municipales Franciscanae S. Joannis a Capistrano4.«[5] Šafarikova podjela na hrvatske i ilirske pisce, pri čemu pojam hrvatski obuhvaća kajkavsko jezično područje a pojam ilirski predstavnike ostalih govora (štokavskoga i čakavskoga jezičnog idioma) nastala je očito pod utjecajem mađarskih izvora i vjerojatno monografije »Povijest ilirizma« od W. Wachmutha.[6] Prisporu Hrvata i Mađara mađarski političari, oslanjajući se na povijesne izvore negirali su državno pravo Hrvatske i podupirali tzv. hrvatske mađarone. Mađaronski pristalice, kao što je poznato, bili su većinom u hrvatskim krajevima nastanjeni Mađari ili od mađarskih i njima sklonih hrvatskih feudalaca zavisni namještenici. Oni su bili protiv ilirske ideje i južnoslavenskoga etničkog jedinstva, protiv nastojanja Iliraca da se ilirski pokret proširi među sve Hrvate odn. južne Slavene.

U odjeljku »Retorička umjetnost, poezija i proza« koji sadrži dva podnaslova: 1. Zbirke različitih pjesama i 2. Pojedinačna (pjesnička) ostvarenja, u okviru drugog podnaslova Šafarik prezentira čitatelju zanimljiv podatak o izvedbi igrokaza s biblijskim motivom u stihovima, prozi i glazbi od Grge Čevapovića: »Josip, Jakova patriarke, u narodnoj igri prikazan od učenika Vukovarskih, po Gergi Csevapovichu mudroznanja naučitelju etc. U Budimu pritiskanjem kr. mudroskupštine 1820. 8. 140 str.«[7] Iza ovog teksta na hrvatskom jeziku slijedi kratak komentar na njemačkom jeziku koji u prijevodu glasi: »Drama u versima u deset spjevova s priloženim notama, sastojeći se iz 10 scena i 1819. izvedena od vukovarskih učenika u čast đakovačkog biskupa Emericha Karla Raffaya. Versi su raznolike vrste, također safički, svi rimovani i bez izričitog (dosljednog) metra; dikcija čista, laka, tečna.«[8] U prilogu igrokaza autor zagovara jedinstvo južnih Slavena[9] i poput drugih preteča hrvatskoga narodnog Preporoda strastveni je pristalica ideje o »slovenskoj uzajamnosti«. Poznavajući povijesni i kulturni razvitak svog naroda, tijekom rada Čevapović ima na umu mnogobrojne pronicatelje slavenskog jedinstva i, bez sumnje, brata redovnika Andriju Kačića Miošića kojemu je »sve slovinstvo domovina.«

Odakle Šafariku podaci za prikaz života i djela Grge Čevapovića? Ovo pitanje nameće se posebice kada je riječ o zapisu igrokaza. Je li zapis posljedica bibliografske jedinice koju Jireček navodi u svome predgovoru ili se autor zapisa poslužio kakvim drugim izvorom, nije jasno. Iako nema dokaza, bar koliko je nama poznato, da su se osobno poznavali i susretali

---

5 Cit. djelo, str. 95.

6 Usp. W. Wachmuth, Geschichte des Illyrismus. Leipzig, 1849.

7 Cit. djelo, str. 180.

8 »Drama in Versen mit vielen Gesängen, deren Noten beigedruckt sind, bestehen daus zehn Scenen, und 1819 dem Bischof von Diakovar, Emerich Karl Raffay, zu Ehren von den vukovarer Schülern aufgeführt. Die Verse sind mannigfaltiger Art, alles, auch die sapphischen, gereimt und ohne eigentliches Metrum; Die Diction ist rein, leicht, fliessend.« Ista, str. 180.

9 Usp. osvrt na igrokaz od J. Scherzera, Josip, sin Jakova od G. Čevapovića. Nastavni vjesnik, 1896, str. 151—158.

zagovornici (južno)slavenskog jedinstva Slovak Šafarik i Slavonac Čevapović, takva mogućnost nije isključena. Ne samo po dužnosti kao provincijal svoga reda nego i poradi znanstvenog interesa Čevapović je mnogo putovao izvan domovine a često je boravio u Budimu, gdje je i umro. U ova mjesta navraćao je i Šafarik za vrijeme svoga četrnaestogodišnjeg boravka u Novom Sadu (1819—1833) te se ondje lako mogao susresti sa Čevapovićem. Nije, dakako, nevjerojatna ni obratna mogućnost, naime da je Čevapović koji puta navratio u Novi Sad i tu se sastao s učenim Slovakom. Bez obzira na to što se uistinu zbilo, kod obojice možemo utvrditi, ako pomnije promotrimo njihov rad, niz istih ili sličnih znanstvenih interesa. Na primjer oni imaju (gotovo) iste poglede o podrijetlu, geografskoj rasprostranjenosti, budućoj ulozi jezika. Prisutnima je, uvjereni smo, Čevapovićevo gledište koje je on zastupao o jezičnim pitanjima poznato. S obzirom na Šafarikovo poimanje o jeziku istakli bismo da je njegova »Povijest slavenskog jezika i literature svih dijalekata«[10] nastala iz uvjerenja da Slaveni tvore jednu narodnu zajednicu, da sačinjavaju jedan »Gesamtvolk«. Knjiga je bila koncipirana kao uvod, poput neke vrste vodiča za proučavanje postojećih pitanja o Slavenima, a po uzoru »starijih sestara« slavistike: germanistike i romanistike o kojima su slične rasprave već postojale i zbog toga javnosti bile dobro poznate. O Šafarikovu angaziranju i nastojanju pronalaziti, davati prijedloge za adekvatna rješenja u aktualnim jezičnim situacijama svjedoči i činjenica da je on kao direktor Novosadske gimnazije podupirao pokušaj uvođenja »slavjanskog« tj. slavenosrpskog jezika kao obaveznoga nastavnog predmeta. U školi su službeno bili obavezni predmeti latinski i njemački. U zapisniku sjednice Nastavničkog vijeća (održane 27. X 1825.) koji je potpisao direktor škole Pavel Josef Šafarik zapisano je između ostalog: »Slavenski jezik, mladeži dobro poznat, radi čijeg izučavanja i njegovanja je ovaj zavod po želji osnivača i nastao, da bi, naime mladež na svom govornom jeziku mogla slušati tumačenje ovih predmeta, kao latinskog tako i nemačkog, dok su ovi mladeži nepoznati, taj jezik treba da bude nastavni jezik, što propisuje Ratio educationis, objavljena u štampi 1806, u više svojih paragrafa.«[11] U vrijeme žustro vođenih polemika oko Vukove reforme Šafarik u pismima Františeku Palackom i Janu Kolláru šalje detaljne izvještaje ne skrivajući svoje ogorčenje zbog nastalih prepirki: »Među našim srpskim književnicima neprestano vladaju nesuglasice. Jedna strana drugu grdi. Slaba uteha za nas Slovene.«[12] Nakon prvotnih kolebanja i pristajanja u početku uz Vukove protivnike, prije svega iz taktičkih razloga, Šafarik se ipak opredjeljuje za Vuka i njegovu jezičnu reformu.[13]

---

10 Pavel Josef Šafarik, Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach den Mundarten. Pracha 1826.

11 Usp. Vasa Stajić, Srpsko-pravoslavna velika gimnazija u Novom Sadu. Novi Sad 1949, str. 200.

12 Usp. Františka Palackého korrespondence i zápisky. Praha 1902, II, str. 86.

13 Šafarik je izvršio dosta snažan utjecaj na ideologiju i praktični rad Iliraca. Već 1831. g. on podržava Ljudevita Gaja u njegovu nastojanju oko ortografske reforme. Od samog početka ilirskog pokreta Šafarik pomno prati sva zbivanja u Hrvatskoj u vezi s literarno-jezičnim problemima. On pozdravlja u tisku novi pravopis i gramatiku Vjekoslava Babukića. Usp. Danica. 1837, Br. 23, str. 89—90.

U 1838. g. on objavljuje u praškom časopisu »Ost und West« opširan članak pozitivno ocjenjujući literarno-jezičnu reformu i istovremeno savjetuje izdavanje djela dubrovačkih klasika po novom pravopisu, također zbornik narodnih pjesama i tiskanje gramatike »ilirskog jezika«, predlaže skupljanje starih izvora o «Velikoj Iliriji« i geografsku kartu. U cjelini Šafarikove prijedloge prihvaća Janko Drašković u svojoj brošurici: »Ein Wort an Illiriens hochherzige Töchter über die ältere Geschichte und neueste literarische Regeneration ihres Vaterlandes«. Zagreb, 1838. S druge strane Danica je propagirala Šafarikov rad. Tako je sredinom 1835. u Danici, Br. 35—38, izišao članak: »Značenie i Prosveščenost slavjanskoga naroda v celom«. God. 1836, Br. 4—9, Danica upoznaje svoju publiku s važnom raspravom Šafarika: »Misli o autoktonosti Slavjan u Evropi«. Danica redovito prati Šafarikov rad objavljujući članke, recenzije, kratke informacije.

Ako nemamo uvjerljivih dokaza o osobnom poznanstvu Grge Čevapovića i Pavela Šafarika, postoji velika vjerojatnost da su dva znanstvenika bila u prepisci. Prema pismenoj ostavštini koja se čuva u Arhivu za književnost Češkog muzeja u Pragu, samo djelomice do danas publiciranoj, nalazimo da je slovački slavist vodio intenzivnu pismenu razmjenu s piscima i kulturnim radnicima ovih krajeva. U studiji Františeka Bat'he među sedam stotina osoba koje su korespondirale s češkim i slovačkim istaknutim kulturnim i političkim predstavnicima navodi se da su se trinaestorica Hrvata dopisivala sa Šafarikom. Ovaj navod je, izgleda, točan ali nepotpun, budući da u arhivu Češkog muzeja nema, na primjer, ni jednog pisma Ljudevita Gaja, Mirka Bogovića, ili Frana Kurelca, za koje znademo iz njihove pismene ostavštine da su korespondirali sa slovačkim slavistom.[14] Prema tome nepostojanje Čevapovićeve korespondencije u arhivskoj praškoj građi ne mora značiti da ona uistinu i nije postojala. Naprijed je rečeno da je Šafarik materijal za svoje djelo crpao iz dva izvora: iz njemu dostupnih monografija i iz pismenih izvještaja odn. odgovora osoba suvremenika kojima se bio obraćao s molbom da mu dostave zatražene podatke. U tu svrhu Šafarik je izradio mali upitnik sa slijedećim redoslijedom pitanja: 1. ime i prezime pisca; 2. mjesto rođenja; 3. kako je dugo živio i u kojim je mjestima boravio; 4. datum i mjesto smrti; 5. koja je djela napisao i gdje se ona čuvaju.[15] U ovako koncipiranu »Povijest ilirske i hrvatske literature . . .« uvršten je niz imena požeških pisaca i uglednijih javnih radnika s biografskim i bibliografskim podacima. Na primjer Šafarik je zabilježio podatak: »Ivan Matković (1788) iz Požege, doktor oba prava, državni fiskus, drug — kućni prijatelj biskupa Antuna Mandića, nakon čije smrti (1815) se povratio u svoj rodni grad i nedugo zatim u visokoj starosti umro.«[16] Ili: »Antun Mihaly (1822) penzionirani profesor predmeta za gramatiku na gimnaziji u Požegi u Slavoniji«.[17] A za jedan slučaj navodi se: Protić, illyrischer von Čevapović erwähnter Schriftsteller«.[18] Budući da je i ova odrednica bez navođenja izvora, riječ »spomenuti« (erwähnter) treba, smatramo, tumačiti u smislu iskaza dobivena pismenim ili možda usmenim putem. Sveukupno je Šafarik u svoje djelo unio imena i podatke petnastorice Požežana. U većini slučajeva citirano je Čevapovićevo vrelo iz kojega je uzet podatak, npr. za Adalberta Horvata izvorom je poslužio Synopsis 216, za Silvestra Ninkovića Synopsis 503 i Catalogus 304, 326.[19] Za primjere u kojih nije citirano vrelo, možemo pretpostaviti da je Šafariku podatke Čevapović dostavio pismeno, vjerojatno odgovarajući na upitnik.

Da se ime skromnoga i obrazovnog fratra iz maloga sela Bertelovaca, našlo u prvome, sadržajno zanimljivom i opsežnom leksikonu hrvatskih pisaca i kulturnih radnika 19. stoljeća, zasluga je uglednoga slovačkog učenjaka, njegova osvjedočenja da je Čevapovićevo djelovanje osnažilo ideju o etičkom i jezičnom srodstvu južnih Slavena, ideju koja se do pojave narodnih preporoditelja pojavljivala u mnogim djelima hrvatskih historičara, jezikoslovaca, pisaca. Na ovu kulturnu i idejnu baštinu prošlosti nadovezivali su i crpili iz nje snažne poticaje za ostvarivanje svojih planova i postojećih gorućih problema hrvatski preporoditelji i njihovi neposredni preteče u koje valja ubrojiti i Grgu Čevapovića. I on je poput mnogih istomišljenika utirao

---

14 Usp. František Bat'ha, Jugoslavica v literarním archivu Národního Musea. Praha 1957.

15 Usp. Letopis Matice srpske, Novi Sad 1830, 22, str. 150– 1.

16 Cit. djelo, str. 83.

17 Cit. djelo, str. 96.

18 Cit. djelo, str. 96. U »Povijesti ilirske i hrvatske literature . . .« se navodi oko četrdeset imena, podrijetlom iz Slavonije i mnoga od njih bez citiranja izvora, te nije isključeno da je tu i tamo koji podatak direktno mogao dostaviti Grga Čevapović.

19 Cit. djelo, str. 96.

put novim pogledima, aktualnim zahtjevima vremena, svjestan da time istiskuje uvriježenu tuđinštinu, pospješuje sjedinjenje višestruko razdvojenih hrvatskih zemalja i osuđuje pokrajinski partikularizam. Misao narodnog jedinstva i zajedništva usmjeravala je rad Grge Čevapovića te ga s pravom možemo uvrstiti u red nezaboravnih pionira i preteča narodnog preporoda. Isto tako ističe se Grgina simpatija prema ostalim slavenskim narodima, njegovo promicanje (sve)slavenstva. Podržavanje tradicionalne veze s bratskim slavenskim narodima, posebice Česima i Slovacima, čijih potomaka u Vallis aurea i danas je još znatan broj, nastavio je i Grgin suvremenik, drugi čuveni sin ovoga grada Vjekoslav Babukić. Preporoditelj, istaknuti jezikoslovac, izvan granica domovine priznati znanstvenik, vatreni zagovaratelj ideje sjedinjenja svih južnih Slavena, autor prve »Ilirske slovnice...« (1854), potekle iz prethodne studije »Osnova slovnice slavjanske narêčja ilirskoga« (tiskane 1836, dakle samo šest godina poslije prerane smrti Grge Čevapovića), izgrađene na temeljima koje je slavenskoj filologiji postavio prvi nestor slavistike Josef Dobrovsky. U prerađenom i proširenom izdanju »Osnova slovnice...« izišla je ubrzo na njemačkom i talijanskom jeziku; čast i prava rijetkost u ono vrijeme za uglednog Požežanina. Da se ničim drugim ne može pohvaliti nego samo djelom ove dvojice radnika u presudnom času nacionalnoga preporodnog zamaha, Požega bi ostala trajno i velikim slovima upisana na karti hrvatskog jezikoslovlja i u spomenici nacionalne kulturne baštine.

SAŽETAK

Prvi leksikon hrvatskih pisaca i kulturnih radnika 19. stoljeća, koji je sastavio slovački slavist P. J. Šafarik, sadrži biografsku i bibliografsku jedinicu o fra Grgi Čevapoviću. Odakle podaci P. J. Šafariku za određenu jedinicu? Činjenice govore, ističe se u radu, da je to moglo biti putem prepiske budući da nema uvjerljivih dokaza za osobno poznastvo dvaju znanstvenika.

ZBORNIK RADOVA O FRA GRGURU ĆEVAPOVIĆU
(Znanstveni skup; Slavonska Požega, 20. i 21. svibnja 1987),
str. 201—212, Osijek, 1990.

Saopćenje na Znanstvenom skupu
UDK 949.71(282.243.7+862)172.12+711"18"=862
Rad primljen 17. XI. 1988

ANTE SEKULIĆ, *Zagreb*

ĆEVAPOVIĆEV PRINOS POVIJESTI I NARODNOM ŽIVOTU PODUNAVSKIH HRVATA

U radu pisac raspravlja nakon pristupa (1) najprije sažeto o Ćevapovićevu životu i djelima (2), zatim posebice iz djela *Synoptico-memorialis catalogus (...), Recensio observantis Minorum provinciae* (...) bilježi Ćevapovićeve podatke o podunavskim Hrvatima (3); slijedi kraća raščlamba podataka (4) i zaključak (5). Na kraju je popis literature i sažetak.

1. Pristup

U raspravama o podunavskim Hrvatima ne mogu se zanemariti djela Grgura Ćevapovića koja su objelodanjena u trećem desetljeću XIX stoljeća. Uz topohistoriografa Emerika Pavića Budimca,[1] najpouzdaniji pisac u području između Dunava i Tise od Budima do Petrovaradina i Zemuna bio je Ćevapović, čovjek veoma poduzetan, široke naobrazbe, vješt latinskom jeziku. Petar Pekić u svojoj popularnoj *Povijesti Hrvata u Vojvodini* (Zagreb, 1930) ne spominje Grgura Ćevapovića, ali ne zna niti za Pavićeva djela. Knjiga je tiskana stoljeće nakon Ćevapovićevih djela, ali hrvatski pisci: Ivan Antunović,[2], Beato Stjepan Bukinac,[3] Matija Evetović,[4] Ivan Kujundžić,[5] Fra-

1 Emericus *Pavich*, Ramus viridantis olivae, in arcam militantis ecclesiae relatus seu paraphrastica et topographica descriptio provinciae nuper Bosnae Argentinae, jam vero S. Joannis a Capistrano nuncupatae (...). Budae, 1766.

2 Ivan *Antunović*, Rasprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom. Beč, 1882.

3 Beato *Bukinac*, De activitate Franciscanorum in migrationibus populi croatici saeculis XVI et XVII. Zagreb, 1940.

4 Matija *Evetović*, Iz kulturne prošlosti bunjevačkih i šokačkih Hrvata. *Subotičke novine*, br. 2, god. 1940, str. 3—4. — *Isti*, Kulturna povijest Bunjevaca i Šokaca. *Rkpis*, 1940. Gradska knjižnica, Subotica.

5 Ivan *Kujundžić*, Izvori za povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata. Zagreb 1968. — *Isti*, Bunjevačko šokačka bibliografija. *Rad* 355 JAZU. Zagreb 1969, 667—769.

njo Emanuel Hoško[6] i drugi nisu mogli niti su htjeli »zaboraviti« podatke koje su našli i pročitali, makar djelomice, u Čevapovićevim knjigama. Ivan Antunović spominje samo djelo *Synoptico-memorialis catalogus* (...), dok su ostali koristili i druga Čevapovićeva djela. Međutim, čini mi se uputnim i potrebitim sustavno upozoriti na bogatstvo povijesne građe o podunavskim Hrvatima u djelima Čevapovićevim, budući da je svojim životnim pozivom i službama bio ne samo utkan u svagdašnjicu naših ljudi na području između dviju velikih panonskih rijeka.

2. Čevapovićev sažeti životopis i djela

O Grguru Čevapoviću zapisano je u raspravama da je znanstvenik, pisac i franjevački provincijal. Spominjem životopisne podatke koji mogu pomoći razumijevanju Čevapovićeva rada na povijesnim djelima, pisanim na temelju arhivske građe pojedinih samostana u kojima je boravio. Rođen je 23. travnja 1786. godine u Bertelovcima kraj Požege; gimnaziju je svršio u Požegi, franjevačko je odijelo obukao 1802. godine. Filozofiju je Čevapović studirao na filozofskom učilištu Kapistranske redodržave u Baji, zatim na budimpeštanskom sveučilištu gdje je 1806. godine doktorirao; svećenikom je postao 1809, a nakon mlade mise bio je lektor filozofije u Slav. Brodu i Našicama. Sačuvane su rukopisne Čevapovićeve teze iz matematike i fizike kao i njegova *Ethica*. Devet je godina predavao crkvenu povijest (što posebice ističem) i crkveno pravo; bio je gvardijan u Vukovaru, a dvaput[7] poglavar svoje redodržave (1821—1823. i 1827—1830).[8] Na temelju franjevačke arhivske građe i ljetopisa, napisao je dva latinska djela značajna za proučavanje povijesti Kapistranske provincije i pojedinih hrvatskih pokrajina (Slavonije i Podunavlja). U savjesnom i brižnom radu oko tih djela (*Synoptico-memorialis catalogus* /.../, *Recensio observantis Minorum* /...) koristio je Katančićeva arheološka istraživanja kao i etnološku građu. Sastavio je i povijest hrvatskog naroda, ali je rukopis izgubljen, a kako je sudjelovao na pokrajinskoj crkvenoj sinodi u Požunu (1822) ostavio je u rukopisu povijest toga događaja. Čevapović se bavio i književnim radom, a kad je Tomo Košćak namislio hrvatske krajeve ujediniti u pravopisu, prihvatio je to veoma radosno, pa se među njima razvila 1816—1817. zanimljiva rasprava oko doista jedinstvenoga hrvatskog pravopisa.[9] Zasluga je, također, Čevapovićeva što je poslije Katančićeve smrti priredio njegov tekst Biblije za tisak. No smrt je Čevapovića pretekla u tome poslu: umro je 2. travnja 1830. u Budimu relativno mlad, u 44. godini života, u doba kad su ljudi u naponu snage i stvaralačkog rada.[10]

Sačuvana su i objelodanjena Čevapovićeva djela:

Josip, sin Jakoba patriarke, u narodnoj igri prikazan od ucsenika vukovarski. U Budimu, Pritiskanjem Kraljevske mudroskupshtine magjarske, 1820. 8⁰, str. 140 + /4/.

Synoptico-memorialis catalogus Observantis Minorum provinciae s. Joannis a Capistrano olim Bosnae Argentinae; a dimidio saeculi XIII. usque recentem aetatem. Ex archivo et chronicis recusus. Budae, Typis Regiae universitatis Hungaricae, 1823. 8⁰ str. XII + 372.

---

6 Franjo Emanuel *Hoško*, Dvije osječke visoke škole u 18. stoljeću. *Kačić*, VIII (1976). Split 1976, 135—191. — *Isti*, Franjevačka visoka filozofska škola u Slavonskom Brodu. *Nova et vetera*, XXVII/2. Sarajevo 1977., 67—98. — *Isti*, Franjevačko visoko učilište u Požegi. *Nova et vetera*, XX/1. Sarajevo 1977, 79—111.

7 Tomo *Matić*, Čevapović Grgur. *Hrvatska enciklopedija*, IV., 398. s.v. — — Franjo Emanuel Hoško, Čevapović fra Grgur. *Franjo među Hrvatima*. Zbornik, Zagreb 1978, 214.

8 Usp. *Brevis memoria Provinciae Capistranae* (...). Budae, 1857, 44.

9 Julijan *Jelenić*, Pravopisna rasprava između Dra Tome Košćaka i Dra fra Grge Čevapovića, Zagreb 1930.

10 Usp. Krešimir *Georgijević*, Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u Sjevernoj Hrvatskoj i Bosni. Zagreb, 1969., 187, 276, 272.

Statuta municipalia Observantis Minorum provinciae s. Joannis a Capistrano. E suis fontibus evoluta ac praesentibus necessitatibus ad mentem generalium ordinis constitutionum adcommodata.

Budae, Typis Regiae scient. universitatis Hungaricae, 1829. 4⁰, str. sl + XVI + 293

Recensio Observantis Minorum provinciae s. Joannis a Capistrano per Hung. Austr. Inf. et Slavon. extensae; commentariis ethnol. philol. statist. geogr. hist. illustrata ... Cum adneca ad calcem mappa calcogr. prov. Budae,

Typis Reg. scient. univ. Hungaricae, 1830. 8⁰, str. /6/ + 661 + karta.

Sermo occasione iubilaei sacerdotalis r.o. Antonii Schmidt, Obs. prov. Capistranae Catechetae em. Budae in ecclesia ad s. Stephanum p.m. in via regia die XXVI April.

MDCCCXXIX ab a.r.p. Gregorio Csevapovich, iter. minitr. prov. prolatus.

Budae, Typis Regiae universitatis Hungaricae, (Budae). 4⁰, str. 10.

Osim »narodne igre« na hrvatskom, sva su Čevapovićeva ostala djela tiskana na latinskom jeziku. Sva su djela formata 8⁰, osim prigodnoga svečanog govora 4⁰; ukupno je tiskanih 1.496 stranica kojima treba pribrojiti još dodatnih 38, a tiskana su u Budimu (Budae). U popisu Čevapovićevih djela nema manjeg djela *Allocutiones capitulares (...) tempore capituli provincialis* (...) tiskanog u Budimu 1824. godine (str. 20). U njemu su Čevapovićevi razgovori održani 5. i 6. lipnja 1824. godine za kapitula (rite et canonice celebrati) u Budimu (ante scrutinium, ante electionem, ad neo-electum ministrum provincialem).[11]

3. Čevapovićevi podaci i bilješke o podunavskim Hrvatima

U raspravama o hrvatskom žiteljstvu u Podunavlju obično se spominju Čevapovićev *Synoptico-memorialis catalogus* (...) i *Recensio Observantis Minorum provinciae s. Ioannis a Capistrano* (...), ali se zanemaruje *Statuta municipalia* (...), djelo koje je nastalo između dva spomenuta. Doduše, nema u potonjem podataka koji neposredno upućuju na narodnu povijest, ali mi se čini neprikladnim zanemariti djelo iz kojega se može zaključiti kakav je bio crkveni, redovnički i narodni život u Čevapovićevo doba. *Statuta municipalia* (...) uređuju redovnički život u redodržavi, ali Čevapović je po svojoj službi i dužnosti, kao poglavar u svojim govorima za kapitula u Budimu, biranim riječima i razložito upozorio na prilike u kojima se našla provincija kapistranska. U prvom govoru (Sermo I., ante scrutinium) redodržavnik Čevapović na početku kapitula pripominje, da je intimatom od 17. prosinca 1767. carica Marija Terezija tražila redovničku poslušnost (pokornost) i zaprijetila in casum ulterioris renitentiae etiam brachio saeculari ad ordinem debitam puritionem et obedientiam reducendi. U trenutku kad je carica pisala spomenuti intimatum fra Grga Čevapović još nije bio rođen, ali je sigurno imao razloga upozoriti kapitularce na njega. Međutim, odmah ističe teškoće i nemire što ih u Kapistranskoj provinciji uzrokuje nacionalizam koji se protivi ćudoredno opravdanom domoljublju. Nacionalizam, naime, prema Čevapovićevim riječima ruši države, pustoši kraljevstva, ubija mir, zavađa bližnje, susjede, prijatelje, poznanike i braću. O iskrenom domoljublju i pogibeljnom nacionalizmu Čevapović govori doslovce:

---

11 U zbroj tiskanih Čevapovićevih stranica pribrojeno je i djelo *Allocutiones capitulares* (...)

»(...) moralem patriotismum (non telluris ambitu sed coalitionis nexu definitum) qui nos omnes undecunque conflatos in nonum corpus religiosum colligavit, quemve Christus exemplo docuit, atque ethica christiana sanioribus principiis firmavit, a damnabili non minus quam pernicioso nationalismo semper discernere convenit; utpote, qui plures Respublicas substruxit, regna vaslavit, pacem succidit, dissensiones fovit, provincias evertit et proximos, vicinos, amicos, fratres, cognatosve mutuo subinde armavit.«[12]

Čevapović je kao redodržavnik svoje zajednice imao čvrste razloge za ovakav govor na početku kapitula,[13] jer je fanjevačku Kapistransku provinciju ozbiljno potresala nesloga među redovnicima raznih narodnosti, a posebice su bili nesnošljivi Madžari. U želji za očuvanjem nutarnje stege redovničke zajednice, Čevapović je uskoro u *Statutima* svoje provincije (Statuta municipalia ...) upisao u čl. 69 uredbu o alternativnom izboru redovnika za službe i dužnosti. Izbor se temeljio na narodnoj pripadnosti (bispartita alternativa in electionibus et officiis /salva unitate Provinciae/ continuo observanda), ali je u uredbi istaknuta nedopustivost izmjene bipartitnoga alternativnog izbora (nullo unquam tempore immutare vel aliter interpretari aut infringere liceat).[14]

O Čevapoviću je, doduše, zabilježeno da je bio *zelo regularis disciplinae clarus*,[15] ali je u poslijejozefinističkom razdoblju života svoje redodržave imao na umu odluke, odredbe i zaključke državne uprave, Ugarskoj namj. vijeća i drugih građanskih i crkvenih oblasti.[16] Međutim, nije zaboravio zabilježiti da redovnici njegove provincije većinom opslužuju vjernike »idiomate illyrico, in pluribus autem Germanico, et in nonnullis etiam hungarico, Slavico Cslovački, A. S.) ac Valachico (...).[17] Statuti Kapistranske *provincije*, izrađeni krajem trećeg desetljeća XIX. stoljeća, tridesetak godina nakon Francuske revolucije i četiri desetljeća nakon smrti Josipa II, zaslužuju posebnu pozornost koja je, nažalost, ipak izvan domašaja ovoga rada. Koliko su god *Statuti* značajni kao uredba nutarnjeg ustrojstva redovničke zajednice, toliko su, držim, dragocjeni prilog poznavanju osobnih razmišljanja i raspoloženja Čevapovićevih. Bio je, naime, svjestan svih teškoća i nametnutih okvira u kojima je živio, ali je u svim radovima i postupcima bio naš čovjek, postojani *homo illyricus*. Pročitaju li se Čevapovićeva povijesna djela, ne može se čitatelj oteti dojmu kako je pisac želio u prikazima pojedinih samostana i Provincije općenito istaći rad i zasluge franjevaca među Hrvatima općenito, a svakako u Baču, Baji, Budimu i Zemunu. Spomenuti, pak, samostani bili su središta iz kojih su franjevci djelovali na području među podunavskim Hrvatima. Subotica nije spomenuta, jer je tamošnja redovnička zajednica pripadala salvatorijanskoj ugarskoj provinciji (Provincia SS. Salvatoris).[18]

U svome, naime, djelu *Syunoptico-memorialis catalogus (...)* G. Čevapović piše prema ispravama svoje Provincije iz godine 1726, te na temelju javnog popisa iz god. 1733. o samostanima ili rezidencijama u kojima su fra-

---

12 *Allocutione capitulares* (...), I, 7. (Kratica: Alc)

13 Ondje.

14 Statuta municipalia (...); 112—113. (Kratica: SMPC + str.)

15 Brevis memoria Provinciae Capistranae (...), 44.

16 SMPC, 112—113. (Čevapović je ispisao brojeve i nadnevke pojedinih isprava u bilj. a-f)

17 Isto djelo, 113.

18 Usp. Ante *Sekulić*, Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici, Split 1978., — Nažalost, nastojanja Gradskog poglavarstva u Subotici da samostan bude priključen hrvatskoj/iliričkoj redodržavi nije uspio sve do god. 1918. kada je bački i subotički samostan ušao u sklop Hrvatske franjevačke provincije sv. Cirila i Metoda.

njevci, za turske vladavine, boravili i iz njih obavljali svoje dušobrižničke poslove; ali u ovom radu je posebice potrebno zabilježiti podatak iz Čevapovićeva djela:

»Pertinebat itaque ad provisionem conventus 1) *Budensis:* Buda cum adnexis; item Szent Andre, Török-balint, Tökel, Hanzabeg, Eresin, Perkat, Földvar, Csepel (..) — 3) *Baiensis:* Baia cum adnexis; item Almas, Katymár, Szentivany, Csavol, Gara, Bikich Borsod, Vaskut, Pandur, Gakon, Csikuzd, Dusnok. — 4. *Bacsiensis:* Bacs cum adnexis; item Zombor, Militich, Sonta, Santova, Kolut. — (...) 7) *Petrovaradiensis:* Petrovarad cum adnexis; item Karlovicz, Kamenicz (Paria Pacis) ...«[19] Čevapović spominje samostan u Iloku (pripadala mu je skrb za Srijemsku Mitrovicu, Morović, Sot i dr.), Šarengradu (sa Lovasom, Tovarnikom, Kukojevcima i dr.), Vukovaru (sa Nuštrom, Tordincima, Sotinom i dr.). Čevapović ističe da je već prije njega Emerik *Pavić* (Emericus Pavich a Buda) utvrdio činjenicu da su franjevci upravljali u Ugarskoj sa 52 župe, u Srijemu pak sa 31.[20] Toponimi koje je Čevapović zabilježio su nazivi naših naselja: Aljmaš (Bački), Bač, Baja, Baškut (Vaškut), Bikić, Čavolj, Čepel (Čepulje), Dušnok, Erčin (Jarčin), Gara, Kaćmar, Srijemski Karlovci, Srijemska Mitrovica, Sombor, Sonta, Santovo, Kolut, Milităć (Lemeš), itd.[21]

Međutim, u svome djelu *Recensio Observantis minorum provinciae S. Joannis a Capistrano* (...) pružio je Čevapović obilje podataka o podunavskim Hrvatima, ne samo u prikazu franjevačkih samostana u Baču, Baji, Budimu i Somboru, nego također u podacima o Osijeku,[22] Požegi[23], Vukovaru[24], Šarengradu[25] i Zemunu.[26] Pisac je, kako je već spomenuto, imao mogućnosti kao redodržavnik nesmetano proučavati samostanske ljetopise u svojoj Provinciji, pa to čini njegove knjige značajnim prilozima poznavanju povijesti i razmještaja našega življa između Dunava i Tise kao i na istočnom narodnom području između Save do njezinog ušća u Dunav. Na svojim službenim pohodima pojedinim samostanskim zajednicama (visitationes can.) i suživotom sa subraćom u Baji, Budimu Požegi Osijeku i Vukovaru upoznao je Čevapović svagdašnjicu hrvatskih panonskih obitelji i osoba. Iz obilja građe tiskane u spomenute dvije knjige teško je bez štete izlučiti iz cjelinie samo neke činjenice. No, u ovom radu to se mora učiniti zbog ograničenog prostora. Zato želim upozoriti samo na spomen i bilješke o »Ilirima« koje su u Čevapovićevo doba nazivali Bunjevcima i Šokcima (u pišćevo doba možda rjeđe nego u naše dane).

Čevapović je već u prvom svome djelu *Synoptico-memorialis catalogus* (...) sustavno izlagao povijest vetustae Provinciae Bosnae Argentinae, nunc vero Capistranae od god. 1235. na temelju ex archivo et chronicis eiusdem recursus,[27] pa je zatim veoma pozorno pratio slijed događaja utvrđujući međe golemog područja na kojemu su djelovali redovnici spomenute redodržave (Extensionis et finium Provinciae huius)[28]; prati povijest naroda i redovnalazila negdje na prostoru Baranjavara odnosno današnjeg Branjinog Vrha.

---

19 Synoptico-memorialis catalogus (...), 149—150. (Kratica: SM Cat + str.)

20 Isto djelo, 150. prema djelu E. *Pavića,* Chron. Prov., Part. I, pag. 182.

21 Usp. Ante *Sekulić,* Narodni život i običaji bačkih Bunjevaca. *Zbornik za narodni život* (...), knj. 50. Zagreb 1986.

22 Recensio Observantis minorum provinciae s. Ioannis a Capistrano (...). Budae, 1830., 236 ss (Kratica ROMP + str.)

23 ROMP, 215 ss

24 Isto djelo, 485 ss

25 Isto djelo, 321—358.

26 Isto djelo, 564 ss.

27 SMPC, Aprobatio censurae, VIII.

28 SMPC, 70—94.

nika nakon turskih osvajanja (post devastitionem regnorum a Turcis)[29] sa svrhom potvrde o neprekinutosti franjevačke zauzetosti za crkveni i narodni život tijekom mukotrpnih i pogibeljnih stoljeća. Čevapović, međutim, shvaća doba u kojemu živi pa u drugom dijelu knjige (Sectio altera memoria IV.) raspravlja o redovnicima, koji populum in fide regum et Augustae Domus Austriacae continuerunt[30] (od god. 1521). No, za povijest selidaba i pomicanja hrvatskoga puka, posebice Bunjevaca i Šokaca, značajno je poglavlje o redovnicima qui ex hac Provincia populum christianum iugo Turcico subducentes horsum adduxerunt[31] (ab anno 1686). Na temelju ovjerene isprave (a Ionne Sekula supremo in Slavonia Capitaneo, et Ioanne Omerbasich Vaivoda, subscriptum[32] (...) Atque isthoc documentum illustris condam Nicolaus Plumbensis episcopus Diakovensis authenticare dignatus est[33] Čevapović bilježi brojidbene podatke o skupinama koje su se pod vodstvom franjevaca — župnika (Jakov Tvrtkovčanin, Andrija iz Dubočca, Mihovil iz Velike, Ivan Seočanin, Šimun iz Modriče, Grgur Sgošćanin, Juraj Turbić) iselile iz Bosne (ukupno 28000 osoba) među kojima su, također, i brojni muhamedanci (venerunt etiam cum supradictis catholicis plurimi infideles mahometani).[34] — Ovaj podatak treba prihvatiti za naše bačke Šokce, dok je selidba hrvatske bunjevačke skupine bila, također, pod vodstvom franjevaca s područja Hercegovine, Dalmatinske Zagore i dijela Like i zapadne Bosne.[35] Čevapović je u svojoj bilješci a, uz spomenutu ispravu, ispisao plemićke obitelji prema Josipu Jakošiću (Nobilium familiarum quarum memoria inter huius Prov. Tabularia in vetustis MSS. conservata ... et a memorabili viro P. Josepho Jakosich fideliter transumta fuit).[36]

U trećem dijelu (Sectio tertua) svoje knjige SMPC bilježi Čevapović podatke o pojedinim samostanima, osoblju redovničke zajednice što je značajno za proučavanje životopisa pojedinih osoba iz kulturnoga, narodnog i crkvenog života podunavskih Hrvata.[37]

Djelo *Recensio Observantis minorum provinciae s. Ioannis a Capistrano* (...) obiluje brojnim podacima o podunavskim Hrvatima. Iz toga Čevapovićeva djela saznaje čitatelj da je franjevački samostan (u nadbiskupiji ostrogonskoj, u županiji Piliš) postojao već u XV. stoljeću. U tursko doba, od godine 1541, ondje je franj. rezidencija, dok god. 1693. nije samostan opet obnovljen (radom redovnika i uz pomoć gradskih vlasti).[38] Ne zaboravlja, zatim, istaći Čevapović toponime »continno usu hodiedum retenta circumsitorum collium vinearumque hod. vocabula«: Šališevci, Sokolovac, Unka, Česma itd.[39] — U prikazu franjevačkog samostana u Osijeku dao je Čevapović oduška svojim mislima o Iliriji, Panoniji, Traciji; o starim narodima na našem području kao i o Slavoncima, Bugarima, Bosancima i drugom slavenskom žiteljstvu na panonskom području; za podunavske Hrvate je svakako značajno što spominje *Bunjevce i Šokce* (Tametsi in nomine Shokciorum Bunjevciorumque quidpiam vetustius, quam hodie vulgus opinetur, suspexeris).[40] Kada, pak, spominje naselja Bač, Baju, Batinu i druge, ne zaboravlja

29 SMPC, 112–124.
30 Isto djelo, 246—263.
31 Isto djelo, 264—270.
32 Isto djelo, 264.
33 Isto djelo, 265.
34 Ondje.
35 A. Sekulić, nav. dj., 20—46.
36 SMPC, 265—269.
37 Usp. SMPC, 347, 349, 350, 352, 359, 361, 368.
38 ROMP, 167.
39 Isto djelo, 178.
40 Isto djelo, 25.

Čevapović istaći: »(...) quae profecto antiquiora esse vocabula videntur, quam ut origo eorum ad Hungaricam aetatem referri debeat.«[41] Za takvo mišljenje pisac nalazi potvrdu u povjesničara (primjerice u M. P. Katančića). Nema nikakve sumnje za Čevapovića da su Bunjevci i Šokci isti narod: »unum saltem validae nationis ramum efficere, neminem ignorare arbitrantur.«[42] Međutim, ima u Čevapovićevu djelu razmišljanja o Slavoniji i Srijemu podaleko od današnjih shvaćanja, ali s pohvalnim uvjerenjima o »Ilircima« i njihovoj razlici od ostalih kao primjerice: »hi sunt hodierni Shokcii et Horvati, dialecto linguae ab Sarmatis diversi.«[43]

U prikazu samostana u *Baču*[44] (Bačko-kaločka nadbiskupija, županija Bačka) spomenuo je Čevapović da početke samostana treba tražiti na početku XIV. stoljeća, kada su ga od templara preuzeli franjevci-konventualci, a zatim je predat u XV. stoljeću »observantima«. Pisac se služio djelima G. Praya, St. Katone u prikazu crkvene povijesti Bačke, a zatim Bačko-kaločke nadbiskupije.[45] U prikazu, pak, Bačke županije pisac bilježi niz općenito poznatih podataka o medjama područja (s istoka je Torontalska županija, Dunav ga na jugu razlučuje od Slavonije, na zapadu je Baranja, a sjeveru Peštanska županija i Kumanija), o žiteljstvu koje čine »Iliri« i Ugri, ali ima Nijemaca i Slovaka; sjeverni dio Bačke je najplodniji (žitarice i povrće), ima vinograda, manje šuma, uzgajaju se brojna stada, u Dunavu je mnoštvo riba. Županijsko područje dijeli se na: gornju, srednju i donju Bačku, na kraj oko Tise (»potisanski«) i oko Telečke (jače valovito/brežuljkasto područje). U Čevapovićevo je doba Bačka županija imala 428.018 stanovnika (3 slob. kralj. grada, 15 gradića, 94 sela i 109 manjih naselja).[46] Značajnim je držao Čevapović spomenuti *Rimski šanac* u Bačkoj županiji, jamačno s razlogom, jer je htio istaći dugu povijest Bača i područja koje je nazvano Bačkom/Bačkom županijom. Među istaknutim ljudima onodobnog Bača i županije bilježi pisac Karla Antunovića Aljmaškog[47] i Matiju Kujundžića. Želim upozoriti na činjenicu, da je Čevapović unatoč rečenici: »coloni regionis Hungari sunt maxima parte et Illyri«[48] ponovno i u prikazu bačkog samostana u bilješci 1) raspravljao o Slavenima (De Slavis),[49] o zabunama oko povezivanja njihova podrijetla sa Sarmatima, Dačanima i drugim »barbarskim« narodima.

U franjevačkom samostanu u *Baji* živjelo je god. 1787. osamnaest svećenika, tri brata laika; u njemu je bogoslovsko učilište, a redovnici vode u Čevapovićevo doba i višu gimnaziju.[50] Samostan je, također, u Bačko-kaločkoj nadbiskupiji, u Bačkoj županiji, a ustanovljen je u XIII. stoljeću; u XVI. stoljeću je rezidencija franjevaca-observanata, srušili su ga Turci, teško je oštećen u bunama, a obnovljen je u XVII. stoljeću. Pisac raspravlja o nazivu grada: Baia/Vaia/Francovilla tijekom stoljeća i koristi mišljenja Konstantina Porfirogeneta, Annonymusa (bilježnika kralja Bele) i drugih. Kao

---

41 Isto djelo, 254.

42 Ondje.

43 Isto djelo, 259.

44 Isto djelo, 359—379.

45 Radi se o djelima Georius *Pray*, Historia regum Hungariae cum notitiis praeviis. Budae, 1801. — Stephanus *Katona*, Historia metropolitanae colocensis Ecclesiae, I—II. Colocae, 1800.

46 ROMP, 367 (u radu nije doslovni prijevod).

47 *Karlo Antunović Aljmaški* je jedan između potpisnika isprave kojom se županijska oblast na zasjedanju u Somboru krajem rujna 1807. uvrstila *Matiju Antunovića*, oca preporoditelja podunavskih Hrvata biskupa Ivana Antunovića. Usp. Matija *Evetović*, Život i rad biskupa Ivana Antunovića. Subotica 1935, 8.

48 ROMP, 367.

49 Isto djelo, 371.

50 Isto djelo, 464—485; opći podaci str. 465.

i u prikazima drugih redovničkih zajednica svoje redodržave, raspravlja Čevapović u prikazu o Baji, o žiteljima i njihovu podrijetlu (o Getima, Dačanima, Sarmatima, Jazigima), a spominje kako S. Katona pod Tračanima misli na Srbe (per Thraces Ruscianos intelligit).[51] Ističe, zatim, da su već dvadesetih godina (1220) sasvim pouzdano bili poznati hrvatski plemići: Bebić, Dikličić, Rubnić, Davidović, Blažević, Mikulić, Radić itd. (certe, iam tune nobiles Pannonii fuerint).[52] Oni su, međutim, iz Ugarske pošli s Belom IV. i našli novo boravište u Omišu i drugdje.[53] Čevapović bilježi, uz pomoć drugih pisaca, i obitelji: Knezović, Kuzmanić, Marušić, Lučić.

Samostani u *Srijemu* (Šarengrad, Vukovar, Ilok i Zemun) bili su — kako je već spomenuto — svaki posebice prikazani u djelu ROMP. U Čevapovićevo doba bilo je u šarengradskom samostanu (god. 1789) dvanaest svećenika, dva brata laika; redovnici su vodili župu, a u samostanu je bio novicijat (kuća pripravništva).[54] Povijesna je sveza ovoga samostana s onima u Bosni: »a depopulatione Turc. verosimilius ex Atthya (hodie Opatovac) horsum translatus, ac quibusdam patribus Salinis e Bosnia eo commeantibus adauctus ...«[55] — U prikazima srijemskih samostana i župa spominje se velikaška obitelj Eltz, pa je tako i vukovarska franjevačka župa bila »sub jure Patronatus Illmae Familiae Comit. ab et in Eltz.«[56] U Vukovaru je redovnička kuća bila prije XVI. stoljeća (rezidencija), ali »sub adventu Tur. Sotino horsum translata ...«[57] Povijesno je vukovarska franjevačka zajednica u svezi sa samostanom u Baču: »dominante Turca omni cum probabilitate per Patres Bosnenses adminitratam. Hi cessante tempestate Vukovarini residentiam erexerurt, praesidentibus a gvardiano Bacsiensi dependentibus.«[58] U Vukovaru je živio i djelovao kao poglavar zajednice G. Čevapović, a dvanaest svećenika je obavljalo bogatu djelatnost; upravljali su župom, bili su voditelji pučke škole i predavači na bogoslovskom učilištu.[59]

Svoje prikaze franjevačkih samostana u Bačkoj i Srijemu završio je Čevapović u svome djelu ROMP sa zemunskim.[60] O naselju Čevapović piše da je na rubu Panonije, a Beograd, pak, na početku Mezije, na ušću Save u Dunav (... ubi nunc Semlinum finis Pannoniae et Belgradum initium Moesiae, oppida, exstant ad confuxum Danubii ac Savi (...)[61] Zemun (Semlinum/Taurunum) je već oko god. 1400. imao franjevačku zajednicu koja je pripadala Srijemskoj kustodiji (prema podacima L. Waddinga); za turske uprave kuća je opustošena, ali su redovnici, upornošću i radom, uspjeli sačuvati mogućnost dušobrižništva; odlazili su, pače, prijeko u Beograd (Alba Graeca/Alba Bulgarica/Nandor Alba/Singidunum), kako to bilježi Čevapović.[62]

---

51 Isto djelo, 477.

52 Isto djelo, 478.

53 Čevapović navodi na spomenutoj stranici iz *Matije Petra Katančićeva* djela: Specimen philologiae et geographicae Pannoniorum (1795):
»U Dalmaciu iz Ungarie mnoga Gospoda jesu dobigla (rad nesrichnih Rattih) kakono gospoda Pistichi, koji se u gradu Omishu nahode« (Katančić, 222). — O M. P. Katančiću usp. Josip *Hamm*, Etymologicon illyricum. *Nastavni vjesnik*, Zagreb 1942/43, 12—36.

54 ROMP, 321.

55 Ondje.

56 Brevis memoria (...), 66.

57 ROMP, 483.

58 Brevis memoria (...), 66.

59 ROMP, 483.

60 Isto djelo, 562—591.

61 Isto djelo, 567.

62 Isto djelo, 584 (na temelju ljetopisa Provincije, sv. II, 374).

U području Srijema bili su, također, franjevački samostani u Petrovaradinu (stradao za turskog pohoda 1526., ali obnovljen kao konvent 1688. i konačno ukinut 1786. za Josipa II.),[63] Somboru (od davnine samostan Bosne Srebrene, stradao za Turaka, kao rezidencija ustanovljen 1698, kao konvent pak 1750, ali je za Josipa II ukinut 1786.),[64] a među redovničkim kućama kao rezidencijama koje su ukinute (residentiae abolitae) bile su u Mitrovici i Rumi.[65] O spomenutim kućama G. Čevapović ne pruža podataka, niti ističe njihovo značenje.

4. O Čevapovićevim podacima

U povijesnim prikazima, člancima i raspravama o podunavskim Hrvatima, poglavito o Bunjevcima i Šokcima, spominju se knjige i bilješke G. Čevapovića. Nije, međutim, spomenuo Čevapovića i njegova djela Petar *Pekić* u svojoj knjizi *Povijest Hrvata u Vojvodini* (Zagreb, 1930), niti je to učinio Jovan *Erdeljanović* u raspravi *O poreklu Bunjevaca* (Beograd, 1930). Neistraženi su razlozi takva postupka, ali je Ivan *Antunović* u svojoj *Razpravi o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih* (...), knjizi tiskanoj u Beču (1882) među literaturom spomenuo dva Čevapovićeva djela: rukopisno *Memoria gentis Illiricae* i tiskano SMPC.[66] Budući da I. Antunovića spominju i Pekić i Erdeljanović, teško je protumačiti zašto nisu makar konzultirali literaturu koju je zabilježio predvoditelj preporodnog doba podunavskih Hrvata. Propust je učinio, također, i Ivan *Kujundžić* kad je u svojoj knjizi *Izvori za povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata* (Zagreb, 1968) ponudio čitateljima samo Čevapovićevo djelo SMPC.[67]

Držim da su Čevapovićeva djela potrebna kao literatura u proučavanju života i povijesti podunavskih Hrvata, jer su pisana onodobnim znanstvenim načinom, temelje se na literaturi koju je pisac nalazio u samostanskim knjižnicama, a posebice je vrijedna i značajna građa koju je Čevapović zabilježio i ispisao iz arhivske građe Kapistranske provincije i pojedinih samostana. U svome dobroćudnom »ilirskom« raspoloženju Čevapović se veoma često u povijesnim prikazima služi djelima Plinija, Ptolemeja, Tacita i drugih starijih pisaca, ali veoma često spominje djela Josipa Jakošića, Matije Petra Katančića, Emerika (Mirka) Pavića; nisu mu nepoznata jezikoslovna djela Josipa Voltića (Voltigi), Josipa Šafarika, Josipa Čaplovića (Ssaplovics), Friedricha Wilhelma Taubea, Stjepana Katone, G. Praya i drugih. Čevapović nije, doduše, pokazao strogu znanstvenu kritičnost prema svim spomenutim piscima, ali je prenosio misli koje su mu služile za čvrstoću misli, a povijesnim prikazima samostana i puka kojima su služili franjevci njegove redodržave.

Bosna Srebrena, a zatim Kapistranska provincija obilovala je vrijednim, zauzetim i sposobnim piscima među koje treba ubrojiti Čevapovića. Međutim, u usporedbi Čevapovića s Pavićem, prednost ima svestraniji i sveobu-

---

63 *Brevis* memoria (...), 63 (Conventus Petrovaradiensis abolitus)

64 Ante *Sekulić* Ulomci iz povijesti Sombora do kraja XVIII. stoljeća. *Kačić*, XIII. (1981). Split 1981. 155—189.

65 Brevis memoria (...), 69. U spomenu kuća u Srijemskoj Mitrovici i Rumi zabilježeno je da su bile numquam sufficienter organisatae.

66 Usp. Ivan *Antunoović*, Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, građanskom i gospodarskom. Beč 1882. Uvod.

67 Ivan *Kujundžić*, Izvori za povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata. Zagreb 1968, 13.

hvatniji Pavić — polihistor i topohistoriograf, pjesnik i pobožni pisac, rođeni Budimac. No, u prikazima povijesti podunavske franjevačke redodržave i crkveno-društvenih prilika, pisci ne mogu mimoići i zanemariti Grgura Čevapovića, ne radi brojidbenih podataka o pojedinim samostanima nego poglavito radi prikaza njihove povijesti, a posebice povijesti naroda koji je živio na spomenutom području. Za hrvatske pisce zanimljiva je dobronamjernost i dobroćudnost Čevapovićeva u bilješkama i podacima o »ilirima« (Dalmatincima, Slavoncima, Bošnjacima, Bunjevcima i Šokcima i drugima). Osim Ivana Antunovića za povijest podunavskih Hrvata služili su se Čevapovićevim djelima Matija Evetović,[68] Beato Stjepan Bukinac,[69] Franjo Emanuel Hoško,[70] Ante Sekulić[71] i drugi.

Među madžarskim piscima, koji su pisali o podunavskim Hrvatima i franjevcima među njima, obilatije je Čevapovićeva djela koristio Bernandin Unyi, rodom iz Bača.[72] Skupina madžarskih pisaca koja je pisala o Podunavlju najčešće je zanemarivala hrvatsko žiteljstvo ondje, a jamačno nije željela znati (ili nije htjela?) za djelatnost naših pisaca i franjevaca u Budimu, Somboru, Pečuhu, Baču i drugdje.[73]

Čitanje i proučavanje Čevapovićevih djela u svezi povijesti i narodnog života podunavskih Hrvata upućuje na zaključak, da je pisac najpouzdaniji u podacima koje je zabilježio i ispisao iz arhivske građe svoje redovničke provincije i njezinih samostana (bule, diplome, isprave, ljetopisni tekstovi iz samostanskih knjiga), zatim životopisni podaci o franjevcima Bosne Srebrene zatim Kapistranske, i opći podaci o crkvenim prilikama za turskog gospodstva u prvih godina nakon Bečkih ratova. Od pisaca kojima je Čevapović posebice vjerovao u prikazima podunavskih samostana i u njih se pouzdavao, treba istaći M. P. Katančića, E. Pavića i S. Katonu; o starijoj povijesti Panonije nastojao je skupiti podatke iz djela rimskih i grčkih pisaca. Kritičnost prema literaturi nije uvijek ujednačena ni u izboru autora, niti u posuđenim tekstovima. Međutim, u svojim povijesnim djelima, u prikazima podunavskih samostana i puka koji se oko njih skupljao i živio, ne može se Čevapoviću osporiti ljubav, domovinska i narodna, širina zanimanja za povijesnu građu, za prošlost, život (obrada zemlje, vinogradarstvo i sl.), govor. Prekratka života Čevapović nije dospio raščistiti pitanja koja su mu se kao redovniku i domoljubu nametnula u radu i službama, no o podunavskim Hrvatima zabilježio je podatke koje drugi njegovi suvremenici nisu dospjeli ili su ih zanemarili.

---

68 Matija *Evetović*, Iz kulturne prošlosti bunjevačkih i šokačkih Hrvata: Subotičke novine, 1940, 2, 3—4. — Rukopis M. Evetović o kulturi i književnosti podunavskih Hrvata već godinama »počiva« u Gradskoj knjižnici u Subotici, a djelo je vrijedni prilog povijesti.

69 Beato S. *Bukinac*, De activitate franciscanorum in migrationibus populi croatici saeculis XVI et XVII. Pars dissertationis (...). Zagreb 1940.

70 Franjo Emanuel *Hoško*, Dvije osječke visoke škole u 18. stoljeću. *Kačić*, VIII (1976). Split 1976, 135—191. — Franjevačka visoka škola u Slav. Brodu. *Nova et vetera*, XXVII/2. Sarajevo, 1977, 69—98. — Prosvjetno i kulturno djelovanje bosanskih i hrvatskih franjevaca (...). *Nova et vetera*, XXVIII/1—2. Sarajevo 1978. itd.

71 Ante *Sekulić*, Drevni Bač, Split 1978. — Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici. Split 1978. — djelo spomenuto u bilj. 64. itd.

72 Bernardin *Unyi* Sokácok — Bunyevácok és bosnyák ferencesek története. Budapest 1947.

73 Primjerice: nedavno je tiskana u Novom Sadu (1977) knjiga David Andraš, Mostovi uzajamnosti u kojoj nema ni spomena o podunavskim Hrvatima, a niti o njihovoj kulturi i književnosti; ni u prošlosti, niti u današnjici.

ZAKLJUČAK

U određenom opsegu ovoga rada spomenuti su životopisni podaci G. Čevapovića koji je veći dio svoga života proveo u Podunavlju, pa je po svojoj službi mogao u svojim knjigama SMCP i ROMP pouzdanim radom zabilježiti podatke o samostanima i ljudima na području između Dunava i Tise, od Budima do Zemuna. Najpouzdanije su Čevapovićeve bilješke iz arhivske građe i ljetopisa Kapistranske provincije u kojima je zapisano o selidbama i rasprostranjenosti našeg življa ondje. Čitatelj se Čevapovićevih djela lako može uvjeriti o piščevoj ljubavi prema našoj povijesti, našim ljudima, njihovu jeziku i životu. Znanstveni pristup Čevapovićev u objelodanjenim djelima pribavio mu je glas učena čovjeka »doctrina non minus quam zelo regularis disciplinae clarus«.[74]

LITERATURA

a) *Arhivska građa*

1. Arhiv Franjevačke provincije presvetog Otkupitelja u Splitu; *Variae notitiae antique Provinciae Bosnae Argentinae* (Kratica: APOS) — 2. Arhiv Franjevačkog samostana u Makarskoj; *Liber Archivalis in quo de Origine Provinciae Bosnae Argentinae quae olim Vicaria, demum Provincia umucupata (...)* (Krat. AFSM) — 3. Arhiv Franjevačkog samostana u Slav. Požegi; *Necrologium conventus Posegae (Krat. AFSP)* — 4. Arhiv Franjevačkog samostana u Budimu; *Protocollum conventus Budae* (Krat. AFSB) — 5. Arhiv Provincijalata Hrv. franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu; *Pon. aboliti* (Krat. APHZ) — 6. Arhiv Franjevačkog samostana u Baču; *Protocollum conventus Bacsiensis* (AFSBč) — 7. Arhiv Franjevačkog samostana u Subotici; *Protocollum con. Szabadkiensis* (AFSSu).

b) *Knjige i rasprave:*

Josip *JAKOŠIĆ:* Scriptores Interamniae vel Pannoniae Saviae, nunc Slavoniae dictae. Građa za povijest književnosti hrvatske, JAZU, II. Zagreb, 1899. — — Josip *FORKO*: Crtice iz slavonske književnosti, IV. Izvješće o kralj. velikoj realci u Osijeku god. 1887/88. — Julijan *JELINIĆ:* Pravopisna rasprava između Dra Tome Košćaka i Dra fra Grge Čevapovića, Zagreb 1930. — Tomo *MATIĆ:* Čevapović, Grgur. Hrvatska enciklopedija, IV, 398, s.v. — Mihovil *KOMBOL:* Poviest hrvatske književnosti do Preporoda, Zagreb 1945, 309, 316, 335, 365, 368, 369, 387, 391, 399, 324. — Krešimir *GEORGIJEVIĆ:* Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni, Zagreb 1969, 187, 276, 272. — Ante *SEKULIĆ:* Književnost bačkih Hrvata, Zagreb 1970, 8, 17, 35. — Franjo Emanuel *HOŠKO:* Čevapović fra Grgur. Franjo među Hrvatima, Zagreb 1978, 214. — Ostala djela su zapisana u radu, u bilješkama.

74 *Brevis memoria* (...), 44.

S A Ž E T A K

Nakon uvodnih misli u ovom su radu zabilježeni životopisni podaci o Grguru Čevapoviću i njegovim tiskanim djelima. Budući da je on veći dio svoga života proveo u Podunavlju (Budim, Osijek, Vukovar), posebice su istaknuta njegova djela *Synoptico-memorialis catalogus* ... (Budae, 1823) i *Recensio observantis Minorum provinciae s. Joannis a Capistrano* (Budae, 1829). U radu se raspravlja o Čevapovićevim bilješkama o podunavskim Hrvatima i njihovim naseljima. Najpouzdaniji je Čevapović kada bilježi podatke iz arhivske građe svoje Redodržave i franjevačkih samostana. U tome je značenje spomenutih knjiga za povijest hrvatskog žiteljstva u Podunavlju, posebice u Bačkoj.

ZBORNIK RADOVA O FRA GRGURU ČEVAPOVIĆU
(Znanstveni skup; Slavonska Požega, 20. i 21. svibnja 1987),
str. 213—218, Osijek, 1990.

Saopćenje na Znanstvenom skupu
UDK 51.01+53.01(043)"18"=862
Rad primljen 17. XI. 1988.

ŽARKO DADIĆ, *Zagreb*

O MATEMATIČKIM I FIZIKALNIM TEZAMA GRGURA PEŠTALIĆA KOJE JE BRANIO GRGUR ČEVAPOVIĆ

Godine 1805. branio je Grgur Čevapović teze iz matematike i fizike koje je sastavio Grgur Peštalić. Peštalićeve teze iz fizike su izrađene na temelju udžbenika Ivana Horvata *Elementa physicae* i to izdanja nakon godine 1793, a teze iz matematike na temelju udžbenika Pála Makoa *Compendiaria matheseos institutio*. Teze iz fizike su u skladu s najnovijim fizikalnim rezultatima, a teze iz matematike odgovaraju standardnoj nastavi matematike toga doba. Važne su i za Grgura Čevapovića jer su one dio onih duhovnih gibanja u okviru kojih se školovao.

. . .

Grgur Čevapović nije se bavio matematičkim i fizikalnim problemima, ali je godine 1805. u Mohaču u franjevačkom učilištu slušao predavanja Grgura Peštalića i uz filozofske teze branio i one iz matematike i fizike. Iako te teze ne odražavaju znanstvene stavove Grgura Čevapovića, ipak su one važne ako se hoće upoznati Čevapovićev intelektualni razvitak budući da su te teze dio onih duhovnih gibanja u okviru kojih se on školovao.

U drugoj polovini 18. stoljeća postupno su se mijenjale znanstvene koncepcije na kojima se temeljila nastava u franjevačkim učilištima. Znatnije promjene nastupile su u franjevačkim školama sjeverne Hrvatske i Mađarske oko godine 1780. kad je nastava bila jako modernizirana u smislu uvođenja novih prirodoznanstvenih stavova. Tada je u te škole snažno prodro njutonizam i Kopernikov sustav. U razdoblju u kojem su se zbivale promjene koje su dovele do radikalnijih izmjena u nastavi, učio je Peštalić u franjevačkom učilištu u Vukovaru godine 1776.,[1] a kad su te promjene već gotovo u potpunosti provedene, on je predavao od godine 1779. do 1781. u Baji i objavio godine 1780. teze iz matematike i filozofije.[2] Te teze doduše ne sadrže fiziku, ali se u njima u okviru filozofskih teza posebno ističu prirodnofilozof-

1 Te je godine Peštalić branio teze iz cjelokupne filozofije koja je tada uključivala i fiziku. Vidi: Ante Sekulić, Grgur Peštalić i njegova filozofska djela, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, br. 11–12, god. VI, Zagreb 1980, str. 165—178. Podatak o Peštalićevoj obrani na str. 168. i 172—173.

2 Tentamen publicum et solenne ex logica, historia philosophiae et mathesi... Baiae, In coenobio S. Antonii Patavini, Anno MDCCLXXX, Mense Augusto, Die... Budae. Usporedi: A. Sekulić, isto, str. 167. i 171.

ske ideje Newtona, Kopernika, Galileja i Ruđera Boškovića.[3] Od godine 1781. do 1783. bio je profesor u Slavonskoj Požegi,[4] a nakon toga je bio na drugim dužnostima. Od godine 1801. do 1805. profesor je u franjevačkom učilištu u Mohaču.[5] U to doba pojavljuju se Peštalićeve teze iz fizike i to godine 1802. i 1805.[6] Što se tiče fizike, teze iz godine 1805. se bitno ne razlikuju od onih iz godine 1802.,[7] pa se tako Peštalićev tezarij na kojem je označeno ime Grgura Čevapovića može uzeti kao mjerodavan i za ocjenu Peštalićevih znanstvenih stavova u cijelom razdoblju u kojem je bio profesor u Mohaču. Matematički stavovi koji su bili zastupljeni u nastavi nisu se tih godina toliko brzo mijenjali kao što su se mijenjali oni iz fizike, pa je Peštalić zato mogao svoje teze iz matematike koje je tiskao godine 1780. ponovno uvrstiti u svoj tezarij godine 1805. uz manje proširenje.[8]

Peštalićeve teze objavljene godine 1805. imaju naslov *Positiones philosophicae biennales*. Objavljene su u Budimu, a branili su ih Grgur Čevapović i Ivan Nep. Pendl 22. kolovoza 1805. u franjevačkom učilištu u Mohaču.[9] Kao što je naznačeno i u naslovu teza one se sastoje od građe dvaju semestara prve godine i dvaju semestara druge godine. U prvom semestru prve godine sadržane su teze iz logike i algebre, a iz drugog semestra prve godine teze iz metafizike i geometrije. Prvi semestar druge godine sadrži fiziku i filozofiju morala, a u drugom semestru druge godine nastavak fizike i filozofije morala.

Rijetko su koje teze izvorne misli profesora koji ih zadaje, pogotovo u školama u kojima ne predaju profesori koji su specijalisti za pojedine struke. Mnogi od profesora u franjevačkim školama su samo nekih godina bili na dužnosti profesora filozofije, matematike i fizike, a u ostalim razdobljima su bili na drugim dužnostima. Predavanja iz matematike i fizike bila su tako njihova privremena obveza pa se ne može očekivati da bi oni tu unosili nešto posebno svoga. Takav slučaj je bio i s Peštalićem. Obično je profesor koristio jedan ili više postojećih udžbenika pa je na temelju njih sastavljao svoje tvrdnje iznesene u tezariju koje je tijekom svoje nastave dokazivao i obrazlagao. Za stavove autora tezarija je zato od najveće važnosti utvrditi je li on koristio suvremeni ili zastarjeli udžbenik, odnosno za koje se ideje opredijelio. To je pak osobito važno u prelomnim trenucima uvođenja novih znanstvenih ideja i stavova u nastavu.[10]

---

3 A. Sekulić, isto, str. 174—175.

4 Emanuel F. Hoško, Franjevačko visoko učilište u Požegi, Nova et vetera, god. 27, svezak 1., Sarajevo 1977, str. 87—111. Vidi str. 109.

5 E. F. Hoško, isto, str. 110., A. Sekulić, isto, str. 168.

6 Tentamen publicum ex physica et philosophia morum, Mohacsini, Budae 1802., Positiones philosophicae biennalis... Mohacsini, Budae 1805.

7 Usporedi: A. Sekulić, isto, str. 177.

8 A. Sekulić, isto, str. 177.

9 Potpuni naslov glasi: Positiones philosophicae biennales piis honoribus divi Mariani Confessoris, Dei et anachoreticae vitae ferventissimi gultoris oblatae, et publice defensae a religiosis ff. Gregorio Csevapovich et Joanne Nep. Pendl, ord. min. S. P. Francisci Observantium, provinciae S. Ioannis a Capistrano alumnis, et philosophiae auditoribus emeritis, sub assistentia P. Gregorii Pestalich AA. LL. et Philosophiae doctoris, et actualis ejusdem facultatis professoris. Mohacsini in Ecclesia S. Stephano Regi Hung. dicata die ... mense augusto, anno 1805. Budae, Typis regiae universitatis Pestiensis. Koristio sam primjerak u knjižnici franjevačkog samostana u Slavonskom Brodu, sign. H-596. Na primjerku je u praznom prostoru predviđenom za dan obrane dodano rukom 22. Na tiskanim tezama se ostavljao prazan prostor za dan obrane ako on nije bio unaprijed određen, pa je u takvim slučajevima naknadno dopunjavan rukom.

10 Peštalić je svakako imao dobro znanje iz filozofije, fizike i matematike kad njegov učenik Grgur Čevapović piše da je Peštalić bio »in scientiis philosophicis apprime excultus et facilitate eus tradedi clarus«. Vidi: Gregorius Csevapovich, Synoptico-memorialis catalogus... Provinciae S. Joannis a Capistrano... Budae 1823, str. 302. Usporedi: A. Sekulić, isto, str. 166. i E. F. Hoško, isto, str. 110—111. — Ta izjava međutim nikako ne znači da bi njegove teze bile posve izvorne.

Krajem 18. stoljeća objavljeno je u Mađarskoj i Austriji više udžbenika koji su pisani u njutonističkom duhu i koji su bili korišteni u nastavi raznih škola, pa tako i franjevačkih. Peštalić je svakako koristio takve tiskane udžbenike, pa se može sa sigurnošću utvrditi koji su to bili.

U Peštalićevo doba je bilo više udžbenika iz fizike koji su se upotrebljavali u školama u Hrvatskoj i Mađarskoj. Između njih se Peštalić odlučio za jednoga koji je krajem 18. stoljeća bio osobito dobar i jako raširen u školama Hrvatske i Mađarske, što se vidi iz velikog broja sačuvanih primjeraka, a to je udžbenik Ivana Horvata.[11] Horvat je već kao profesor fizike u Trnavi od godine 1767. pisao udžbenike iz fizike, koje je stalno dopunjavao i osuvremenjivao u skladu s promjenama koje su se tada zbivale u fizici. Kasnije je kao profesor fizike na sveučilištu u Budimu objavio znatno dopunjen i prepravljen udžbenik pod novim naslovom *Elementa physicae* koji je u tom obliku izašao godine 1790. Međutim, veliku preinaku napravio je Horvat godine 1793., kad je izašlo treće izdanje tog udžbenika. U tom trećem izdanju je Horvat izmijenio dva poglavlja u kojima se ranije koristio pojmom flogistona i umjesto toga uveo nova razmatranja u kojima je koristio Lavosierove interpretacije. Nakon toga izdanja izlazila su nova izdanja istoga udžbenika, ali su bila nepromijenjena. I poslije Horvatove smrti godine 1799. taj se udžbenik tiskao još više puta. Peštalić je koristio jedno od tih novijih izdanja.

Usporedba Peštalićevih teza s jednim od izdanja Horvatova udžbenika nakon godine 1793. pokazuje da je on koristio ne samo sadržaj djela, nego da je i doslovno uzimao naslove pojedinih poglavlja. Pri tome je on vjerno slijedio raspored udžbenika i samo ga ponegdje nešto skraćivao. Dakako da su u Peštalićevom tezariju navedene samo tvrdnje, kao što je to bio običaj i u svim drugim tezarijima. Na obrani je stoga trebalo te tvrdnje dokazati i obrazložiti u skladu s Horvatovim udžbenikom koji je bio ne samo temelj za sastavljanje tezarija, nego i temelj za nastavu i spremanje kandidatove obrane.[12]

Nije potrebno prenositi sadržaj svih Peštalićevih teza, jer se one jako dobro podudaraju s Horvatovim tekstom, ali treba istaknuti da je Horvatov udžbenik koji je koristio Peštalić bio sasvim u skladu s novim znanstvenim stavovima. Upravo zato se moraju i Peštalićeve teze smatrati sasvim u skladu sa suvremenim znanstvenim gledištima.

Svi naslovi i sadržaji Peštalićevih teza iz fizike do stranice 24. su u skladu ne samo s jednim od izdanja Horvatova udžbenika nakon godine 1793. nego i s prva dva izdanja iz godine 1790. i 1792. Ta se poglavlja odnose na opća svojstva tijela, različite vrste gibanja, njihove prve zakone, težinu tijela, težište, sudar tijela, strojeve i gibanje njihala, te središnje sile. Ti su se problemi uglavnom obrađivali na razmeđu 18. i 19. stoljeća kao i nekoliko godina ranije.

Poglavlje o ostalim zajedničkim i kemijskim svojstvima tijela je različito od prethodnih, jer je ono u skladu samo s najnovijim znanstvenim rezultatima, a koje je Horvat preinačio u novijim izdanjima svoga udžbenika. Peštalić najprije utvrđuje da je izlaganje u skladu s antiflogistonskim sustavom, pa izričito odbacuje sustav zemlje, vode, zraka i vatre, kao i pojam Stahlova flogistona. Zatim se u Peštalićevim tezama u skladu s Horvatom

---

11 Martin Meršić, povjesničar gradišćanskih Hrvata, smatra Horvata Hrvatom, pa ga je zato uvrstio u svoju knjigu Znameniti i zaslužni Gradišćanski Hrvati, Čakavski sabor, 1972, str. 59. Pitanje nacionalnog podrijetla Ivana Horvata ipak nije do danas zadovoljavajuće riješeno.

12 Za usporedbu sam koristio izdanje: Joannis Bapt. Horváth, Elementa Physicae, editio quarta ab authore recognita, ac denuo aucta, Budae 1799.

prikazuju razne kemijske tvari. Njihova tumačenja su kod Horvata u skladu s Lavoisierovim stavovima, a za izdanje iz godine 1793. je koristio najnovije njemačko izdanje Lavoisierova djela *System der antiphlogistonischen Chemie* koji je s francuskog preveo i bilješkama dopunio Sigismund Hermbstädt, a koje je izašlo u Berlinu i Stettinu godine 1792. Budući da su Peštalićeve tvrdnje u skladu s Horvatovim izlaganjem, one su u skladu i s tim njemačkim prijevodom Lavoisierova djela.

U nastavku tog poglavlja tri opširnije teze VI—VIII. odnose se na Boškovićevu teoriju. To doduše nije mnogo, ali je u skladu s opsegom u kojem se Boškovićeva teorija tada uvrštavala u tezarije. Dakako isto je tako postupio i Horvat u svim novijim izdanjima svoje fizike. Protivno tome, Horvat je u svojim ranijim izdanjima udžbenika iz fizike koristio obimnije Boškovićevu teoriju a od godine 1790. on se na nju manje oslanja. Peštalić tako u navedenim tezama daje najosnovnije tvrdnje iz Boškovićeve teorije i to tvrdnju da u prirodi postoji određenje za privlačenje i za odbijanje što ovisi o međusobnoj udaljenosti čestica, zatim tvrdnju da u malim udaljenostima ne vrijedi opći zakon privlačnosti. Sila inercije uzima se u Boškovićevom smislu, kohezija se tumači položajem čestice u međi kohezije, a pojava elasticiteta objašnjava se također promjenom sile po Boškoviću. Sva ta tumačenja nalaze se i u Horvatovom tekstu koji slijedi iza izlaganja antiflogistonskog sustava.

Nakon poglavlja o općoj gravitaciji i o fluidima koja su također u potpunosti u skladu s Horvatovim udžbenikom, Peštalić ima poglavlje o raznim vrstama zraka. Odgovarajuće Horvatovo poglavlje u izdanju udžbenika nakon godine 1793. usklađeno je s novim znanstvenim rezultatima u pogledu tumačenja tih pojmova, pa isto takve stavove slijedi i Peštalić. Tumačenja topline i svjetlosti su također u skladu s prepravljenim Horvatovim tekstom. Toplina se prema onome što je iznio Peštalić sastoji u finom elastičnom fluidu, a svjetlost se ne sastoji od nekog oscilatornog elastičnog etera nego potječe od svjetlosnih čestica tijela.

Gradivo drugog semestra sastoji se od optike, elektriciteta, magnetizma, astronomije i sastava zemaljske kugle. Sva su ta izlaganja također i po redoslijedu i po sadržaju u skladu s novijim izdanjem Horvatove fizike. Dakako, tu se zastupa Kopernikov sustav, izlažu Newtonovi i Eulerovi znanstveni rezultati.

Od teza u vezi s elektricitetom važno je istaknuti tezu o medicinskom elektricitetu.[13] Ta je teza također u vezi s Horvatovim izlaganjem o elektricitetu u medicini.[14] U okviru svog izlaganja Horvat navodi i hrvatskog znanstvenika Josipa Franju Domina koji je bio profesor fizike u Budimu i Pešti, a bavio se i primjenom elektriciteta u medicini.[15] Domin je došao u sukob sa zagrebačkim profesorom Antunom Kukecom koji je poricao vrijednost Dominova rada i pokusa s primjenom elektriciteta u medicini. Horvatov udžbenik je pomogao da je Dominov rezultat ušao u mnoge tezarije, a prvih godina 19. stoljeća i u tezarije na zagrebačkoj akademiji, gdje je ranije bio profesor Kukec. Peštalićevo unošenje te teze u tezarij je u skladu s tim težnjama.

Matematičke teze koje je Peštalić uvrstio u svoj tezarij za prvu godinu imaju također svoj uzor u postojećoj literaturi. Postoji više matematičkih udžbenika koji su se upotrebljavali u školama u Hrvatskoj i Mađarskoj kra-

13 G. Peštalić, isto, teza VI, str. 41.

14 J. B. Horváth, Elementa physicae, Budae 1799, § 251, str. 487—490.

15 Horvat navodi Dominova djela Commentatio in electricititatem medicam objavljeno u Zagrebu godine 1789. i Commentatio altera de electricitate medica objavljeno u Pešti 1793.

jem 18. stoljeća i početkom 19. stoljeća. Horvat je pored udžbenika iz fizike napisao i udžbenik iz matematike pod naslovom *Elementa matheseos* koji je u dva sveska izašao u Trnavi godine 1772. i 1773. Pored tog Horvatova udžbenika u to je doba bio poznat i u upotrebi i udžbenik *Compendiaria matheseos institutio* koji je napisao mađarski matematičar i fizičar Pal Mako. Izašlo je više izdanja toga udžbenika, pa se i on zajedno s Horvatovim nalazi sačuvan u mnogim franjevačkim knjižnicama. Prvo izdanje matematičkog udžbenika Pála Makoa izašlo je godine 1764, a posljednje 1776. Godine 1778. Makoova matematika izašla je pod naslovom *Elementa matheseos purae*. Taj se udžbenik nije mnoga mijenjao jer se ni matematika u tom elementarnom opsegu nije u to doba mijenjala. Kako je Peštalić prvi put predavao matematiku u Baji godine 1780. to je Makoov udžbenik bio tada jedan od najnovijih matematičkih školskih priručnika.

Iako su svi matematički udžbenici dosta slični u rasporedu građe, pa tako također i spomenuta dva, ipak je vrlo lako utvrditi da je Peštalić koristio Makoov udžbenik, a ne Horvatov. Naime, ima mnogo doslovno jednakih formulacija u Horvatovom i Makovom udžbeniku, koje su jednake i u Peštalićevim tezama, ali ima i mnogo onih koje su drugačije ili slično formulirane a ipak ne istovjetne. U takvim slučajevima Peštalićeva formulacija je uvijek u skladu s Makoovom formulacijom. Konačno postoje neke razlike i u rasporedu, pa se i pojedino poglavlje nađe kod Makoa a ne kod Horvata ili obrnuto. U takvim slučajevima je Peštalićev tekst uvijek u skladu s Makoovim tekstom. Sve to jasno ukazuje da je Peštalić pisao svoje teze i predavao po spomenutom Makoovom udžbeniku.[16]

U matematičkom gradivu prvog semestra Peštalić obrađuje algebru. Podnaslovi u Peštalićevim tezama istovjetni su s odgovarajućim Makoovim. To su poglavlja o računu s aritmetičkim veličinama, o potencijama, jednadžbama, omjerima i razmjerima, nizovima, logaritmima i redovima.

U drugom semestru obrađena je geometrija. I to gradivo i naslove Peštalić slijedi po Makoovom udžbeniku. Podnaslovi su isti kao i kod Makoa, a formulacije tvrdnji, odnosno poučaka, su istovjetne s Makovim. Tu se obrađuje crte, kutove, razmjere crta, trigonometriju, površine, tijela i čunjosječnice.

Kao što se moglo i očekivati Peštalićeve teze nisu izvorne. Međutim, Peštalić je koristio najnovije izdanje Horvatova udžbenika iz fizike koje je bio usklađeno s najnovijim rezultatima fizike i tako u nastavi slijedio najnovije znanstvene koncepcije. U matematici nije tih godina bilo nekih bitnih izmjena kad se radilo o elementarnoj matematici, pa je gradivo koje je Peštalić predavao bilo sasvim u skladu s onim što se predavalo u gotovo svim drugim školama. K tome mora se istaknuti da je gradivo i iz fizike i iz matematike koje je predavao Peštalić bilo dosta opsežno i sadržalo svu građu koja je bila sadržana u Horvatovom i Makoovom udžbeniku. Čevapović je dakle od Peštalića mogao dobiti prilično solidno znanje iz matematike, a iz fizike je uz prilično širinu građe mogao upoznati i najnovija znanja toga doba.

16 Za usporedbu sam koristio izdanje: Compendiaria Matheseos institutio quam in usum auditorum philosophiae elucubratus est Paulus Mako. Editio altera. Vindobonae 1766.

S A Ž E T A K

Godine 1805. branio je Grgur Čevapović teze iz matematike i fizike koje je sastavio Grgur Peštalić. Peštalićeve teze iz fizike su izrađene na temelju udžbenika Ivana Horvata *Elementa physicae* i to izdanja nakon godine 1793, a teze iz matematike na temelju udžbenika Pala Maka *Compendiaria matheseos institutio*. Teze iz fizike su u skladu s najnovijim fizikalnim rezultatima, a teze iz matematike odgovaraju standardnoj nastavi matematike toga doba. Važne su i za Grgura Čevapovića jer su one dio onih duhovnih gibanja u okviru kojih se školovao.

ZBORNIK RADOVA O FRA GRGURU ČEVAPOVIĆU
(Znanstveni skup; Slavonska Požega, 20. i 21. svibnja 1987),
str. 219—231, Osijek, 1990.

Saopćenje na Znanstvenom skupu
UDK 502.77 394:931.7(497)=862
Rad primljen 17. XI. 1988.

VITOMIR BELAJ, *Zagreb*

ČEVAPOVIĆEV DOPRINOS ETNOLOGIJI

Možda će nekome izgledati čudno što želim govoriti o Čevapovićevu doprinosu etnologiji, kad se zna da su etnologiju zapravo konstituirali Bastian, Tylor i Morgan tek negdje krajem šezdesetih i tijekom sedamdesetih godina prošloga stoljeća (u nas je to učinio Ante Radić istom 1897!). Vjerojatno bi mnogome uhu zvučalo prikladnije kad bih o Čevapoviću govorio kao o jednome od preteča etnologije.

Doista, u prvome sam trenutku namjeravao prikazati Grgura Čevapovića (1786—1830) samo kao jednoga od onih koji su, nekako usput, prikupljajući podatke o životu i predajnoj kulturi, pripremali teren za kasnije oblikovanje etnološke znanosti, kao o jednome od onih koji su u najboljem slučaju ostavili za sobom nekoliko etnografskih priloga. Međutim, nakon pomalo mukotrpnog probijanja kroz, ne baš sasvim lako, pregledna djela Čevapovićeva (u prvom redu kroz njegov *Recensio* iz 1830), nametnule su se dvije spoznaje. Prvo, pri opisivanju života franjevačke pastve u provinciji Sv. Ivana Kapistranskoga, Čevapović jedva da je dao po koji vlastiti sitni podatak etnografskog karaktera (zadovoljavao se uglavnom opisima drugih autora), a drugo (a to je predstavljalo veliko iznenađenje), pokazalo se da je on, koliko u ovom trenutku znamo, prvi naš pisac koji je ne samo upotrijebio riječ »etnologija«, nego je očito imao nekakvu predodžbu o značenju i dometima discipline koju je zvao tim imenom. No, pođimo redom.

Čevapović je svoj *Recensio*[1] zamislio kao prikaz redovničke provincije Svetoga Ivana Kapistranskoga, provincije koja se protezala *per Hung. Aust. inf. et Slavon.* Taj je prikaz trebao biti, kako to u naslovu izrijekom piše, ilustriran s *commentariis ethnol. philol. statist. geogr. hist.* »Commentarii ethnologici« su, nota bene, tu u naslovu navedeni na prvome mjestu, prije ostalih. Činjenica je to koja je, premda bi trebala biti općenito poznata (ovaj se naslov navodi u enciklopedijama i priručnicima), u potpunosti izmakla pažnji etnologa i povjesničara znanosti u nas. Nigdje se u etnološkim spisima Čevapović ne spominje, a i povjesničari naše etnologije nisu sve do ove prigode zapazili upotrebu riječi »etnologija« u Čevapovića.

1 CSEVAPOVICH, Gregorius: *Recensio observantis minorum provinciae S. Ioann. a Capistrano, per Hvng. Avstr. inf. et Slavon. extensae: commentariis ethnol. philol. statist. georg. hist illustrata. Pro anno Dom. 1830,* Budim.

Nota bene. Slutnju, izraženu u ovome izlaganju 1986. (naime, da bi se možda nešto zanimljiva pronašlo relekturom Katančićevih i Sladeovih radova), potvrdila je u njezinom prvom dijelu već tri godine kasnije dr. Bruna Kuntić—Makvić u svojemu izlaganju na skupu o hrvatskoj etnogenezi održanome na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Katančić ne samo da se bavio etnologijom, nego je tu riječ svjesno upotrebljavao kao ime discipline onako kako ju je definirao Kollár. Ovo saznanje pojačava potrebu za odredbom Katančićevih radova s etnološkoga motrišta.

Ako sada krenemo kroz *Recensio* tražiti podatke o tradicijskoj kulturi, naći ćemo ih tamo gdje Čevapović opisuje pojedine prostorne cjeline (to su županije u kojima se nalazi pojedini samostan, civilna Slavonija i Slavonska Krajina). Čevapovićevih ćemo riječi tu međutim naći vrlo malo, a i to što je napisao od vrlo je općenita značaja. Uz zemljopisne značajke Čevapović nabraja narodnosti koje na tom području žive i daje općenit ekološki okvir životnim mogućnostima. Kao primjer može poslužiti takav opis Virovitičke županije:

> *Incolae sunt Illyri; queis se adiunxere Hungari quoque, et Germani. Ager ei fertilis est vbique, ac omni fere frumenti genere abundans; et vbi campus in colles eleuatur, vitibus quoque luxuriat. Nec deciderauerís siluas, pascua, thermas, et acidulas praestantissimas (Recensio,* str. 50).

Jednako su koncipirani istovrsni opisi županija Pilis (str. 197/8, ukupno 13 redaka teksta), Požega (235, 4 retka), Bač (367, 13 redaka), Baranja (412/3, 8 redaka) i Tolna (560, 8 redaka). Jednako tako kratka bilješka o županiji Arad (384/5) preuzeta je od Lajosa Nagya,[2] a Čevapović joj je dodao četiri svoja retka. Opsežniji je jedino opis Srijemske županije, ali samo zahvaljujući opširnom umetku o nekakvom napitku od meda (str. 124—126; sam opis na str. 124 ima opet samo 6 redaka).

Najopširniji Čevapovićev opis te vrste nalazi se u odjeljku posvećenom Slavoniji, koji je umetnut u tekst o samostanu u Osijeku. Osijek, naime, Čevapović drži metropolom Slavonije (240). Ovdje među plodovima zemlje spomenuo je poimence *Frumentum saracenicum, vulgo kukuruz,* duhan, poseban destilat *Slivovica dicti,* pa stabla badema (!), kestena, jabuka, smokava (!), koje pod blagim nebom *(si melior cultura accederet,* dakako!) imaju komercijalno značenje, zatim svilu, vinograde, žironosne šume, kune, rogatu stoku i sl. (str. 278/9). Sve je to, zapravo, samo neka vrsta ekonomske geografije. Čevapović je u tim opisima dao samo okvire unutar kojih se razvijao tradicijski način života i teško da bi ih se smjelo nazvati etnografskim ilustracijama, a kamoli etnološkim komentarima.

Ovom antropogeografskom okviru Čevapović je, međutim, na ovome mjestu dodao nekoliko opisa drugih pisaca, u kojima ipak ima nešto više etnografskih podataka. To su navodi iz inače dobro poznatih djela J. C. Engela (273—275) i F. W. Taubea (275—277, 280—282), te konačno opširan odlomak iz vrijednoga putopisa M. Pillera i L. Mitterpachera (282—299)[3].

2 ČEVAPOVIĆ: *recentior Statista Hung. Nagy l.c.* (taj »l.c.« otkriva se na str. 67. kao *Notitiae Polit. Geogr. Statist.)* odnosi se na autora kome, u meni dostupnim priručnicima i leksikonima, nisam mogao ući u trag. Radi se o knjizi NAGY, Ludovicus: *Notitiae politico-geographico-statisticae inclöti regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum.* Budim 1928—29.

3 ENGEL, Johann Christian von (1770—1814): *Staatskunde und Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slawonien,* Halle 1798. (to je drugi svezak njegove *Geschichte des Ungrischen Reiches und seiner Nebenländer).* Čevapović iz toga djela navodi str. 247. i dalje.

TAUBE, Friedrich Wilhelm (1728—1778): *Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthumes Syrmien, sowohl nach ihrer itzigen Verfassung und neuen Einrichtung in kirchlichen, bürgerlichen und militärischen Dingen.* Leipzig 1777—78.

PILLER, Mathias (1733—1788) — MITTERPACHER, Ludwig (1734—1814): *Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam mensibus junio et julio anno MDCCLXXXII suspectum, cum icon. in tab. aen. XVI.* Budim 1783. Etnografski zanimljiv dio putopisa (str. 115—140) preveo je na hrvatski, i objavio zajedno s izvornikom.

U svom prikazu Slavonske krajine (u poglavlju o samostanu u Brodu) Čevapović je, u vezi sa životnim prilikama, isprva samo uputio na odgovarajuće opise Taubea, Engela, Csaplovicsa i Hietzingera.[4] Nešto kasnije (na str. 454) pokušao je heroizam svojih sunarodnjaka osvijetliti Kačićevom pjesmom o divojci Maruli, naivno i nekritički poistovjetivši pri tome egejski Lemnos s našim Livnom.[5] Pred kraj poglavlja ponovno je naveo nekoliko opisa drugih autora koji su se osvrnuli na tradicijsku kulturu, pridodajući im i dva svoja. To je kratki opis »Ilirke« kako ide na polje i još kraći opis djevojaka koje pjevaju ivanjske pjesme (na str. 459/60 i 461). Podrobije ću se na ova dva opisa osvrnuti malo kasnije.

No sve je to u odnosu na 666 stranica debelu knjigu vrlo mršavo, i izgleda kao da je Čevapoviću bilo nekako sporedno. No koliko god ti podaci bili općeniti, a u pojedinostima i pomalo nategnuti (komercijalni uzgoj badema i smokava!), treba ipak napomenuti da ih nije koristio bez pažnje. Navodeći tako Taubeov opis kako se žene uljepšavaju bojama, Čevapović dodaje u zagradi: *nempe, tum temporis; hodie Sec. 19. nullo exemplo* (str. 282). No svejedno, tih nekoliko etnografskih pabiraka, teško da bi zavrijedilo spominjanje čak u naslovu. Koji je, dakle, bio razlog što je on to ipak učinio?

Da bi se moglo razumjeti što je Čevapović zapravo imao na umu kad je upotrijebio sintagmu »etnološki komentari«, trebat će ne tragati za onime što mi danas držimo da je etnološko nego, prvo vidjeti što je njemu u njegovo vrijeme ta riječ značila, pa tek onda suditi pomoću njegovih kriterija. S tim će ciljem trebati raščlaniti sva ona mjesta na kojima sam Čevapović upotrebljava riječ-etnologija-odnosno njene izvedenice. U čitavoj su knjizi te riječi napisane sedam puta.

Prvi puta se susrećemo s »etnološkim komentarima« već u naslovu, gdje stoje uz bok filološkim, statističkim, geografskim i historijskim komentarima. Odmah dva lista kasnije nalazimo istu sintagmu *(Commentariisque Ethnologicis . . .)* u *Approbatio Censurae* Antuna Nagya, s nadnevkom od 4. studenoga 1829. godine. No, to je, dakako, samo parafraza naslova knjige.

Na strani dvanaestoj čeka nas malo iznenađenje. »Etnološki«—Čevapoviću nije bio puki pridjev za jedno od svojstava nekih pojava, nego je to znanstvena disciplina sa svojim vlastitim zakonima, istoga ranga kao i filologija. Spominjući Sebastijana Dolcija[6] kao onoga koji je prvi pokušao stva-

---

MATIĆ, Tomo: *Narodni život i običaji u požeškoj županiji krajem osamnaestoga vijeka* u 35. knjizi *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena* (Zagreb 1951).

4 Čevapović spominje samo prezimena *(de quibus Taube, Engel, Csaplovics, Hietzinger, etc. pluribus diuerso modo pro diuersa adfectione disseruere).* Kod Taubea i Engela radi se o djelima spomenutim u prethodnoj bilješci. Kod Čaploviča će se vjerojatno raditi o knjizi

CSAPLOVICS, Johan v. (1780—1847): *Slawonien und zum Theil Croatien. Ein Beytrag zur Wölker- und Länderkunde. Theils aus eigener Ansicht und Erfahrung, theils auch aus späteren zuverlässigen Mittheilungen der Insassen.* Pešta 1819, a kod Hietzingera (čiji rad na str. 63 navodi kao *Statist. Milit.)* o knjizi

HIETZINGER, Karl Bernhard v. (1786—1864): *Statistik der Militärgrenze des* österreichischen Kaiserthums. Ein Versuch. Beč 1817– 1823.

5 To je KAČIĆEVA *Pisma od divojke Marule, kako je oslobodila grad Lemno imenom, od turske vojske koja ga biše podsila na 1475. izvađena iz Sagreda,* pjesma br. 51. *Razgovora ugodnoga naroda Slovinskoga,* Mleci 1759.

SAGREDO, Giovanni (1617—1682) autor je *Memorie istoriche de Monarchi Ottomani,* Mleci 1679.

6 SLADE — DOLCI, Sebastijan (dubrovački franjevac, 1698—1777). Djelo spomenuto na str. 12 *(de re Gestis Literaria) su Fasti Litterario-Ragusini sive virorum litteratorum, qui usque ad annum MDCCLXVI Ragusina claruerunt ditione prospectus alphabetico ordine exhibitus et notis illustratus.* Mleci 1767. Na str. 63. Čevapović je naveo Sladeovu *diss. ling. Illyr.* To je *De Illyricae linguae vetustate et amplitudine. Dissertatio.* Mleci 1754.

ri (t.j. prapovijest Južnih Slavena, o kojoj na tome mjestu govori) dublje ispitati *(primus rem penitius inspicere tentavit)*, predbacio mu je nepoznavanje etnoloških i filoloških zakona: *sed legibus Ethnologiae ac Philologiae deficientibus* pomiješao je Slade sve staleže, i stvari, i narode, ostavljajući štioca u dvojbama i neznanju. Mi možemo danas samo žaliti što nam Čevapović nije izrijekom naveo barem poneki *lex ethnologiae*, nego nas je u tom pogledu on ostavio *incertum dubiumque* ...

Iduća dva primjera naći ćemo na str. 60. Smještena su u poglavlje o ilirskom jeziku (str. 52—70), u kojem Čevapović prvo donosi jezične »dokaze« o ilirskoj starini južnoslavenskih govora (prema etimologijama Dolcia, Katančića i A. Fr. Kollára). Čevapović se čudi što neki ilirsko ime miješaju s ruskim, slovačkim *(Slauico)* i vlaškim. On, naime, drži da postoje samo tri osnovna ilirska dijalekta, dakako bosanski, hrvatski i kranjski. S prvim su povezani civilni Dačani i Panoni, s drugim Amantini *quos Schokcios adpellamus* (a koji su zadržali jednostavnost staroga govora), a s trećim Štajerci, Kranjci, Korušani, dio Istrana, nekadašnji alpski Veneti, te ugarski Vandali između Mure i Rabe. Drugi slavenski narodi odnosno jezici ne spadaju u ovu ilirsku granu. Čevapović, naime, povodeći se za Katančićem, dijeli slavenske govore u dvije odvojene skupine. Jedna je ova koja se nastavlja na govore starih Tračana (i Ilira), a obuhvaća sva južnoslavenska narječja, a druga je sarmatskoga podrijetla (to su svi zapadni i istočni slavenski govori).

Ovu tako jasnu činjenicu mnogi ne uočavaju. Postoje doduše, upozorava Čevapović, knjige pisane bosanskim načinom govora, no oni koji su se bavili etnološkim pitanjima *(qui ethnologica hactenus tractauere)* nisu se do sada na njih obazirali. Oni dolaze do knjiga tiskanih u Mlecima, Rimu i Jakinu, ali one izdane u Ugarskoj i Slavoniji ne žele. Koji, dakle, od etnologa može suditi o ovim krajevima *(qui ergo de ethnologicis harum partium censebant)?*

Za Čevapovića bi etnolozi, kako izgleda, bili oni koji pomoću nekakvih zakona (kako smo već čuli) klasificiraju narode. Oni to čine, kako izgleda, prema podrijetlu i jezičnoj srodnosti. Etnologija mu je svakako usko povezana s jezikoslovnim pitanjima.

Na ovome mjestu saznajemo imena još dvojice, čije djelovanje Čevapović povezuje s etnologijom. Ilirski je svijet, objašnjava Čevapović, nepoznat čitavoj Njemačkoj, Francuskoj, Italiji (ako izuzmemo rijetke koji se trude). *Ludouicus Schloezer et Albertus Fortis*, ovaj Talijan, onaj Nijemac, dotiču se ove vrsti (t.j. etnološke) dokazivanja.[7] Istinu govoreći, ovaj blago obojivši bilješke ilirskim izrazima, onaj jasno očitujući nepoznavanje, nisu mogli solidno proučiti krive prosudbe. Ova dvojica, navedena kao primjeri etnologa koji se ipak osvrću na naše krajeve, dakako da nisu jezikoslovci. Etnologija dakle, koliko god Čevapoviću izgledala usko povezana s filologijom, ipak neće biti dio nje.

Na str. 320 opet se susrećemo s riječju etnologija. Čevapović tu, govoreći o Katančiću, navodi dio zapisnika sa sjednice peštanskoga sveučilišta iz 1810. godine,[8] iz kojega se vidi da Katančićevi rukopisi sadrže *multasque pra-*

---

7 Čevapović je imao na umu knjigu:
SCHLÖZER, August Ludwig v. (1735—1809): *Allgemeine nordische Geschichte*, Halle 1772. (Čevapović ju navodi: *Hist. Sept.);* nije, međutim, vidljivo na koje je Fortisovo djelo mislio. Vjerojatno mu je bilo poznato neko od izdanja njegova *Viaggio in Dalmazia.*

8 Ovaj zapisnik sa sjednice peštanskoga Sveučilišnoga savjeta Čevapović navodi ovako: *Magistratus vero Academicus Reg. Scent. Vniversit. Hung. sub 16. Oct. 1810. N. 447* [*suum de Katancii Geographia vetum sic depromit* ...] Mišljeni su Katančićevi rukopisni komentari Plinija, Strabona, Herodota i Mojsija, koje Čevapović spominje na str. 318.

eclaras ad illustrandam veteris aeui Geographiam et Ethnologiam obseruationes (...). Tako posredno saznajemo, zahvaljujući Čevapoviću, da je Katančić prvi naš učenjak (barem koliko sada znamo) čijim je znanstvenim radovima još 1810 (!) izrijekom priznat njihov etnološki karakter. Time se krug onih, koje Čevapović povezuje s etnologijom, povećao za još jedno ime; upotreba riječi etnologija u nas dobila je novu historijsku dimenziju (da li je Katančić upotrebljavao tu riječ?), no ipak nam ni ta bilješka ne govori ništa više o tome što Čevapoviću etnologija zapravo jeste.

Vratimo li se natrag na početak knjige, naći ćemo na strani osmoj ključno mjesto. Tamo ćemo naći ne samo ime još jednoga suvremenog (!) etnologa,[9] nego i nešto što sluti na neku vrstu definicije:

> *Inter aetatis recentioris Ethologos* (sic!), *qui gentes ad certam classem et Systema reuocare conati sunt (...)*
> [prvo mjesto zauzima odlični Bayerus ...]

»Etolozi« se nigdje drugdje u Čevapovićevim djelima ne spominju (a niti su se ovi igdje ikada bavili klasifikacijom naroda), i posve je jasno da se ovdje radi o tiskarskoj pogrešci. Oni koji nastoje narode razvrstati u određene klase i sustave, dakako, da su etnolozi, *Ethnologi.*

Ako sada dovedemo u međusobnu vezu ovako određeno djelovanje etnologa i temeljnu namjeru Čevapovićevu, da kroz opis svoje redovničke provincije pruži etničku povijest Južnih Slavena, onda postaje jasno dvoje. Prvo, da oni sažeti antropogeografski okviri uopće nisu u funkciji njegove osnovne zamisli, pa se »etnološki komentari« iz naslova ne mogu odnositi na njih, a drugo, da mu je etnološka struka (kako ju je bio definirao) morala biti neobično važna, moglo bi se reći čak u srži njegova djela.

Čevapović je u historijskom dijelu *Recensia* (a to je veći dio) nastojao rekonstruirati etničku povijest, poglavito rimokatoličkih Južnih Slavena, a onda i ostalih naroda čiji su predstavnici bili prisutni na polju djelovanja franjevačke provincije Sv. Ivana Kapistranskoga. Činio je to pomoću pisanih izvora (izvješća i sudova antičkih i kasnijih deskriptora, kronografa, proučavatelja političke i kulturne povijesti), pomoću arheoloških (u prvom redu epigrafskih) nalaza, pomoću lingvističkih studija, kako etimologijskih tako i komparativnih (n. pr. južnoslavensko — slovačke paralele, str. 378), pri čemu se vrlo obilato koristio mišljenjima i zaključcima starijih i suvremenih autora.

Promotrimo sada pobliže ona tri ranije spomenuta Čevapovićeva samostalna mala etnografska opisa s komentarima na str. 124—126 (o nekakvom napitku) i 459—461 (o marljivim ženama i o ladaricama). Prvi od njih umetnut je u opis Srijema. Čevapović je napisao da ova pokrajina daje plodove svih vrsta, te dodao da od njih izrađuju napitak osobite vrste kojega mnogi vole. Odavde (iz Budima) on sam, premda je tijekom 23 godine navraćao u Srijem, ne zna dati recept, a ni suvremeni erudit Nagy o tom proizvodu ne izvješćuje. O tom napitku govori Katančić ovako: Ima kod nas napitak koji se pučki zove šerbe, pripravljen od meda i vode, a uživaju ga gotovo svi Iliri, ponajpače Srbi (unuci drevnih tračkih Tribala, kasnijih rimskih Mižana), od kojih [t.j. od Tračana] su mogli uzeti ime za nj. Ovo je odraz onoga

---

9 »Suvremeni« Bayerus stariji je od Čevapovića gotovo sto godina. To je: BAYER, Gottlieb (Theophil) Siegfried (Königsberg 1694. — Petrograd 1738), istaknuti orijentalist i član Petrogradske akademije od 1726. godine. Čevapović spominje njegov *Memor.Scyth.* (na str. 22); to je ono isto djelo koje je spominjao Tomi Košćaku u pismu od 30. travnja 1817: *Chronologia Scythica vetus in: B: Opuscula ad historiam antiquam, chronologiam, geographiam.* Vidi:
JELINIĆ, Julijan: *Pravopisna rasprava između Dra Tome Košćaka i Dra Fra Grge Čevapovića. Prilog povijesti hrvatskoga pravopisa. Prigodom stogodišnjice Čevapovićeve smrti,* Zagreb 1930. str. 52.

što je rekao Aristotel. Naime, da se govori kako u Ilira, koje zovu Taulanti, prave (kuhaju) vino od meda. Može biti, dodao je Čevapović, da se može izvoditi šerbe iz srbeža *(sherbe* a serbex[*illicium, vel pruritus*] *vocari potuerit).* Nisu, naime, rijetki koji Tračane opisuju kao one što rado piju.[10]

Sam Čevapovićev etnografski prilog izuzetno je kratak *(e quibus singulare gens potus conficitur, quod in deliciis est apud multos).* Sve ostale pojedinosti, uključujući i naziv, saznajemo iz navoda Katančićeva opisa. Čevapoviću očito nije bilo stalo do toga da čitatelji saznaju što to piju Srijemci, ili kako se taj napitak pripravlja, nego do zaključaka do kojih mogu podaci ove vrste dovesti istraživača etničke povijesti. Konkretno, to za Čevapovića znači da Južni Slaveni (a napose Srbi, neposredni potomci Tračana, kako su vjerovali Katančić i Čevapović) pripravljaju šerbe, piće od meda; jednaki su napitak poznavali ilirski Taulanti, a Aristotel ga je usporedio s vinom; drevni Tračani voljeli su mnogo piti, a iz tračke (srpske) riječi »svrbež« može se izvesti recentno ime napitka — šerbe. Tako je dokazni krug zatvoren, konstrukcija dovršena, a šerbe kao element pučke, tradicijske kulture, postao je tako kao dokazno gradivo u izvođenju zaključaka o etnogenezi Južnih Slavena ravnopravno filološkoj, arheološkoj i historiografskoj građi. Kod Čevapovića to, dakako, kao i kod njegova učitelja i uzora Katančića, neminovno znači dokazivanje hipoteze o istosti suvremenih Južnih Slavena, njihovih govora i kultura, s ilirskim i tračkim plemenima, jezicima i načinom života.

Druga dva opisa uklopljena su u prikaz Slavonske krajine. Čevapović je na str. 456/7 prvo donio Krčelićev opis života na granici.[11] Krčelić je bio spomenuo sustav čardaka, život u zadruzi, posebno naglasio marljivost žena (napose umješnost u izradi tkanina), kao i prisutnost praznovjerja u narodu. Čevapović je iz ovoga opisa izdvojio dvije pojave (marljivost žena i praznovjerje) i svijetlio ih konkretnijim podacima.

Prvu je ilustrirao poznatim Herodotovim[12] kazivanjem o tome kako se Darije u Lidiji, u podgrađu Sardesa, divio ženi koja je, ukrašena što je najljepše mogla, krenula na vodu noseći posudu na glavi, a rukama vodeći konja i predući lan. Propitavši se, saznao je da je ta žena Poenka sa Strume i da su sve žene tako marljive. Ovu je verbalnu sliku, koju je bio pribilježio Herodot, Čevapović usporedio s prizorima koje je sam viđao:

> *Atque hanc mulierum Illyr. industriam et occupationem multifariam, qua vno ad agros sataue egressionis actu, capite aut corbem (Illyr.* mirica, *dimminut. mensura) cibis pro messoribus vel aratoribus vel falcatoribus vel quouis externo Domus labore distentis onustum, aut cunas (Illyr.* Zibka *vel* ljuljka, *ab* zibati *et* ljuljati *agitare; alias* Kolibka, *e* koliti *dimmidiare vel excauare, apud Stulli Lex. Vniu. Part. I. pag. 344.) tenellum gnatum continentes, aut cadulum aquae gestatorium, laboratoribus in agris et pastoribus in campis proprium (Illyr.* Csobanja, *aliis* Xbanja, *deriuatum e* Csoban, *pec. custos; a rad.* csuvati *custodire, vel* bditi *vigilare) aut quoduis aliud oneris genus, sustinent; sinistro vero bachio aut peram cum contentis, aut vrceum pro potu gestant; dextra demum cum sinistrae manu progressae aut nent, aut fila plectunt, aut rotabulo diducunt: qui hodie in Hungaria Inf. Dalmatia, Croatia, Istria, Bosnia, Seruia, Slauoniaque diuersatus est (...).*

---

10 *Recentissimus eruditus Nagy* je onaj Nagy iz bilješke br. 2. *Katanc. Comment. Istr. cap. VII. n. 42.* je KATANČIĆEV *De Istro eiusque adcolis commentatio,* Budim 1798, a odnosno mjesto u Aristotelovoj Metafizici navedeno je kao *Metaph. Tom. III. Comment. de Admirab.*

11 Navod je iz Krčelićevih *De regis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitias praeliminares,* Zagreb 1770, str. 456.

12 Čevapović kao izvor navodi 13. poglavlje pete knjige Herodotovih *Historiae (Lib. V. Terpsichore, a versione Helesbachii pag. 139).*

Ovaj svoj začudo opširan opis odmah je potkrijepio recima Mitterpachera i Pillera, koji su pribilježili jednaku sliku:

> *Mislimo, da drugdje žene nijesu radinije nego u Slavoniji. (...) Zato uz koje mu drago teže poslove predu i vremenom, što god im preostane, marljivo se koriste, da ispredu svoju količinu pređe, te rijetko izađu na ulicu bez preslice o boku, niti im je desna ruka bez vretena, kada vraćajući se s bunara o lijevoj nose vrč.*[13]

Na drugu pojedinost, na Krčelićevo spominjanje praznovjerja, nadovezao je Čevapović navodno recentno sjećanje na drevnoga boga Latobiusa. Pozivajući se na Katančića,[14] ustvrdio je da je ime toga boga očuvano u današnjih slavenskih naroda u obliku »Lado«:

> *Is Slauinis populis* Lado (ἀπό τῆς Vlada *potentia, inde hod. Croat.* Ladanje) *audit (...).*

U spomen na toga boga, kako Čevapović vjeruje Katančiću, još danas u Hrvata *ex traditione maiorum* djevojke iz puka u vrijeme ljetnoga solsticija, plešući oko krijesa, običavaju pjevati *hoc versus patria voce:*

> *Lepi Ive terga rose*
> *Tebi Lado, szveti bose;*
> *Lado szlussaj nasz, Lado!*
> *Pevke, Lado! pevamoti,*
> *Szercza nassa v'klanyamoti;*
> *Lado szlussaj nasz, Lado!*[15]

Ovom Bedekovićevom zapisu Čevapović je dodao vlastiti opis slavonskih ladarica:

> *Nec in hod. Slauonia Pannoniorum nepotes Ladonis obliti sunt; puellae quippe inoperibus aestiuis, messe praesertim, cantilenis popularibus* Ladonem *saepenumero immiscent, quin tamen ipsae sciant, quid sibi Lado velit?*

Svoj je opis potkrijepio Katančićevim prisjećanjem kako je ovaj u Slavoniji kao mladić čuo početak ove pjesme:

> *Tri divojke xito xele; Lade mi, Lade! mile Lade moj!*
> *Jedna drugoj govorila: Lade mi, Lade! mile Lade moj!*
> etc.

U oba slučaja nije teško uočiti istu namjeru: pokazati da se neke kulturne pojave, zasvjedočene u starome vijeku u našim krajevima, mogu i u naše vrijeme naći kod Južnih Slavena.

---

13 PILLER—MITTERPACHER, nav. djelo, str. 124; ovdje je tekst naveden prema prijevodu Tome Matića (v. bilj. 3), str. 11.

14 KATANCSICH, Mathias Petrus: *Specimen Philologiae et Geographiae Pannoniorum: in quo de origine, lingva, et litteratura Croatorum, simul de Sisciae, Andautonii, Nevioduni, Poetovionis Urbium olim in Pannonia celebrium, et his intreiectarum via militari mansionum, situ disseritur.* Zagreb 1795, glava 3, § 2.

Činjenica je da »lado« u pripjevu ivanjskih pjesama nije Latobius, no to ne znači odmah da ovaj potonji mora biti »tobožnji panonski bog« (BOŠKOVIĆ—STULLI, Maja: *Usmena književnost*, u: *Povijest hrvatske književnosti* knj. 1, Zagreb 1978, str. 244). Vidi o Latobiusu npr. najnoviju raspravu LOCHNER VON HÜTTENBACH, Fritz: *Die sprachliche Hinterlassenschaft der Kelten in der Steiermark*, str. 422. U: *Tradition und Entfaltung. Volkskundliche Studien In memoriam Hanns Koren.* Trautenfels 1986.

15 Ovaj opis s tekstom pjesme naveli su Katančić i Čevapović po BEDEKOVICH, Joseph: *Natale solum magni ecclesiae doctoris Sancti Hieronymi in rudcribus Stridonis occultatum, probatorum nihilominus historicorum, et geographicorum opinionibus* (...), Bečko Novo Mjesto 1752, str. 238. Zadržan je »hrvatski« Bedekovićev pravopis, samo su dodane interpunkcije.

Etnografski opis Čevapoviću nešto znači samo onda kad mu pomaže izvesti nekakav (znanstveni) historijski zaključak:

> *Ex quo vetustissimam laboriosae Gentis eatenus consuetudinem, ab Herodoto superius proditam: in nepotibus hodiedum perseuerare, distinctim videas* (460).

ili pak:

> *(...) quod* Latobici, *Sauiae Sup. populus, et Praetorium* Latouicorum *(ita unucupatum a populo Oppidium; ab cultu Dei cognomine accepto) significare volunt, et* Ladonis *memoria ab vetustissimis inde temporibus ad hanc usque aetatem hac inprimis regione superauit* (461).

Ovako utvrđen kontinuitet kulturne pojave, snažno potpomognut etimologijama naziva, trebao je Čevapoviću potkrijepiti njegovu tezu o etničkom i jezičnom kontinuitetu u našim krajevima od vremena Ilira i Tračana do devetnaestoga stoljeća. Opet su, kao što je to bilo i u slučaju sa šerbeom, elementi tradicijske kulture upotrijebljeni kao dokazno gradivo za izvođenje historijskih zaključaka.

Postojanje istih kulturnih (i jezičnih) elemenata kod dvije međusobno udaljene (vremenski) skupine plemena odnosno naroda (Iliri i njima srodni Tračani antičkih vremena — Južni Slaveni 18. i 19. stoljeća) Čevapoviću ukazuje na vjerojatnost kulturnoga (i etničkoga) kontinuiteta. Za uspješno kompariranje elemenata udaljenih kulturnih cjelina, da bi se utvrdila njihova srodnost, treba dakako imati i neke kriterije. Čevapoviću su to bez sumnje njegovi *leges ethnologiae*. Vidjeli smo da je Čevapović predbacio Sladeu *sed legibus Ethnologiae (...) deficientibus*, no, nažalost, mi te zakone ne možemo rekonstruirati. Usuđujem se čak tvrditi da to ne bi znao ni sam Čevapović. Teško da je on u tom pogledu mogao imati neke jasnije predodžbe. Dakako, što veći broj podudaranja, to sigurnije djeluju zaključci te vrste.

Dodajmo tome još i to da je Čevapović pazio na prostorni razmještaj pojedinoga kulturnog elementa (vidjelo se to u navedenom opisu Ilirke koja ide na polje) i iz toga izvodio zaključke, da je govorio o *migrationis gentium* (394), zaključivao o etničkom supstratu na temelju toponima (164, 178, 193), ukazivao na utjecaje iz drugih kulturnih i jezičnih sfera (59/60).

Čevapović u tom poslu nije kod nas bio prvi. Uzor mu je ovdje, kao i na drugim poljima, bio Matija Petar Katančić (1750—1825). Katančićeva nastojanja u tom pravcu poznata su. Bit će dovoljno podsjetiti ovom prilikom na to da je Katančić, počam od pjesme *Satir od kola sudi* (napisana između 1780. i 1790), u kojoj je ragirao na pogrešnu Relkovićevu povijesnu interpretaciju kola u *Satiru*, pa kroz svoje znanstvene radove historijskoga karaktera sve do *De poesi Illyricae libellus* (rukopis dovršen 1817), nastojao dokazati kontinuitet ne samo jezika, nego i kulture od Ilira i Tračana naovamo. U tom se poslu Katančić poslužio (prvi u našoj znanosti?) etnografskom građom kao povijesnim dokumentom.[16] Čevapović, dakle, stvarno samo nasljeduje Katančića, neznatno ga dopunjujući, no pridodaje, međutim, tom poslu novo ime: etnologija.

Koliko god promašeni bili njihovi jezični zaključci, valja im priznati da su, prosuđujući o kontinuitetu pojedinih pojava predajne kulture, bili sretnije ruke i da neke njihove sudove o tome možemo i danas prihvatiti. Premda ti primjeri nama danas izgledaju sitni, naivni, dijelom (ali samo dijelom!) i pogrešni, ipak su u potpunosti etnološki.

---

16 BELAJ, Vitomir: *Relkovićevo mjesto u povijesti hrvatske etnologije*. Prilog pročitan na znanstvenom skupu: *Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića*, Nova Gradiška, 26—28. listopada 1984. U tisku.

Kad želimo prosuditi Čevapovićevo značenje za etnologiju, trebamo se osvrnuti na još jednu pojedinost. Treba, naime, naglasiti da je Čevapović u povijesti svjetske znanosti jedan od prvih koji je upotrijebio riječ etnologija.

Pitanjem postanka imena svoje znanosti etnolozi se, začudno, dugo nisu bavili. Prikazujući povijest svoje znanosti zadovoljavali su se tvrdnjom, koja uostalom nije ni mnogo kriva, da je njeno ime promovirao William Frédéric Edwards osnovavši 1839. godine *Société Ethnologique de Paris*.[17] Tek pošto je 1967. godine Géza de Rohan—Csermak ustvrdio, da je možda prvi tiskom proširio riječ etnologija André—Marie Ampère 1832. (Čevapović 1830, Katančić 1810!), a prije toga ju upotrijebio u pismu 1830,[18] počelo se tragati za novim podacima.

Tako je već 1970. godine Hans Ficher ispravio Rohan—Csermaka, iznio mišljenje da je prvi tu riječ upotrijebio francuski Švicarac Alexandre—César Chavannes 1787, i zaključio: »*Ethnologie*« *ist sicherlich im französischen Sprachraum entstanden* (...).[19]. No, uskoro je Fischerov »sicherlich« doveden u pitanje. Gerhard Lutz je naime 1973. godine objavio podatak, da je one iste 1787. godine tu riječ upotrijebio (i to u pet navrata!) Nijemac Johann Ernst Fabri, i to kao atribut pojedinim putopisnim djelima u jednoj anotiranoj bibliografiji.[20]

Nakon toga je Ján Tibenský 1978. godine u jednoj slavističkoj studiji[21] objavio definiciju etnologije, koju je pronašao u knjizi Adama Frane Kollára (1723—1783) *Historiae ivrisqve pvblici regni Vngariae amoenitates*, objavljenoj 1783. godine u Beču (četiri godine prije Chavannesa i Fabria). Ovu je definiciju etnološkoj javnosti predstavila u engleskom prijevodu 1983. godine Viera Urbancová,[22] a nama će ovom prilikom ona biti važna za bolje razumijevanje Čevapovićeva shvaćanja etnologije. U izvorniku ona glasi:

> *Ethnologia, cujus supra ob iter memini, est notitia gentium populorumque, sive est id doctorum hominum fluidum, quo in variarum gentium origines, idiomata, mores, atque instituta, ac denique patriam vetustasque sedes eo consilio inquirunt, ut de gentibus populisque sui aevi rectius judicium ferre possint.*[23]

---

17 Kao primjere mogu navesti:
BASTIAN, Adolf: *Die Vorgeschichte der Ethnologie*. Berlin 1881, str. 5 i 17;
MÜHLMANN, Wilhelm: *Geschichte der Anthropologie*. Bonn 1948, str. 81—83;
PENNIMAN, D. K.: *A Hundred Years of Anthropology*. London 1935. (treće izdanje 1965, str. 53).

18 ROHAN—CSERMAK, Géza de: *La première apparition du terme »ethnologie«*. U: *Ethnologia Europaea* I-3/1967, str. 170—184. Njegov navod odnosi se na: AMPÈRE, André—Marie: *Classification des connaissances humaines*. U: *Revue encyclopédique* 54/1832, str. 223—229.

19 FISCHER, Hans: »*Völkerkunde*«, »*Ethnographie*«, »*Ethnologie*«. *Kritische Kontrolle der frühesten Belege*. U: *Zeitschrift für Ethnologie*, 95—2/1970, str. 169—182. Radi se o
CHAVANNES, Alexandre César: *Essai sur l'Éducation intellectuelle avec le Projet d'une Science Nouvelle*. Lausanne 1787. Ime i definicija etnologije su u naslovu i na početku osmoga poglavlja na str. 98.

20 LUTZ, Gerhard: *Johann Ernst Fabri und die Anfänge der Volksforschung im ausgehenden 18. Jahrhundert*. U: *Zeitschrift für Volkskunde* 69-1/1973, str. 19—42. Spomenute bilješke nalaze se u knjizi:
STUCK, Gottlieb Heinrich: *Verzeichnis von aeltern und neuern Land- und Reisebeschribungen. Ein Versuch eines Hauptstücks der geographischen Litteratur*, i to u drugom svesku kojega je nakon autorove smrti izdao Heinrich Christian Weber u Halleu 1787, na str. 34 (br. 2523), 43 (2576), 90 (2825), 128 (3054) i 147 (3162).

21 TIBENSKÝ, Ján: »*Barokový slavizmus*« *a začiatky slovenskej slavistiky. Štúdie z dejín svetovej slavistiky do polovice 19. storočia*. Bratislava 1978, str. 109. i 121.

22 URBANCOVÁ, Viera: *The Beginnings of Ethnography in Slovakia*. U: *Ethnologia Slavica* XII—XIII/1980—81 (objavljeno 1983), str. 93—110.

Rohan—Csermak je u svojoj raspravi iz 1967. godine izložio redosljed njemu poznatih najranijih pojava riječi etnologija. Njegov popis počinje 19. lipnja 1830, s Ampèreovim pismom sinu Jean—Jacques Antoineu. Danas bismo takvu »prvenstvenu tablicu« mogli složiti ovako:

1. 1873. A. F. Kollár, *Amoenitates;*
2 — 3. 1787. A. C. Chavannes, J. E. Fabri;
(1808. Fabri u: *Encyclopädie der Historischen Hauptwissenschaften und deren Hülfs-Doctrinen.* Erlangen);
4. 1810. Peštansko sveučilište o Katančiću;
5. 1828. Noah Webster u: *An American Dictionary of the English Language.* New York. tumači: *»Ethnology. A Treatise on nations«;*
6. 1830. Čevapović, *Recensio* (cenzuriran 1829);
7 — 8. 1830. Ampère (u pismu), Friedrich Schmitthennner:
8. 1832. Ampère, *Revue encyclopédique.*

Ampère je tako »pao« na osmo mjesto. Dakako, ako to shvatimo kao natjecateljsku disciplinu, onda to nema nikakvog smisla. No, takva lista ukazuje na to da se upotreba riječi etnologija izgleda širila iz Podunavlja prema zapadu. Treba se složiti s Urbancovóm, kad kaže da

> *(...) when dealing with ist genesis* [t.j. etnologije] *we shall have to devote more attention in future to Central—European scholars and their works dealing with the origin of various nations in this region, as there may be further data on ethnology as a discipline specifically oriented to interest in the people and its culture.*[24]

U svjetlu ovih novih spoznaja trebat će ponovno pomno pregledati Katančićeva i Sladeova djela, a dakako i drugih naših znanstvenika koji su se bavili pitanjem izvora slavenskih jezika i naroda.

Čevapović, po svemu sudeći, nije znao ni za Chavannesa ni za Fabria, ali nesumnjivo je poznavao Kollárove *Amoenitates,* koristio se njima i na više ih mjesta navodio (n. p.r na str. 55). Čevapovićevo nastojanje u potpunosti odgovara onome što je Kollár odredio: tragao je za izvorima (naših) naroda i govora, običaja i institucija da bi otkrio njihove prapostojbine i prvobitna sjedišta. Ona uska povezanost etnološkoga i filološkog postupka koju smo zapazili u Čevapovića, utemeljena je već u Kollárovoj definiciji, prema kojoj je traganje za izvorom govora također dio etnoloških nastojanja.

Treba ipak upozoriti na dvije stvari. Prva je, da je Čevapović riječ etnologija izgleda dosta kasno usvojio i unio u svoj aktivni riječnik. U *Katalogu* iz 1823.[25] ju nigdje nije upotrijebio, pa ni tamo gdje je vrlo opširno pisao o Katančiću i njegovim djelima (n.pr. na str. 303, 322—326, 329/30). Nije spomenuo ni pohvale sveučilišnoga savjeta iz 1810. godine, možda mu taj zapisnik 1822, kad je dovršavao rukopis Kataloga, još nije poznat. Posredno

---

23 KOLLÁR, Franciscus Adam, str. 80 djela navedenog u tekstu. Definicija glasi u prijevodu: *Etnologija [koju sam gore usput spomenuo] jest znanje o plemenima i narodima, to jest, nastojanje učenjaka koji istražuju izvore pojedinih plemena, govore, običaje i uredbe, i napokon najstariju domovinu i sjedišta njihova, kako bi mogli o plemenima i narodima svoga vremena donijeti pouzdani sud.*

24 URBANCOVÁ, nav. dj. str. 95.

25 CSEVAPOVICH, Gregorius: *Synoptico-memorialis catalogus observantis minorum provinciae S. Ioannis a Capistrano, olim Bosnae Argentinae; a dimidio seculi XIII. usque recentem aetatem, ex archivo et chronicis eiusdem recusus.* Budim 1823.

o tome svjedoči činjenica da on u *Recensiu* još uvijek upotrebljava riječ *ethnicus* u smislu »poganin« (n.pr. na str. 105). Druga je opet činjenica, koju treba imati na umu, da je riječ etnologija oko 1810. godine očito već bila u sveučilišnim krugovima u Pešti udomaćena u tolikoj mjeri da je u ranije spominjanom zapisniku bila upotrijebljena kao običan tehnički termin. Nije, dakle, nužno da je Čevapović upotrebu te riječi usvojio neposredno od Kollára. To ipak ne oslabljuje tvrdnju, da je Čevapović svoje znanje o etnologiji kao znanstvenoj disciplini stekao u ozračju kojega je stvorio (ili sustvarao za ovu priliku je to svejedno) Kollár.

Premda ne znamo pouzdano da li je Kollár Čevapovićev neposredni ili samo posredni izvor, premda postoji mogućnost da će se pokazati kako je netko još prije Kollára upotrijebio riječ etnologija, te da će se možda moći otkriti još neki drugi mogući Čevapovićevi uzori; Tibensky je bio u pravu kad je Kollárovu etnologiju smjestio u kontekst tzv. »baroknog slavizma«. Time su ujedno određeni Katančić i Čevapović. A. F. Kollár je, doista predstavnik onih slavenskih pisaca i učenjaka koji su, oslanjajući se na hipotezu o autohtonosti Slavena u Panoniji i Iliriku, pokušavali razotkriti nekadašnju slavu i veličinu drevnoga naroda Slavena. U Kolláru prepoznajemo ono gledanje koje je u nas prisutno još od srednjega vijeka (čvrsto potpomognuto tvrdnjom da je Ilir Sv. Jeronim autor glagoljice), gledanje koje će prožeti našu renesansnu historiografiju i književnost (Pribojević, Hektorović, Baraković, da spomenem samo neke), da bi ga Mavar Orbin 1601. godine prenio u evropsku baroknu historiografiju (u nas npr. Bedeković, Kačić).

Ovdje, u tim zamršenim etnogenetskim raspravljanjima, u krugu slavenskih autohtonista leži i Kollárova i Katančićeva i Čevapovićeva potreba, da u raspravu uvuku što više mogućega dokaznog gradiva, između ostaloga i elemente tradicijske kulture, kako bi pomoću njega mogli što bolje po svojoj zamisli razvrstati *gentes ad certam classem et Systema*. Tom je poslu Kollár nađenuo ime *ethologia*, a Čevapović ga prihvatio.

Grgur Čevapović je objavio svoj *Recensio* pred samu smrt 1830. godine, na prekretnici kulturnoga i znanstvenoga života Hrvata, u praskozorje narodnoga preporoda. To je jedan od glavnih razloga zbog kojih je njegovu djelu teško dati jednoznačnu ocjenu. Čevapović je pisac posljednjega našega izvedenoga baroknog prikazanja (izvedeno 1819). Jedan je od posljednjih koji piše povijesne rasprave na latinskome, još gotovo barokno strukturirane (a spominje čak i slavnu povelju Aleksandra Makedonskoga na str. 221!), i posljednji je koji namjeravao napisati (latinski, vjerojatno) cjelovitu povijest Ilira (Južnih Slavena); iduću je povijest te vrste htio napisati Ljudevit Gaj, dakako, na hrvatskom. Jedan je od posljednjih reformatora pravopisa prije Gaja, i znakovita je slučajnost da *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja* izlazi u Budimu 1830, u godini i mjestu Čevapovićeve smrti.

No, Čevapović nije samo posljednji svojega pokoljenja. Mnogo toga on prenosi idućem naraštaju, ilircima (koji će to, čini mi se, prihvatiti dosta površno). On je jedan od onih koji ilirsko ime predaje dalje, koji promiče ideju jedinstva Južnih Slavena u Ilirstvu, kao i ideju o njihovoj autohtonosti u današnjim postojbinama te ju predaje Kukuljeviću, pa čak i mladome Račkom.[26] Čevapović time (s Katančićem) daje ilircima znanstveno opravdanje za unošenje ilirskoga imena u politički program.

---

26 KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan, u predgovoru *Statuta otoka Krka*, *Arkiv za povésticu jugoslavensku* II/1852, str. 277;
RAČKI, Franjo: *Nacrt Jugoslovjenskih povjestij do IX. stoljetja*, *Arkiv* IV/1867, str. 235—280.
O novim pokušajima sličnih interpretacija izvora Slavena vidi:
TRUBAČEV, O. N. *Jazykoznanije i etnogenez slavjan. Drevnije Slavjane po dannym etimologii i onomastiki*. U: *Voprosy jazykoznanija* 1982, sv. 4 str. 10—26, sv. 5 str. 3—17.

Čevapović je, nasljedujući Katančića u korištenju etnografske građe za etnološke zaključke (s ciljem da se rekonstruira etnička povijest), preuzeo od Kollára ime i definiciju etnologije i predao ih ilircima. Oni će to, doduše, dosta stidljivo prihvatiti. Vraz će, na primjer, u jednom pismu Prešernu 1840. govoriti o etnologiji,[27] a Gaj 1835. za Danicu napisati članak: Naš narod posve u skladu s onovremenim mišljenjem o etnologiji drugdje u Evropi. U Engleskoj je, npr. još 1843, u godini kad je osnovao *The ethnological society of London*, James Cowles Prichard (1786—1848) napisao da

> *The history of nations termed ethnology must be mainly, fonunded on the relation of their languages* (...),[28]

a i naš Jagić će 1866. godine tvrditi da *narodoslovci*, pri znanstvenom proučavanju ljudi odnosno naroda, *vole diobu po jeziku više nego li prirodoslovno načelo (po lubanji)*[29] (usput: Jagićevo »narodoslovlje«, koje će upotrijebiti i Rački, točniji je prijevod riječi etnologija nego li kasnije Radićevo »narodoznanstvo«).

Sam etnološki postupak, također se nastavlja u iducem razdoblju. U tom kontekstu moram spomenuti dvojicu najistaknutijih etnologa s kraja prve polovine devetnaestoga stoljeća. Prvi je Petar Nižetić/Nisiteo (1774—1886), koji je u svojim člancima u *Gazetti di Zara* (od 1833. dalje) i *La Dalmazia* (1845/6) solidnom etnološkom argumentacijom i obilnom etnografskom građom dokazivao, upravo suprotno Čevapoviću, da su Slaveni došljaci na Balkanu koji su dakako mnogo toga preuzeli od predajne kulture zatečenoga stanovništva.[30] Drugi je Luka Ilić—Oriovčanin (1817—1878), koji je u svojim člancima u *Kolu* i *Danici* od 1842. dalje) običaje Slavonaca uspoređivao s običajima drugih slavenskih naroda uključujući ovamo i polapsko—pomorske Slavene u današnjoj Njemačkoj), preuzeo misao o postojanju slavenskoga božanstva Lade, a svemu pridodao izgleda prvi u nas) komparativnu indijsku građu, koristeći se pri tome sa *Systema Brahmanicum* Ivana Filipa Vezdina 1748—1806).[31]

Čevapović je, dakle, važna karika koja spaja još barokno obojeni polihistorični enciklopedizam s preporodnim i modernim znanstvenim stremljenjima, u koja moramo posve ravnopravno uključiti etnologiju.

Nakon što smo, upoznavši Čevapovićeva etnološka nastojanja, bolje osvijetlili same početke etnološke znanosti u nas, trebat će, donekle, revidirati tvrdnju da je (...) *u Hrvata (kao uostalom i u većine europskih naroda) etnologija ponikla u krilu filologije.*[32] Etnologija je, koliko možemo danas suditi, doista niknula uz bok filologiji, oslanjajući se očito vrlo usko na *leges Philologiae*, kako nam to zorno predočuje lektira *Recensia*. No, taj posao, taj njen prvi zadatak nije filologijski nego historički. *Ethnologia* je kod Kollára (i Katančića) i Čevapovića upotrijebljena kao sredstvo za razmrsivanje etnogenetskih historijskih problema.

---

27 Vrazovo pismo Prešernu iz Marije Bistrice, 15. prosinca 1840. Objavljeno u: *Dela Stanka Vraza. Peti dio. Pesme pabirci, proza i pisma*, Zagreb 1877. na str. 198—203. »*Jeder umsichtige illyr. Ethnologe*« nalazi se na str. 201.

28 PRICHARD, James Cowles: *The Natural History of Man*. London 1842, str. 132.

29 JAGIĆ, Vatroslav: *Starine i njihovo znamenovanje*. U: *Književnik* III/1866, str. 50/51.

30 VINCE—PALLUA, Jelka: *Etnografska građa dalmatinskih pisaca druge polovice 18. i prve polovice 19. stoljeća*. Magistarska radnja, Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1985. 254 str. strojopisa. Vidi str. 173—186.

31 ILIĆ—ORIOVČANIN, Luka: *Slavonski narodni običaji*. Zagreb 1846. U ovoj su knjižici skupljeni članci koje je objavljivao u *Kolu* i *Danici*.

Luka Ilić—Oriovčanin nije, po svemu sudeći, sam čitao Vezdina, nego je koristio navode koje je pronašao u djelima slovačkoga preporoditelja Jana Kollára.

Stoga Grgur Čevapović, usprkos skromnom obujmu svoga etnološkog nastojanja, nije preteča etnologije nego jedan od njenih pionira. On je jedan od prvih koji su je shvaćali kao posebnu znanstvenu disciplinu i očito jasno znali što od nje očekuju. Ime Grgura Čevapovića ući će, vjerujem, na velika vrata u povijest naše i evropske etnologije.

SAŽETAK

Jedino doista etnološki značajno, do sada poznato, Čevapovićevo djelo je njegov *Recensio observantis minorum provinciae S. Ioann. a Capistrano* (...) iz 1830. godine. Etnografskih bilježaka u njemu ima doduše vrlo malo, a i ono što je, mahom su navodi iz djela drugih autora. Zato posebnu pažnju privlače i zaslužuju ona mjesta gdje je Čevapović etnografsku građu upotrijebio u izvođenju historijskih zaključaka.

Čevapović je na tri primjera (medovina »šerbe«, koju prave u Srijemu, a odgovara napitku ilirskih Taulanata o kome je pisao Aristotel; Herodotov opis prizora, kojega je ugledao Darije: Peonka koja ide na vodu, vodeći usput konja i predući, odgovara opisu Slavonke u putopisu Pillera i Mitterpachera iz 1782; stari panonski bog Latobius časti se još u 19. stoljeću u ivanjskim ladaričkim pjesmama Hrvata i Slavonaca, o čemu svjedoče Bedeković i Katančić) pokušao, slijedeći svoga učitelja Katančića, etnografskom građom potkrijepiti tezu prema kojoj bi Južni Slaveni 19. stoljeća bili neposredni etnički i jezični potomci antičkih Ilira i Tračana. To je nastojanje bilo još posve u duhu »baroknoga slavizma«, shvaćanja slavenske povijesti kojega je iz hrvatske renesansne historiografije i književnosti prenio u srednjo-evropsku baroknu znanost Mavar Orbin 1601. godine.

Ove je pokušaje Čevapović nazvao etnološkima, upotrijebivši tako (koliko je danas poznato) po prvi puta u Hrvata (1830) riječ »etnologija«. Tu je riječ (sintagmu *ethnol [ogici] commentarii)* čak stavio u naslov djela. S upotrebom te riječi susreo se, očito, u znanstvenim krugovima Budima i Pešte (gdje je n.b. još 1810. za neke Katančićeve radove bilo kazano, da sadrže *ethnologiae observationes).* Etnologija je Čevapoviću (kao uostalom i A. F. Kolláru, koji je po svemu sudeći 1783. prvi na svijetu upotrijebio i definirao taj termin) posebna znanstvena disciplina s vlastitim zakonima *(leges ethnologiae).* Etnolozi, *qui gentes ad certam classem et Systema reuocare conati sunt,* čine to pomoću etnografske (i jezične!) građe, kako bi otkrivali staru i najstariju etničku povijest i etnogenezu. Uspoređujući pojave tradicijske kulture, koje su potvrđene u razna vremena, ne smećući s uma njihovu rasprostranjenost i poznate *migrationis gentium,* etnolozi daju etnografskoj građi dignitet historijskog dokumenta.

Čevapović sa svojim djelom predstavlja važnu sponu koja povezuje baroknu enciklopedičnu polihistoriju s preporodnim i modernim stremljenjima u humanističkim znanstvenim disciplinama u Hrvata.

---

32 BELAJ, Vitomir: *Vatroslav Jagić i etnologija.* U: *Jagićev zbornik,* Zagreb 1986. str. 181.

ZBORNIK RADOVA O FRA GRGURU ČEVAPOVIĆU
(Znanstveni skup; Slavonska Požega, 20. i 21. svibnja 1987),
str. 233—235, Osijek, 1990.

Saopćenje na Znanstvenom skupu
UDK 711(2):726.7:271.3(497.13-18)"18"+862
Rad primljen 17. XI. 1988.

IVE MAŽURAN, *Zagreb*

ČEVAPOVIĆEVA TOPOGRAFIJA SLAVONIJE

U jednom od svojih glavnih djela, odnosno prikazu franjevačkih samostana provincije Ivana Kapistrana i njihovu historijatu,[1] pozabavio se Grgur Čevapović usput i topografijom Slavonije i Srijema ovisno o smještaju pojedinog samostana na tom prostoru. Pitanje imena mjesta u bližoj ili daljoj okolici od tih samostana privlačilo je njegovu pažnju, pa je uložio mnogo truda u objašnjavanju njihova porijekla ili u traženju neposredne veze s njihovim prethodnim nazivom. Istina, već u samom pristupu tom zadatku on se uglavnom oslanjao na rezultate svojih prethodnika i topografsku građu iz antičkih vremena, tako da se na toj osnovi manje ili više i temelje njegova topografska zapažanja. Iz tog razloga Čevapovićev osobni doprinos topografiji Slavonije i Srijema nije značio bitniji pomak u istraživanju, a još se manje zasnivao na vlastitoj autopsiji.

Iznoseći, međutim, ovu konstataciju ne želim ujedno reći da Čevapovićeva nastojanja u tom pogledu ne zaslužuju pažnju ili da su ona posve marginalne vrijednosti. Pogotovo ako se imaju na umu vrijeme nastanka njegova djela i opći stupanj razvijenosti historiografije i topografije toga doba. Ali ne samo to, nego i način terenskih ispitivanja, kartografsko snimanje i mjerenje zemljišta u određenom razmjeru, bilježenje gustoće topografskih podataka i njihovoj lokaciji na priručnim ili općim zemljopisnim kartama. Pored toga i velik nedostatak objavljenih zbirki isprava i ostale izvorne građe od ranog srednjeg vijeka na početku 16. stoljeća, posebno kada je riječ o Slavoniji.

Imajući upravo to u vidu, Čevapović je u takvim okolnostima učinio sve što je najbolje znao i umio i što je tada uopće mogao učiniti. Poput starijih pisaca i njegovih suvremenika, on zapravo pokušava sistematizirati tu građu, a za svaki toponim o kojem govori nastoji pozvati se na određeni izvor svoga znanja. Osnovno polazište u tome bili su mu rezultati istraživanja na prikazu antičkog svijeta prema Tabuli Peutingeriani, Tabuli Theodosii i Antoninijevim itinerarima, zatim geografi i pisci počevši od Ptolemeja, Strabona,

1 *Gregorius Csevapovich*, Recensio Observantis Minorum Provinciae S. Ioannis a Capistrano per Hungariam, Austriam Inferiorem et Slavoniam extensae, Budae 1830.

Plinia Secunda, Aurelia Victora, Euterpia, Herodiana, Vosiusa, Menandera, Orosiusa, Zosima, Sulpitiusa Severa, Ammiana Marcellina, Theophilacta Simocatte, Jordanesa, Paula Diacona, Procopia i drugih, a od početka 15. stoljeća historičari i kroničari Janos Thuroczy, Caesar Baronius, Antun Bonfini i Nikola Isthuanffy. Isto tako i kartografi Wolffgang Lazius, Abraham Ortelius, Veit Hirschvogel, Johann Werner i Carl Neumann.

Od domaćih i mađarskih izvora Čevapović koristi kronike franjevačkih samostana, a od pisaca i historičara djela Pavla Rittera Vitezovića, Weickerta Valvasora, Baltazara Krčelića, Matije Petra Katančića, Josepha Kollera, Istvana Katone i Györgya Féjera.

Osim spomenutih, u istom djelu Čevapović se, također, služi i djelima mnogih drugih pisaca s ukupno više od 300 bibliografskih jedinica. Broj pisaca i njihovih djela, na koje se Čevapović poziva, dovoljno jasno kazuje o samom opsegu i ozbiljnosti obavljenog posla koji, nesumnjivo, zaslužuje dužno poštovanje. To više što mu topografija nije bila isključivi cilj istraživanja, nego više kao rezultat usputnih razmatranja.

Na temelju navedenih pisaca i njihovih djela, Čevapović je zaključio da je antički *Inicerum* u Požeškoj kotlini današnja Požega, a *Marsonia* pored Save Slavonski Brod. Što se tiče *Certissae* drži da je to Đakovo, a *Serotis* odgovara današnjoj Virovitici. Po svom položaju mjesto *Bolentium* odgovaralo bi Donjem Miholjcu, *Marianis* Podravskoj Slatini, a *Iovallia* nesumnjivo Valpovu. Na prostoru Lipika bile su nedvojbeno *Aquae Balissae*, a Daruvara *Aquae Iassae.*

Za rimski toponim *Urbatas* iznosi mišljenje da je to selo Svinjar odnosno današnji Davor pored Save, dok bi *Saldis* bilo selo Soljani nedaleko od Županje.

Kada govori o rimskoj koloniji *Mursi* uopće ne sumnja da je to Osijek, ali kada je riječ o *Tittoburgiumu* nesiguran je i smještava ga u blizini Borova, u čemu očito griješi. Nasuprot tome suprotstavlja se mišljenju pisaca koji kažu da je *Ad Labores* Sarvaš, već ističe da je to selo Nemetin pored Osijeka.

Rimsku koloniju *Cibalae* poistovjećuje s Vinkovcima, a nedaleko od njih smještava i *Paludes Volceae* (Palus Hiulca), u čemu također griješi jer je riječ o nekadašnjoj bari i golemoj Palači južno od Osijeka. Isto tako na prostoru pustare i rudine Lanka traži rimsko naselje *Lutoanum.*

Staro naselje *Donatiana* na putu prema *Aquincumu* (Budim) više bi prema Čevapoviću odgovaralo selu Lugu (Lasko) nego Dražu, dok se *Antiana* nalazila negdje na prostoru Baranjavara odnosno današnjeg Branjinog Vrha. Nedaleko od Luga tu je također i *Mons Aurea* koja odgovara Dardi, a *Novae* Belju.

Pisci i kartografi su bili različita mišljenja gdje se nalazio rimski *Cornacum,* tako da su ga jedni poistovjećivali s Vukovarom a drugi s Opatovcom. Za razliku od njih, Čevapović se opredijelio za Sotin.

U odnosu na rimski *Cuccium,* Čevapović je bio uvjeren da je riječ svakako o Iloku, iako su mnogi pisci držali da bi ga valjalo tražiti između Neština i Suseka, ili možda na prostoru rudine Koruška.

Što se tiče ostalih toponima iz antičkih vremena, Čevapović stavlja znak jednakosti i to: *Malata* = Banoštar, *Cusum* = Čerević ili Kamenica, *Onagrinum* = Futog, *Sirmium* = Mitrovica, *Acimincum* = Sremski Karlovci, *Rittium* = Slankamen, *Burgenas* = Banovci, *Cansilena* ili *Celena* = Orolik, *Spaneta* = Erdevik, *Budalia* ili *Bubalia* = Manđelos, *Ulmospaneta* ili *Ulmos* = Tovarnik i *Ad Basante* = Bosut.

U pogledu imena rijeka Save, Drave, Dunava, Vuke (Hiulca, Volcea) i Bosuta (Bacuntium) Čevapović nema nikakvih poteškoća, ali kada poistovjećuje Orljavu s nazivom *Recentina*, nema čvršćeg uporišta za svoje mišljenje.

Slavonski i srijemski toponimi iz razdoblja srednjeg vijeka bili su Čevapoviću lako rješivi, mada i tu, povodeći se za drugim piscima, dosta griješi. Primjera radi toponim Wolko ili Walko (Vukovar) poistovjećuje s Valpovom, a Hermangrad s Markušicom. Još više griješi kada Korogh izjenačava s Kwarokom odnosno Kuveždinom, a Ivankazogrenge s Jankovcima. Nije, također, siguran ni kad govori o Šarengradu i Opatovcu, jer se oba mjesta javljaju u srednjem vijeku pod nazivom Attya i Vochin.

Da bi prepoznao imena tadašnjih mjesta kao što su Vukovar (Valkovar), Vučedol (Vichidol), Sotin (Zatha), Ilok (Vylok), Susek (Zilzegh), Neštin (Nesd), Bingula (Gyngula), Ležimir (Lesemir), Morović (Morod), Gibarac (Gybarch), Erdevik (Erdefach), Nijemci (Nemeth), Našice (Necktze), Požega (Posoga), Virovitica (Verece), Motičina (Mochocyna), Garčin (Gruchun), Gorjani (Gara), Cernik (Csernek), Stražeman (Strazemle), Tordince (Torda), Đeletovci (Kelotoch), Erdut (Erdewd), Ljuba (Lyba), Bapska (Baba), Irig (Irugh) i mnoga druga s njihovim nekadašnjim nazivima, Čevapović nije imao razloga tvrditi suprotno ili učiniti ozbiljniji promašaj.

Kao što je prethodno već istaknuto, Čevapovićev rad na topografiji Slavonije i Srijema nije značio bitniji pomak u istraživanju, ali nema sumnje da je on o tom pitanju bio odlično obaviješten. S tog gledišta može se, dapače, reći da je širinom svoga znanja i obrazovanja daleko nadmašivao mnoge svoje suvremenike, osobito u vremenu i prostoru kada stvara većinu svojih djela.

ZBORNIK RADOVA O FRA GRGURU ĆEVAPOVIĆU
(Znanstveni skup; Slavonska Požega, 20. i 21. svibnja 1987),
str. 237—252, Osijek, 1990.

Saopćenje na Znanstvenom skupu
UDK 398.8(497.13-18)"18"=862
Rad primljen 17. XI. 1988.

MIROSLAVA VALAŠEK—HADŽIHUSEJNOVIĆ, *Osijek*

SLAVONSKA FOLKLORNA GLAZBA U ĆEVAPOVIĆEVO VRIJEME

(problematika, izvori, građa)

POVOD

Ovaj rad potaknut je pokazateljima (mogli bismo ih nazvati i otkrićima) koje su objavili istraživači povijesti naše kulture (Kuhač, Scherzer, Inhof, Pelc, Županović), prema kojima nekoliko melodija u Čevapovićevoj crkvenoj drami »Josip, sin Jakoba patrijarke« pripada svjetovnoj glazbi folklornog porijekla, ili se s njom, više ili manje, dodiruje.

Da bi dokazali svoju tvrdnju, potpisnici ovih radova imenuju melodiju kojoj je Čevapovićeva slična, a ponekad kao uzorak za komparaciju donose citat folklorne melodije. Najčešće se priča o strukturi i karakteristikama glazbenih brojeva u »Josipu« na tome i završava.

Ipak su ovi malobrojni radovi, koji su se bavili glazbenim sadržajima u »Josipu«, svojim napomenama i upozorenjima postavili početne kamenčiće u mozaiku Čevapovićeva vremena i bili izazov za istraživanje njegovih glazbenih sadržaja, zakonitosti i specifičnosti.

Dokazana polarizacija »otkrivenih« glazbenih sadržaja, tj. slavonske i njemačke pjesme u religioznoj drami 20-tih godina 19. stoljeća, nametala se mnogim pitanjima: odakle, zašto, s kojim ciljem ili bez njega, za djelo te vrste i za to vrijeme, stara ili nova praksa? Kakva je bila glazba oko Čevapovića i njegovog kruga, kakva u gradu, na selu, u samostanima, u crkvi, na trgovima, na ulici? Što su ljudi htjeli, voljeli, kakva je bila moda...?

TEMA

U ovom se radu neće nastaviti istraživanja Čevapovićevih melodija istim putem, istom metodom, komparacijom s poznatim ili nepoznatim melodijama, našim ili tuđim. Polazeći od utvrđene i dokazane činjenice da su se u drami našle hrvatske (moguće slavonske) i njemačke melodije, uz pretpostavku da su domaće i tuđe popijevke bile združene u folklornom repertoaru toga doba u Slavoniji, istraživanje se nužno kanaliziralo na ovu problematiku.

Pokazalo se da je nemoguće u radu ovog tipa obuhvatiti svjetovnu glazbu u širem smislu, zbog množine vrsta i oblika u kojima se ona javlja, a i zbog nedovoljnih i parcijalnih dosadašnjih saznanja o slavonskoj glazbi u prošlosti.

Tema ovog rada obuhvatit će zato, prvenstveno, folklornu glazbu u Slavoniji koju određuje vremenski okvir istraživanja.

POVIJESNI OKVIR

U istraživanje je uključen vremenski period od prvih poznatih dokumenata o slavonskoj folklornoj glazbi, do 50-ih godina 19. stoljeća.

Prema naslovu ovoga rada gornja vremenska granica trebala bi biti godina 1830, godina Čevapovićeve smrti. Ova granica isključila bi tako period od posljednje dvije decenije prve polovine 19. stoljeća, decenije koje su, zahvaljujući krupnim društvenim promjenama u nacionalnom, socijalnom i kulturnom pogledu, inicirane ilirskim preporodom, uvelike usmjerile interes upravo prema folklornom stvaralaštvu.

Proširivanje vremenskog okvira omogućila su dosadašnja istraživanja koja su pokazala da je folklorna glazba, posebno na selu, živjela mimo tih društvenih inovacija. Nastavljala je svoje trajanje uokvireno u tradicionalne načine i okvire izražavanja, neovisno o ilirizmu s jedne strane i glazbi koja se gajila u feudalnim dvorcima s druge strane. Folklorna glazba u gradovima (varošicama), u kojima su utjecaji iz kulturnih središta bili prodorniji, bila je fleksibilnija prema inovacijama — obagaćivala se novim sadržajima, ali u globalu održavala kontinuitet s tradicionalnim oblicima i sadržajima karakterističnim za tu sredinu.

Nove vrste komponiranih oblika: budnice, solo-pjesme, zborna, instrumentalna i operna glazba, ostale su omeđene građanskim društvenim krugom, relativno malim u odnosu na folklorno područje, pogotovo u Slavoniji.

To bi trebalo značiti da je folklorna glazba i sela i grada živjela svojim, nazovimo ga tradicionalnim životom u jednoj liniji, od (prema postojećim dokumentima) 18. stoljeća, preko predilirskog i ilirskog perioda, preko Kuhača, a moguće i dalje (što će moći dokazati ili opovrći samo nova istraživanja ove problematike).

Prema tome, priroda teme istraživanja ne bi dozvoljavala vremenska ograničenja. Međutim, ono je ipak potrebno u radu koji je već svojom namjenom ograničen. Na temelju gore iznesenih činjenica, postojanje istih folklornih sadržaja kroz više historijsko-stilskih perioda, ograničenost na polovinu stoljeća, pokazala se pogodnijom zbog faktora koji su sekundarni u životu folklorne materije, ali primarni u istraživanju njene povijesti: zbog količine građe koja je sakupljena do 50-godina kao autentičnog dokumenta toga doba, gdje upravo posljednja dva decenija, zbog naglašenog interesa Iliraca za narodno stvaralaštvo, očito dominiraju.

GEOGRAFSKO PODRUČJE

Ograničeno porijeklom, »životom i djelovanjem Grgura Čevapovića, istraživanje obuhvaća Slavoniju kao geografsku regiju. Ali u istraživanju folklora, geografska ograničenja postaju otperećenja. Što npr. za jednu narodnu pjesmu znači geografska omeđenost? Poznato je da je jedna od bitnih karakteristika folklorne tvorevine njena usmena predaja, tj. da njen život ovisi o živom prenosiocu. A taj prenosioc (za melografa kazivač) je individua sa slobodom kretanja, s vlastitim ukusom, memorijom, sluhom, svojom društvenom, nacionalnom, ekonomskom, tradicionalnom i drugom pripadnosti.

Upravo istraživanje povijesti folklorne glazbe koje je započelo u Slavoniji, dakle na građi koja je sakupljena u Slavoniji, pokazalo je da folklor ovisi, osim o regionalnim i o brojnim drugim zakonima. Zakoni o kojima ovisi »život« i »smrt« pjesme ili plesa mogu biti i sociološki, psihološki, politički....

Zato ako se istraživanje mora ograničiti na Slavoniju, onda je ono moguće zbog drugih činilaca — ne folklornih, zbog zapisivača građe. Oni su porijeklom iz Slavonije ili građa koju su sakupili slavonska je zato što su je oni zapisali u Slavoniji. Međutim, što bi bilo ako bi nešto od te iste građe bilo zapisano npr. u Hrvatskom Zagorju ili Bačkoj? Da li bi ona, zahvaljujući zapisivaču ili lokalitetu, nazvana zagorskim ili bačkim folklorom?

Putevi folklorne glazbe, zakoni njenog postojanja, njenih putovanja, posebno pripadnosti određenom društvenom sloju ili slojevima, vrlo su zanimljive teme. U ovom radu bit će ponešo riječi i o ovoj problematici koja tek čeka rezultate opsežnih komparativnih istraživanja, ne isključivo geografski omeđenih.

POLARIZACIJA FOLKLORNE GRAĐE

Ovim odlomkom vraćamo se za povod našeg izlaganja koje je upravo potaknuto polarizacijom folklorne građe iz Čevapovićevog »Josipa« — melodijama različite provincijencije: slavonske i njemačke. Odakle, kako i zašto one u »Josipu«?

Istraživanjem građe iz slavonskih izvora moguće je naći odgovor na to pitanje. Dat će ga pregled rezultata istraživanja sadržaja i karaktera folklorne glazbe u ovom radu.

Ipak, građa koja će biti predočena nametala je potrebu za objašnjenjem koje bi moglo biti putokaz ka njenom razumijevanju.

Poznato je iz autentičnih izvora (Taube) da u Slavoniji na prijelazu u 19. stoljeće i nije bilo takvih mjesta koja bi odgovarala našem današnjem (a i tadašnjem) pojmu uređenog grada. Gradom se smatrao jedino Osijek i djelomično Sl. Požega, a varošicama Sl. Brod, Đakovo i Vukovar. Takozvano gradsko jezgro gradilo se oko vojnih i crkvenih središta, a izgled grada ovisio je o nekoliko većih zgrada, dok je okolina bila slična selu. Ali, život grada, zanimanja njegovih stanovnika bili su znatno drugačiji. Veza sa seoskim zaleđem bila je neminovna, posebno rodbinska, ali i društvena, uključujući i ekonomsku i kulturnu između slavonskih varošica; na širem, pa i vanpanonskom područja bila je, čini se, još čvršća.

Upravo ove horizontalne (međuvaroške) sličnosti i vertikalne razlike (između sela i grada) vidljive su iz sabrane folklorno-muzičke građe. Sadržaji sakupljeni u autentičnim seoskim i gradskim sredinama međusobno se razlikuju, iako je ipak primjećena ovisnost gradske sredine o seoskoj.

Seoska folklorna glazba, pretpostavimo svojom tradicionalnom uslovljenošću, čini se, tvrdokorno čuva svoju autentičnost na gotovo cijelom području, kako sadržajnu, tako i karakternu i stilsku. Doima se da je »gluha« na zvukove gradske glazbe.

Gradska folklorna glazba (prema istraženim glazbenim i tekstovnim zapisima) donosila je sadržaje porijeklom iz različitih izvora. U sadašnjem stadiju istraživanja moguće je (okvirno) imenovati dva:

— tradicionalnu folklornu glazbu regije (uvjetni termin za slavonsko i za južno panonsko ravničarsko područje), i

— importirane glazbene sadržaje (najčešće njemačke i austrijske, a moguće i talijanske, mađarske, turske i elemente drugih folklornih regija, npr. iz Hrvatskog zagorja).

Otuda i kod Čevapovića i slavonske i njemačke melodije istodobno. Ali, ove činjenice otvaraju pitanje odnosa domaćeg stanovništva prema stranom folkloru, stvaranja folklornog profila grada, tj. pitanje zbog čega se i na koji se način u Slavoniji udomaćio strani folklor?

STRANI FOLKLOR

Glazbena komponenta u kazališnim predstavama toga doba, kako stranih putujućih grupa tako i domaćih izvođača, neistražena je tema u našoj glazbenoj povijesti. Ipak, poneki sačuvani podaci, koji iskrsnu iz historijske građe, govore da Čevapovićev primjer nije usamljen i da su se melodije domaćeg i stranog porijekla u istom djelu nailazile češće nego se pretpostavlja.

Kao novi primjer iste prakse neka posluži tekst igrokaza na hrvatskom jeziku: »Na tri kralja 1814«, koji je zabilježen u Brlićevoj ostavštini i objavljen u V. knjižici »Uspomene na stari Brod«. Napomene uz pojedine strofe upućuju na način kojim se trebaju pjevati. Prema njima tekst se »piva po glasu pisme«: »Ej, prodaj babo, šugava kulaša«, »Il' ovako il' onako«, ali istodobno i na melodije njemačkih popijevaka: »Ich haban Hut, der taufeln thut«, »'s' Mensch hat ein Brandweinrausch« i dr.

Ako, dakle, možemo predočiti da Čevapović nije usamljen slučaj, moguće je, možda, govoriti o nekoj vrsti prakse u primjeni, ne samo naših nego i tuđih melodija na nove, ponekad i autorske tekstove, tim više što je isti postupak registriran i u crkvenim popijevkama i ilirskim budnicama.

Postavlja se pitanje razloga i povoda takvim postupcima. Ako je razlog popularizirаnje novih tekstova i sadržaja kroz glazbu, onda se dolazi do zaključka da je popularnost stranih melodija u određenim krugovima (gradskim) bila jednaka popularnosti glazbenih — folklornih sadržaja domaćeg porijekla.

Time se otvara novo područje u istraživanju folklorne glazbe Slavonije, područje problematike, porijekla i prenosilaca stranih popijevaka. U tu svrhu potrebno je istražiti sociološke, nacionalne, političke i druge razloge koji su stvorili pogodno tlo u slavonskim varošicama za presađivanje tuđih kultura, pa i glazbe, i usvajanje istih od domaće populacije. Osim toga potrebno je istražiti ovu pojavu historijski (s obzirom na mijenjanje društvene ideologije koja se u slavonskim gradovima osjetila više nego na selu) kroz predilirski, ilirski i postilirski vremenski period. Međutim, takva opsežna istraživanja prelaze okvire tematike ovoga rada — prikaza slavonske glazbe u Čevapovićevo vrijeme prema autentičnim izvorima.

ŽIVOT FOLKLORNE GLAZBE

Koje komponente i koji sadržaji čine svijet folklorne glazbe? Da li se, iz notama zapisane melodije, (tzv. primarnog izvora) može »pročitati« sve što čini glazbu, pogotovo folklornu? Koja je sadržajna razlika između notama zapisanog autorskog djela i zapisa folklorne glazbe?

Ako folklorna popijevka »živi« u jednom određenom društvenom krugu, u dužem ili kraćem vremenskom periodu, onda se ne možemo zadovoljiti samo glazbenim sadržajem. Potrebno je odgovoriti i na pitanje: Kakav je to društveni krug kome odgovara određena melodija, ples, svirka i zašto? Treba istražiti nosioce te glazbe i naći odgovore na pitanja: Kako su je izvodili, kako su je čuli i osjetili njeni suvremenici, kakva joj je bila uloga u životu ljudi, kojim je životnim situacijama odgovarala?

Nešto se od toga može odgonetnuti iz glazbenih zapisa, uz pomoć cijelog ili bar djelomičnog teksta, iz karaktera, strukture ili sadržaja melodije. Melografski zapisi, koji su sačuvani iz određenog vremenskog perioda, mogu odgovoriti na pitanja o pripadnosti, stilu, namjeni. Iz zapisa se mogu izdvojiti njihove glazbene karakteristike: forma, tonalitet, melodijska struktura, ritam, kadence, intervali i dr. Ali, za odgovore na sva postavljena, a moguće i nova pitanja, nisu dovoljni samo notni zapisi.

Zato su u ovom istraživanju korišteni svi raspoloživi izvori — i to:

— izvori u kojima se podaci iznose deskriptivnim načinom,

— tekstovi pjevanih pjesama,

— melografski zapisi iz prve polovine 19. stoljeća,

— melografski zapisi novijeg datuma i iz drugih geografskih regija kao dopunska građa.

IZVORI I.

U ovu grupu uvrštena su ona autentična djela koja sadrže opise raznih komponenata relevantnih za foklornu glazbu jednog povijesnog perioda, oni koji se smatraju indirektnim izvorima. Takva se djela (iz perioda od polovine 18. do polovine 19. stoljeća) mogu, prema karakteru, namjeni i sadržaju podijeliti na:

1. izvještaje i putopise i
2. književna djela.

Ad 1. Izvještaje i putopise najčešće su pisali strani putnici kroz Slavoniju, koji su u njoj boravili kraće vrijeme, uglavnom službeno. Uz mnoštvo statističkih, ekonomskih i privrednih ovih izvještaji sadrže i podatke vrijedne za etnološka, antropološka i folkloristička istraživanja. Ove opsežne studije u kojima ima riječi i o folklornoj glazbi, pisali su Nijemci, Austrijanci (Taube, Engel, Hitzinger), Madžari (Piller i Mitterpacher), Slovak (Čaplović) i naš Slavonac Spiridon Jović koji su dio života, uglavnom zbog državne službe, proveli u Austrijskoj prijestolnici. Strani jezik, kratkoća boravka, a i način života u velikim razvijenim urbanim centrima, uvjetovali su često subjektivni odnos ovih izvještača, pogotovo prema životu slavonskog sela, koje je i za vrijeme, i nakon vladavine Turaka, živjelo u izolaciji i veoma teškim uvjetima. Osim toga, podaci iz ovih izvještaja odnose se na mali broj lokaliteta, pa zato svi oni zejedno ne mogu obuhvatiti Slavoniju u cjelini, niti se kroz njih mogu generalizirati slavonske etnološke i folklorističke karakteristike.

Ipak, sagledani u kontinuitetu, ovi izvještaji daju naslutiti izvjesnu razvojnu liniju približavanju životu Slavonaca, što se odrazilo na vrstu i obim podataka: od Taubeovog i Engelovog kritičkog odnosa prema karakteru i sociološko-ekonomskom nivou slavonskog seljaka, preko pokušaja realističkog prikaza budimskih profesora, do znalački vještog, sadržajem i detaljima bogatog izvještaja našeg Spiridona Jovića. U sam osvit ilirskog preporoda (1835) s romantičarskim oduševljenjem za seoski život i idilu, Jovićeva je slika slavonskih običaja i glazbe, ipak, najbogatiji izvor građe iz ove vrste literature.

Ad 2. Književna djela sadrže dvije vrste podataka koji mogu služiti kao građa u istraživanju folklorne glazbe:

a) — opise pjesme, plesa instrumenata, običaja (koji su po karakteru i sadržaju slični opisima iz putopisne literature) i

b) — tekstove pjevanih pjesama (koji bi se čak, kao jedan od strukturnih elemenata folklornih popijevaka, trebale smatrati primarnim izvorima, pa će u ovom radu o njima biti riječi u odlomku Izvori II).

Podatke o običajima i glazbi možemo naći u književnim djelima raznog profila: u proznoj i poetskoj literaturi, svjetovnog i crkvenog sadržaja, u zbirkama tekstova narodnih pjesama, u originalnim radovima, studijama i dr. Način kojim se donose ovisi o namjeni djela, koncepciji autora, a i stilskom periodu u kojem je djelo nastalo.

U književnim djelima iz prosvjetiteljstva, do podataka o folklornoj glazbi, može se doći indirektnim putem, analizom komponenata opisanih običaja.

Od predilirskog doba, a posebno u doba ilirizma, običaji, glazba i poezija dolaze u centar interesa književnika i drugih kulturnih radnika, kako zbog romantičarskog oduševljenja prema prirodi i seoskoj idili, tako i zbog ilirske nacionalno-kulturne ideologije. Posebno mjesto u povijesti folklorne glazbe pripada Matiji Petru Katančiću, prvom koji je i na literaran i na znanstveno-analitički način pristupio folklornoj glazbi; u Katančićevim poetskim ostvarenjima, opisima i prikazima života folklorne glazbe, analizom njenih strukturnih elemenata i, što je od izuzetne važnosti za folklornu glazbu, prvim melografskim zapisima.

Ilirizam, u početku usputno (Topalović), a u djelima Ilića (a kasnije i Stojanovića), s izričitim ciljem, postavio je temelje studioznom i sistematskom sakupljanju podataka o »narodnom životu i običajima«, među kojima se mogu izolirati i brojni vrijedni podaci o folklornoj glazbi.

Kako je ovo istraživanje potaknuto činjenicom da se u jednom autorskom djelu s početka 19. stoljeća nalaze narodne melodije različitog porijekla, prije nego se iznese pregled glazbenih sadržaja iz gore pomenute literature, potrebno je naglasiti slijedeće: sva građa koja se iznosi deskriptivnim načinom (sa vrlo malim izuzecima) pripada seoskom folkloru, što je djelomično razumljivo zbog starosti jednog dijela izvora, a i ilirskim programom stvaranja kulture na osnovama nacionalne prošlosti, čija je »čistoća« očuvana na selu.

Za razliku od ovih, primarni izvori, uključujući i tekstove pjesama, donose mnogo više podataka o gradskom folkloru, kojem pripadaju i melodije iz Čevapovićeva »Josipa«.

GRAĐA I.

U istraživanju vokalne i instrumentalne folklorne glazbe nezaobilazne su društvene pojave čiji je ona sastavni dio: običaji, tzv. »narodni običaji« i plesovi.

1. Običaji

Zahvaljujući kritičkom Reljkovićevom odnosu na udar njegova pera došle su tzv, »turske skule«, tj. narodni običaji: prelo, divan i posijelo.

Prema podacima S. Jovića seoske svećanosti, karnevali, božićni i uskrsni blagdani, svadbeni i pogrebni običaji i vašari bili su bogati pjesmom i svirkom. Jović bilježi da običaji podliježu ustaljenom ritualu, a često i sujevjerju.

Katančić spominje ladarice u Posavini i žetvene svećanosti u Slavoniji s obiljem glazbe i plesa. O žetvenim običajima pisao je i Topalović uz napomene: »o Filipu, o Spasovu i o Duhovih, kadno tako nazvane kraljice hodaju«. (Topalović, 1842, 33).

Luka Ilić se prvi potrudio da opširno, u zasebnim odlomcima, opiše sve godišnje i porodične običaje u zasebnoj knjizi »Narodni slavonski običaji« (1846). Ilić je bilježio ili spomenuo mjesta gdje je običaj vidio, opisao običaj i komparirao s opisima drugih zapisivača i na taj način postavio temelje hrvatskoj komparativnoj etnologiji. Pjeva se svuda — piše Ilić, uz poslove, za rođendane, na svadbama i sijelima, maloj djeci, uz veselja, uz narodne običaje, na pazarima, gozbama, sprovodima, a Ilić opisuje i poklade, prvi maj, križarice i kraljice.

2. Plesovi

Svi zapisivači opisuju kolo kao najpopularniji slavonski ples. Još s početka 18. stoljeća postoji podatak o kolu u djelu Ivana Grličića — »Put nebeski« (1707), prema kojem je kolo bilo osuđeno kao »vrelo nemorala«.

Istog mišljenja je bio Reljković kad je pisao da su kolo u Slavoniju donijeli Turci. Nakon njega za i protiv kola i drugih običaja ustali su njegovi sljedbenici. Došen je protiv kola:

»Kosi kolo i sabore
gdi se od zla čini gore«. (Došen, 1969, 84).

Iako obojen satirom, Došen je dao jedan od najplastičnijih opisa plesačica u kolu: »Al u kolu nike žene/ premda naglo užežene/ nit se zgore niti slegu/ nit počinu, nit prilegu / daj od naglog bluda bisne/ upaljene i nesvisne/ zemlju nogam mlatit stanu/ (...). (Matić, 1962, 25). Katančić je tvrdio da su kolo još igrali Iliri (a Ilić Grci), čime je pokuašo demantirati Reljkovića, a sam je ispjevao brojne stihove u slavu kola:

»Tako nam imena i moje svirale,
i vrutka ledena gdino ste igrale,
velike i male, potecite amo,
da se sveci fale, da kolo igramo,« (Marijanović, 1984, 88).

Pjevano kolo, tj. kolo bez pratnje instrumenta, spominje cijeli niz registratora: Piller i Mitterpacher, Katančić, Topalović, Ilić. Topalović oduševljeno piše: »Milina je gledat, kako tom prilikom široko tako i okolo kretajući se kolo staro i mlado, muško i žensko, domaće i stransko obkoli (...). Tu ponositost, to tiho gibanje u kolu, tu nježnost i čistu narodnu opravu kod naših Ilirkah treba samo viditi (...)«. (Topalović, 1842, 33). Kolo najčešće prate gajde i tambure.

Koliko je do sada poznato prvi detaljniji opis narodnih plesova dao je graničarski oficir Stanislav Šumski 1799: šaranac, lesa, momačko kolo, ketuš, jastučić i kolo na kolu. (Mladenović O, 1973, 13). Jastučić spominju Jović i Ilić, a Ilić daje opise i naravnog kola i povračanca.

Koliko su Slavonci neumorni u plesu ilustrirati će Ilićev komentar: »Slavonac bi se stidio pristati od plesanja prie nego svirač stane. Odkuda sledi sa dostaput po čitav sat igraju i bolje se umore nego da su želi ili kopali, pa ipak čim se oglase dude opet pričimaju« (Ilić, 1846, 213).

3. Pjesme

Još je Taube rijetke pohvalne rečenice u svom djelu uputio upravo pjesmama: »pjesme zvuče melodično i lepo ih je slušati«, a »svi su Iliri bardi i imaju prirodan smisao za pesništvo« — piše Taube.

Jović bilježi da se melodije nježnih ljubavnih pjesama »po pravilu kreću u blagim tonovima i pokazuju većinom setan, elegičan karakter« Jović, 1973, 152).

Balade spominju Reljković, Došen i Katančić, a te su se najčešće pjevale u kolu djevojaka. Katančić je pokušao klasificirati pjevane lirske pjesme: popijevke su pjesme dugog stiha, »pjevane su po-pjevu, 'ravnim načinom', 'potresale' su se i otezale, a počesto su imale i pripjev«. Poskočice su mu pjesme kraćeg stiha, »najčešće pjevane u kolu, a odgovaraju im osmerački stihovi«. Crkvene pjesme uspoređuje s narodnima i smatra da su jednoglasne popijevke slične koralu.

Posebno je zanimljivo za današnje istraživanje da je većina zapisivača (Piller i Mitterpacher, Jović, Katančić, Ilić) opširno opisivali gusle i guslarsko tj. epsko pjevanje, (a spominju se i likovi poput Kraljevića Marka i bana Ive Karlovića.)

Isto tako već u zapisima Jovića, Došena, Katančića i Ilića spominju se »poskočiće« za koje se smatralo da su novijeg datuma. Jović bilježi: »U sastavni dio ove igre (kola) spadaju i poskočice ili podvikivanja u sliku, koje igrači uzvikuju po taktu muzike, pola pjevajući, pola deklarirajući. Ova podvikivanja odnose se najvećim delom na igračice i šaljivog su, ali istovremeno tako delikatnog sadržaja da se strano uho ne može na njih navići; isto tako ne bi se ni jedan momak lako usudio da ih otpěva izvan kola« (Jović, 1972, 155). Ilić piše da se »neprestano pocikuje, poskočice napola pěvaju (...) i to većom stranom takve, koje su proti ženskom spolu (...) njih imade dosta i nedostojnih (...).« (Ilić, 1846, 206).

Ilić dijeli pjesme prema porijeklu i pripadnosti društvenom sloju. Prema toj podjeli, osim narodnih i »umjetnih«, Ilić je bilježio i varoške pjesme (kalfinske, o kojim će biti riječi u odlomku o zbirkama tekstova i zapisa folklorne glazbe).

4. Način pjevanja

Od izuzetne je važnosti, pogotovo za suvremenu metodu istraživanja folklorne glazbe, što se u djelima gotovo svih registratora nalaze opširni opisi načina pjevanja, djelomično i instrumentalnih izvedbi. Iz njih možemo razlučiti dvije vrste podataka:

— jedan dio podataka odnosi se na mjesta, vrijeme i prigode kada se izvodila folklorna glazba,

— drugi dio obrađuje samu strukturu te glazbe i tehniku izvedbe.

Iz opisa najčešće zrači iskreno oduševljenje prema izuzetnim doživljajima pjevanja seoskih djevojaka i momaka kao i prema specifičnostima samih pjesama: ukrasima, međusobnim odnosima solista i grupe, među grupama pjevača, karakteru pjesama i sl.

Dok Reljković doživljava pjevanje momaka kao urlanje »pomamnih vukova«, Katančić i Topalović zanose se ljepotom kraljičkih pjesama, djevojačkih pjesama za vrijeme ljetnih radova, uz vatru za poklade i u kolu. Impresivan je Topalovićev doživljaj pjevanja djevojaka u žetvi iz njegovog romantičarskog opisa: »Takvi glas nijedne pěsme odprije nečuvši — u istinu i verhu suglasja od naših pěvačicah, i verhu milote od napěva — glasa, arie, melodie — pri toj pěsmici veoma čuditi morao. Al' treba istu pěsmicu iz nekoliko desetak gerlicah ilirskih, i to usred gajevah pirnoklasnih poljah slušati (...), da od gromovitog glasa njihovog cěla okolica zaori (...). Kolika věština, kolika ljubav prama narodnom pěvanju mora bit kod naših Ilirkinjah!« (Topalović, 1842, 10 i 24).

Strukture melodije, interpretacije i kombinacije stihove, njihovih članaka, ukrašavanje melodija i stihova, tehnika izvođenja, sve su to elementi koje su Jović, Katančić, Topalović i Ilić analizirali prema svom viđenju i znanju. Zanimljivo je usporediti opis načina interpretacije pjesama i konstrukcije melodije u djevojačkom kolu.

Katančić piše: »Pjesme se pjevaju i u kolu djevojaka tako da se ponove prve dvije stope po dva puta iz svakog stiha« i da djevojke »mijenjaju napjev na dva ili tri načina« (Katančić, 1984, 141).

Prema Topaloviću djevojke se »razdĕle na dvĕ strane tj. koje će zavadat (tak običaju govorit od onieh koje počimaju) i te malo sitnije, il' tanjim glasom pĕvaju, pa onda opet druga strana one iste rĕči, samo krupnijim glasom ponavlja (...) u pĕvanju sad perve sad poslĕdnje slovke u naših pĕsmah po dva, po tri, i po višeput ponavljaju, kako kojoj glas il' melodia sa sobom donosi«. (Topalović, 1842, 24).

Način djevojačkog pjevanja Ilić opisuje ovako: »Prednjače pričmu pĕsmu i čim pervi stih izpĕvaju, pričimaju ga iznova, kao i pervi put ponavljat, dok glas uhvate ine u kolu igrajuće. Na primer ovako ovaj stih: Kiša, kiša pada, ladan vĕtar piri, — i čim ga doverše ta opet pričmu Kiša, kiša, kad drugi put ovu rĕč kiša hoće da izuste ostale pĕvačice glas uhvate i pričmu na isti način odgovarat (...)«. (Ilić, 1846, 124).

Jedna od karakteristika folklornih pjesama su brojni i raznoliki ukrasi u pripjevu, završetku pjesme (Topalović, Katančić), a ističe se uzvik »oj« u raznim varijantama izvedbe. Katančić bilježi uzvikivanje na tom slogu, »podrhtavanje glasa«, »otežući slogove«, posebno u pjevanju muškaraca.

Katančić je pokušao opisati i guslarsku pjesmu koja se pjeva u »desetercu, pristalo mi jednostavom dikcijom, prikladnim riječima, ali bez sroka, po drevnom i uhodanom pučkom običaju« (Katančić, 1984, 141). Po Joviću guslarska se pjesma izvodi tako da se »slepac postavi pored crkve, na kakvom mostu, ili inače kakvom zgodnom mestu i izvija jednolične, melankolične tonove svojih gusala u nekoliko prostih preludija« (...) Čim je slepac zauzeo mesto i počeo da peva pesmu, odmah se oko njega skupi mnoštvo slušalaca koji s najvećom pažnjom slušaju njegovo pevanje. Pevanje ovih pesama je jednolično i mirno, i zapravo je više deklamovanje, nego pevanje (...). Uostalom, poneki slepac zna svojoj pesmi da udahne toliko izraza i osećanja da slušaoci budu do suza ganuti.« (Jović, 1972, 138).

5. Instrumenti

Već su budimski profesori zabilježili da Slavonci »instrumenata muzičkih gotovo nemaju drugih osim ova dva: mijeh (...) i vokalna lira (tambura) (...). (Matić, 1937, 13).

I zaista, uz gusle i poneki drugi instrument, svi izvještači spominju gajde i tamburu. »Jednolični tonovi svirala odomaćenih u zemlji slevaju se sa zvucima tambure u jedinstvenu harmoniju koja je opet nadjačana zvucima mnogobrojnih gajdi« — piše Jović (1972, 137). Za vrijeme Ilića kolo su pratile gajde ili dude) ili tamburaši oko kojih se kolo okretalo. Kao pratnja kolu Topalović spominje i druge instrumente uz gajde, tambure i »gusle, frulja il' šta mu drago«.

Katančić je dao svakako najobimniji, do sada poznati, popis folklornih instrumenata u Slavoniji na prijelazu 18. i 19. stoljeća. Dio instrumenata komparirao je s antičkim iz čega je moguće saznati koji instrumenti vode porijeklo iz antičkog doba, koliko su se izmijenili, a koji imaju drugačije karakteristike. Među seoske instrumente Katančić ubraja od duhačih: frule razne građe, savijenu sviralu stupoš, opisuje dijelove gajdi i objašnjava razliku sa dudama. »Za njih se drži — piše Katančić — da su se nekada koristile u bogoslužju zajedno sa drugim glazbenim instrumentima, a kad su ih zamijenile pneumatske orgulje, našle su svoje mjesto na trgu, u kolu, u svatovima, na igrankama, u vojsci i drugim veselim zgodama.« (Katančić 1984, 119).

Od instrumenata koji vode porijeklo od antičkih, Katančić spominje psaltir, citaru, bubnjeve, orgulje, gusle, trube i rogovež. »Naše žene, ma koliko su vješte u pjevanju i kolu, ipak se rijetko bave glazbom, a i tada uglavnom kćeri bogatih, koje imaju harfu sličnu svečanim cimbalama, a zovu je klavikord (...)« (Isto, 117). Katančić jedini spominje klavikord, ali i čegrtaljku koju ubraja među instrumente antičkog porijekla. Gusle, »to je glazbalo u obliku kornjače i ima jednu žicu od konjske strune s ručicom, koja je duga stopu ili nešto više, te gudalo od iste strune. Ono je tako prilagođeno da svojim zvukom točno odgovara melodiji glasa. Danas se u Slavoniji nalazi malo takvih pjevača — piše Katančić, jer je kod lirske pjesme prevladala tambura.« (isto, 140).

IZVORI I GRAĐA II.

O tekstovima pjesama već je mnogo rečeno u istraživanju usmene književnosti. U ovom radu potrebno se, također, osvrnuti na tekstove pjevanih pjesama (a to su uglavnom sve folklorne pjesme), s izričitim zadatkom da se predoči njihova važnost u istraživanju folklorne glazbe. Treba upozoriti da se do sada vrlo malo vodilo računa o sinkretičkom karakteru popijevaka, tj. o istovjetnoj važnosti i literarne i glazbene komponente. Tekst pjesme koja se izvodila pjevanjem, čak samo prvi stih, zahvaljujući većoj količini građe, može biti dokumenat o njenom postojanju u određenom lokalitetu, društvenoj sredini, može potvrditi njeno postojanje u određenom vremenu, njene varijante i dr.

Ali ipak, kod korištenja testovne građe mora se voditi računa o vrlo važnoj činjenici koja je prisutna u odnosima glazbene i tekstovne komponente folklornih popijevaka: vrlo se često događa da dolazi do međusobnih prožimanja i miješanja tekstovnog i glazbenog sadržaja. Dosadašnja istraživanja pokazala su fleksibilan odnos tih dvaju strukturnih sadržaja: glazbeni uzorak (melodija je ovaj puta nazvana uzorkom zbog brojnosti melodijskih varijanata u kojima se ona javlja) često služi kao melodijska shema u koju se nastoji »ugurati« tekst različitog sadržaja i namjene (Dokazati se može da praksa koja je uočena u autorskim djelima, ovaj puta kod Čevapovića i Katančića uvelike postoji, kao već uhodana u folklornoj vokalnoj glazbi). To znači da se, u koliko su iste metroritamske strukture na jednu melodiju ili njenu varijantu mogu pjevati različiti tekstovi, ali i obratno (Praksa je i suvremenog folklora).

Tvrdnju da se folklorna poezija pjevala u vremenu koje se u ovom radu istražuje, potrebno je i dokazati. Kako je istraživanje ove problematike u početnoj fazi, koristit ćemo se literaturom i građom koja je do sada pronađena, a koja može za sada ponuditi samo fragmentarne podatke.

U uvodnom tekstu za osječko izdanje Reljkovićevog »Satira« iz 1974. godine Ivo Bogner (bez oznake izvora) piše da se »Satir« pjevao uz tamburu: »On se nije recitirao kao danas. Obligatna je bila tzv. 'konjska' tambura sačuvana još za vremena prije Matije Korvina, uz koju se 'Satir' pjevao u starim slavonskim zadrugama.«

Da su se epske pjesme, pa i autorska ostvarenja, pjevale uz tamburu, potvrdit će i naslovi Ivanišićevih pjesama: »Pieszma od junachtva Viteza Peharnika (...) koju Ogulinacs pieva nuz Tamburu (...)« i »Pisma koju piva Slavonac uz Tamburu, a Liscanin odpiva od uzetja turske Gradishke illiti Berbira grada (...)«. Zatim kao prva reakcija na Reljkovićeva »Satira« 1767. godine objavljena je knjižica »Slavonski tamburaš« a 1842. Topalović je izdao zbirku tekstova narodnih pjesama pod naslovom: »Tamburaši ilirski«, kod kojih naslovi direktno aludiraju na vokalno izvođenje uz pratnju tambura.

Luka Ilić, je u uvodu II. sveska »Varoških pěsama« označio da je sakupljao one koje je čuo »pěvati u Slavoniji«, a bio je sasvim određen kada je u svojoj knjizi »Narodni slavonski običaji«, ispred svakog od 137 tekstova objavljenih pjesama, kojima su protkani narodni običaji, označio da se tekstovi pjevaju.

Konačno, i komparacijom zapisanih melodija i tekstova, sačuvanih u rukopisnim i objavljenim zbirkama, posebno lirskih pjesama, može se potvrditi njihova glazbena interpretacija.

Ne upuštajući se u detaljan pregled zbirki tekstova usmene poezije (o kojima postoji obimna literatura), taj bogati tekstovni potencijal za istraživanje folklorne glazbe ovaj puta donosim samo pregled one građe koja je poslužila u ovom istraživanju folklorne glazbe u Slavoniji u Čevapovićevo vrijeme, uz onu koja bi mogla poslužiti u daljnjem radu, (Upozoravam da sve mogućnosti koje pruža sakupljeni tekstovni fond još nisu u potpunosti iskorištene).

Započeto je traganje za odgovorima koje mogu dati tekstovi pjevanih pjesama iz Erlangenskog rukopisa, iz brojnih rukopisnih pjesmarica, a posebno onih koje se, poput zbirke »Sabranje«, nalaze u Arhivu i knjižnici Brlić u Slavonskom Brodu, u Zborniku Tome Kraljića i Požeškom zborniku I. Perviza, te drugi rukopisi iz Ostavštine Vj. Babukića, tekstovi pjesama objavljenih u Brlićevim i Filipovićevim kalendarima. Od slavonskih izvora poslužili su i svi tekstovi, objavljeni i u rukopisu, koje su sakupili M. P. Katančić, Mato Topalović, Luka Ilić, Mijat Stojanović, a kasnije J. Lovretić, F. Kuhač i drugi.

Za komparaciju i istraživanje varijanata i rasprostranjenosti popijevaka korišteni su tekstovi rukopisnih pjesmarica koje su objavili: F. Fancev u radu: »Hrvatska dobrovolja u popijevkama, zdravicama i napitnicama prošlih vjekova« (1937), Borivoje Marinković u zbirci: »Srpska građanska poezija 18. i s početka 19. vijeka« (1966), zatim Đuro Deželić u »Pjesmarici« (1867) i dr.

Zbog, već u ovom radu označene prakse, primjene folklornih melodija i u crkevnoj glazbi, u dramskim predstavama i u autorskim djelima različite namjene, tragove folklorne glazbe ili podatke o njoj, moguće je naći u Petretićevoj pjesmarici iz 17. stoljeća, molitvenicima i zbirkama iz 18. i 19. stoljeća Kanižlića, Jaića, te drugoj građi i literaturi.

IZVORI I GRAĐA III.

U treću grupu uvršteni su tzv. primarni izvori — melografski zapisi.

U odnosu na tekstovnu melografsku građa iz prve polovice 19. stoljeća je brojčano mnogo siromašnija. Razloge treba tražiti prvenstveno, u različitim načinima registriranja tekstovne i glazbene komponente, odnosno u zahtjevima koje postavlja tako specifičan rad kao što je melografski. Poznato je da melografski rad ovisi o solidnoj glazbeno-stručnoj i tehničkoj spremi, izuzetnim prirodnim sposobnostima (sluh i osjećaj za ritam), poznavanju metodologije rada. Do druge polovine 20. stoljeća nije bilo specijaliziranih stručnjaka ,a niti mogućnosti adekvatnog glazbenog obrazovanja; zapisivanje se vršilo »po sluhu«, pa je vjerodostojnost i kvalitet takvih zapisa nužno diskutabilan (Neadekvatnim lošim zapisima nužno se smanjuje fond raspoložive građe). To su sve razlozi zbog kojih se glazbena komponenta folklora počela zapisivati relativno kasno, što i danas postoji (iako se registriranje vrši tehničkim pomagalima) mali broj registratora i istraživača folklorne glazbe, zbog čega se s velikim poteškoćama dolazi do potrebne melografske građe za historijska i komparativna istraživanja.

Iako o glazbenoj spremi zapisivača (većim dijelom nepoznatih) iz prve polovine 19. stoljeća nemamo do sada izravnih dokumenata, može se ustvrditi da zapisi svojom kvalitetom i sadržajem ipak mogu poslužiti kao temelj istraživanju folklorne glazbe toga doba. Najbrojniji melografski zapisi iz Slavonije su hrvatski zapisi, prvi u Hrvatskoj zapisani suvremenom notacijom, prvi hrvatski tiskani u formi zbirke (Katineli), sadrže građu različitog porijekla (domaću i stranu), različite društvene pripadnosti (seljačku i gradsku), primjere instrumentalne i vokalne glazbe, starijeg i novijeg sloja, autorska djela, budnice itd., čime pružaju građu za veoma široki diapazon istraživanja.

Ovaj rad se temelji na objavljenoj, u muzičkoj povijesti djelomično poznatoj građi. Traganje za mogućim novim melografskim zapisima nije se pokazalo plodonosnim, ali su pronađeni podaci koji nose nova saznanja o folklornoj glazbi toga doba.

Između ostalih treba ovaj puta naglasiti da je Slavonija na prijelazu 18. u 19. stoljeće imala svog zapisivača narodnih melodija, pjesnika i znanstvenika Matiju Petra Katančića (moguće da je Katančić prvi melograf u Hrvatskoj). Na njegov melografski rad ukazao je još Matić 1945. godine, ali tek otkrivanjem i prevođenjem njegova latinskog djela »De poesi illyrica libellus« (Osijek, 1984) moguće je dokazati i analizirati njegov rad. Nažalost, ove se informacije ne mogu potkrijepiti predočenjem samih zapisa, jer oni do sada još nisu pronađeni.

Treba upozoriti da se građa iz prve polovine 19. stoljeća, iako je zapisana suvremenom notacijom, uvelike razlikuje po svom karakteru, namjeni, tehničkim i drugim karakteristikama.

Najkompletnija je svakako tiskana zbirka Karla Katinelija »Južnoslavljanske pučke pěsme« od 25 folklornih melodija, koje se nalaze u gornjem glasu klavirskog sloga s tekstom prve strofe. Postoje autentični podaci o Katinelijevu autorstvu melodija, a sama zbirka tiskana u Beču (najvjerojatnije 1849), može se smatrati prvom tiskanom hrvatskom melografskom zbirkom.

Zbirka pronađena u ostavštini brodskog trgovca i književnika Ignjata Alojza Brlića, koja je nastala četrdesetih godina prošlog stoljeća, sa svoja 64 zapisa najbogatiji je izvor folklorno-muzičke građe u Hrvaskoj u to doba (Zbirku je objavio njegov sin kao prilog V. svesku serije »Uspomene na stari Brod« 1888). Zbirka je objavljena u autentičnom obliku kako je pronađena u ostavštini s dosta manjkavosti koje se očituju i nedostatku većine tekstova, djelomičnoj harmonizaciji, muzičko-tehničkim nedostacima i dr.

Do sada je dokazano da je dio zapisa u Brlićevoj zbirci prenesen iz drugih izvora (10 zapisa iz Serbske letopisi iz 1829. i nekoliko autorskih kompozicija), da je Ignjat Alojz prepisivač melodija u autografu (čiji je dio pronađen u Arhivu Brlić u Slav. Brodu) o kojem je 1899. godine pisao Kuhač kao o velikom otkriću. Zapisivač ili zapisivači melodija još su nepoznati (moguće da je i Ignjat Alojz Brlić).

Jedini melografski zapis iz 18. stoljeća i do sada prvi iz Slavonije je »Laudonova zdravica« (zapisana neumatkom notacijom na 4 crte) objavljena kao prilog Ivanošićevoj epskoj pjesmi »Pisma od uzetja turske Gradiške« iz 1789. godine. Komparativnim putem je dokazano da je ova melodija bila poznata i u drugim krajevima (Zagorje) i da pripada tipu napitnica.

U zasebnu grupu treba izdvojiti melodije iz crkvenih djela: Čevapovićeva »Josipa« i Jaićevih »Napiva«, u kojima postoji nekolicina s većom ili manjom sličnosti s folklornom glazbom (autentičnog slavonskog ili stranog po-

rijekla). U tim djelima folklorne su se melodije modificirale, prilagođavale crkvenim sadržajima i namjeni, uz novi, često, autorski tekst (praksa poznata još iz 17. stoljeća).

OSNOVNE KARAKTERISTIKE GRAĐE

Za razliku od građe koja sadrži opise folklorne glazbe i tekstova pjevanih pjesama (osim Ilićevih varoških), u kojima je težište interesa na selu, sadržaj melografskih zbirki vrlo je heterogen.

Treba upozoriti da je sadržaj zbirki uveliko ovisio o sabiraču i zapisivaču, o njegovom interesu, ukusu, a najviše o njegovoj životnoj i društvenoj sredini. Za razliku od zapisivača tekstova pjevanih pjesama i opisivača koji su, najčešće slijedili određeni cilj, pa i metodu rada (što je ovisilo o privatnim i društveno-političkim faktorima), zapisivači melodija, čini se, nisu ih imali. Dok su zapisivači tekstova za to za polje rada najčešće odabirali selo (kao oazu tradicijske autentične kulture), melografi su posezali za onom građom kojom su bili okruženi, onom koja im se sama nudila.

Kako su oba zapisivača, i Katineli i Brlić, svojim životom bili vezani za varošice (Sl. Požega, Sl. Brod), u njihovim zbirkama nalazimo paletu gradskih folklornih sadržaja.

Već početkom stoljeća životni, radni, interesni i društveni sadržaji u gradu počeli su se uvelike razlikovati od seoskih. Još je Jović (1832) nabrojio običaje i zabave građana, nepoznate seljačkom stanovništvu: šetnje, posjete, društvene igre, balove, dok su gradske kapele izvodile djela Anberta, Herolda, Mozarta, Rossinija, Webera. Postoje dokumenti o postojanju gradske glazbe u Osijeku i Sl. Požegi, o tome da je na zabavama »čak bilo određeno policajno što i kako se pleše« (Kemf 1931, 17), a plesali su se menuetti, njemački plesovi, madžarski komadi, kotiljon, galop.

Topalović s rezignacijom piše kako je mladi svijet odbacivao tradicionalne pjesme i napjeve i prihvaćao tuđinske: »Sadašnji naraštaj na veliku žalost starog našeg sveta stranom među zaboravljene već, stranom pako s' nekim nenarodnim ponosom i preziranjem među slepačke broji« (Topalović, 1842, 59). (Tako se načeo problem starosti, slojevitosti, srodnosti sa karakteristikama drugih folklornih područja, aktuelan u svim folklornim istraživanjima do današnjih dana).

ZAKLJUČNA RIJEČ

Istraživanje je dokazalo heterogene sadržaje u glazbenom folkloru sela i varošica Slavonije u Čevapovićevo vrijeme.

Seoska folklorna glazba zadržavala je svoj tradicionalan način izražavanja, više ili manje neutralan prema novim utjecajima. Prema primjerima, sadržanim u melografskim zbirkama, a i komparacijom s građom iz kasnijih vremenskih perioda (od Kuhača do zapisa iz 50-tih godina XX. stoljeća) možemo ustvrditi, da je ona svoje glazbene i funkcionalne karakteristike zadržala do najnovijeg vremena. Bila je redovni pratilac godišnjih, porodičnih i drugih običaja, javljala se u vokalnom i instrumentalnom obliku (od kojih se danas zadržala tamburaška glazba), karakterizira ju specifično oblikovanje melodija, mali ambitus, jednostavan ritam i forma, kadence najčešće na II. stupnju durskog tonaliteta.

Glazba u slavonskim varošicama, zahvaljujući prodoru novih običaja i sadržaja i formiranju novog ukusa po modelu zapada i sjevera (društvenim kontaktima, vojskom, doseljavanjem njemačkog i austrijskog stanovništva počam još od 18. stoljeća) i održavanjem kontinuiteta s tradicionalnim obli-

cima, karakteristična je po svojoj raznolikosti. Sve je to utjecalo i na stvaranje novih oblika, posebno napitnica i ljubavnih pjesama, »šlagera« toga doba, koji su donosili osvježenje glazbene fakture: veliki ambitus, čvrstu dursku tonalnu osnovu, kadence na I. i III. stupnju, ritmičku dinamiku.

Otuda i različita folklorna melodika u Čevapovićevom »Josipu«.

POPIS GRAĐE

1) *Putopisi i izvještaji*

— Engel, Franc, Stefan: Opis kraljevine Slavonije i vojvodstva Srema, Zbornik MS za književnost i jezik, knj. XIX—XXII, Novi Sad 1971—74.

— Jović, Spiridon: Etnografska slika slavonske Vojne granice (Beč 1835), Zbornik MS za književnost i jezik, knj. IX—X, 1972.

— Piller i Mitterpacher: Iter per Poseganam Sclavonie provinciam Budim 1783. Vidi: T. Matić: Narodni život i običaji u Požeškoj županiji krajem 18. vijeka, ZNŽO, knj. 35, Zagreb 1951.

— Taube, Fridrih: Opis Slavonije i Srema, Zbornik MS za književnost i jezik, knj. II, III, IV/V, Novi Sad, 1954, 1956, 1958.

2) *Zbirke tekstova, književna i znanstvena djela*

— Brlić, Ignjat, Alojz: Uspomene na stari Brod, sv. IV. i V, Đakovo 1888, (tekstovi pjesama).

— Deželić Đuro: Pjesmarica ili zbirka rado pjevanih pjesama, Zagreb 1867.

— (Fancev, Franjo): Hrvatska dobrovolja u popijevkama, zdravicama i napitnicama prošlih vjekova, ZNŽO, knj. XXXI, sv. 1, Zagreb 1937, 67– 168 (izbor iz rukopisnih pjesmarica).

— Jaić, Marijan: Vinac bogoljubnih pisamah, Budim, 1827.

— Ilić, Luka, Oriovčanin: Slavonske varoške pêsme, Zagreb 1844—47.

— Ilić, Luka, Oriovčanin: Slavonski narodni običaji, Zagreb 1846.

— Katančić, Matija, Petar: De poesi illyrica liberllus, Osijek 1984.

— (Marinković, B.); Srpska građanska poezija 18. i s početka 19. stoljeća, I—II, Beograd 1966. (izbor iz rukopisnih pjesmarica).

— (Matić, Tomo): Pjesme Kanižlića, Ivanošića i Katančića, SPH, knj, 26, Zagreb 1940.

— (Matić, Djamić): Djela Vida Došena, SPH, knj. 34, Zagreb 1969.

— Reljković, Matija, Antun: Satir, Osijek 1974.

— Topalović, Mato: Tamburaši ilirski, Osijek 1842.

3) *Notni zapisi*

— Brlić, Ignjat, Alojz: Uspomene na stari Brod, knj. V, Đakovo 1888. (prilog notna zbirka od 64 zapisa).

— Čevapović, Grga: Josip, sin Jakoba patriarke, Budim 1820. (23 zapisa).

— Ivanošić, Antun: Pisma od uzetja turske Gradishke, Zagreb 1789. (prilog 1 zapis).

— Jaić, Marijan: Napivi bogoljubnih pisamah, Budim, 1850.

— Katineli, Karlo: Južnoslavljanske pučke pêsme, Beč 1849(?) (tiskana notna zbirka od 25 zapisa).

— (dopunska notna građa: zbirke Kuhača, Žganeca, Langa, Njikoša, Stepanova, Jankovića, Andrića i dr.).

LITERATURA

1. BRZIĆ- KOS: Prilog problematici folklornog i nacionalnog u opusu Vatroslava Lisinskog, Arti musices, br. 2, 1971, 121—131.
2. DESPOT, Miroslava: Josip, sin Jakoba patrijarke od Slavonca Grgura Čevapovića, Slavonija danas, II/1955, br. 2, 8.
3. INHOF, BARTOL: Jedna njemačka melodija u Čevapovićevom Josipu, SC XXVIII, 1934, br. 7, 70—72.
4. FANCEV, FRANJO: Prilog za historiju hrvatsko — srpskih književnih veza u 18. vijeku, Nastavni vjesnik, Zagreb 1928, 241– 261.
5. FRANKOVIĆ, DUBRAVKA: Uloga ilirske štampe u muzičkom životu Hrvatske od 1835 do 1849, Arti musices 7, 1976, 61—99, 8, 1977, 5—54.
6. KEMPF, JULIJE: Pokladni plesovi i gradska glazba u Požegi 1832, SC, 1931, br. 1, 17.
7. KUHAČ, FRANJO: Južno-slovjenske narodne popievke, knj. II, tekst uz br. 652, 653, 700.
8. KUHAČ, FRANJO: Ilirski glazbenici, Zagreb 1895.
9. KUHAČ, FRANJO: Glazbeno nastojanje Gajevih Ilira, Zagreb 1885.
10. KUHAČ, FRANJO: Vatroslav Lisinski i njegovo doba, Zagreb 1881.
11. KUHAČ, FRANJO: Komentar k staroj rukopisnoj zbirci pučkih i varoških popievaka, Vienac br. 31, 32, i 33, Zagreb 1899.
12. KUHAČ, FRANJO: Glazba u Đakovačkoj biskupiji, Spomen cvieće, Zagreb 1900, 298—309.
13. MALBAŠA, MARIJA: Glazbeni život u Osijeku, Osječki zbornik, br. IX—X, Osijek 1965, 137—187.
14. MARIJANOVIĆ, STANISLAV: Povratak zavičajnicima, Osijek 1983.
15. MATIĆ, TOMO: Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda, Djela HAZU, Zagreb 1945.(a)
16. MATIĆ, TOMO: Katančićev »De poesi Illyrica liberllus«. Rad HAZU, 280, Zagreb 1945.(b), 148—186.
17. MATIĆ, TOMO: Narodni život i običaji u Požeškoj županiji krajem 18. vijeka, ZNŽO, knj. 35, Zagreb 1951.
18. MATIĆ, TOMO: Slavonsko selo u djelima hrvatskih pisaca potkraj 18, vijeka, Rad JAZU, knj. 324, Zagreb 1962, 5—63.
19. MATIĆ, TOMO: Književni rad Luke Ilića Oriovčanina, Rad JAZU, knj, 324, Zagreb 1962, 115—144.
20. MLADENOVIĆ, OLIVERA: Kolo u južnih Slavena, Beograd 1973. (Šumski).
21. PELC, STJEPAN: Sudbina jednog njemačkog pučkog napjeva, Zbornik Arheološkog kluba »Mursa«, Osiek 1936, 56—57.
22. RAVLIĆ, JAKŠA: Hrvatski narodni preporod I i II, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 28 i 29.
23. SCHERZER, I.: Josip sin Jakoba, Nastavni vjesnik, 1896, 151—158.
24. ŠIROLA, BOŽIDAR: Hrvatska narodna glazba, Zagreb 1940.
25. VRAZ, STANKO: Narodne pjesme u Slavoniji, Kolo I, Zagreb 1842, 124—8.
26. ZEČEVIĆ DIVNA: Pučko književno štivo u hrvatskim kalendarima prve polovine 19. stoljeća, Osijek 1982, I i II.
27. ŽUPANOVIĆ, LOVRO: Tragom hrvatske glazbene bašćine, Zagreb 1976.
28. ŽUPANOVIĆ, LOVRO: Stoljeća hrvatske glazbe, Zagreb 1980.
29. ŽUPANOVIĆ, LOVRO: Razvoj glazbenog života u Slavonskoj Požegi od najranijeg vremena do osnivanja HPD »Vijenac«, SC, 1981, br. 2—4 i 1982, br. 1.

30. Muzička enciklopedija, Zagreb 1971.

* * *

Napomena: *Kratice*

— JAZU, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti

— MS, Matica srpska

— SC, Sveta Cecilija

— ZNŽO, Zbornik za narodni život i običaje

— HAZU, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

— SPH, Stari pisci hrvatski

SAŽETAK

Istraživači Čevapovićeve crkvene drame »Josip, sin Jakoba patrijarke« otkrili su da se među 23 napjeva nalazi nekoliko slavonskih i njemačkih narodnih melodija. Ova je činjenica bila povod da se istraži folklorna glazba Slavonije u 18. i prvoj polovini 19. stoljeća i utvrdi porijeklo njemačkih melodija u slavonskoj glazbi.

U nedostatku većeg broja melografskih zapisa iz tog doba, velika količina podataka prikupljena je iz sekundarnih izvora: putopisa i izvještaja, književnih i znanstvenih djela, te iz zbirki tekstova pjevanih pjesama. Najveći broj ovih djela donosi podatke o folklornoj glazbi ruralne pripadnosti. Prema njima glazba je bila redovna pratilica raznih seoskih godišnjih i porodičnih običaja. Spominju se ladarice, križarice i kraljice, žetvene svečanosti, karnevali, božični i uskrsni blagdani, svadbeni i pogrebni običaji, vašari i dr.

Među plesovima, kolo je najpopularniji slavonski ples, a izvodio se i šaranac, lesa, momačko kolo, jastučić, povraćanac, pjevano kolo i kolo na kolu.

Izbor instrumenata nije bio velik; najviše su se čule gajde (mijeh), tambure i gusle.

Od pjesama najčešće se spominju balade, poskočice, guslarske i crkvene pjesme. Izuzetno su vrijedni opisi načina pjevanja, njihove raznolikosti i ljepote.

O glazbi i običajima u slavonskim varošicama svjedoče, uz književna i putopisna djela, zbirke tekstova pjevanih pjesama (Ilić), a napose melografski zapisi: zbirka iz ostavštine Ignjata Alojza Brlića (nastala oko 1830, sa 64 melodije), tiskana zbirka Karla Katinelija (objavljena 1849, sa 25 melodija) zapisi u Čevapovićevom »Josipu« (1820) i Jaićevom kantualu (1850). Prema njima, uz slavonsku tradicijsku folklornu glazbu, u slavonskim se varošicama izvodila i glazba koju su u naše krajeve prenijeli vojnici i doseljenici iz Njemačke i Austrije. Melodije koje su skladali domaći, više ili manje školovani glazbenici, često su, također, nosile pečat strane melodike. Najpopularnije su bile ljubavne pjesme, napitnice, šaljive i patriotske pjesme.

Zato su se i u Čevapovićevom »Josipu« (nastalom u Vukovaru) našle tada poznate i omiljene slavonske i njemačke melodije.

RASPRAVA

ANTUN DJAMIĆ, *Zagreb*

DVA PREINAČENA IZDANJA TRIJU ČEVAPOVIĆEVIH PJESAMA

Čevapović nam je najviše poznat kao pisac dviju knjiga na latinskom jeziku, koje donose građu o historijskom i kulturnom radu franjevaca u Slavoniji *(Synoptico-memorialis catalogus observantis Minorum provinciae s. Joannis a Capistrano ... Budae 1823.* i *Recensio observantis Minorum provinciae s. Joannis a Capistrano ... commentariis illustrata).* Pro anno Dom. 1830. Budae s. a.). U doba proslave stogodišnjice Hrvatskoga preporoda 1935/6. god. naglašavala se i njegova rasprava o pravopisu što ju je vodio s T. Košćakom. Njegova drama *Josip sin Jakoba patrijarke...* ostajala je nekako po strani kao manje važno djelo.

Praveći kazalo sadržaja i imena za reprint-izdanje *Danice ilirske,* naišao sam u *Danici* na pjesmu *Poziv i odziv* koju je spjevao Grga Čevapović, Ilir iz Slavonije. Tek tada mi se Čevapović ukazao kao hrvatski pjesnik prigodničar iz onih zanosnih ilirskih vremena, pa mi se ni to nije činilo nečim značajnim i vrijednim pažnje.

U ovo vrijeme najavljenoga simpozija o Čevapoviću sjetio sam se te njegove pjesme u *Danici* i njegove drame *Josip, sin Jakoba...* ne pomišljajući da ta dva teksta imaju međusobnu vezu. O toj su vezi pisali I. Scherzer[1] prije 90 godina i Đ. Grubor[2] prije 80 godina, pa je vrijeme da se i to sada osvježi i doda nešto novo.

Čitajući dramu *Josip, sin Jakoba patrijarka...* može se steći prava slika o Čevapoviću kao pjesniku. Ima lijep *slavonski ikavski* govor, lagan i jasan stil, dobro gràdi glatke stihove s čistim rimama i pauzama na točno određenim mjestima. Stihovi mu odaju da je pod utjecajem narodne pjesme i svojih velikih uzora A. Kanižlića i M. P. Katančića. Stihova ima od 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 i 13 slogova vješto kombiniranih, nekada sastavljenih u strofe.

Neki stihovi direktno pokazuju utjecaj njegovih uzora. Tako sam se, čitajući njegove stihove u *Josipu* ... (Ulaz 1.):

Rano rujna rani zora
Zlatna češlja kosu sgora
Kosu sgora češlja zora
Rujna zoro hoj, osta sanak tvoj!
Bilokostnim baš na koli
Vozila se na sokoli,
Sa sokoli baš na koli,
Ohe, opsa, ho! gdi si sad zoro!

odmah sjetio Katančićevih stihova iz pjesme *Mariji Vlastionici 1783.* (o kojoj sam pisao u svome referatu na simpoziju o Katančiću u Osijeku):

Rano rujna rani zora
zlatu češlja kosu zgora
ter je spušta na ramena,
krunu dragog od kamena
meće. O, rujna zoro!
Bilokostnim baš na koli
vozi se i na sokoli
rumenoga kreće lica
k siveru blaga divica.
Ohe ho, kamo zoro?

1 I. Scherzer. Josip, sin Jakoba od G. Čevapovića. Nastavni vjesnik, IV/1896.
2 Đ. Gruber. Grgur Čevapović u Danici ilirskoj. Nastavni vjesnik, XV/1907.

Tako i ovi stihovi u *Josipu* ... (Ulaz 2.):

O Betelu, zelena gorice,
Tebe štuju gizdave divice

podsjećaju na Katančićeve stihove pjesme *Vinobera u zelenoj Molbice dolini ...:*

O zelena gorice Molbice, ...
Tebe štuju snašice, divice ....

Moglo bi se naći takvih paralela i s pjesmama Kanižlićevim.

Ali ne podsjećaju nas na Katančića samo raznovrsni stihovi, strofe i rime, ponavljanje uzvika, nego i sadržaj nekih pjesama: tu su Tračani, Panonija, Ptolomej, Strabon, Ister, Trajanov most, Sciti, Dačani, Geti, Sarmati i slavni Iliri, koji od davnina pjevaju pjesme na svome jeziku. Čevapović slavi Ilire i njihovu slavnu prošlost oslanjajući se pri tome na svoga subrata učenoga propagatora i branitelja ilirske ideje M. P. Katančića.

Ovdje ćemo se baviti samo trima Čevapovićevim pjesmama iz drame *Josip, sin Jakoba patrijarke* ... u kojima se slavi ilirstvo, a koje stoje pred dramom kao uvod u nju. Pogledat ćemo njihovu formu i sadržaj.

Prvu pjesmu pjevaju, po melodiji označenoj notama uz prvi distih, zajedno svi glumci. Ona se sastoji od 20 deseteračkih distiha, označenih brojkama od 1 do 20, s rimom aa, bb, cc. — Pjesnik kaže da je 1819. godine zapjevala vila *Dalmatinka,* a otpjevala posestrima *Srimka* uz pomoć srpskih labudova i bosanskih sokolova, kušajući slast novog iliričkog pjevanja u novom učenom vijeku. Neki pisci pišu da ilirski narod nema ni stara jezika ni skladanja pjesama. Da to nije tako, navodi pjesnik Ilire: Dalmatince, Kranjce, Istrijance, Crnogorce, Srbijance, Hrvate, Murodravce, Bošnjake, Bunjevce, Katarčane, Srijemce i Slavonce koji su u starini bili *glasni pismom, ričjom, mačem, virom jasni.* Panonija, dom Ilira, porodila je sedam careva kojima se diči. Zato pjesnik poziva vile neka zapjevaju ilirski jednostavnim jezikom koji ne trpi nad sobom nasilja. Na kraju pjesme je dodan komentar u kojem navodi pisce na koje se poziva i koji potkrepljuju njegove tvrdnje iznesene u pjesmi.

Drugu pjesmu pjeva sama vila *Dalmatinka.* Pjesma ima 10 numeriranih strofa safičkih manjih. Strofe imaju po tri safička jedanaesterca s pauzom iza 5. sloga i jedan daktilski trimetar (Adonius) s pauzom iza 3. sloga. Prva dva jedanaesterca vezana su rimom. Uz prvu strofu označene su note za pjevanje teksta. — U toj pjesmi *Dalmatinka* govori kako se u Mlecima sastala sa *Srimkom* koja ju je pozvala da pjeva ilirski (To je aluzija na Čevapovićev put u Mletke, gdje se god. 1817. sastao s učenim Istranima i Dalmatincima i s njima razgovarao o pjesmama na ilirskom jeziku). Dalmatinka veli da će doći do Fruških planina i ondje pjevati glasno, priprosto, bez *članka,* budući da naše pjesme vole jednostavan i prirodan jezik.

Treću pjesmu pjeva vila *Srimka.* Pjesma je metrički jednaka prethodnoj: ista vrsta stihova, isti broj numeriranih strofa, ali se pjeva drugačijom melodijom označenom nad prvom strofom. — Vila Srimka je sretna što je našla drugu, krasnu primorsku pjevačicu, pa i sama želi pjevati *po narodnom glasu,* a ne na strani način *silujuć redke* i lomeći svoj jezik. Neka Dalmatinka pjesmom donese od mora pozdrav našem narodu. Čuje Srimka da vila *Crnogorka* traži druga u pjevanju pa neka i ona dođe kod Istra u Srijemu gdje će se naći pjesnici *učeni Serbli i umni Ilirci* ponosnog Srijema. Neki se pisci stide pisati ilirski, a ova igra *Josipa Egipatskog* pokazat će narav jezika ilirskoga. Iza tih triju pjesama dolazi *Ulaz 1.* kojim se počinje prikazivanje drame.

Ove tri pjesme pojavile su se kasnije još jednom preštampane, a prva od njih još i drugi put.

Prvi put, koliko mi je poznato, sve tri ove pjesme preštampao je ćirilicom *Serbskij lêtopis*, god. VII/1831, častica 27. u Budimu, troškom Matice srpske. Naslov im je: *Iz Čevapovića (Preobučeno)*. Čevapović je tada bio mrtav, pa ne znam tko ih je preobukao, ali evo kako ih je preobukao.

Od prve pjesme nema prvoga distiha koji je u originalu ispisan ispod nota, a u kojem se navodi godina izvođenja drame (1819). Štampano je ostalih 19 distiha bez numeracije s ovim razlikama:

1) ikavski su oblici zamijenjeni ekavskim *(zapevala, Sremska, pevanja, veka, smeđe* itd, mjesto *zapivala, Srimska, pivanja* itd.); 2) riječi *ilirski* i *Ilir* zamijenjene su riječima: *srbijanski, Srbljin* i sličnim varijantama; 3) *Dalmatinka* je postala *Dalmatinska; jednoč* je prešlo u *jednom; svatko* je *svakij; Istrijanci* su postali *Podunavci; Katarčani* su *Kotarčani; vele* je *vrlo; pod vićničtvom* je postalo *od Adama; u starini* prelazi *u starinstvu; ne ludite* postoje *ne ludujte; mač je* ovdje *sablja*. Bilješke originala su ispuštene.

Tu su izdane i druge dvije pjesme, bez numeracije strofa; jednu pjeva vila *Dalmatinka*, a drugu *Srimka*. Oblik im je isti kao u originalu, ali su u objema provedene jezične promjene: ikavski su oblici zamijenjeni ekavskima (osim dviju riječi: *gdi, livat); ilirski* i *Ilir* zamijenjene su riječima *srbski* i *Srbi*.

U prvoj od njih postoje još ove razlike: *verna* (mjesto originalnoga *vrla), Sremska* (mj. *Srimka), mađarskoj* (mj. *panonskoj); pevac* (mj. *pjesnik); jerbo tam'* (mj. *ima bo tamo); bez* (mj. *brez); ne kidaj* (mj. *ne kini); jerbo* (mj. *ima bo)*. I tu su izostavljene bilješke originala.

U drugoj pjesmi imamo i ove preinake: *sinjega* (mj. *sinjeg); tu jer* (mj. *tu bo); holi* — (mj. *holi Raci); Evo ti ovde jedan primer lepij* (mj. *Prikaza igre Josipa Egipatskog)*. Mijenjan je par puta i red riječi: *neki novi danas* (mj. *danas niki novi); stanovi sremski* (mj. *srimski stanovi); stide neki* (mj. *niki stide)*. Nema bilježaka originala. Takva je po prilici preobuka tih Čevapovićevih pjesama u tome izdanju.

Prva od ovih triju pjesama pojavila se štampana još jednom i to u *Danici ilirskoj*, tečaj II, br. 50, god. 1836. Naslov joj je *Poziv i odziv*, a na kraju je potpisan *G. Čevapović, Ilir iz Slavonie*. Pjesma ima 11 kitica s četiri deseterca s rimom aa, bb. Na prvi se pogled ni ne vidi da ta pjesma ima veze s Čevapovićevom dramom *Josip, sina Jakoba patrijarke ...*, i da je to prerađena pjesma što je u uvodu te drame pjevaju svi glumci koji glume u drami. Ovdje su po dva originalna Čevapovićeva numerirana deseteračka distiha sastavljena u jednu kiticu, ali se prerađivanjem originala umjesto deset kitica dobilo jedanaest. Pjesma je štampana latinicom, novom ilirskom grafijom, pa je i mjesto ikavskoga *i* stavljeno **ê** (koje se izgovaralo *i, e, je,* ili *ije)*.

Prva kitica dobila je u *Danici* nov sadržaj jer je izostavljen prvi Čevapovićev distih koji spominje godinu izvedbe drame, a drugi je distih preinačen. Tako su dva Čevapovićeva distiha

1	2
Na hiljadu i osam stotina,	Zapivala vila Dalmatinka,
devetnaest k otomu godina	Odpivala posestrima Srimka,

u *Danici* preuređena ovako:

Zapêvala Horvatkinja vila,
Mile seje na odziv budila:
Odpêvala seja Dalmatinka,
Posestrima Slavonka i Srimka.

U 2. kitici je tekst jednak Čevapovićevu (distih 3, 4); u 3. kitici je *So tim narod naš ilirski* (mj. *S otim narod iliričkí);* u 4. i 5. nema nikakvih promjena (distih 7—10). Međutim 6, 7. i 8. kitica (distih 11—14) su posve prekrojene. U originalu su distici pisani ovako:

11

Dalmatinci, Kranjci, Istrianci
Cerno-gorci, glasni Servianci;

12

K' tom Horvati, stari Muro-dravci,
Još Bosnjaci, Bunjci—podunavci:

13

Katarčani, Srimci i Slavonci
Od svakoga stanja čestni momci;

14

Nisu l' bili u starini glasni?
Pismom, ričjom, mačem, virom jasni?

U *Danici* su oni ovakvi:

Goričani, Krajnci, Istrianci,
Cernogorci, slavni Serbianci
i Horvati, Štirci, Murodravci,
K tom Bosnjaci i još Podunavci

I Bugari, stari Kotorčani,
Hercegovci, mudri Dubrovčani,
Dalmatinci, Srêmci i Slavonci
Od svakoga stanja čestni momci;

Nisu l' bili složni u starini
Jedne majke Ilirie sini?
Nisu l' bili jedan narod glasni,
Pismom, rêčjom, mačem, vêrom jasni.

U 9. kitici ima samo jedna promjena: *stara rimska* (mj. *iz Mysie),* a tako i u 11. nalazimo: *ilirski, naški* (mj. *iliričkí prosta).*

Čevapović je tu pjesmu spjevao 1819, a 1830. je umro. Netko ju je preuredio i dao je štampati u *Danici* pod Čevapovićevim imenom. Tko je bio redaktor toga teksta, ne znam. Neki drže da je to bio sam Gaj. Svakako je ilirska ideja kojom je prožeta ova pjesma, potakla nekoga ilirca da je objavi u *Danici* kao vrijedan prilog širenju ilirske ideje.

Ovom prilikom moram spomenuti još jedan problem vezan uz ovoga pisca. Nije ovo jedini slučaj da se sporimo oko prezimena naših starih pisaca. U literaturi se susrećemo s dva različita pisanja prezimena fra Grgina: *Čevapović* i *Ćevapović.* U starije doba prevladavalo je pisanje *Čevapović,* dok se u novije doba javlja češće *Ćevapović.* Zašto je to tako? Ima li i tu možda utjecaja kakvog etimologiziranja? A što je bolje i pravilnije? Čevapović se sam vlastoručno potpisivao *Csevapovich,* a tako piše i na njegovim knjigama izdanima za njegova života, a što se izgovara *Čevapović.* Tako ga piše i njegov suvremenik Jakošić, pa poslije P. J. Šafarik (Geschichte der illir, und

kroatischen Literatur, 1865), J. Forko (Crtice iz slavonske književnosti, 1888), I. Scherzer (Josip, sin Jakoba patrijarke, 1896.), Đ. Šurmin (Povjest književnosti, 1898), Đ. Grubor (Grgur Čevapović u Danici ilirskoj, 1906), D. Bogdanović (Pregled književnosti, 1932), zatim Ottuv slovník naučny (1893), Stanojevića Narodna enciklopedija (1926), Bibliografija rasprava i članaka Leksikografskoga zavoda (1956), Leksikon pisaca Jugoslavije Matice srpske (1972), Enciklopedija Jugoslavije (1984[2]).

S druge strane pišu *Ćevapović:* Hrvatska enciklopedija (članak napisao T. Matić, 1942), T. Matić (Prosvjetni i književni rad u Slavoniji, 1945), M. Kombol (Povijest hrvatske književnosti do nar. preporoda, 1945), Enciklopedija Jugoslavije (1956) i K. Georgijević (Hrvatska književnost od 16 do 18. stoljeća . . . , 1969).

Može li se postići to da svi prihvate jedan jedinstven način pisanja toga prezimena i koji? Svi bi ga trebali pisati onako, kako ga je pisao sam pisac, jer on je sigurno najbolje znao kako se zvao.

STJEPAN BABIĆ, *Zagreb*

O PREZIMENU ČEVAPOVIĆ

Ovom je prilikom dobro da razmotrimo kolebanje *Čevapović / Ćevapović* kako bi se ustalio jedan lik. To je toliko važnije što nema jedinstva ni među samim povjesničarima hrvatske književnosti i jezika, a zanimljiva su i kolebanja u našoj enciklopedistici. Tako npr. Divna Zečević[1] i Rafo Bogišić[2] upotrebljavaju *Čevapović*, a Mihovil Kombol,[3] Tomo Matić,[4] Krešimir Georgijević i Zlatko Vince[6] — *Čevapović*, da navedem samo glavnije autore.

U Enciklopediji Jugoslavije u 1. izdanju nema natuknice *Čevapović*, ima samo *Ćevapović*,[7] a u 2. izdanju je obratno: nema *Ćevapović*, nalazimo samo *Čevapović*.[8] Očito je da su naši leksikografi uočili problem, pozabavili se njime i u 2. izdanje unijeli lik koji smatraju opravdanijim.

Dvojstvo dolazi odatle što je sam Grga Čevapović prvi glas svoga prezimena pisao znakom koji se jednoznačno čita kao *č*, a neki smatraju da treba *ć*, zbog toga što prezime potječe od riječi *ćevap*. Mate Šimundić to izričito kaže i zbog toga prigovara što je ovdje u dvorani napisano *Čevapović*, a po njegovu mišljenju treba *Ćevapović* jer se kaže *ćevap*, a ne *čevap*. Razlog koji on navodi nije opravdan. To je zapravo etimološki kriterij, ali da prezime *Čevapović* potječe od *ćevap*, to nije utvrđeno znanstvenim etimološkim postupcima, nego se temelji na golom glasovnom sastavu prezimena, a to je tipičan primjer pučke etimologije. Naime, kad se podrijetlo riječi izvodi samo iz glasovnoga sastava ispitivane riječi, bez veze sa značenjem, povijesnim potvrdama i potrebnim analogijama, to je onda postupak pučke, a ne znanstvene etimologije. Da se može tvrditi da je *Ćevapović* postalo od *ćevap*, bilo bi potrebno pomoću dokumenata dokazati da je zaista tako, a da se to može, nije nimalo vjerojatno.

Kad se to ne može, onda bi bar analogijama trebalo pokazati koliko su od naziva za jela i pića nastajala prezimena, i to u Slavoniji pa još od turskih naziva. Petar Šimunović u knjizi *Naša prezimena* spominje samo prezimena *Cicvara* i *Cicvarić*, a prezime *Rakijaš*, koje je naveo M. Šimundić, nije postalo od *rakija*, nego od opće imenice *rakijaš* koja već označuje čovjeka, a to je onda nešto drugo.

Takva istraživanja u vezi s prezimenom *Čevapović* nedostaju, dakle etimološki razlog kao odlučan za *Ćevapović* otpada.

Ni kad bi se utvrdila etimološka veza s *ćevap*, što je veoma mala vjerojatnost da se danas može utvrditi, etimološki razlog ne mora biti odlučujući. On bi bio tek onda kad bi se prezime pisalo grafijom kojom se izgovor ne

---

1 Povijest hrvatske književnosti, Liber—Mladost, knj. 1, Zagreb, 1978, str. 394.

2 Isto, knj. 3, str. 364.

3 Poviest hrvatske književnosti do preporoda, Zagreb, 1945, str. 309 i drugdje.

4 Tomo Matić, Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda, Zagreb, 1945, str. 52. i drugdje.

5 Hrvatska književnost od XVI. do XVIII. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni, Zagreb, 1969, str. 187, 276. i 272.

6 Putovima hrvatskoga književnog jezika, Zagreb, 1978, str. 89. i drugdje.

7 2. knjiga, Zagreb, 1956, str. 619.

8 2. knjiga, Zagreb, 1984, str. 282. Mislim da je u takvim kolebanjima potrebno unijeti obje natuknice pa uputiti na onu koja se smatra boljom. Oni koji ne znaju za drugu mogućnost, mislit će da toga pisca u EJ nema ako ga ne nađu tamo gdje ga očekuju.

može vjerno zapisati ili kad bi grafija bila takva da je moguće dvostruko čitanje ili kad bi se sam nosilac prezimena kolebao pa pisao različito ili kad ne bi razlikovao glasove koji su problem. A ničega od toga kod Grge Čevapovića nema.

Grga Čevapović služio se slavonskom grafijom prema grafijskim rješenjima Jerolima Lipovčića, a u toj su se grafiji jasno razlikovali *č* i *ć:* glas *č* pisao se sa *cs,* a *ć* sa *ch.* Ta je grafija sređena, ustaljena i proširena prije nego se Grga Čevapović rodio[9] i on je već u mladosti naučio sustav koji je tražio jasnu odluku pa je svoje prezime pisao jednoznačno i dosljedno *Csevapovich,* što treba čitati samo *Čevapović.*

Čevapovićevo pak pisanje jasno pokazuje da je on dobro razlikovao glasove *č* i *ć* jer nigdje ne griješi u njihovu označivanju, bar kako pokazuje analiza u knjizi *Josip, sin Jakoba patriarke.* U obilju riječi s tim glasovima nema ni jedne pogreške, osim pisanja *AEgyptcsani,* ali i tu se *tcs* može protumačiti upotrebom sufiksa *—čanin,* dakle morfonološki napisano *Egiptčanin,* a ne pogrešnim pisanjem, kako sam i spomenuo u svom referatu. A u njemu sam spomenuo i to da je on imao jak morfonološki osjećaj i da je zato glas *ć* pisao sa *ch* i *tj,* ali to dvojstvo nema nikakve važnosti za problem o kojem ovdje raspravljamo.

Dakle, kako etimološki razlog niti je utvrđen niti mora biti odlučan i kad bi bio utvrđen, kako je sam nositelj prezimena dobro razlikovao *č* i *ć,* kako se služio grafijom koja je to jasno održavala, a pisao samo *Csevapovich,* nema nikakva razloga da i mi ne upotrebljavamo samo *Čevapović.*

Time nisu iscrpljeni svi problemi u vezi s njegovim prezimom. Jedni izgovaraju *Čèvapović,* drugi *Čevápović.* Tu je teško reći nešto određenije jer akcentuacija naših prezimena, i običnijih, nije dovoljno proučena. Ovdje se možemo osloniti na jedan drugi podatak. Budući da i danas ima još živih članova porodice Čevapović, moglo bi se uzeti onako kako oni danas govore.

A kad smo već kod tih problema, možemo spomenuti i ime jer se upotrebljavaju tri lika: *Grga, Grgur* i *Grgo.* Kombol ima *Grga i Grgur,* u 1. knjizi Povijesti hrvatske književnosti je *Grga,* a u 3. je *Grgo.* Za *Grgo (Grgo)* nema pravoga razloga kad se on sam zvao *Grga* i kad je u Slavoniji tako obično (izgovorno *Grga). Grgur* je naš neutralni lik latinskoga *Gregorius,* ali ne znam koliko je sam Čevapović upotrebljavao lik *Grgur* ili koliko se on upotrebljavao za Čevapovića u njegovo doba u drugim tekstovima na hrvatskom jeziku pa mi je teško reći treba li ga upotrebljavati i danas, iako, iz načelnih razloga, ne treba biti protiv njega.

9 Usp. Z. Vince, n. dj., str. 81.

MATE ŠIMUNDIĆ, *Maribor*

O IMENU I PREZIMENU FRA GRGE ĆEVAPOVIĆA

Slavljenik je ovdje, rekao bih, službeno imenovan fra Grgur Čevapović. Ne mogu se složiti ni s imenskim ni prezimenskim oblikom. Mi kojima je struka hrvatska književnost doživjesmo ga na studiju kao Grgu Ćevapovića, ovdje naiđosmo na preinaku. Ustanovimo kakvo je stanje u najpoznatijim povijestima hrvatske književnosti? Nažalost, uopće ga ne spominje Branko Vodnik u Povijesti hrvatske književnosti. U Kombolovoj Povijesti hrvatske književnosti biva fra Grga Ćevapović, jednako u Hrvatskoj književnosti Krešimira Georgijevića. U Književnosti bačkih Hrvata Ante ga Sekulić piše Grgur Čevapović. U velikoj Povijesti hrvatske književnosti, 3. knjizi, što je napisaše Marin Franičević, Franjo Švelec i Rafo Bogišić, stoji fra Grgo Čevapović. Kako se vidi, povjesničari hrvatske književnosti podijelili se na dvoje, odnosno na troje u pisanju imena i prezimena ovoga pisca.

U Knjizi krštenih (Liber baptizorum) budući je književnik upisan: Gerga Csevapovich. Čita se: Grga Čevapović. Njegova braća, međutim, unijeta su u istu knjigu u obliku »Chevapovich«, dakle Ćevapović. Grga je u osnovnu školu prenio oblik Csevapovich, i takvo je prezime nosio do konca života. Izrazit je to primjer, kako jedan pisan oblik postaje svetinjom u našemu izbirokratiziranome življenju. Ispade stvarno da je jedan brat Čevapović, ostala braća Ćevapovići. Nesklad je očit!

Mnogi ljudi ni onda kao uostalom i u naše doba ne razlikuju foneme č i ć. Rabe tek jedan ili ih, što je češće, zamjenjuju. Vratimo li se na XVIII. stoljeće, znamo da se u sjevernoj Hrvatskoj pisalo mađarskim pravopisom. Prema tome dato se prezime njime i nije moglo napisati Ćevapović, moguć je jedino oblik Čevapovič (Csevapovics), odnosno Čevapović uporabom ch za ć, što je domaćom tvorevinom.

Na moj prigovor primijetio je profesor Stjepan Babić kako prezime Ćevapović i nije izvedeno od riječi ćevap unatoč glasovnoj jednakosti s osnovom prezimena Ćevapović, stoga ne mora biti Ćevapović već možda Čevapović. K tomu doda da jedva ima prezimena stvorenih od vrsta jela odnosno hrane. Na nevolju, on pri tome nije ponudio svoje ili čije drugo rješenje. A gola tvrdnja u znanosti ne znači puno! Turski arabizam kebap ne pomaže u tumačenju početnoga fonema u tumačenju našega prezimena, jer se taj fonem u nas nejednako odrazio. Međutim uporišnom točkom, analogijom, ostaje imenica ćevap ili ćevapčić, općenita u hrvatskome ili srpskome jeziku. Pa kada je tako, nedvojbeno je da je piščevo prezime ĆEVAPOVIĆ. Onako, dakle, kako su upisana Grgina braća! Njih četvorica.

Koliko su mi poznata kretanja stanovništva u Slavoniji u tursko i potursko vrijeme, sva je prilika da su piščevi preci doselili iz srednje Bosne. I to ide u prilog prezimenskomu obliku Ćevapović.

Dokazano je da osnovno istoglasje dvaju, triju ili pače više osobnih imena, i jednako prezimena izvedenih od njih, ne znači kako potječu od istoga korijenskoga morfema. O tome sam referirao na II. jugoslavenskoj onomastičkoj konferenciji. Taj je članak objavljen u zborniku Vtora jugoslovenska onomastička konferencija 1980. u Skoplju. Za potkrepu evo nekoliko dokaza. Primjerice, Maca je odmilicom osnovnih imena Malena, Makivija, Marija, Marjana, Matija i dr. Tatko < Tadija i Tatomir, Diša < Derviš, Derviša i Dimitrije, Aga < Agata, Agneza, Agora, Agripina, Augusta, Mela < Amelija i Kamelija, Medo < Medvjed i Ahmed i dr. Opstoje podudarnosti i drugačije

naravi. Tako je naša Milena izjednačena s talijanskim ženskim imenom Milena. Ista je u talijanskome stvorena slaganjem i stezanjem od Maria Elena! Domaće ime Mara < Marija izjednačeno je s primljenicom iz hebrejskoga Mara < Mara^{h} — gorčina, ogorčenost. Ovakvih i sličnih slučajeva moguće je navesti više. Dakle, moć podudarnosti zaista je široka, primjeri brojni.

Hrana i jela poslužiše obilno za stvaranje prezimena. Takva su Brašnić, Čorba, Čorbić, Đevenica, Gulaš, Juha, Juhar, Kobasica, Kruh, Kruhar, Kruhčić, Kruhek, Kruhović, Kulen, Kulenić, Kulenović, Kupusović, Maslić, Maslo, Maslovar, Maslovarić, Maslović, Mesiček, Mesić, Mesićek, Mesna, Mesnak, Mesnarić, Mesnić, Mesnik, Mesojedec, Salar, Salata, Salonja, Salopek, Saloš, Salov, Slanina, Slaninka, Tripica, Žiger i dr. Uz njih su prezimena po nazivima pića kao Rakidžić, Rakidžija, Rakija, Rakijan, Rakijaš, Rakijašić, Vinarić, Vinoberec, Vinodolac, Vinovski, Vinski i dr. Zbog čega onda ne bi mogla imenica ćevap poslužiti za izvođenje prezimena?!

U Knjizi rođenih, kako je rečeno, piščevo je osobno ime Grga (Gerga). Isto je odmilicom od Grgur.

Zaključujući izlaganje, velim: naš je književnik G r g a Ć E V A P O V I Ć!

OSVRT NA REFERAT PROFESORA MIJE LONČARIĆA

U domaćoj se dijalektologiji najčešće tvrdi kako je u predtursko vrijeme kajkavsko narječje »dopiralo duboko u Slavoniju«. I to uglavnom bi sve! Ni približno nije označena možebitna njegova povijesna granica u Slavoniji, niti su pruženi bilo kakvi dokazi na kojima bi počivala spomenuta tvrdnja. Profesor Josip Hamm u mlađim godinama bijaše se pridružio ovoj tvrdnji i naveo stanovite dokaze o opstoju kajkavizama u slavonskim govorima donje Podravine, no kasnije je od toga odustao. Danas se profesor Mijo Lončarić osvrnuo na to pitanje i iznio uvjerljive podatke o nazočnosti kajkavizma u govorima slavonske Podravine i dalje. Dodat ću tomu kako moja ispitivanja toponimije doturske Slavonije, posebno srednje i istočne, svjedoče da je skoro cijela Slavonija bila kajkavskom. U kasnome Srednjemu vijeku na tome je prostoru bilo više desetaka kajkavskih toponima, Ostavljam po strani sve drugo, predočit ću tri toponima iz istočne Slavonije, iz graničnoga predjela. Selo B e l e c nahodilo se nedaleko Šarengrada, zapisano je 1275. (Belez), 1437. (Belecz), 1481. i 1482. (Beelecz). Na njegovu je tlu ležala pustara B e l e c još na početku našega stoljeća. Bez sumnje, radi se o istome toponimu. A kaštelu u Moroviću pripadahu sela B a t o j e c (Bathoyec), potvrđeno 1484. i D r a g a n e c (Draganecz), ubilježen 1484. godine.

Smatram kako dani podaci jasno svjedoče o međašniku kajkavskoga narječja u srednjovjekovnoj Slavoniji.

CENTAR ZA KULTURU I OBRAZOVANJE
FRANJEVAČKI SAMOSTAN
SLAVONSKA POŽEGA

IZLOŽBA

RUKOPISNA I TISKANA DJELA FRA GRGURA ČEVAPOVIĆA

Čitaonica Narodne knjižnice,
20 — 27. svibnja 1987.

Slavonska Požega, 20. svibnja 1987.

Izložba je organizirana u okviru Znanstvenog skupa o fra Grguru Čevapoviću (1786 — 1830) u Slavonskoj Požegi, 20. i 21. svibnja 1987.

ČEVAPOVIĆ, *Gjuro Grgur,*
franjevac, povjesničar, dramatičar i pjesnik

Rodio se 1786. god. u Bertelovcima. Gimnaziju je završio 1802. u Slavonskoj Požegi. Iste godine stupio je u Franjevački red u Baču. Filozofske i teološke nauke pohađao je u Mohaču, Földvaru, Budimu i Vukovaru. Filozofiju je doktorirao u Budimu.

Bio je učitelj filozofije i teologije u franjevačkim samostanima u Slavonskom Brodu, Našicama i Vukovaru. Gvardijanom vukovarskog samostana postao je 1820 ,a već 1821. godine bio je izabran za provincijala provincije Svetog Ivana Kapistrana. Na toj službi bio je sve do 1824. godine.

Kapistranskoj provinciji su se 1825. god. priključila četiri austrijska samostana pa je fra Grgur postao prvi bečki gvardijan. Sve do 1828. bio je na toj dužnosti, a na provincijalnom kapitulu 1828. godine u Beču, Čevapović je, po drugi puta, postao provincijal provincije Svetog Ivana Kapistrana. Umro je 21. travnja 1830. godine u Budimu.

Čevapović je i pisac nekoliko značajnih djela. Iz franjevačke povijesti napisao je *Synoptico-memorialis Catalogus Observantis Minorum provinciae S. Joannis a Capistrano*... Budae, 1823. i *Recensio Observantis Minorum provinciae S. Joannis a Capistrano*... Budae, 1829. Sastavio je provincijske statute pod nazivom: *Statuta municipalia Observantis Minorum provinciae S. Joannis a Capistrano* ... Budae, 1829. Sva ta tri djela pisana su latinskim jezikom.

Hrvatskim jezikom napisao je dramu *Josip, sin Jakoba patriarke*... Budim, 1820. koja je u Vukovaru prikazivana u dva navrata.

Čevapovićevu pjesmu *Poziv i odziv,* Ljudevit Gaj je 1836. godine tiskao u *Danici ilirskoj.*

Slavonska Požega, 20. svibnja 1987.

prof. *Marija Bajt*

POPIS IZLOŽAKA

1. Izvještaj požeške gimnazije za god. 1802. Osijek, 1802. (kseroks) NKČSP

2. Tabule provincije Svetog Ivana Kapistrana od 1803—1819. (rukopisi) AFSSB — AFSV

3. Fra Grgur Čevapović i fra Ivan Nepomuk Pendl, pod vodstvom o. Grgura Peštalića, brane dvogodišnje filozofske teze u crkvi Svetog Stjepana u Mohaču, 22. kolovoza 1805. KFSSP

4. Kronika Franjevačkog samostana u Slavonskom Brodu od 1812—1814. (rukopis) AFSSB

5. Teze iz moralne i pastoralne teologije, te iz crkvenog prava, branio je o. Tadej Stojanović pod vodstvom o. Grgura Čevapovića u crkvi Svetog Ivana Kapistrana u Iloku, 4. lipnja 1815. KFSSP

6. *Ethica* o. Grgura Čevapovića. Vukovar, 1820. (rukopis) AFSV

7. Odgovori što ih je sastavio o. Grgur Čevapović đakovačkom biskupu Karlu Raffayu, prigodom službenog pohoda vukovarskoj župi, 16. lipnja i slijedećih dana 1819. (rukopis) AFSV

8. Josip, sin Jakoba patriarke, u narodnoj igri prikazan od ucsenika vukovarski. Budim, 1820. KFSN

9. Knjiga računa vukovarskog samostana, koju je o. Grgur Čevapović vodio kao gvardijan u Vukovaru, od 1820 — 1821. (rukopis) AFSV

10. Pismo grofa Emanuela Elza od 21. ožujka 1821. vukovarskom gvardijanu i župniku o. Grguru Čevapoviću. (rukopis) AFSV

11. Prvo Okružno pismo o. Grgura Čevapovića od 4. lipnja 1821. što ga je kao provincijal poslao svojoj braći Provincije Svetog Ivana Kapistrana iz Radne. (rukopis) AFSSP

12. Osoblje vukovarskog samostana 27. listopada 1821., prema odredbi uprave Provincije Svetog Ivana Kapistrana i pod vodstvom provincijala o. Grgura Čevapovića. (rukopis) AFSV

13. Zapisnik mađarske crkvene sinode održane u Požunu 1822. na kojoj je sudjelovao o. Grgur Čevapović sa svojim tajnikom o. Alojzijem Oszvaldom. (rukopis) AFSV

14. Synoptico — memorialis Catalogus Observantis Minorum provinciae s. Joannis a Capistrano. Budae, 1823. KFSSP

15. Allocutiones capitulares a. r. p. Gregorii Csevapovich, Observantis Minorum Provinciae Capistranae ministri provincialis tempore capituli provincialis ... an. 1824. rite et canonice celebrati. Budae, 1824. KFSSP

16. Slicsnoredno csestitovanje o. m. p. Gergi Csevapovichu ... na dan njegove Svetkovine S. Gergura 12. oxujka sloxeno i prikazano. U Budimu, 1825. KFSSP

17. Indianski mudroznanac ... Po Martinu Pustaichu u Slavinski jezik prinesen; po Marianu Jajichu na svitlo izdan. Petru Bekeru i Gergi Csevapovichu prikazuje (Marian Jaich). KFSSP

18. Brevis memoria Provinciae Capistranae ab erectione sui ... Budae, 1857. FSSP

19. Sermo occasione iubilaei sacerdotalis r. p. Antonii Schmidt ... Budae in ecclesia ad S. Stephanum ... die XXVI. April. MDCCCXXIX. ab a. r. p. Gregorio Csevapovich prolatus. Budae, 1829. KFSSP

20. Statuta municipalia, Observantis Minorum Provinciae s. Joannis a Capisrano /Auctore Gregorio Csevapovich/. Budae, 1829. KFSSP

21. Frater Gregorius Csevapovich, Ordinis Minorum ... Dolorem animo meo ex obitu a. r. p. Alexandri Tomikovich ...

22. Recensio Observantis Minorum provinciae S. Joannis a Capistrano per Hung. Austr. Inf. et Slavon. extensae. /Gregorius Csevapovich./ Budae, 1829. KFSSP

23. Onomasticon a. r. p. Gregorio Csevapovich ... oblatum a p. Venceslao Krtsmery ... die XII. Martii anno MDCCCXXX. Budae, 1830. KFSSP

24. Elegia honoribus admodum reverendi ac eximii patris Gregorii Csevapovich ... festam nominis diem colentis affectu pio dicata anno MDCCCXXX. /Scriptis Eugenius Mayerik/. Eszekini, 1830. KFSSP

25. Sermones occasione capituli provincialis XXIV.
Radnae, 24. Jun. 1830. /Neodržan govor o. Grgura Čevapovića/.
(rukopis) KFSC

26. Biblija. Sveto Pismo Starog' i Novog' Zakona.
Budim, 1831. /Preveo fra Matija Petar Katančić. Predgovor napisao fra Grgur Čevapović/.
KFSSP

27. Poziv i odziv od fra Grgura Čevapovića.
Danica ilirska. God. II., 10. prosinca 1836. Br. 50. NKČSP

28. Jelenić, Julian. Pravopisna rasprava između dra. Tome Koščaka i dra. fra Grge Čevapovića.
Zagreb, 1930. KFSSP

Napomena:

AFSSB — Arhiv Franjevačkog samostana u Slavonskom Brodu

AFSSP — Arhiv Franjevačkog samostana u Slavonskoj Požegi

AFSV — Arhiv Franjevačkog samostana u Vukovaru

FSSP — Franjevački samostan u Slavonskoj Požegi

KFSC — Knjižnica Franjevačkog samostana u Cerniku

KFSSP — Knjižnica Franjevačkog samostana u Slavonskoj Požegi

KFSN — Knjižnica Franjevačkog samostana u Našicama

NKČSP — Narodna knjižnica i čitaonica u Slavonskoj Požegi

NSBZ — Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu

SLIKOVNI PRILOZI

Fotografije izradili: Ivica Bajt, Ivica Crnković i Nikola Pavlovic

1. *Bertelovci* — rodno selo fra Grgura Čevapovića

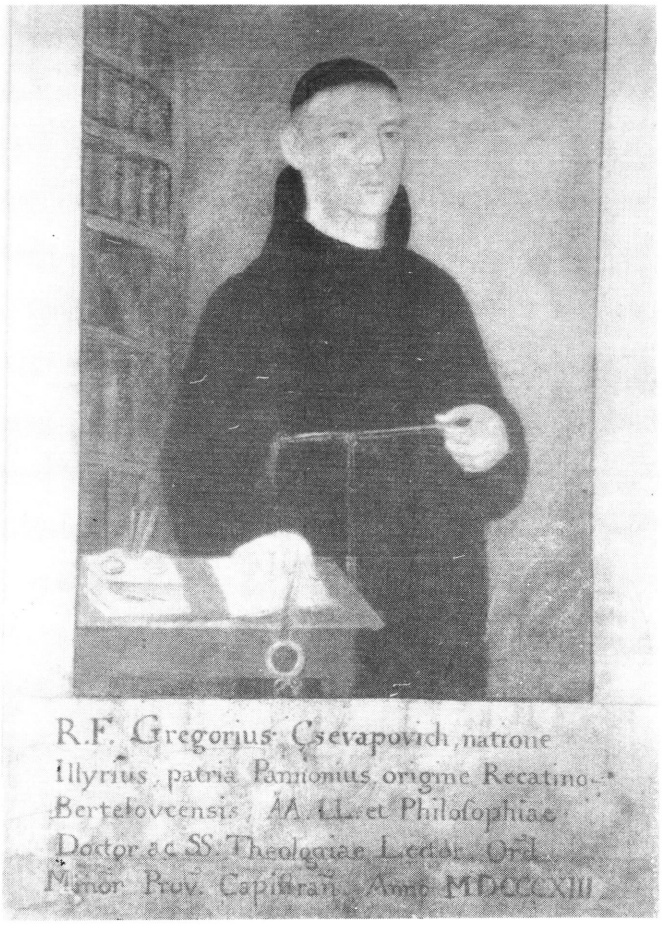

2. Slika fra Grgura Čevapovića iz 1813.

3. Crkva Sv. Terezije u Slavonskoj Požegi u kojoj je kršten fra Grgur Čevapović 1786.

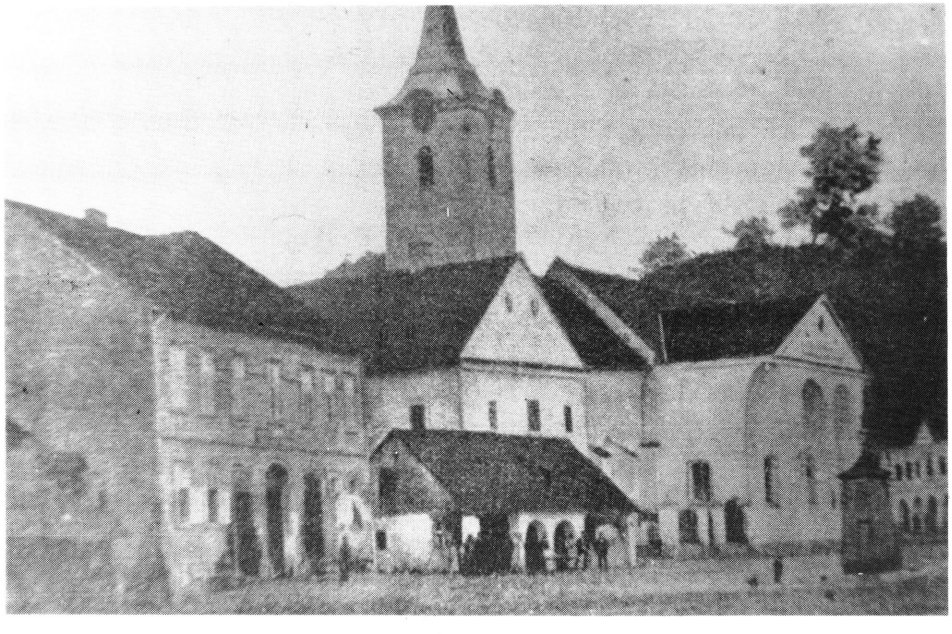

4. Požeška gimnazija i Franjevački samostan.

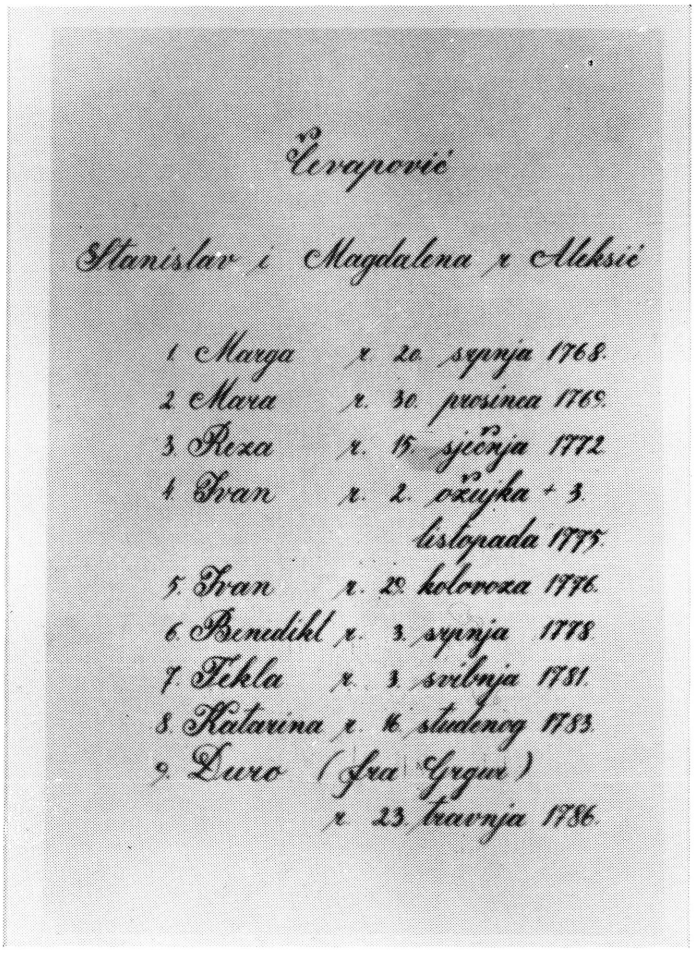

Čevapović

Stanislav i Magdalena r Aleksić

1. Marga r. 20. rujna 1768.
2. Mara r. 30. prosinca 1769.
3. Reza r. 15. siječnja 1772.
4. Ivan r. 2. ožujka + 3. listopada 1775.
5. Ivan r. 29. kolovoza 1776.
6. Benedikt r. 3. rujna 1778.
7. Fekla r. 3. svibnja 1781.
8. Katarina r. 16. studenog 1783.
9. Đuro (fra Grgur)
r. 23. travnja 1786.

5. Roditelji i braća fra Grgura Čevapovića iz *Stanja duša* župe Jakšić.

B. FRANJEVAČKI SAMOSTANI U KOJIMA JE BORAVIO FRA GRGUR ČEVAPOVIĆ

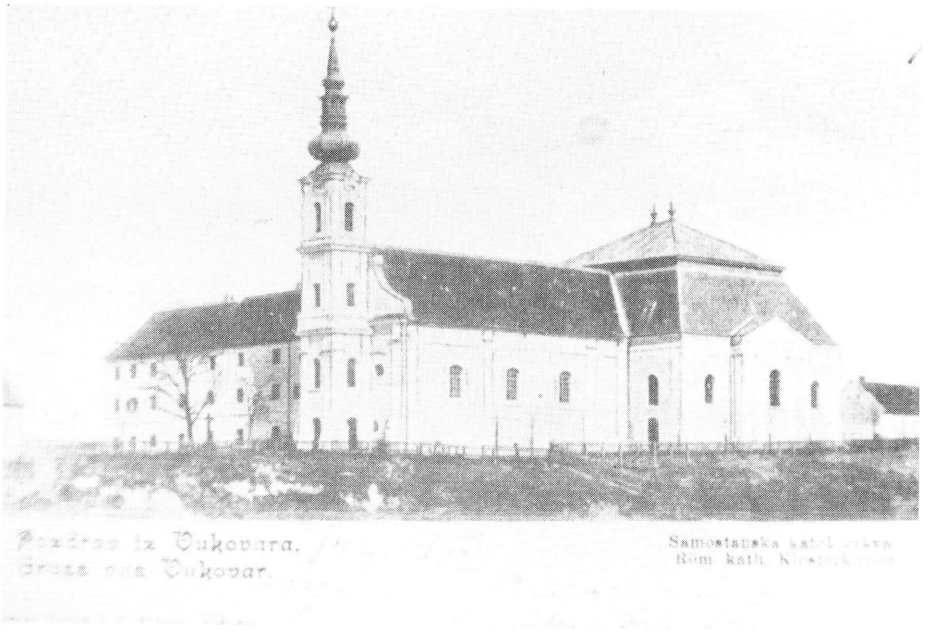

1. *Vukovar* (1807-1809; 1811; 1814-1821; 1824).

2. *Slavonski Brod* (1809-1814).

3. *Našice* 1811.

4. *Beč* (182

5. *Budim* (1821-1824; 1827-1830).

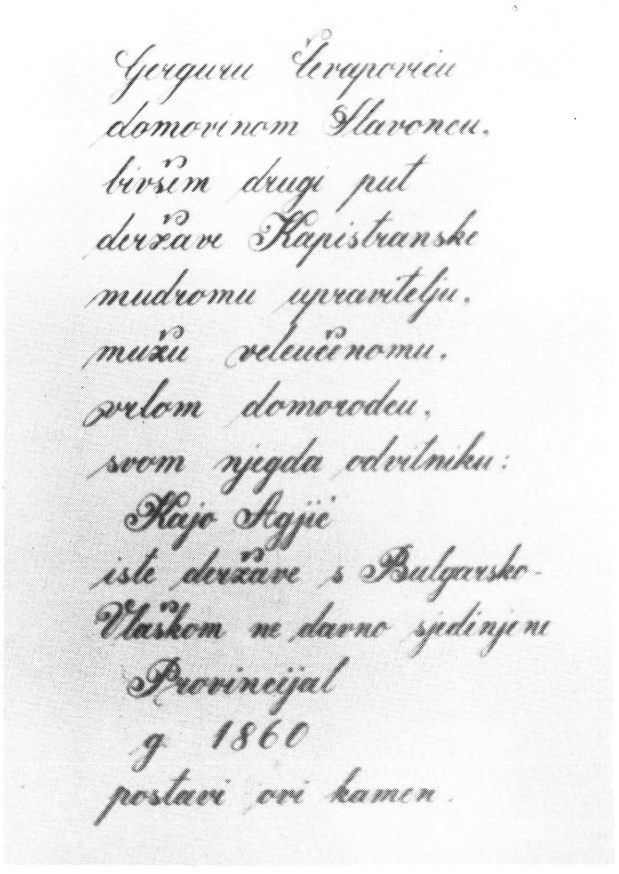

Gerguru Čevapoviću
domovinom Slavoncu,
bivšem drugi put
deržave Kapistranske
mudromu upravitelju,
mužu veleučenomu,
vrlom domorodcu,
svom njegda odvitniku:
Kajo Agjić
iste deržave s Bulgarsko-
Vlaškom ne davno sjedinjene
Provincijal
g. 1860
postavi ovi kamen.

6. Natpis na nadgrobnoj ploči u Franjevačkoj crkvi u Budimu.

C. RUKOPISNO DJELO FRA GRGURA ČEVAPOVIĆA

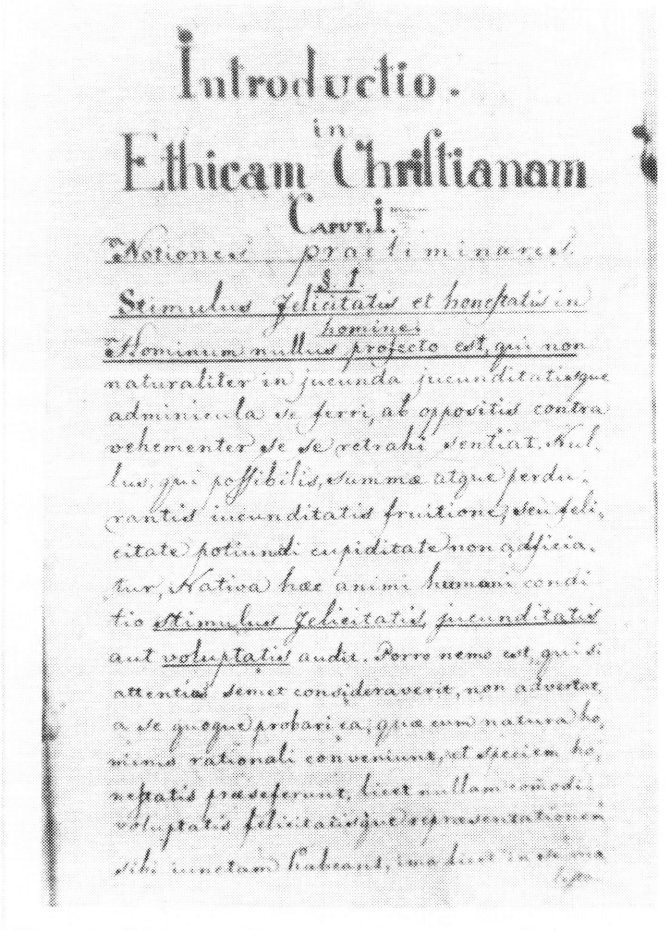

Introductio.
in
Ethicam Christianam
Caput I.
Notiones praeliminares.
§ 1.
Stimulus felicitatis et honestatis in homine.
Hominum nullus profecto est, qui non naturaliter in jucunda jucunditatisque adminicula se ferri, ab oppositis contra vehementer se se retrahi sentiat. Nullus, qui possibilis, summae atque perdurantis iucunditatis fruitione, seu felicitate potiundi cupiditate non adficiatur, Nativa haec animi humani conditio stimulus felicitatis, jucunditatis aut voluptatis audit. Porro nemo est, qui si attentius semet consideraverit, non advertat, a se quoque probari ea, quae cum natura hominis rationali conveniunt, et speciem honestatis praeseferunt, licet nullam comodi voluptatis felicitatisque repraesentationem sibi iunctam habeant, ima licet in se ma

Ethica. Vukovarini, 1820.

D. TISKANA DJELA FRA GRGURA ČEVAPOVIĆA

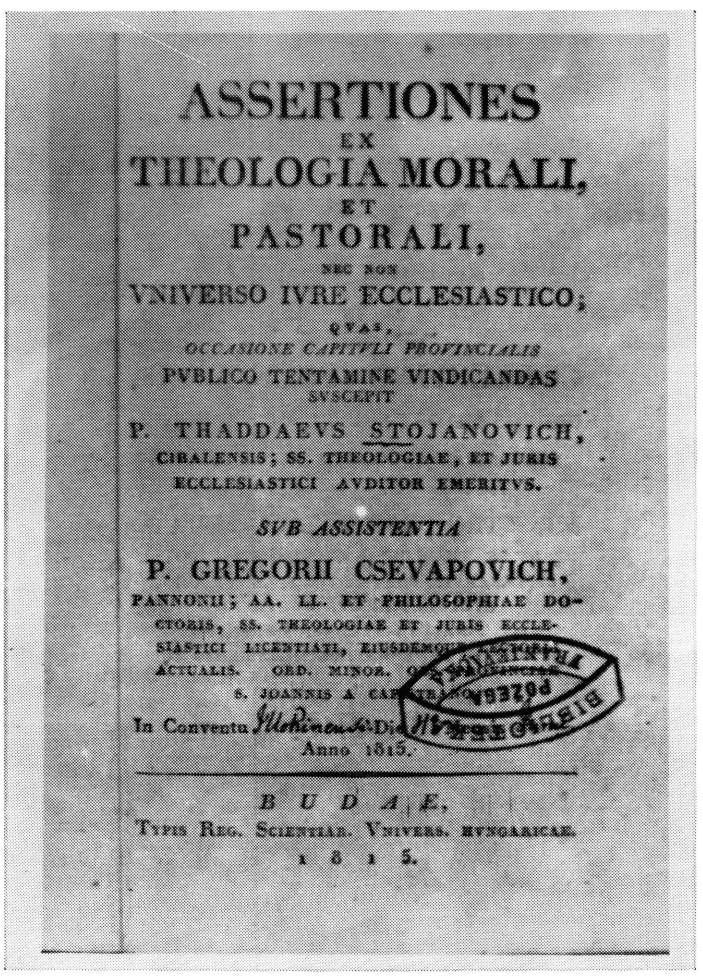

ASSERTIONES
EX
THEOLOGIA MORALI,
ET
PASTORALI,
NEC NON
VNIVERSO IVRE ECCLESIASTICO;
QVAS,
OCCASIONE CAPITVLI PROVINCIALIS
PVBLICO TENTAMINE VINDICANDAS
SVSCEPIT
P. THADDAEVS STOJANOVICH,
CIBALENSIS; SS. THEOLOGIAE, ET JURIS
ECCLESIASTICI AVDITOR EMERITVS.

SVB ASSISTENTIA

P. GREGORII CSEVAPOVICH,
PANNONII; AA. LL. ET PHILOSOPHIAE DO-
CTORIS, SS. THEOLOGIAE ET JURIS ECCLE-
SIASTICI LICENTIATI, EIUSDEMQ[UE]
ACTUALIS. ORD. MINOR. C
S. JOANNIS A CAP
In Conventu
Anno 1815.

BUDAE,
TYPIS REG. SCIENTIAR. VNIVERS. HVNGARICAE.
1 8 1 5.

1. *Assertiones ex theologia morali, et pastorali, nec non universo iure ecclesiastico*... Budae, 1815.

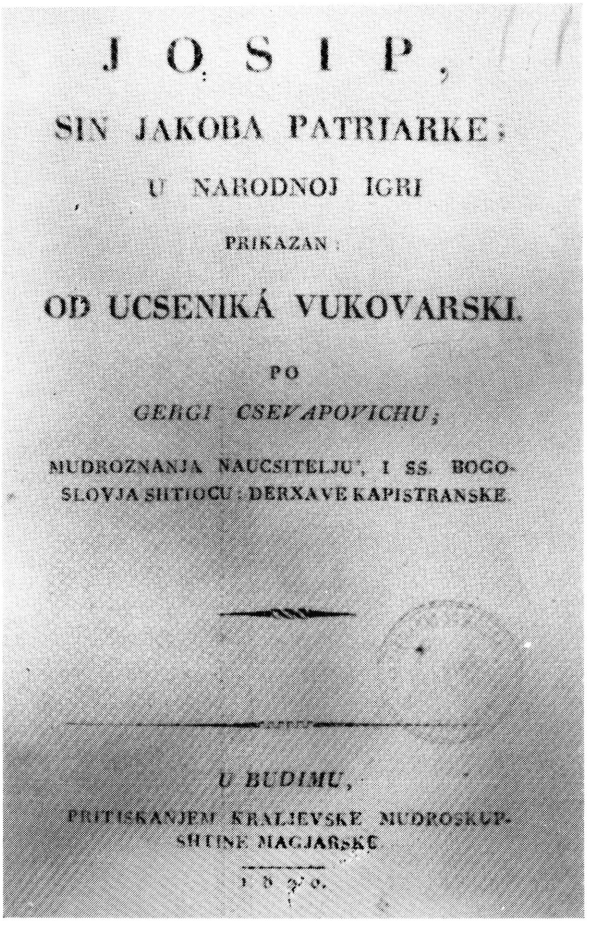

J O S I P,

SIN JAKOBA PATRIARKE;

U NARODNOJ IGRI

PRIKAZAN:

OD UCSENIKÁ VUKOVARSKI.

PO

GERGI CSEVAPOVICHU;

MUDROZNANJA NAUCSITELJU', I SS. BOGOSLOVJA SHTIOCU: DERXAVE KAPISTRANSKE.

U BUDIMU,

PRITISKANJEM KRALJEVSKE MUDROSKUPSHTINE MAGJARSKE.

1820.

2. *Josip, sin Jakoba patriarke*... U Budimu, 1820.

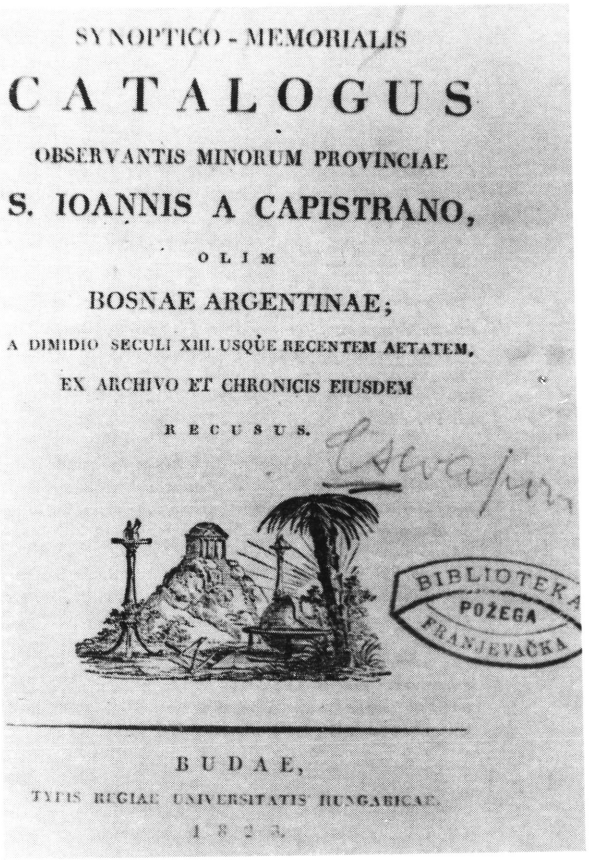
SYNOPTICO - MEMORIALIS

CATALOGUS

OBSERVANTIS MINORUM PROVINCIAE

S. IOANNIS A CAPISTRANO,

OLIM

BOSNAE ARGENTINAE;

A DIMIDIO SECULI XIII. USQUE RECENTEM AETATEM,

EX ARCHIVO ET CHRONICIS EIUSDEM

RECUSUS.

BIBLIOTEKA
POŽEGA
FRANJEVAČKA

BUDAE,

TYPIS REGIAE UNIVERSITATIS HUNGARICAE.

1823.

3. *Synoptico-memorialis Catalogus Observantis Minorum Provinciae S. Ioannis a Capistrano,...* Budae, 1823.

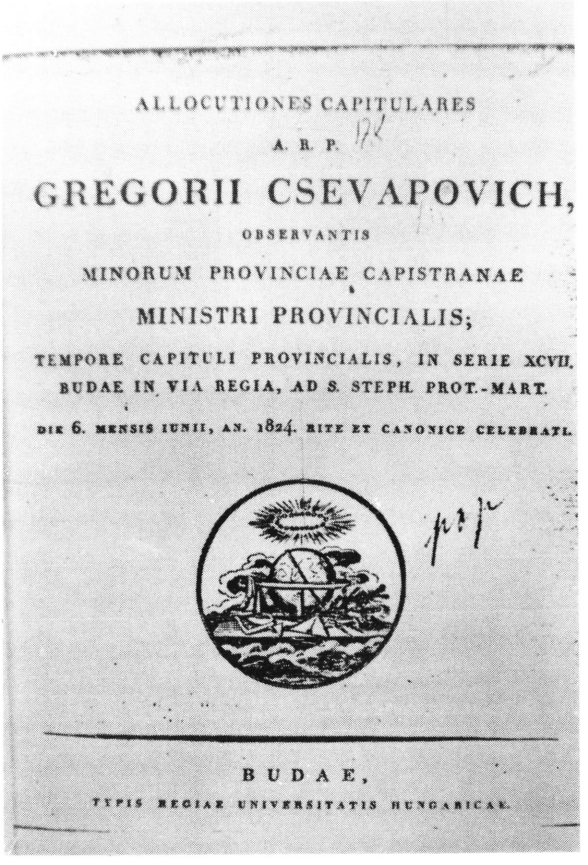

ALLOCUTIONES CAPITULARES

A. R. P.

GREGORII CSEVAPOVICH,

OBSERVANTIS

MINORUM PROVINCIAE CAPISTRANAE

MINISTRI PROVINCIALIS;

TEMPORE CAPITULI PROVINCIALIS, IN SERIE XCVII.
BUDAE IN VIA REGIA, AD S. STEPH. PROT.-MART.

DIE 6. MENSIS IUNII, AN. 1824. RITE ET CANONICE CELEBRATI.

BUDAE,

TYPIS REGIAE UNIVERSITATIS HUNGARICAE.

4. *Allocutiones capitulares a. r. p. Gregorii Csevapovich...*
Budae, 1824.

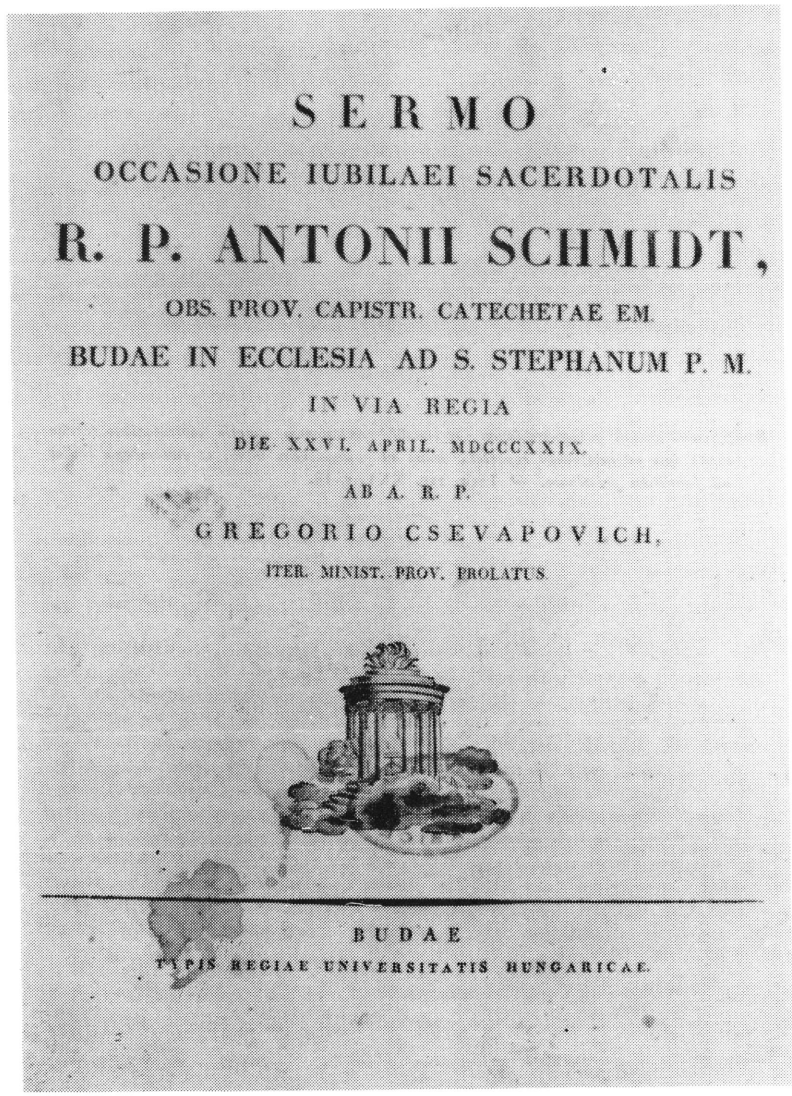
SERMO

OCCASIONE IUBILAEI SACERDOTALIS

R. P. ANTONII SCHMIDT,

OBS. PROV. CAPISTR. CATECHETAE EM.

BUDAE IN ECCLESIA AD S. STEPHANUM P. M.

IN VIA REGIA

DIE XXVI. APRIL. MDCCCXXIX.

AB A. R. P.

GREGORIO CSEVAPOVICH,

ITER. MINIST. PROV. PROLATUS.

BUDAE

TYPIS REGIAE UNIVERSITATIS HUNGARICAE.

5. *Sermo occasione iubilaei sacerdotalis r. p. Antonii Schmidt...*
Budae, 1829.

6. *Statuta municipalia, Observantis Minorum Provinciae S. Ioannis a Capistrano...* Budae, 1829.

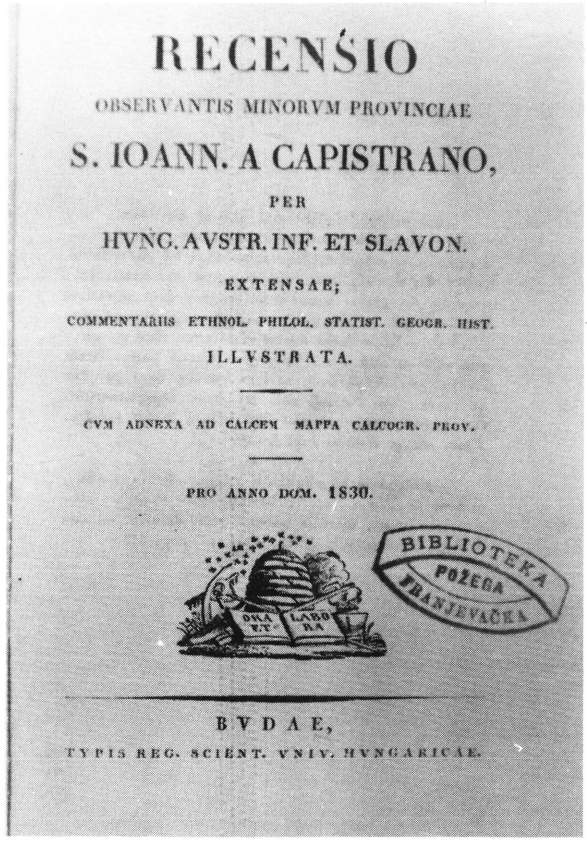

7. *Recensio Observantis Minorum Provinciae S. Ioann. a Capistrano,...* Budae, 1829.

1. Znanstveni skup u Slavonskoj Požegi 20. i 21. V. 1987.

2. Otkrivanje ploče u župnoj crkvi u Jakšiću 19. V. 1987.

KAZALO

Dušan Čalić
Društveno-ekonomske prilike u doba života i djelovanja Grgura Čevapovića . 9

Filip Potrebica
Gospodarske, prosvjetne i kulturne prilike u gradu Požegi u Čevapovićevo vrijeme 23

Stjepan Sršan
Visoke filozofske i teološke škole u Čevapovićevo vrijeme 45

Čevapovićeva *Statuta municipalia* i jozefinsko zakonodavstvo 53

Vatroslav Frkin
Opći uvod u Čevapovićev život i djelo, te biografski podaci. 67

Nikola Vukoja
Čevapović kao crkveni upravitelj 73

Dubravko Jelčić
Čevapovićevo mjesto u hrvatskoj književnosti njegova doba. 79

Franjo Zenko
Grga Čevapović: Filozofsko-teološki pisac modernističkog nagnuća . . . 85

Nikola Batušić
Dramska struktura Čevapovićeva *Josipa, sina Jakoba patriarke*. 95

Lovro Županović
Glazbena komponenta u "narodnoj igri" Grge Čevapovića *Josip, sin Jakoba patriarke* 105

Stjepan Babić
Jezik i stil Grge Čevapovića (prema djelu *Josip, sin Jakoba patriarke*). . . . 135

Mijo Lončarić
Čevapovićev jezik i požeški govor. 147

Josip Vončina
Čevapovićeve zamisli o reformi hrvatske latinice. 155

Rafo Bogišić
Grgur Čevapović kao književni historičar. 173

Josip Majdandžić
Čevapovićevo sudjelovanje u izdanju Katančićeve *Biblije* 187

Josip Matešić
Grga Čevapović i Pavel Josef Šafarik 195

Ante Sekulić
Čevapovićev prinos povijesti i narodnom životu podunavskih Hrvata . . . 201

Žarko Dadić
O matematičkim i fizikalnim tezama Grgura Pešťalića koje je branio Grgur Čevapović 213

Vitomir Belaj
Čevapovićev doprinos etnologiji 219

Ive Mažuran
Čevapovićeva topografija Slavonije 233

Miroslava Valašek-Hadžihusejnović
Slavonska folklorna glazba u Čevapovićevo vrijeme (problematika, izvori, građa) 237

Rasprava

Antun Djamić
Dva preinačena izdanja triju Čevapovićevih pjesama. 255

Stjepan Babić
O prezimenu Čevapović. 261

Mate Šimundić
O imenu i prezimenu fra Grge Čevapovića 263

Izložba

Rukopisna i tiskana djela fra Grgura Čevapovića. 265

Slikovni prilozi 273

Kazalo 289

Izdavač
JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
ZAVOD ZA ZNANSTVENI RAD OSIJEK

Za izdavača
akademik HRVOJE POŽAR

Tehnički urednik
FRANJO VARGA

Lektor
Mr. ILIJA LAVRNIĆ

Korektor
RANKA ANDREJEVIĆ, dipl. oec.

Naklada
500 primjeraka

Tisak
GP "ŠTAMPA" OSIJEK